

Ministerul Muncii,
Protecției Sociale și Familiei

NECESITĂȚILE SPECIFICE ALE COPIILOR ȘI VÂRSTNICILOR LĂSAȚI FĂRĂ ÎNGRIJIREA MEMBRILOR DE FAMILIE PLECAȚI LA MUNCĂ PESTE HOTARE

CZECH REPUBLIC
DEVELOPMENT COOPERATION

Universitatea de Stat
din Moldova

NECESITĂȚILE SPECIFICE ALE COPIILOR ȘI VÂRSTNICILOR LĂSAȚI FĂRĂ ÎNGRIJIREA MEMBRILOR DE FAMILIE PLECAȚI LA MUNCĂ PESTE HOTARE

Autori:

Diana CHEIANU-ANDREI (coordonator),
Rodica GRAMMA, Stela MILICENCO,
Valentina PRIȚCAN, Virginia RUSNAC,
Dorin VACULOVSCI

CZU 331.556.4:364
N 33

Necesitățile specifice ale copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare

Autori: **Diana CHEIANU-ANDREI** (coordonator studiu), **Rodica GRAMMA**, **Stela MILICENCO**,
Valentina PRIȚCAN, **Virginia RUSNAC**, **Dorin VACULOVSCI**.

Studiul calitativ „**Necesitățile specifice ale copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare**” a fost realizat în cadrul proiectului Organizației Internaționale pentru Migrație (OIM) „Sustținerea implementării componentei de migrație și dezvoltare a Parteneriatului de Mobilitate Uniunea Europeană – Republica Moldova”, finanțat de UE în cadrul Instrumentului European de Vecinătate și Parteneriat, proiectului Universității de Stat din Moldova (USM) „Suport la Planul Național de Acțiuni cu privire la protecția copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației”, finanțat de Agenția Cehă pentru Dezvoltare prin intermediul Caritas Republica Cehă și Fondului ONU pentru Populație în Moldova (UNFPA).

Analizele și constatările acestui raport, interpretările și concluziile exprimate în publicație aparțin autorilor și nu reflectă neapărat punctele de vedere ale agențiilor finanțatoare.

Întru realizarea prezentei lucrări, autorii au beneficiat de suportul Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei, în persoana dnei Viorica DUMBRĂVEANU și dlui Corneliu ȚĂRUȘ; Organizației Internaționale pentru Migrație, Misiunea în Moldova, în persoana dlui Silas RAPOLD, dnei Irina TODOROVA, dlui Andrei LUTENCO și dnei Natalia MOISEVICI; Fondului ONU pentru Populație, în persoana dlui Boris GILCA și dnei Sandina DICIANU.

Un sprijin deosebit în realizarea studiului a fost oferit de către colaboratorii Catedrei de Sociologie, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității de Stat din Moldova, care au realizat componenta ce ține de culegerea datelor și informațiilor în teren: I. ANDREI, A. OCERETNÎI, A. CRISTEI, A. MAISTER, A. CHIRA, O. MOISA, A. MATUSENCO, V. COROI, O. BALAU, N. GUDUMAC ș. a.

Coperta: Desen realizat de un copil ai cărui părinți sunt plecați peste hotare.

„Copiii rămași fără îngrijirea părinților, în urma migrației, întâmpină dificultăți în definirea identității personale, statutare, familiale și intime. Ei își formează reprezentări despre familie, în funcție de persoanele care le sunt alături. Frecvent, copiii migraților percep familia lor actuală drept o categorie de familie „nouă”, constituită din nepoți și bunici”.

Toate drepturile sunt rezervate. Nici o parte a prezentei publicații nu poate fi reprodusă, păstrată pe un sistem de căutare a informației sau transmisă sub orice formă prin intermediul unor mijloace electronice, mecanice, de fotocopiere, înregistrare sau altfel fără permisiunea scrisă prealabilă a editorului.

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Sociologie și Asistență Socială,
Chișinău, MD-2009
Str. G. Cașu, 32
Republica Moldova
Relații la tel. + 373 22 28-70-73;
fax: + 373 22 28-70-73
e-mail: catedra_sociologie@yahoo.com
www.usm.md/assf

Organizația Internațională pentru
Migrație, Misiunea în Moldova
Chișinău, MD-2001
Str. Ciuflea 36/1
Republica Moldova
Relații la tel. + 373 22 23-29-40/41;
fax: + 373 22 23-28-62
e-mail: iomchisinau@iom.int
www.iom.md

Fondul ONU pentru
Populație
Chișinău, MD-2012
Str. 31 August, 131
Republica Moldova
Relații la tel. + 373 22 21-40-02;
fax: + 373 22 21-40-03
e-mail: office@unfpa.md
www.unfpa.md

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Necesitățile specifice ale copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare / aut.: Diana Cheianu-Andrei (coord.), Rodica Gramma, Stela Milicenco [et al.]. – Ch. : CEP USM, 2011. – 251 p.
300 ex.
ISBN 978-9975-71-124-1
CZU 331.556.4:364
N 33

© Organizația Internațională pentru Migrație (OIM),
Agenția Cehă pentru Dezvoltare,
Fondul ONU pentru Populație (UNFPA), 2011
© CEP USM, 2011

ISBN 978-9975-71-124-1

Cuprins

Cuvânt-înainte	4
Acronime	6
Lista casetelor	7
Sumar executiv	8
Introducere	18
Metodologia studiului	21
I. Impactul migrației asupra copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare	23
1.1. Percepția migrației la muncă	24
1.2. Efectele psiho-sociale ale migrației	45
1.3. Educația copiilor	111
1.4. Sănătatea membrilor familiilor implicate în procesul migraționist ..	129
1.5. Integritatea familiilor cu migranți	162
1.6. Nivelul de bunăstare al gospodăriilor cu migranți la muncă peste hotare	172
1.7. Valori și proiecte de viitor	181
II. Politici sociale centrate pe eliminarea consecințelor negative ale migrației: realizări și perspective	189
2.1. Aspecte normative privind copiii și vârstnicii lăsați fără îngrijirea membrilor de familie	190
2.2. Politici și mecanisme existente în domeniul protecției copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie	198
2.3. Mecanisme de depășire a situațiilor de dificultate ale copiilor și vârstnicilor	228
Concluzii și recomandări	235
Anexe	247

Cuvânt înainte

Efectele negative ale migrației asupra familiilor rămase în țară, în special asupra celor mai vulnerabili membri ai acestora, reprezintă o problemă deosebit de importantă pentru o țară ca Republica Moldova, în care migrația masivă a forței de muncă lasă fără atenție și îngrijire un număr impunător de copii și vârstnici. Acest fapt nu poate să nu-și lase amprenta asupra bunăstării acestor persoane, afectând adesea starea emoțională și psiho-socială, sănătatea fizică și psihică a copiilor și vârstnicilor, dar și bunăstarea lor economică. Totodată, copiii și vârstnicii rămași fără îngrijirea celor dragi adesea rămân în afara structurilor sociale, inclusiv a educației, iar uneori își văd viitorul doar în străinătate.

Adunate împreună, aceste probleme reprezintă o mare provocare pentru Guvernul Republicii Moldova, în particular pentru Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei.

Din acest motiv, Guvernul și partenerii săi au recunoscut necesitatea de a întreprinde măsuri consolidate pentru a aborda necesitățile acestor persoane și a le proteja drepturile într-un mod cât mai complex. În acest scop, la 2 iunie 2010, Guvernul a adoptat *Planul Național de Acțiuni cu privire la protecția copiilor rămași fără îngrijirea părinților pentru anii 2010-2011*. Planul cuprinde un șir de acțiuni cu caracter multidisciplinar, care se completează reciproc și au ca finalitate asigurarea protecției și bunăstării copiilor rămași fără îngrijire părintească. În același timp, autoritățile au stabilit anumite direcții prioritare ale politicilor sociale ale Republicii Moldova în domeniul protecției persoanelor vârstnice.

Prezentul studiu contribuie direct la realizarea acestor politici și anume la identificarea necesităților specifice și primordiale ale copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați peste hotare, în scopul stabilirii reperelor pentru realizarea unor politici eficiente, bazate pe date empirice.

În eforturile de reducere a impactului negativ al migrației asupra țării, mi-zăm, în primul rând, pe o abordare complexă, cu intervenții exacte în domeniile problematice, precum și pe un parteneriat durabil dintre Guvern, partenerii de dezvoltare ai țării, societatea civilă și mediul academic. ***Acest studiu este un exemplu al unui asemenea parteneriat, reprezentând o inițiativă a Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova, realizată cu eforturile și susținerea Universității de Stat din Moldova din fondurile Agenției Cehe pentru Dezvoltare, Organizației Internaționale pentru Migrație și Fondului ONU pentru Populație.***

Abordarea complexă întreprinsă în cercetare a rezultat într-o analiză aprofundată a nevoilor copiilor și persoanelor în etate rămase fără îngrijire în

rezultatul migrației și în formularea unor propuneri de politici, întemeiate pe constatări verificate.

Vă invităm să citiți cu atenție raportul studiului calitativ „*Necesitățile specifice ale copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare*”. Constatările acestuia pot servi drept bază pentru procesul de planificare a politicilor, pentru abordarea eficientă a necesităților copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijire, prin inițierea și susținerea schimbărilor necesare pentru asigurarea bunăstării și respectării drepturilor acestor categorii de persoane.

Valentina BULIGA,
Ministrul Muncii, Protecției Sociale și Familiei

Acronime

- APC** – Administrație publică centrală
- APL** – Administrație publică locală
- HG** – Hotărâre de Guvern
- ME** – Ministerul Educației
- MMPSF** – Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei
- MS** – Ministerul Sănătății
- OIM** – Organizația Internațională pentru Migrație
- UNFPA** – Fondul ONU pentru Populație

Lista casetelor

Caseta 1	Studiu de caz. Viața unui copil cu părinții plecați la muncă peste hotare
Caseta 2	Studiu de caz. Bunica devine „mamă” pentru nepoți
Caseta 3	Studiu de caz. Sărăcia, cauză esențială a emigrării
Caseta 4	Studiu de caz. Istoria vieții unui om de afaceri care a ajuns să locuiască în stradă la bătrânețe
Caseta 5	Studiu de caz privind avortul în rândul copiilor rămași fără îngrijirea părinților plecați la muncă peste hotare
Caseta 6	Studiu de caz. Tentative de suicid în rândul copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare
Caseta 7	Studiu de caz. Copil cu părinte aflat la muncă peste hotare care a fost abuzat sexual
Caseta 8	Familia mea (prezent)
Caseta 9	Cuvintele care caracterizează viața copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare (opiniile copiilor cu părinți plecați și ale copiilor cu părinți acasă)
Caseta 10	Studiu de caz. Viața unui băiat care are ca responsabilitate uscatul prunelor
Caseta 11	Studiu de caz. Nedorința copiilor de a comunica cu mama
Caseta 12	Studiu de caz. Exemplu de comunicare a părintelui plecat la muncă peste hotare cu familia
Caseta 13	Studiu de caz. Abuz al persoanelor vârstnice de către nepoți
Caseta 14	Model de comunicare a dirigintei cu părinții migranți (profesor de fizică și director adjunct la clasele primare, stagiu 21 ani)
Caseta 15	Studiu de caz. Migrația – cauză a divorțului
Caseta 16	Studiu de caz. Migrația – cauză a instituționalizării vârstnicilor
Caseta 17	Viziunea despre viitor a unei persoane vârstnice ai cărui copii sunt plecați peste hotare la muncă
Caseta 18	Model de prestare a serviciilor specializate. Centru de plasament temporar la nivel de municipiu

Sumar executiv

Migrația forței de muncă din Republica Moldova determină elaborarea unor strategii în domeniul securității demografice, în paralel cu implementarea unor politici de gestionare a migrației și a politicilor de suport pentru grupurile vulnerabile: copii și bătrâni rămași fără îngrijirea membrilor de familie. Asigurarea oportunităților economice și sociale pentru segmentele vulnerabile ale populației, inclusiv prin îmbunătățirea eficienței resurselor destinate asistenței sociale, este una din prioritățile *Strategiei Naționale de Dezvoltare pentru anii 2008-2011* a Republicii Moldova. Iar acordarea asistenței și protecției copiilor rămași fără îngrijire părintească constituie o direcție de activitate a Guvernului Republicii Moldova, stipulată în *Planul Național de acțiuni cu privire la protecția copiilor rămași fără îngrijirea părinților pentru anii 2010-2011*.

Dezvoltarea serviciilor de protecție și asistență socială la nivel comunitar trebuie să se bazeze pe cunoașterea nevoilor specifice ale persoanelor afectate de migrație și ale celor rămase fără îngrijirea membrilor de familie. În acest scop, a fost creat un parteneriat între Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova, Agenția Cehă pentru Dezvoltare, Organizația Internațională pentru Migrație, Fondul ONU pentru Populație și Universitatea de Stat din Moldova. Acești parteneri și-au propus să realizeze un studiu comprehensiv al problemelor și nevoilor cu care se confruntă copiii și vârstnicii rămași fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare. Obiectivul general al studiului a fost axat pe studierea situației și necesităților copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați peste hotare, care să ofere Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova (MMPSF) repere pentru realizarea unor politici eficiente, bazate pe date empirice, care să prevină și să elimine efectele negative ale migrației, prin măsuri de protecție a copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijire.

Cercetarea efectuată oferă un tablou integrat al impactului migrației asupra copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijire părintească, precum și al politicilor sociale promovate în Republica Moldova în scopul eliminării consecințelor negative ale migrației asupra acestor categorii de persoane. Pentru a cunoaște necesitățile specifice ale copiilor și vârstnicilor, au fost aplicate metodele de cercetare sociologică (interviul individual aprofundat, discuțiile de grup, tehnica scrierii libere, tehnica desenului), care au permis înțelegerea problemelor cu care se confruntă categoriile nominalizate de persoane, precum și explicarea efectelor acestora la nivel individual. Iar pentru a analiza politicile sociale orientate spre eliminarea consecințelor negative ale migrației au fost efectuate interviuri individuale aprofundate cu reprezentanți ai

Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei, Ministerului Educației și Ministerului Sănătății. De asemenea, au fost organizate discuții de grup cu prestatorii de servicii sociale, medicale și educaționale din diferite comunități.

Studiul realizat reflectă și demonstrează impactul psihologic, social și economic al migrației asupra copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie, prezentând consecințele la nivel de familie, comunitate și societate în general. Datele colectate relevă că copiii și vârstnicii se adaptează la noile schimbări în mod individual, adoptând comportamente specifice și încercând să depășească anumite situații determinate de migrația membrilor de familie, iar aceste probleme îi afectează pe ei nemijlocit, dar și pe cei aflați peste hotare.

Migrația influențează stările emoționale din viața familiei, afectând direct dezvoltarea personalității copiilor, sănătatea fizică și psihică a tuturor membrilor familiei și, nu în ultimul rând, familia, ca instituție socială, demonstrează datele studiului. Or, absența părinților din familie lipsește copilul de atașament, afecțiune, ajutor, îndrumare și condiționează carențe în formarea identității de sine a copilului. Acest fapt se resimte în stabilirea contactelor sociale, dezvoltarea competențelor sociale etc., adică în incluziunea socială a acestuia. Lipsa atașamentului și a funcționării unui model familial va fi resimțită ulterior în familiile pe care le vor crea acești copii lipsiți de dragostea și căldura părintească, prin prisma responsabilităților pe care le-au avut părinții față de ei.

Studiul relevă că nu întotdeauna tatăl care rămâne cu copilul/copiii poate să facă față tuturor responsabilităților ce țin de îngrijirea, creșterea și educarea acestora. În asemenea situații, buneii oferă ajutor atât nepoților, cât și părinților. Evident că ajutorul bunelor depinde, de regulă, de sănătatea acestora, ocupație și timpul avut la dispoziție. În virtutea unor probleme identificate (lipsa tutelei, probleme de sănătate, abuz de alcool etc.), buneii, evidențiază rezultatele studiului, sunt cei mai buni îngrijitori, reușind să creeze o relație afectivă pozitivă și un climat favorabil dezvoltării personalității copilului.

Părinții migranți trebuie să acorde o atenție deosebită menținerii relației cu școala, o instituție care în societatea noastră continuă educația familială și o desăvârșește. În acest sens, studiul denotă că părinții trebuie să mențină relațiile cu diriginții de clasă pentru a fi la curent cu situația școlară a copiilor și a le demonstra acestora că sunt preocupați de rezultatele lor școlare și supravegheați. Drept urmare, profesorii școlari sunt cei care pot preveni parțial unele carențe ce țin de depriarea emoțională a discipolilor, constituind o rețea de sprijin și îndeplinindu-și misiunea de „părinte școlar”. Or, în acest mod, școala va deveni mai prietenoasă pentru copiii cu părinți migranți, fiind un pu-

ternic punct de atracție, lucru care se întâlnește mai rar în Moldova. În context, este importantă dezvoltarea serviciilor sociale comunitare (de consiliere psihologică ș.a.) care să ofere sprijin copiilor ai căror părinți sunt plecați la muncă peste hotare.

Afecțiunea, înțelegerea și îndrumarea din partea membrilor familiei sunt atribute importante atât pentru copiii, cât și pentru vârstnicii rămași fără îngrijirea membrilor familiei, motiv pentru care migranții trebuie să depună eforturi pentru a lăsa copiii și/sau vârstnicii într-un mediu securizant. La acest capitol, atestă datele studiului, în prezent există multiple lacune: de la lipsă de înțelegere și conflicte până la exploatare prin muncă, abuz fizic, psihic sau sexual, care îi determină pe unii copii și vârstnici să recurgă la tentative de suicid.

Diversificarea și dezvoltarea serviciilor sociale comunitare devin o condiție inerentă pentru prevenirea intrării copilului în situații de criză.

Astfel, o necesitate majoră vizează asigurarea funcționării sistemului de tutelă pentru copiii ai căror părinți migrează peste hotarele țării, pentru ca să existe o responsabilitate oficială a persoanelor care și-au asumat îngrijirea acestor copii și pentru a evita apariția unor impedimente de ordin legal în acordarea asistenței medicale. Plecarea părinților peste hotare fără a oficializa responsabilitățile de tutelă ale persoanelor în grija cărora lasă copiii poate genera pericole pentru copiii rămași în situațiile în care aceștia au nevoie de intervenții medicale urgente. Și în rândul persoanelor vârstnice este prezentă probabilitatea înaltă pentru apariția unor stări de urgențe medicale fără posibilitatea de a apela la ajutor. Acest risc crește odată cu înaintarea în vârstă, fapt ce determină necesitatea unei monitorizări permanente a persoanelor în etate. Respectiv, în contextul studiului, a fost analizat cadrul legal existent privind asigurarea unui reprezentant legal al copilului/lor și vârstnicului/lor, fiind descrise și schimbările necesare de realizat în acest domeniu de diferiți actori sociali.

Concluziile și recomandările studiului oferă propuneri pentru dezvoltarea unui sistem național de evidență a copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijire părintească care să permită inițierea și diversificarea serviciilor sociale în conformitate cu necesitățile acestor categorii de persoane, precum și pentru îmbunătățirea politicilor și mecanismelor existente în domeniul protecției lor.

Studiul formulează următoarele recomandări pentru atenuarea impactului negativ al migrației și depășirea situațiilor de dificultate în care se află copiii și vârstnicii rămași fără îngrijirea membrilor de familie în rezultatul migrației¹:

NOTĂ

¹ Ținând cont de necesitățile specifice ale copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie, recomandările sunt oferite pentru fiecare categorie în parte.

Generale (atât pentru copii, cât și pentru vârstnici)

• Legislative

- **Încheierea acordurilor bilaterale privind migrația forței de muncă cu țările în care migrează preponderent cetățenii moldoveni** pentru a gestiona procesele migratorii și pentru a permite libera circulație a migranților, fapt ce ar facilita relaționarea membrilor plecați cu cei rămași acasă, prin vizite periodice, fără riscul pierderii locului de muncă.
- **Încheierea acordurilor bilaterale privind securitatea socială cu țările în care migrează preponderent cetățenii moldoveni**, care să garanteze protecție socială migranților aflați la muncă peste hotare.
- **Instituirea mecanismului privind procurarea serviciilor sociale**, care ar conduce la activizarea prestatorilor privați de servicii sociale și creșterea calității acestora.
- **Promovarea activităților de voluntariat** în vederea implicării mai multor cetățeni în asemenea activități și consolidării solidarității ci-vice.

Copii

• Legislative

- **Perfecționarea cadrului normativ cu privire la mecanismul de in-stituire obligatorie a tutelei / curatelei** pentru copiii care au rămas singuri în urma migrației, inclusiv a tutelei temporare.
- **Modificarea cadrului normativ privind responsabilizarea părinți-lor plecați peste hotare**, din perspectiva îndeplinirii de către aceștia a obligațiilor față de creșterea și îngrijirea copiilor.

• Dezvoltarea formelor de suport și a serviciilor sociale

pentru Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei

- **Elaborarea mecanismelor de identificare și evaluare a situației co-piilor rămași fără îngrijirea părinților**, întrucât lipsa unor informații exacte despre numărul copiilor rămași fără îngrijire părintească repre-zintă un obstacol în elaborarea și implementarea politicilor sociale.
- **Organizarea unei linii fierbinți cu acoperire națională**, la care copiii ar putea telefona anonim pentru a primi sfaturi, consultații referitoare la problemele de sănătate, psihologice etc. Pentru a asigura durabi-litatea, linia fierbinte trebuie gestionată de o instituție publică ce va efectua și referirea cazurilor la alte instituții de protecție a copilului.

- **Dezvoltarea sistemului informațional automatizat de asistență socială.**
- **Desfășurarea în parteneriat cu organizațiile mass-media și ale societății civile a campaniilor de sensibilizare a opiniei publice privind problemele copiilor rămași fără îngrijirea părinților în urma migrației, serviciile sociale disponibile, responsabilizarea părinților, comunităților și instituțiilor sociale.**

pentru Ministerul Educației

- **Elaborarea unui Plan de acțiuni pentru instituțiile de învățământ privind evidența, monitorizarea și dezvoltarea activităților de către profesori în lucrul cu copiii rămași singuri în rezultatul migrației.**
- **Evidența copiilor și elevilor rămași fără îngrijirea părintească în rezultatul migrației în cadrul instituțiilor de învățământ și a situației acestora la nivel național și raional.**
- **Instituirea funcției de psiholog în toate instituțiile de învățământ, cu fixarea unor responsabilități clare referitor la monitorizarea stării afective a elevilor rămași fără îngrijire părintească și acordarea serviciilor de consiliere, terapie etc.**

pentru Ministerul Sănătății

- **Dezvoltarea unor mecanisme în scopul identificării și monitorizării de către medicii de familie a copiilor mici rămași fără îngrijire părintească, lăsați în grija minorilor. Elaborarea indicatorilor de performanță pentru activitatea medicului de familie în acest domeniu.**
- **Organizarea activităților de promovare a cunoștințelor despre sănătate, igienă, alimentație și despre comportamentele cu risc pentru sănătate în rândul copiilor. Deoarece mulți dintre acești copii sunt lipsiți de supravegherea permanentă a adulților, este necesară organizarea unor seminare în școli despre situațiile ce induc pericol pentru viață și sănătate, inclusiv ajutorul de urgență.**

pentru administrația publică locală

- **Evidența și evaluarea nevoilor copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației, inclusiv a condițiilor de trai ale familiilor în care sunt lăsați acești copii și a capacității acestora de a asigura condiții de trai adecvate și sigure pentru dezvoltarea copiilor.**

Cartografierea acestor necesități și dezvoltarea serviciilor bazate pe aceste nevoi.

- **Asigurarea alimentației copiilor de toate vârstele în instituțiile de învățământ**, inclusiv contra plată, pentru a reduce riscul subnutriției și alimentării incorecte. Stimularea / susținerea instituțiilor de învățământ în asigurarea cu produse sănătoase pentru copii și interzicerea produselor fast-food în incinta școlilor și imediata apropiere a acestora.
- **Efficientizarea activității autorității tutelare pentru identificarea, referirea și asistența copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației și dezvoltarea parteneriatelor la nivel local.**
- **Dezvoltarea rețelei serviciilor de asistență socială și serviciilor psihologice la nivel comunitar, precum și a serviciilor substitutive familiei** (*asistență parentală profesionistă, case de copii de tip familial ș.a.*).
- **Informarea părinților și a membrilor familiilor migranților privind responsabilitățile ce le au**, iar în cazul în care părinții intenționează să migreze, **informarea despre necesitatea instituirii tutelei / curatelei temporare asupra copilului.**

pentru asistentul social comunitar

- **Evidența și evaluarea copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației, inclusiv a condițiilor de trai ale familiilor în care sunt lăsați acești copii și a capacității acestora de a asigura condiții de trai adecvate și sigure necesare pentru dezvoltarea copiilor.**
- **Dezvoltarea unui parteneriat constructiv cu instituția de învățământ, instituția medicală și alți actori sociali comunitari**, în vederea prevenirii intrării în situații de dificultate a copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației.

pentru instituțiile educaționale pentru copii

- **Monitorizarea copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației.**
- **Asigurarea oportunităților de comunicare** dintre părinți și copiii lor rămași acasă în instituțiile de învățământ la care ar putea să participe și profesorii, în acest mod mărindu-se gradul de responsabilizare al copiilor, dar și al părinților.

- **Dezvoltarea activităților extracurriculare în școli** (cercuri, cluburi pe interese etc.) pentru facilitarea **integrării sociale** a copiilor rămași fără îngrijirea părinților în urma migrației acestora.

pentru prestatorii privați de servicii

- **Elaborarea și difuzarea unor materiale informative adaptate pentru copii de vârste diferite** privind prevenirea comportamentelor deviante, serviciile pe care le pot accesa; **adaptate pentru părinți** privind pregătirea copilului pentru plecarea părinților; **adaptate pentru tutorii și îngrijitorii copiilor** migranților privind comunicarea cu copilul, menținerea relațiilor cu părinții și familia; **adaptate pentru profesori și alți specialiști** care vor lucra cu această categorie de copii, părinții și îngrijitorii acestora.
- **Organizarea formărilor în domeniul educației pentru viața de familie, funcționării familiei, menținerii valorilor familiale etc.** în baza unei curricule aprobate de Ministerul Educației.
- **Organizarea formărilor în domeniul dezvoltării abilităților de gestionare corectă a remitențelor transmise de părinți și formării unor deprinderi de antreprenoriat ale copiilor** în baza unei curricule aprobate de Ministerul Educației.

pentru părinții care migrează la muncă peste hotare sau au intenția de a migra

- **Instituirea tutelei / curatei temporare pentru a reduce riscurile** ce pot afecta copiii rămași fără un reprezentant legal.
- **Menținerea comunicării permanente cu copiii.**
- **Comunicarea cu instituția de învățământ în care își face studiile copilul / copiii** pentru a fi la curent cu situația școlară a acestuia / acestora.

Vârstnici

• Legislative

- **Completarea cadrului normativ cu prevederi privind responsabilizarea copiilor de a avea grijă de propriii părinți aflați în dificultate** (pensii alimentare, încheierea unor contracte între persoana plecată și stat etc.).
- **Dezvoltarea Politicii Naționale pentru Îmbătrânire în contextul Strategiei Naționale pentru Securitate Demografică.**

- Implementarea unor noi forme de asigurare socială care garantează o bătrânețe decentă (dezvoltarea formelor private de pensii).

• **Dezvoltarea formelor de suport și a serviciilor sociale**

pentru Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei

- Elaborarea mecanismelor de identificare a bătrânilor în situații de risc rămași fără îngrijirea copiilor (colaborarea între asistentul social comunitar, medicul de familie etc.).
- Promovarea Regulamentului și standardelor pentru serviciul de îngrijire la domiciliu.
- Dezvoltarea cadrului normativ privind diversificarea serviciilor prestate la domiciliu care sunt axate în prezent pe menaj și alimentație prin introducerea terapiei ocupaționale, consilierii psihologice etc., pentru a preveni apariția depresiilor, tentativelor suicidare etc.
- Revizuirea Fișei de post a lucrătorului social care prestează servicii sociale la domiciliu pentru persoanele vârstnice (excluderea efectuării muncilor de îngrijire a gospodăriei).
- Dezvoltarea mecanismului de procurare a serviciilor sociale de către persoanele fizice.

pentru Ministerul Sănătății

- Dezvoltarea unor mecanisme pentru lucrătorii medicali din asistența medicală primară pentru oferirea serviciilor medicale la domiciliu și pentru monitorizarea persoanelor bolnave în etate.
- Realizarea unor campanii de evaluare a stării de sănătate a persoanelor vârstnice, cu organizarea consultării specialiștilor înalt calificați în regiunile rurale (oncolog, reumatolog, gastrolog, cardiolog etc.).
- Desfășurarea unor cursuri de instruire a persoanelor implicate în asistența oferită persoanelor vârstnice (medici geriatri, asistenți sociali, lucrători sociali, etc.).
- Dezvoltarea în parteneriat cu prestatorii privați și mass-media a unor campanii de promovare la nivel național a alimentației și modului de viață sănătos pentru prevenirea dezvoltării unor maladii.

pentru administrația publică locală

- Dezvoltarea mecanismelor ce ar permite instituirea unor parteneriate publice-private pentru crearea și prestarea serviciilor adresate persoanelor în etate.

- **Diversificarea serviciilor prestate la domiciliu** care sunt axate actualmente pe menaj și alimentație prin introducerea terapiei ocupaționale, consilierii psihologice etc. pentru a preveni apariția depresiei, tentativelor suicidare etc.
- **Consolidarea și dezvoltarea parteneriatelor sociale locale** care să inițieze și să presteze servicii sociale la nivel comunitar pentru persoanele vârstnice.
- **Organizarea în parteneriat cu prestatorii de servicii privați a campaniilor de informare privind:** (i) responsabilitatea copiilor de îngrijirea părinților, (ii) modalitatea de instituire a patronajului asupra persoanei fizice care, din cauza sănătății precare, nu este în stare să-și exercite și să-și apere drepturile, (iii) adresarea la instituțiile de asistență socială a bătrânilor inapți.
- **Informarea cu privire la asistența juridică garantată de stat și acordarea consultațiilor juridice privind relațiile patrimoniale.**

pentru asistentul social comunitar

- **Evidența și monitorizarea bătrânilor rămași fără îngrijirea copiilor, inclusiv a condițiilor de trai și de sănătate.**
- **Informarea privind modalitatea de instituire a patronajului asupra persoanei fizice care, din cauza sănătății precare, nu este în stare să-și exercite și să-și apere drepturile.**

pentru prestatorii privați de servicii

- **Dezvoltarea serviciilor sociale în baza necesităților comunității și în parteneriat cu administrația publică locală** (Centre de zi, centre de plasament, servicii de asistență profesionistă în familie pentru vârstnici, serviciu psihologic etc.).
- **Informarea privind:** (i) responsabilitatea copiilor de îngrijirea părinților, (ii) modalitatea de instituire a patronajului asupra persoanei fizice care, din cauza sănătății precare, nu este în stare să-și exercite și să-și apere drepturile, (iii) adresarea la instituțiile de asistență socială a bătrânilor inapți.
- **Valorificarea experienței de viață a vârstnicilor prin activități utile, inclusiv a voluntariatului prestat de vârstnici** (serviciilor de comunicare etc.).

pentru copiii care migrează la muncă peste hotare sau au intenția de a migra

- **Obligarea instituirii patronajului asupra persoanei fizice care, din cauza sănătății precare, nu este în stare să-și exercite și să-și apere drepturile.**

Remarcând importanța preocupării constante a tuturor instituțiilor abilitate cu responsabilitatea de a interveni pentru protecția copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie în rezultatul migrației, menționăm că acest studiu este adresat: **factorilor de decizie** care elaborează și implementează politici sociale în domeniu; **cadrelor didactice, medicilor, asistenților sociali comunitari și altor profesioniști** care în activitatea lor de zi cu zi relaționează cu copiii și vârstnicii rămași fără îngrijirea membrilor de familie; **migranților** care trebuie să informeze, consulte și să țină cont de opiniile copiilor sau părinților despre decizia lor de a pleca; **copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie în rezultatul migrației** pentru a cunoaște diversitatea situațiilor care apar în rezultatul migrației și pentru a-și elabora strategii raționale de supraviețuire; **populației în ansamblu** pentru a înțelege diverse aspecte ale procesului de migrație și pentru a oferi suport și ajutor celor aflați în nevoie.

Introducere

*„Copilul nu datorează părinților viața, ci creșterea”
Nicolae Iorga*

Instabilitatea economică pe care a cunoscut-o Republica Moldova după obținerea independenței a determinat creșterea nivelului sărăciei și șomajului, iar aceste fenomene au influențat extinderea procesului de migrație la muncă peste hotare. Efectivul migranților moldoveni este estimat diferit, de la circa 200-350 mii de persoane conform statisticilor oficiale până la 500-600 mii de persoane, potrivit unor studii sociologice realizate de instituțiile internaționale. Conform datelor Biroului Național de Statistică, numărul persoanelor plecate la muncă peste hotare, în anul 2010, a constituit 311,0 mii persoane², fiind în creștere față de anul precedent cu 16,1 mii persoane.

NOTĂ

² Ancheta Forței de Muncă, 2010.

Impactul migrației forței de muncă este destul de controversat. Pe de o parte, se discută despre impactul remitențelor muncitorilor moldoveni din străinătate asupra economiei Republicii Moldova și asupra consumului membrilor familiilor rămași în țara de origine. Potrivit Băncii Mondiale, Moldova se situează pe unul dintre primele locuri din lume după mărimea remitențelor în raport cu Produsul Intern Brut. Remitențele au o influență directă asupra bunăstării gospodăriilor casnice – în anul 2009 ele au redus rata sărăciei absolute în medie cu 11,7 puncte procentuale.³ Aceste venituri primite de gospodării de la membrii plecați peste hotare asigură, în special, satisfacerea necesităților zilnice, procurarea / reparația locuinței, achitarea datoriilor, procurarea bunurilor de folosință durabilă și, într-o măsură destul de mică, sunt utilizate în calitate de capital investițional (doar 3,3 la sută din migranți și-au deschis activități de antreprenoriat cu economiile acumulate în rezultatul migrației).

NOTĂ

³ Raport privind sărăcia și impactul politicilor 2009. Ministerul Economiei, Chișinău, 2011, p.35.

Pe de altă parte, consecințele demografice și sociale ale migrației forței de muncă sunt îngrijorătoare: se reduce numărul populației, se accentuează procesul de îmbătrânire, crește instabilitatea familiilor care au membri plecați la muncă peste hotare. Nu în ultimul rând, migrația influențează dezvoltarea psiho-emoțională a copiilor care rămân fără îngrijire părintească, sănătatea, educația și socializarea lor, precum și starea psihologică a persoanelor vârstnice care rămân fără îngrijirea copiilor pe care i-au crescut.

Efectele pe termen lung nu sunt mai puțin semnificative, deoarece următoarele generații vor prelua comportamentul migrațional al părinților, întrucât percep și interiorizează modelul familiei în care au crescut, inclusiv lipsa responsabilității psiho-emoționale față de propriii copii.

Pentru a reduce efectele negative ale migrației și a maximiza beneficiile sale de dezvoltare, Guvernul Republicii Moldova a stabilit drept una din prioritățile sale elaborarea de politici și inițiative în acest domeniu. Împreună cu

acțiunile de gestionare a migrației și utilizare eficientă a remitențelor, o direcție importantă o constituie protecția copiilor⁴ și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie plecați peste hotare. Copiii migranților și membrii în etate ai familiilor migranților sunt adesea supuși discriminării și pericolului de a fi excluși pe plan social. Iată de ce este necesară elaborarea și implementarea unor acțiuni destinate protecției și acordării de asistență copiilor și vârstnicilor lăsați fără grija membrilor de familie plecați peste hotare. Planificarea și realizarea unor măsuri de asistență corespunzătoare este condiționată de identificarea în prealabil a necesităților concrete, nu doar de natură economică, ci și a celor ce țin de aspectele nevralgice specifice situației sociale și psihologice ale copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijire.

În acest context, Agenția Cehă pentru Dezvoltare, în colaborare cu Organizația Internațională pentru Migrație și Fondul ONU pentru Populație din Republica Moldova, au susținut inițiativa Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei de realizare a unui studiu care să identifice necesitățile specifice ale copiilor și persoanelor vârstnice rămase singure în rezultatul migrației, care să contribuie ulterior la crearea unui mecanism național de intervenție pentru aceste categorii de persoane.

Obiectivul general al cercetării a urmărit studierea situației și necesităților copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați peste hotare, care să ajute Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova în crearea unor repere pentru realizarea politicilor bazate pe date empirice, care să prevină/elimine efectele negative ale migrației, prin măsuri de protecție a copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijire.

Obiectivele specifice ale cercetării au fost orientate asupra următoarelor aspecte:

- Efectele migrației asupra educației, sănătății, interacțiunii și integrării sociale a copiilor, în funcție de grupul de vârstă, acordând o atenție specifică adolescenților, ca un grup separat cu probleme psihologice specifice care țin de pubertate, pericolul dependenței de droguri / alcool, conflicte cu legea etc.
- Efectul psihologic asupra copiilor și vârstnicilor care duc lipsă de îngrijire sau suport din partea membrilor de familie plecați peste hotare, cum ar fi sentimentul de inutilitate, privare (lipsă) și comportamentele care rezultă din astfel de stări, cum ar fi agresivitatea sau retragerea în sine
- Efectele asupra sănătății mentale a copiilor și vârstnicilor: sentimente subiective de supra-solicitare, lipsa de suport, tulburări psihosomatice etc.
- Impactul lipsei verigii de legătură în lanțul de generații asupra rolurilor din cadrul familiei, structurilor de putere / autoritate, modelelor de comunicare, alegerii viitoarei profesii și a culturii migraționale

NOTĂ

⁴ Vezi: Planul Național de acțiuni cu privire la protecția copiilor rămași fără îngrijirea părinților pentru anii 2010-2011.

- Impactul migrației asupra integrității familiei (divorț, separarea copiilor de părinți etc.) și a incluziunii și excluziunii sociale a copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați peste hotare
- Rolul remitențelor în bunăstare și accesul la servicii al copiilor și vârstnicilor, precum și rolul potențial negativ al acestora în ceea ce privește distragerea atenției societății de la necesitățile non-economice și crearea problemelor de hazard moral
- Identificarea mecanismelor existente prin care copiii și persoanele în etate rămasă fără îngrijirea membrilor de familie depășesc situațiile de dificultate
- Răspunsul statului (instituțional și comunitar) la necesitățile copiilor și bătrânilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie ca rezultat al migrației.

Una din marile provocări ale cercetării a constat în prezentarea diversității situațiilor de viață, respectiv și a necesităților copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați peste hotare, pe de o parte, și a mecanismelor în domeniul protecției lor, pe de altă parte. Au fost explorate experiențele de viață ale acestei categorii de copii și vârstnici prin analiza percepției lor despre migrația la muncă, efectele psiho-sociale, educaționale, de sănătate, integritatea familiei, nivelul de bunăstare al gospodăriei, proiectele de viață și, nu în ultimul rând, necesitățile de sprijin și suport din partea comunității.

Metodologia studiului

Pentru realizarea obiectivelor generale și specifice ale cercetării, a fost ales demersul calitativ care să permită o analiză complexă și comprehensivă a necesităților specifice ale copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie. Metodele și tehnicile de cercetare aplicate au inclus:

(i) **interviul individual aprofundat.** Au fost realizate:

- 29 de interviuri individuale aprofundate cu copiii rămași fără îngrijire părintească (a se vedea *Anexa 1*).
- 26 de interviuri individuale aprofundate cu bătrânii rămași fără îngrijirea membrilor de familie (a se vedea *Anexa 2*).
- 10 interviuri cu reprezentanții administrației publice centrale (Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei, Ministerul Educației, Ministerul Sănătății, Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă) (a se vedea *Anexa 3*).

(ii) **discuția focus-grup.** Au fost realizate:

- 4 focus-grupuri cu copii (grupuri mixte formate din copii cu părinți acasă și copii cu părinți plecați la muncă peste hotare) (a se vedea *Anexa 4*).
- 4 focus-grupuri cu bătrânii rămași fără îngrijire (2 discuții de grup au inclus bătrâni care trăiesc în comunitate și 2 discuții cu bătrâni care se află la azil) (a se vedea *Anexa 5*).
- 2 focus-grupuri cu specialiștii comunitari în domeniul protecției copiilor (educatori, profesori, psihologi, medici de familie, asistenți sociali, polițiști etc.).
- 2 focus-grupuri cu specialiștii în domeniul protecției și asistenței persoanelor vârstnice (lucrători sociali, asistenți sociali, medici de familie etc.) (a se vedea *Anexa 6*).

(iii) **studiul de caz** pentru a prezenta unele situații particulare identificate la nivel de comunitate privind copiii sau bătrânii rămași fără îngrijire în rezultatul migrației.

(iv) **scrierea liberă.** Tehnica dată a fost aplicată pentru 22 de copii rămași fără îngrijire în rezultatul migrației în comunitate, 40 de copii aflați în instituții rezidențiale și 10 în centrele de plasament temporar.

(v) **desenul.** Tehnica desenului a fost aplicată pentru copiii de vârstă mică (6-9 ani) în scopul cunoașterii diferitor aspecte referitoare la viața copiilor rămași fără îngrijire după plecarea părinților la muncă peste hotare.

La studiu au participat copii și vârstnici rămași fără îngrijirea membrilor de familie în rezultatul migrației, dar și copii cu ambii părinți acasă, de asemenea, actori sociali precum educatori, profesori, psihologi, asistenți sociali comunitari, lucrători sociali, medici de familie, polițiști de sector, specialiști din sectorul non-guvernamental, reprezentanți ai administrației publice locale și centrale (reprezentanți ai Ministerelor Educației, Sănătății, Muncii, Protecției Sociale și Familiei).

Culegerea datelor în teren s-a desfășurat în perioada 1 noiembrie – 15 decembrie 2010.

Copiii și vârstnicii participanți la studiu au fost selectați prin metoda „bulgărelui de zăpadă” cu ajutorul pedagogilor, asistenților sociali, medicilor de familie etc.

Pentru a prezenta diferite experiențe existente și a cuprinde complexitatea necesităților specifice ale copiilor și bătrânilor rămași singuri în rezultatul migrației, în procesul de eșantionare s-a ținut cont de următoarele caracteristici ale intervievaților:

- (i) o persoană de referință plecată peste hotare și două persoane de referință peste hotare
- (ii) statutul persoanei de referință de peste hotare: migrant legal / irregular
- (iii) caracterul migrațional al persoanei de referință: temporar, circular, pe termen lung sau indeterminat
- (iv) cine supraveghează copilul – un părinte, bunica / bunelul, alte rude, instituția rezidențială/centrul de plasament etc.
- (v) a fost perfectată sau nu tutela pentru persoana care îngrijește copilul
- (vi) valul de migrare: de mulți ani și de dată recentă
- (vii) comunicarea cu cei plecați: prezența sau absența formelor de comunicare etc.

Studiul prezintă lumea socială a copiilor și vârstnicilor rămași singuri în rezultatul migrației, structurată pe modelele de percepție, de evaluare a efectelor trăite, a proiectelor de viitor, pe de o parte, și aspectele normative existente și cele ce urmează a fi create pentru diminuarea riscurilor la nivel de familie, comunitate și societate în ansamblu.

Capitolul I

Lipsa îngrijirii și afecțiunii părinților, plecați la munci peste hotare, lasă amprentă asupra modului de reprezentare și percepție a copilului referitor la familie. În cadrul studiului, unii copii reflectă prin desen familii constituite doar din copii, evidențiind noile griji ale acestora – munca din gospodărie.

**Impactul migrației asupra copiilor
și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor
de familie plecați la muncă peste hotare**

1.1. Percepția migrației la muncă

Copiii

- **Gradul de acceptare/inacceptare a migrației**

Acceptarea sau neacceptarea de către copii a migrării peste hotare a părinților este determinată de un grup de **factori**. Printre aceștia se regăsesc: (i) **modalitatea prin care părinții au solicitat opinia copiilor**, (ii) **vârsta copiilor**, (iii) **persoana în grija căreia au fost lăsați**, (iv) **frecvența comunicării dintre copii și părinți prin intermediul mijloacelor tehnice și în perioadele de revenire a părinților acasă**.

Studiul a evidențiat modalitățile de consultare a copiilor de către părinți privind intenția lor de a pleca la muncă peste hotare, acestea variind atât în funcție de vârsta copiilor, cât și de modelul relațional specific familiilor. În majoritatea cazurilor, solicitarea opiniei copiilor a avut forma unei discuții, în care părinții **au adus la cunoștință necesitatea și oportunitatea plecării lor la muncă și au încercat să convingă copiii să accepte situația**. Cu cât mai mare este vârsta copiilor, cu atât mai frecvent părinții solicită opinia lor, or, odată cu creșterea copiilor evoluează și gradul de încredere a părinților în capacitatea copiilor de a face față unor situații dificile. Spre exemplu, un copil de 15 ani, în urma discuției cu părinții despre plecarea lor peste hotare, a acceptat situația: „*am stat, am vorbit... eu înțeleg...*” (IIA_C_21).

Au fost constatate și situații în care **opinia copiilor nu a fost solicitată**: „*nu prea ne-a cerut părerea*” (IIA_C_9) sau în care **opinia lor nu a contat**: „*întreabă sau nu – oricum ei fac așa cum cred ei că este mai bine. Spunem noi sau nu, dar ei ce, o să stea acasă dacă spunem noi? Nu*” (FG_C_1_urban), copiii fiind puși în fața unor situații care nu mai pot fi schimbate, ci trebuie acceptate. Deși copiii depun eforturi pentru a înțelege necesitatea migrației părinților, majoritatea dintre ei menționează că dacă ar fi posibil să întoarcă timpul înapoi, ar încerca să convingă părinții să rămână acasă și să nu plece. Mai mult ca atât, copiii încearcă diverse modalități pentru a împiedica părinții să migreze, chiar dacă sunt conștienți de caracterul inutil al acțiunilor respective: „*Fratele mai mare îi ascunde biletul de avion ca să nu plece. L-a ascuns odată, dar și-a dat el seamă că ce folos are dacă o s-o oprească*” (IIA_C_13). Astfel de acțiuni relevă o **contradicție dintre acceptarea formală de către copii a migrației părinților și dorința lor interioară mai mult sau mai puțin conștientă de a-i opri să facă acest pas**.

Studiul denotă o **evidentă doleanță a copiilor de a fi solicitată opinia lor în cazul în care părinții decid să migreze la muncă peste hotare**: „*Aș fi vrut să mă întrebe...*”, aceasta ajutându-i să accepte migrația părinților.

Chiar dacă nu le-a fost solicitată părerea, copiii justifică decizia părinților, considerând că „... *Trebuie să te ții de părerea părinților, ei sunt mai maturi, știu ce să facă*” (IIA_C_16). Acceptarea migrației este susținută de convingerea că pasul respectiv se realizează în scopul asigurării bunăstării copiilor, fiind inevitabil în unele cazuri.

Se conturează o **interdependență dintre vârsta copilului și gradul de acceptare a situației**. Astfel, cu cât mai mare este vârsta copilului, cu atât mai ușor este acceptată situația de migrație a părinților și invers: „*Eu sunt mare și înțeleg că ei nu se duc pentru dâșii, dar tot pentru viitorul nostru... eu înțeleg, iată surioara... nu înțelege...*” (IIA_C_21). Totodată, cercetarea a scos în evidență și cazuri în care **migrația a fost acceptată la început, dar respinsă peste o anumită perioadă de timp**, în special, din cauza apariției problemelor din familie: „*La început, înțelegeam de ce a plecat, dar acum nu accept ideea că stă acolo, nu cred că e bine... Ne este greu tuturor*” (IIA_C_19). În unele cazuri, copiii acceptă migrația, dar așteaptă cu nerăbdare **momentul întoarcerii**. În alte situații, copiii și-au exprimat nu doar acceptarea migrației, ci și bucuria, explicând acest sentiment prin reducerea controlului din partea părinților: „*Când a plecat mama, eu m-am bucurat. Că nimeni nu mi-a spus să fac asta, să îmi aranjez coafura într-un anumit mod. Aveam mai multă libertate*” (IIA_C_25). Astfel, au fost observate situații de percepție eronată a libertății: „... *Trebuie să recunoaștem că sunt copii care nu sunt bucuroși când vin părinții acasă. Am avut un caz... o fată mi-a spus: vine mama săptămâna viitoare și... iar o să mă bată la cap*” (FG_C_3_rural). Întrădăcinarea unor astfel de sentimente comportă un risc sporit pentru relațiile dintre generațiile prezente și de viitor, iar la nivel de societate anunță și disfuncții ale instituției familiei.

În discuțiile focus-grup, copiii cu părinții acasă și-au manifestat regretul că unii copii ai căror părinți au plecat la muncă peste hotare dezvoltă comportamente deviante (lipsa de la școală, spunerea unor minciuni, fumatul, consumul de băuturi alcoolice ș.a.). În același timp, copiii cu părinții acasă explică aceste situații prin faptul că „*în aceste vicii își găsesc consolare, în loc de părinți*” (FG_C_2_rural). În majoritatea cazurilor, astfel de comportamente au fost identificate indirect, din relatările intervievaților cu privire la copiii din comunitate.

Un aspect important al acceptării / neacceptării plecării părinților peste hotare îl constituie personalitatea îngrijitorului care rămâne cu copilul. Studiul a constatat că printre aceștia se regăsesc membri ai familiei (eventual, al doilea părinte), bune, mătuși, alte rude, prieteni și chiar vecini. A fost confirmată o realitate interesantă: **acceptarea îngrijitorului de către copil nu se află în funcție directă de gradul de rudenie al acestuia!** Ba chiar din contra, au fost semnalate **cazuri în care copilul a rămas cu unul**

dintre părinți, dar se simte frustrat: „... el nu mă înțelege, chiar mi-i frică...” (IIA_C_22) și **situații în care copilul a rămas cu vecini care nu sunt rude, dar copilul se simte în deplină siguranță:** „tata m-a întrebat înainte ca să plece cu cine vrem să stăm. Și eu i-am zis cu tanti Jana... Noi suntem vecini așa apropiati... e foarte bine cu dânsa” (IIA_C_15). Este indiscutabilă importanța îngrijitorului în susținerea copilului rămas singur în urma migrației, precum și abilitatea părinților de a identifica o astfel de persoană și de a asigura compatibilizarea ei cu copilul.

Unele probleme cu care se confruntă copiii în perioadele de emigrare a părinților pot fi atenuate prin intermediul **comunicării** dintre ei sau prin **revenirea periodică a părinților acasă**. Cu cât mai mult timp părinții dedică comunicării cu copiii, cu atât mai puțin resimt aceștia impactul migrației părinților și cu atât mai rapid acceptă plecarea părinților: „nu este atât de greu **pentru că vorbim des prin Skype... mă încurajează, mă susține**” (FG_C_1_urban). Constatăm că frecvența comunicării este diferită – de la o discuție pe săptămână până la discuții de 2-3 ori pe zi. Pentru a păstra legătura sunt utilizate telefoanele fixe și mobile, internetul (e-mail, Skype, Messenger). Subiectele principale de discuție dintre copii și părinții lor migranți țin de rezultatele școlare, relațiile intrafamiliale și diverse dorințe ale copiilor. Ponderea subiectelor discutate variază semnificativ în funcție de sexul părintelui plecat, astfel copiii discută într-o mai mică măsură cu tații lor migranți despre modul în care se înțeleg cu cei care au rămas să aibă grijă de ei acasă sau despre dificultățile cu care se confruntă. Datele studiului relevă, de asemenea, că în multe cazuri sunt evitate discuțiile despre sentimentele copiilor.

În consecință, **acceptarea migrației** generează în unele cazuri sentimente de separare dintre părinți și copii, care reprezintă în esență o **modalitate de adaptare la realitatea dură**. Cu cât este mai mare perioada de lipsă a părinților și cu cât mai des aceștia pleacă la muncă peste hotare, cu atât mai mare este riscul înstrăinării lor de copii: „... prima dată când s-a dus, eu spuneam că mama nu știu unde se duce și am început a plânge, dar a doua oară s-a dus parcă nici nu... am plâns două zile și gata, dar acum am uitat de ea, doar câteodată îmi aduc aminte...” (IIA_C_10). În aceste condiții, se conturează o tendință în familia cu migranți când părintele se transformă într-o persoană străină, depărtată de sufletul copilului, iar copiii își reprimă sentimentele față de părinți. De asemenea, trebuie luat în considerație și faptul că problema nu întotdeauna constă în despărțirea propriu-zisă, ci **momentul** în care ea se produce și **contextul** în care aceasta a fost realizată (a se consulta lucrările lui J.Bowlby și J.W.Douglas).

În concluzie: gradul de acceptare sau neacceptare de către copii a migrației părinților este determinat, în principal, de factori care pot fi influențați de părinți, minimalizând consecințele negative ale despărțirii. Situațiile

descrise de intervievați sunt relevante pentru a confirma importanța discuțiilor sincere purtate de părinți cu copiii lor înainte de plecare, de asemenea, și acceptarea de către părinți a opiniilor exprimate de aceștia. Este important de subliniat faptul că și copiii depun un efort enorm pentru a se adapta la unele situații ce depășesc potențialul lor psihic, respectiv, o acceptare inițială poate degenera într-o respingere ulterioară. Cu cât este mai mare vârsta copilului și cu cât mai extinsă este rețeaua socială a copilului, cu atât mai înaltă este probabilitatea unei acceptări mai ușoare a migrației părinților. În fine, diversitatea situațiilor concrete este explicată prin vârsta diferită a copiilor intervievați, prin natura și frecvența comunicării, precum și prin gradul de înțelegere cu îngrijitorul.

• Explicarea cauzelor migrației părinților

Majoritatea copiilor intervievați explică și chiar justifică necesitatea migrației părinților la muncă peste hotare prin **condițiile materiale precare ale familiei** („a plecat pentru că trebuiesc bani”), **lipsa locurilor de muncă sau salarii care nu asigură un nivel de trai decent, imposibilitatea de a achita contractele la studii ale copiilor, probleme de sănătate, nevoia de a cumpăra casă sau de a întoarce datoriile, violența domestică** etc. De regulă, copiii asociază plecarea părinților la muncă peste hotare cu aspirația acestora de **a le asigura bunăstarea**: „să poată strânge bani să mă crească” (IIA_C_3); „să avem îmbrăcăminte, să avem rechizite... să avem cu ce să ne încălzim...”, conștientizând, în mare parte, că de fapt „părinții se duc la muncă peste hotare pentru noi” (FG_C_4_rural).

Unii dintre experții intervievați au vorbit despre **copiii care se confruntau cu probleme grave de sănătate**, fapt ce i-a determinat pe părinți să plece în străinătate: „Noi cunoaștem nu puține cazuri în care plecarea părinților la muncă peste hotare a fost motivată de o boală gravă a copilului, care necesita operație costisitoare sau tratament peste hotarele țării. Părinții au decis să plece pentru a salva viața și sănătatea copilului. Acestea chiar sunt decizii care merită tot respectul” (IIA_EC_3).

Studiul a evidențiat și **situații specifice**, care au determinat părinții să migreze. De exemplu, în urma decesului tatălui, mama a rămas cu trei copii mici și a trebuit să facă eforturi considerabile pentru a-i întreține și a le asigura bunăstarea: „După moartea tatălui, mamei îi era foarte greu să ne întrețină. Atunci ne-a lăsat în grija bunelor și a plecat” (IIA_C_18). În unele cazuri, intervievații au explicat decizia de a migra la muncă peste hotare printr-un **cumul de cauze**, care au influențat persoana: „nu avea bani să ne întrețină și tata o bătea pe mama când era băut... o bătea foarte tare” (IIA_C_22).

Cercetarea a relevat că părinții decid să plece peste hotare nu doar în situațiile cele mai disperate, ci și pentru a nu admite o sărăcire ulterioară, deoarece conștientizează că odată cu creșterea copiilor vor deveni mai mari și necesitățile acestora, iar veniturile lor ar putea acoperi tot mai puțin cheltuielile necesare.

Deci, migrația părinților este determinată de un complex de cauze, cele mai importante în viziunea copiilor intervievați fiind cele de natură materială care, la rândul lor, generează multiple deprivări: imposibilitatea de a obține studii, de a avea o locuință sau de a asigura dotarea locuinței, de a urma tratamentul necesar și altele. Totuși, în cadrul cercetării au fost elucidate și situații care s-au suprapus peste modul de viață sărac (spre exemplu, diverse forme de abuz), agravând și mai mult condiția familiilor, și care au condus la decizia de pleca la muncă peste hotare, ca o soluție inevitabilă.

• Percepția problemelor care îi pot afecta

În cadrul cercetării s-a studiat și gradul de percepție de către copiii cu părinți plecați a problemelor care îi pot afecta în urma migrației părinților, precum și riscurile la care ei sunt expuși. Copiii sunt destul de conștienți de situația creată, menționând că cea mai mare problemă cu care ei se confruntă este **sentimentul de singurătate generat de absența unuia sau ambilor părinți**: „... pleci acasă, acasă este singurătate, vrei să mai vorbești cu cineva – nu ai cu cine... Singur trebuie să-ți faci mâncare, dacă mai ai animale trebuie să îngrijești de ele, trebuie să ai grijă de casă, e foarte greu” (IIA_C_1); „durerea”; „greutatea” etc. Iată expresia exactă a unui copil interviuat, care a sintetizat experiența tristă prin care trece: „Nu am simțirea de mamă lângă mine” (IIA_C_16). Or, este cert faptul că **în perioada formării personalității este semnificativă participarea nemijlocită a părinților la procesul de educație a copiilor**.

Plecarea mamei este resimțită mult mai dureros de copii decât plecarea tatălui, ceea ce se explică prin legătura spirituală specială dintre copil și mamă, inclusiv în cazul băieților (a se vedea *Caseta 1*. Studiu de caz). Datele colectate indică asupra faptului că acei copii a căror mamă este plecată peste hotare, sunt mai închiși, mai nostalgici, cu greu își stăpânesc lacrimile, comparativ cu situațiile în care tatăl este plecat. Această situație este cauzată atât de lipsa pilonului emoțional din cadrul familiei, cât și de multitudinea de sarcini care cad pe umerii copiilor (situație caracteristică mai ales fetelor) în urma plecării mamei. Referindu-se la rolul părinților în viața unui copil, aceștia îl consideră „foarte important – atunci când sunt părinții alături te simți mai bine, dar când nu sunt părinții acasă nu ai cui te adresa” (IIA_C_9).

CASETA 1

Studiu de caz. Viața unui copil cu părinții plecați la muncă peste hotare (IIA_C_5)

Bogdan, un băiat de 13 ani din mediul urban, are ambii părinți plecați peste hotare și locuiește acum în familia moșului său. La momentul interviului, tatăl se afla acasă, dar urma să plece din nou. Bogdan este mezinul dintre cei trei copii ai familiei. Îl consideră pe fratele său de 24 ani un al doilea tată, cu care are relații destul de apropiate. Cu toate că are responsabilități noi, apărute în urma migrației părinților, copilul le consideră echitabil împărțite cu ceilalți frați. Cele mai importante responsabilități casnice se referă la grădinarit. Una dintre probleme este legată de înrăutățirea reușitei școlare, din cauză că copilul nu reușește să însușească tot materialul predat, iar profesorii nu manifestă receptivitate: „S-a înrăutățit, pentru că nu înțeleg tot ce spun profesorii. Dacă mai întrebi încă o dată, îți pune nota 2 și te dă afară de la lecții. Pentru că nu mai este mama ca să vorbească cu profesorii... Când era mămică acasă, mai venea la școală și mai discuta cu ei, dar acum nu”. Plecarea părinților nu i-a adus nici un beneficiu, explicând că „nu mă simt omul care eram... Mama nu este... Cu mama este altfel, ea vorbește calm totdeauna”. Copilul nu a reușit să explice detaliat de ce are nevoie de părinți, dar percepe această necesitate la nivel de intuiție: „Să fie lângă mine. Nu știu de ce...”.

În lipsa părinților, atașamentul copiilor este transferat asupra persoanelor în grija cărora au rămas, spre exemplu, asupra bunicilor: „de-acum mie îmi place cu bunica să stau...” (a se vedea Studiul de caz din Caseta 2).

CASETA 2

Studiu de caz. Bunica devine „mamă” pentru nepoți (IIA_E_2)

Maria, 61 ani, din mediul rural, crește doi nepoți, o fată de 12 ani și un băiat de 11 ani de la vârsta la care aceștia aveau doi și, respectiv, un an, ambii de la fiică. Plus, bunica are grijă de tatăl său bolnav care stă la pat. La momentul interviului nu știa nimic despre fica dispărută în anul 2004: „Nu a mai ajuns acasă. Noi tot am sunat... fetele celea au dat la poliție, am dat și la emisiunea „Jdi menea”. Feciorul plecat în Rusia a dat la Interpol, dar fără rezultat”. Cu nepoții se împacă „foarte bine, mă ascultă, fata îmi face mâncare... și curat fac ambii, și fata și băiatul”. Într-o zi, nepoții i-au zis bunicii: „Mămică, până când tu ne ești mamă... Dacă mămică o să se găsească, atunci o să-i spunem ei mămică și ție bunică”. Femeia concluzionează că „aceștia sunt mai dragi decât copii tăi, că sunt nepoți”.

Studiul relevă preocuparea unor copii pentru integritatea și bunăstarea părinților plecați peste hotare, alții făcându-și griji pentru rudele în a căror supraveghere au rămas. Atunci când copiii află că părinții lor întâmpină anumite dificultăți, mulți dintre ei au tendința de a se considera responsabili de situația creată. Posibil, acest fapt este amplificat în mod neintenționat de părinți, care menționează că au plecat pentru binele copiilor, precum și de îngrijitori, care amintesc frecvent acest lucru. Însă, în astfel

de situații, gradul de auto-culpabilizare al copilului crește, determinând apariția anxietății.

Ziua de mâine este percepută de copii drept o problemă, explicând această situație prin nesiguranța și incertitudinea cu care se confruntă părinții lor la locul de muncă: *„Ei astăzi au un loc de muncă, au salariu, dar nu se știe ce va fi mâine. Mâine, stăpânul la care muncesc poate să-i amăgească, să nu primească salariul sau, în general, să închidă locul unde muncesc”* (FG_C_3_rural).

În percepția problemelor nu au fost înregistrate diferențe semnificative care să fie dependente de vârsta intervievaților, astfel atât copiii de vârstă mică (9-13 ani), cât și cei de vârstă mai mare (14-18 ani) au menționat că **se simt singuri și frustrați**. Totuși, cu cât este mai mic copilul, cu atât mai evident sunt exteriorizate sentimentele – prin plâns, tristețe, încercări de a stopa plecarea părinților ș.a. S-a constatat că trăirile emoționale ale copiilor, provocate de despărțirea de părinți, pot să varieze în timp, astfel copiii se simt mai afectați imediat după plecarea părinților, prima perioadă fiind considerată și cea mai dificilă.

Uneori, problemele **se referă în aparență la niște lucruri simple, dar foarte importante pentru fiecare copil**: *„Îmi aduc aminte cât de bine era cu ea acasă, avea cine să-mi îndeplinească părul, da acum mi-l prind așa un pic. Deseori, îmi făcea prăjituri, dar acum le cumpăr de la magazin”* (IIA_C_6). Paradoxal, însă copiii își doresc să rămână acasă chiar și părinții care îi loveau: *„Chiar și când mă bătea – tot era mai bine”* (IIA_C_16).

Printre alte situații percepute drept probleme, copiii au menționat **ne-necesitatea de a îndeplini un volum mai mare de munci casnice**, cu care nu erau obișnuiți în perioada în care părinții se aflau acasă. Ei taie lemne, fac menajul în casă, aduc apă, participă la îngrijirea animalelor, la lucrări de reparație a casei: *„Surioara nu mă asculta... Veneam de la școală uneori flămândă, până mai făceam mâncare, până una alta... Îmi era foarte greu... chiar nici nu mai aveam timp să discutăm deloc... curățenia, mâncarea și de surioară să am grijă și animalele... foarte greu”* (IIA_C_21).

Cercetarea a elucidat și probleme de **deteriorare a relațiilor familiale din cauza dezvoltării unui comportament deviant de către părintele care a rămas acasă**: *„După ce a plecat mama, a devenit foarte greu. Eu am devenit cea mai mare... Tata a început tot mai des să vină beat seara, se culca și nu îl interesa nimic. Aproape peste o seară se îmbăta. Mama telefona și se supăra când auzea că el iarăși este beat și începea să strige și să mă certe pe mine că nu am grijă de el, că trebuie să nu îi dau voie să bea... Dar ce puteam eu face?”* (IIA_C_19). Astfel, împreună cu preluarea sarcinilor casnice, uneori copiii, mai ales fetele, se transformă în niște „soții”, fiind responsabile de comportamentul părintelui rămas acasă. Acest lucru afec-

tează percepțiile fetelor cu privire la viața de familie, existând riscul unor casatorii premature, ca soluție de a scăpa de tatăl propriu.

În fine, copiii înțeleg că **sunt forțați să se maturizeze înainte de perioada corespunzătoare vârstei**, astfel crește o generație care învață rolurile sociale nespecifice vârstei lor: *„Ne maturizăm înainte de vreme, pierdem copilăria. Spre exemplu, eu m-am maturizat demult și deja duc grijile mamei pe care le ducea și ea pentru mine. Am uitat demult de acel zâmbet copilăresc și uneori zâmbesc pentru că sunt momente în care trebuie să zâmbesc, însă în adâncul sufletului simt o anumită lipsă și o anumită tristețe”* (FG_C_3_rural). Or, consecințele problemei respective vor fi percepute la nivel de societate peste o anumită perioadă de timp.

Cea mai importantă problemă este separarea de părinți și în consecință – singurătatea, care este percepută de către intervievații minori drept o realitate ce va fi ulterior depășită, odată cu întoarcerea părinților. Literatura de specialitate elucidează însă caracterul grav al fenomenului de singurătate, precum și eventualele consecințe care se pot manifesta în timp, afectând dezvoltarea multilaterală a personalității copilului. Indiferent de vârstă și sexul copiilor, aceștia sunt frustrați și percep lipsa părinților migranți drept o problemă, care determină o maturizare precoce a lor. Studiul a scos în evidență faptul că, din păcate, există multe situații în care maturizarea respectivă este considerată drept un moment potrivit pentru a încerca diverse comportamente deviante.

• **Înțelegerea problemelor de către membrii plecați (în viziunea copiilor)**

Relaționarea dintre părinți și copii depinde și **de gradul de înțelegere a problemelor** cu care se confruntă copilul rămas acasă. O diminuare a relaționării poate conduce la scăderea coeziunii în cadrul familiei, așa cum s-a întâmplat într-o familie din mediul rural, în care cresc două surori, tatăl care vine acasă doar în zilele în care este liber de la serviciul din Chișinău, iar mama și fratele mai mare sunt plecați peste hotare: *„În cele opt zile cât am stat în spital, nici mama și nici tata nu m-au sunat niciodată, cu toate că știau că m-au internat...”* (IIA_C_19).

Copiii intervievați în cadrul cercetării susțin că **părinții, de regulă, înțeleg cu ce probleme se confruntă**: *„Ei (părinții) mă susțin mereu și ce decizii iau eu, ei mereu mă susțin în asta, mă ajută să-mi îndeplinesc visurile”* (IIA_C_1). În special, copiii apreciază faptul că părinții au început să discute cu ei ca între maturi, să abordeze în comunicare probleme serioase, care anterior nu erau discutate: *„Ea se comportă cu mine ca un prieten, vorbim lucruri mature”* (IIA_C_18). Problemele pe care le destăinuiesc copiii părinților se referă la comunicarea cu semenii lor, activitățile curriculare

și reușita școlară, sănătate, timp liber, gestionarea banilor și activitățile cotidiene.

A fost înregistrată o diferență în ceea ce privește înțelegerea problemelor **în funcție de sexul părintelui**, intervievații, în special fetele, considerând că mama manifestă un grad mai mare de înțelegere a dificultăților, pe când tata este mai rezervat: „*Cel mai des mama mă înțelege... dar tata nu chiar așa...*” (IIA_C_16).

Există însă și dificultăți majore în relaționarea dintre părinți și copii, generate de întreruperea comunicării sincere, astfel încât deja **nici una dintre cele două verigi nu își împărtășește problemele** și nu se interesează de situația celuilalt. Copiii consideră că nu pot să le spună părinților problemele lor, deoarece „...*ei nu înțeleg nimic, fiindcă nici eu nu le spun ce probleme am...*” (IIA_C_17) sau explică situația prin faptul că părinții „*au problemele lor*”, care îi preocupă prea mult ca să le ofere posibilitatea de a înțelege și problemele propriilor copii. Întreruperea relaționării cu părinții poate degenera în situații grave, un caz fiind prezentat în *Caseta 3*.

În opinia copiilor, părinții sunt, în general, conștienți de problemele cu care se confruntă membrii familiei rămași acasă, cu unele diferențe în ceea ce privește genul părintelui migrant. Studiul a estimat situații specifice în evoluție, în ceea ce privește percepția problemelor de către părinți, astfel, *pe de o parte*, sunt părinți care, deși înțeleg problemele copiilor rămași acasă, totuși, decid să continue procesul de migrație, *pe de altă parte*, procesul de migrație determină o răcire a relațiilor dintre membrii familiei.

Vârstnicii

• Gradul de acceptare / inacceptare a migrației

Factorii care conduc la **crearea unei atitudini pozitive sau negative a părinților față de migrația copiilor** sunt determinați în majoritate de **statutul și vârsta persoanei în etate, capacitățile de auto-deservire** ale acesteia, de **existența nepoților de care trebuie să aibă grijă** în lipsa copiilor, **cauzele migrației copiilor și valoarea remitențelor transmise acasă**.

În situațiile în care în familie este valorizat statutul social al persoanelor în etate, este prezent respectul pentru contribuția acestora la dezvoltare, sunt înregistrate situații în care **copiii au solicitat acordul părinților de a pleca în străinătate**: „*A cerut sfatul când a plecat. Mămică, dacă nu ne ducem noi, murim toți de foame, mă duc măcar să fac o copeică*” (IIA_E_2), „*fără vorbă... nu doar să-i dau voie, dar să stau și cu copiii*” (IIA_E_9), ținând cont de sfatul și grija părinților. Situații similare pot fi identificate și pentru persoanele care se află în instituții rezidențiale: „...*da cum, a întrebat, doar nu s-a dus din capul ei, Doamne ferește. Dar cum să nu-i dai voie, dacă trebuie, cu ce să trăiască...*” (FG_E_4_rural_azil).

În familiile în care statutul social al persoanelor în etate este mai puțin valorizat, plecarea în străinătate a copiilor deseori nu este coordonată cu părinții: „*Pe mine nu m-a întrebat nimeni, am aflat după ce s-a dus de acum...*” (IIA_E_15), deseori fiind anunțată post-factum. Acest fapt este tolerat cu greutate de vârstnici, pentru care sentimentul inutilității sociale și al abandonului este mai prezent: „*Și-a luat și fetele și bărbatul cu ea. De atunci nu mai știu de ei. Au plecat după bani! (ridică glasul supărată) Banii, banii... Pentru ce altceva? Și pe mine nu m-a întrebat nimeni. Am aflat după ce s-a dus de acum...*” (IIA_E_15). Bătrânii regretă această situație: „*... Mi-e ciudă că toate s-au dus... că dacă rămâneau acestea două în Sadova, îmi părea că ele două sunt cu mine... chiar dacă e depărțitor, da iată îmi părea că îs cu mine... da deja... nu sunt... păi am de bocit...*” (IIA_E_10). Această atitudine se conturează și la vârstnicii instituționalizați: „*Fiica mea nu a procedat bine că a plecat, am plâns foarte mult din urmă, nu mă sună iată de un an, nimeni nu vine să mă viziteze, nu am pe nimeni*”; „*Nu au făcut drept, ea trebuia să șadă acasă, de ce m-a lăsat pe mine singur?*” (FG_E_3_urban_azil).

În același timp, datele studiului relevă că, deși nu au fost consultate, persoanele în etate, mai ales cele din aziluri, încearcă să-și protejeze în continuare și să-și îndreptățească propriii copii: „*Pe mine nu, nu m-au întrebat - nu. Ele au spus că au familia lor și se duc să câștige să-și învețe copiii... Pe de o parte, pot să fiu de acord, iar pe de altă parte...*” (FG_E_3_urban_azil). Asemenea atitudine este determinată, probabil, de aspirațiile de a reveni acasă și de lipsa dorinței de a recunoaște un fapt împlinit – că este instituționalizat și nu are cine avea grijă de el.

Există, de asemenea, o **dependență dintre vârsta persoanei în etate, capacitatea de deservire și gradul de acceptare a plecării copiilor**. Vârsta înaintată, capacitățile limitate de auto-deservire, bolile cronice și acute, accesul limitat la servicii medicale și sociale îi determină pe părinți să manifeste un grad mai mic de acceptare a migrației copiilor: „*Să ceară voie de la mine? Dacă eu spuneam nu te duce, atunci ei îmi spuneau: dă, mamă, bani*” (IIA_E_6) și insatisfacție față de situația creată. Această nemulțumire față de migrarea copiilor este explicată și prin faptul că, după ce au suferit schimbări deosebite în viața lor personală, atât prin pierderea rolului marital, cât și profesional, vârstnicii se îndreaptă spre cei mai tineri pentru a obține indicația despre cum ar trebui să reacționeze și cer suport în anumite situații. Lipsa acestui sprijin important conduce la neacceptarea situației, la identificarea altei persoane drept reper, răcirea relațiilor cu propriii copii, degradare, internare în instituții sociale etc.

Existența nepoților de care trebuie să aibă grijă în lipsa copiilor **nu reprezintă impedimente**, în majoritatea cazurilor, **în acceptarea de către persoanele în etate a emigrării copiilor**: „*Nu era bine să plece, dar altă soluție nu era. Serviciu nu avea, pe soț nu putea conta, iar copiii trebuiau crescuți.*”

Doar cu apă din fântână nu-i crești. A cerut sfatul, doar lăsa în grijă doi nepoți. Este o răspundere foarte mare”(IIA_E_20). Acest fapt este condiționat de recăpătarea unor roluri sociale de către vârstnici: „*Copiii au rămas cu mine, nu am făcut documente pe ei, fiindcă consideram că sunt copiii mei. Ea s-a dus la lucru, eu am rămas cu copiii*” (IIA_E_16), de conștientizarea cauzelor plecării copiilor, „sacrificiului parental”: „*Dar m-am deprins foarte tare cu ele... parcă nu aș putea deja fără ele, fără grija pe care o am... E o bucurie pentru orice bunică să-și dădăcească nepoții. Mai bine așa decât cei care stau singuri și la care nu are cine le deschide ușa*” (IIA_E_14). Elocventă este istoria unei persoane de 71 ani, care crește copilul mic al fiicei sale, care a divorțat în rezultatul migrației. Bunica acceptă acest lucru, considerându-se utilă în viața „nearanjată” a fiicei: „*Mă descurc... Avem de toate... fata ne trimite... Pur și simplu, mi-e trist de fată... că a rămas singură... doi copii deja... și mai greu se va aranja în viață... și e fată bună, cu studii... Noi cu soțul pe vremea noastră trăiam destul de bine, aveam și salariul bun și niciodată nu mă gândeam că o să ajung la așa vremuri...*” (IIA_E_9). În consecință, pentru o parte din vârstnici se conturează o tendință de acceptare a migrării copiilor din perspectiva echilibrului. În majoritatea cazurilor, vârstnicii care îngrijesc nepoți primesc remitențe, iar evoluția fiziologică și socială a nepoților este pozitivă, fiind tolerată și emigrarea copiilor: „*Corect au procedat, aici ce aveau să facă...*” (IIA_E_1).

Situația devine dificilă atunci când există dezechilibre: lipsa sau insuficiența remitențelor, probleme de sănătate ale nepoților sau vârstnicilor, devieri de comportament și inadaptarea școlară a nepoților: „*Îngrijește de bătrâni în Italia, da de mama și de tata nu are cine îngriji, iată cum este, asta e culmea deja pentru noi*” (FG_E_3_urban_azil).

În același timp, **pe fundalul unei acceptări inițiale, totuși, majoritatea vârstnicilor și-ar dori copiii acasă**: „*Noi întotdeauna nu am fost de acord, dar m-au întrebat și am fost de acord. De ce, pentru că a te despărți de copil este o durere sufletească și trupească și mă culc pe pernă cu capul, dar mintea este în America, Portugalia și Spania și mă gândesc: s-au născut, i-am educat în spirit creștinesc, dar greutățile au dovedit și durerea mea, că a fost nevoie să se ducă să aibă cu ce trăi...*” (IIA_E_5), dorind o familie clasică pentru copiii lor.

Gradul de acceptare a migrației copiilor la muncă peste hotare este în funcție de statutul social al persoanei în etate. Cu cât acesta este mai jos, cu atât sentimentul inutilității și abandonului la vârstnici este mai aprofundat. Încercarea de a justifica plecarea la muncă peste hotare a copiilor, precum și faptul abandonului de către aceștia a părinților fără nici o sursă de existență sau în instituții rezidențiale par a fi condiționate de speranța vârstnicilor de a schimba starea de lucruri. Necesitatea de a îngriji nepoții, în majoritatea cazurilor, nu creează dificultăți

în acceptarea plecării copiilor peste hotare la muncă. Acest fapt este determinat de recăpătarea unor roluri sociale noi și de tradițiile relațiilor de familie autohtone. Cercetarea evidențiază dependența dintre etatea persoanei vârstnice, capacitatea de deservire și gradul de acceptare a plecării copiilor. Conformarea vârstnicilor, inclusiv a celor instituționalizați și a celor care au în îngrijire nepoți, la situația de acceptare a migrării copiilor există pe fundalul unui dezacord cu privire la modul de viață dezintegrat al familiei, aceștia dorindu-și, totodată, un model tradițional de familie pentru copiii lor.

• Explicarea cauzelor migrației copiilor

Migrația copiilor la muncă peste hotare este explicată de către vârstnici, **în primul rând, prin motive de ordin economic sau de subzistență:** „*Lea-fa de 800 de lei nu îi ajungea și a plecat peste hotare la Moscova*”(IIA_E_3). Totuși, factorul economic, deși este important, nu este singurul determinant în luarea deciziei de migrație. Intervistații menționează printre cauzele plecării la muncă în străinătate:

- **Lichidarea fabricilor, uzinelor:** „*...La noi în Ghindești s-au dus 830 de oameni peste hotare. Pentru că nu aveau de lucru, fabrica s-a oprit*”; „*...Și n-avea de lucru că s-a desființat colhozul*” (FG_E_4_rural_azil).
- **Lipsa oportunităților de angajare, șomajul, criza economică accentuată:** „*Dar era rea situația la dâșii. Copiii mititei, de lucrat nu avea unde să lucreze. El lucra acolo cu 300-400 de lei, ce putea să facă la o familie? Și ea măcar că a învățat de educatoare, dar n-avea loc*” (IIA_E_19); „*Fetele mele s-au dus din cauză că aici de lucru nu era...*” (FG_E_4_rural_azil).
- **Piața locală de muncă neatractivă, căutarea unor locuri de muncă mai bine plătite:** „*Da, ea a meritat să se ducă. Aici era greu, pedagogilor și înainte și acum le plătesc rău de tot. Ea are 20 de ani de pedagogie făcută în Nisporeni, dar știu că lea-fa era mică, mizeră. Eu o ajutam pe dânsa*” (IIA_E_13).
- **Evadarea din sărăcie și îmbunătățirea standardelor de viață** (insuficiența resurselor pentru necesitățile vitale – produse alimentare, îmbrăcăminte, servicii comunale, servicii medicale, educație etc.): „*A plecat când băiatul avea cinci ani, din cauză că nu avea cu ce hrăni copiii, bărbatul nu-i trimetea bani. Și iarna nu avea lemne, nu avea cu ce face focul*” (IIA_E_16); „*S-au dus, fiindcă n-au cu ce trăi, copiii trebuie să învețe și n-are bani*” (FG_E_4_rural_azil).
- **Problemele familiale:** „*Necesitatea de a crește doi copii, un soț iresponsabil au fost cauzele care au dus la faptul ca Svetlana să plece atât de departe*”

(IIA_E_20); „A mea tot s-a dus de nevoie, că n-a avut cu ce învăța copilul, da tata i-a murit și a rămas singură, și ea nu o avut cu ce...” (FG_E_4_rural_azil).

- **Diverse vicii sociale** (consum de alcool și droguri), violență etc.: „El bea, fuma și „lucru ăsta” (arată la vene, adică, se droga) și se purta foarte rău. Și a început să facă lucruri strașnice. Și atunci ea spune: „Mamă, eu trebuie să plec, el poate să mă ia și pe mine în asta” (IIA_E_21); „El tare o bătea... Dacă nu veneam, o ucidea cu totul” (IIA_E_18); „Dar el tare o bătea pe ea și nici la lucru n-o lăsa să se ducă, că o temea la tot pasul” (IIA_E_12).
- **Factorii de atracție sau exemplele reușite** ale consătenilor / cunoscuților, utilizarea rețelei informale de cunoștințe și rude: „Hai, o să lucrezi și tu, că tu de cinstit nu cinstești” (IIA_E_17); „Acolo se câștigă bine, poți aduna un ban grămadă” (IIA_E_14).
- **Nivel de guvernare sub așteptările populației:** „Nu noi le-am fugărit. Legea noastră i-a fugărit pe copiii noștri” (FG_E_2_rural).

CASETA 3

Studiu de caz. Sărăcia, cauză esențială a emigrării (IIA_E_12)

Ana, 62 de ani, din mediul rural, care îngrijește doi nepoți de mici, povestește: „Nu avea cu ce să-și hrănească copii. Asta, care-i mai mică, nu era măritată, cealaltă era măritată. Băiețelul era mititeluț, nici un anișor nu avea și așa de rău trăiau. Bărbatul ăsta care a murit, pe aista mai mărișor îl lua și-l ducea pe la neamuri, și-l mai hrănea. Dar ea, săraca, stătea și murea de foame cu copilul. Că-mi spunea când era aici, înainte de a o duce: „Mamă, știi că nu aveam ce mânca”. Tot mai creșteau popușoi, ba popușoi fierți, ba copți. Și a zis că lângă dâșii era un vecin, și avea câinișori de aiștia mici, și erau așa de grași, și el se ducea în fiecare seară, și fura câte un câine, și îl lua, și-l ucidea, și-l pârla, și-l fierbea, și-l mâncau”.

Bunica a relatat că mama copiilor sună foarte rar. Ea s-a căsătorit peste hotare și mai are acolo un copil. Este bătută de soț, dar oricum nu vrea să vină acasă.

În cadrul studiului, pot fi delimitate: migrațiile pe termen scurt (temporare sezoniere): „Svetlana vine la fiecare trei luni acasă” (IIA_E_20); pe termen lung: „...Băieții au plecat mai înainte, au de acum nouă ani; fata are patru ani, pe al cincilea...” (IIA_E_1), determinate deseori de caracterul clandestin al șederii: „S-a dus și nu am văzut-o de trei ani de zile, că nu a putut să își facă documente, foarte mare greutate” (IIA_E_4) sau migrație definitivă la distanțe foarte mari: „...În San Francisco, acolo trăiesc, ei au casă, el (feciorul) e director la o companie științifică, lucrează cum trebuie, salariul este bun, de șase ani sunt plecați. Feciorul a terminat acolo universitatea” (IIA_E_1).

Migrațiile sezoniere ajută persoanele să-și schimbe perioadele de șomaj de acasă cu perioadele muncilor ocazionale din străinătate, cu toate că acestea nu aduc o îmbunătățire esențială a condițiilor și o creștere a siguranței de viață. Ele, însă, sunt cele mai tolerate de către persoanele în etate, deoarece permit perioade de „respiro”, în special în cazul existenței nepoților care trebuie îngrijiți.

Studiul relevă că indiferent de motivul, cel mai des multicauzal, care a condus la plecare la muncă în străinătate, atât pentru persoanele vârstnice rămase acasă, cât și pentru cele instituționalizate migrarea copiilor presupune importante schimbări la nivel de relații intergeneraționale.

• Percepția problemelor care îi pot afecta

Cercetarea scoate în evidență faptul că vârstnicii ai căror copii sunt plecați peste hotare la muncă au parte de dificultăți și crize specifice, drastice și frustrante, care le determină schimbarea întregului mod de viață.

Statutul de „persoană vârstnică ai cărei copii sunt plecați la muncă peste hotare”, asumat voluntar sau involuntar, presupune, în majoritatea cazurilor, conjugarea stării reale de declin fiziologic și poate în unele cazuri mental cu cea de:

- **Reasumare a rolului de „părinte”** pentru nepoții pe care îi au în grija lor, cu întreg ansamblul de responsabilități.
- **Singurătate, marginalizare, izolare, instituționalizare** consecutivă plecării copiilor.
- **Împlinire și stare de bine.**

Toate categoriile de vârstnici intervievați conturează **temerile și problemele percepute** prin următoarele aspecte:

- **Apariția sau agravarea unor boli** (somatice sau mentale) cărora aceștia nu le-ar putea face față: *„Când de acuma cazi la pat și n-are cine te îngriji, copilul tău nu-i acasă să vină să te poată să te ajute”* (FG_E_1_rural).
- **Diminuarea sau lipsa capacității de a realiza sarcini cotidiene** (igienă, menaj, cumpărături, lucrări agricole de proporții mici etc.): *„Dacă ei ar fi acasă, ar mai da o mână de ajutor, dar așa nu are cine... În timpul recoltării, sunt cele mai multe probleme, atunci este cel mai greu pentru noi, suntem bătrâni și acolo trebuie să culegi, să ridici, să ai grijă de animale, să le pregătești mâncare...”* (IIA_E_1); *„Cum să zic, dacă ar fi neascultătoare, ar fi greu, dar așa mă ascultă, moral nu este greu, dar fizic este greu, de dus, de adus este greu, la profesori de dus, de întâlnit pe ea – asta este greu”* (IIA_E_3); *„Avem pământ, da pământul trebuie lucrat”* (FG_E_4_rural_azil).

- **Moartea proprie sau decesul unor membri ai familiei sau prieteni apropiați:** „*Mă simt singur de când nu mai este soția*” (IIA_E_20).
- **Evenimente nefaste / neplăcute din anturajul apropiat** (starea sănătății copiilor / nepoților, problematica ce ține de starea civilă a copiilor / nepoților, cariera educațională / de muncă a copiilor / nepoților etc.): „*Anul trecut, de la anul nou, a început să nu învețe (nepotul de care îngrijește),... a luat niște bani din casă și s-a dus, i-o cheltuit cu prietenii și iacată așa... și am avut probleme la școală... L-am scăpat... poate că eu sunt vinovată, cu dânsul trebuie de lucrat zi de zi*” (IIA_E_8).
- **Probleme de securitate personală:** „*Acasă au încercat ușa, să intre în casă. Asta a fost la ora două noaptea, se simte că se deschide ușa, mai bine spus se chinuiește să deschidă ușa...*” (IIA_E_3); „*Au intrat la mine acasă, singur eram acasă și m-au legat de mâini și de picioare și mi-au înfășurat gura ca să nu pot răcni, dar am răcnit așa de tare, că am crezut că o să mă desfac. Eram singur atunci, dar copiii erau plecați atunci*” (IIA_E_5).
- **Lipsa legăturii cu copiii plecați sau chiar dispariția acestora:** „*Eu nu i-am dat voie să plece. Ea a spus – eu peste două luni sunt acasă. Și bun dus, până în ziua de azi. Sunt 14 ani deja...*” (IIA_E_18).
- **Dificultățile de relaționare cu familia:** „*N-a fost niciodată, de când sunt aici*”; „*A fost o dată, de câți ani sunt aici*” (FG_E_4_rural_azil).
- **Problemele de ordin financiar:** „*Eu am o pensie de 840 de lei cu tot cu indemnizațiile astea pe care le dau. Vă spun drept: nu ajunge! Unui pensionar care n-are nimic, de-o pildă, n-are nimic la casă, care trăiește numai din pensie - nu-i ajunge! Fiindcă totul e scump*” (IIA_E_13).
- **Limitarea interacțiunilor sociale cu cei din afara instituției rezidențiale:** „*Vine câteodată frate-meu. Copiii – nu...*” (FG_E_4_rural_azil).

În acest context, cercetarea remarcă un aspect deosebit în prioritizarea temerilor și problemelor de către diverse categorii de vârstnici. Astfel, pentru persoanele în etate care au în îngrijire nepoți trăirile sunt axate pe **evenimente nefaste / neplăcute din anturajul apropiat, în special al nepoților pe care îi supraveghează, lipsa legăturii cu copiii plecați sau chiar dispariția acestora, diminuarea sau lipsa capacității de a îndeplini sarcini cotidiene, lipsa remitențelor**. O persoană vârstnică ce are în grija sa două nepoate mărturisește că cea mai mare problemă a constatat în faptul că a trebuit să mai crească împreună cu soția încă doi copii (nepoatele). Aceasta a fost mult mai greu deja la vârsta lor. E mai ușor material – are din ce crește fetele, dar nu și fizic (IIA_E_20).

Cuplurile în etate sau vârstnicii care locuiesc singuri ai căror copii sunt plecați la muncă evidențiază **problemele legate de apariția sau agravarea unor boli, cărora aceștia nu le-ar putea face față, decesul unuia dintre soți, problemele de securitate personală.** În acest sens este elocvent cazul unei persoane în etate de 86 ani care locuiește de 63 de ani împreună cu soția: *„Bătrânețile vin cu multe suferințe. Am fost operat la ochi de trei ori și văd numai cu un ochi și cu acela numai 20 de procente. Auzul s-a redus, puterea trupului s-a redus, așa că ducem viața cu greu”,* iar de când au plecat copiii la muncă peste hotare, *„problemele sunt fără număr și la toată mișcarea simțesc nevoie de ajutor”.* Iar frica suportată în urma unui jaf nu îl părăsește: *„Când m-au prădat atunci pe mine, tare m-a distrus frica și acum nu sunt în regulă, sunt cazuri că așa mă furnică câteodată. Și acum simt frică tot timpul, pe șira spinării parcă umblă niște furnici”*(IIA_E_5).

Vârstnicii instituționalizați pun accent pe **dificultățile de relaționare cu familia, apariția sau agravarea unei boli ori lipsa remitenților.** Printre problemele semnalate de beneficiarii unui azil, cele mai frecvente sunt mărturisite astfel: *„Să merg acasă, să văd neamurile mele”; „M-am îmbolnăvit de inimă, după ce a plecat fata”; „Ne trebuie să cumpărăm medicamente”; „Să ne dea bani pentru că e greu din partea banilor”* (FG_E_urban_azil).

Persoanele vârstnice aflate într-o situație materială deplorabilă evidențiază inițial **dificultățile de ordin financiar, problemele de sănătate și limitarea posibilităților de a face activități cotidiene.** O vârstnică de 68 ani, cu fete plecate în Rusia și Italia care și-au abandonat mama, locuiește într-o casă avariata, în condiții sanitare nesatisfăcătoare și supraviețuiește doar din pensie – a ajuns să-și piardă degetele de la picioare din cauza degerăturilor, pentru că era bolnavă și nu avea cu ce încălzi casa (IIA_E_15).

Studiul evidențiază faptul că **vârstnicii dezvăluie un spectru mai redus de evenimente problematice sau potențiale impedimente în viața lor cotidiană, comparativ cu eșalonarea strategică a acestora.** Acest fapt poate fi explicat prin prisma experienței de viață și capacităților avansate de adaptare și protecție, dar care, la rândul lor, depind de particularitățile de personalitate și condițiile sociale și economice de trai ale persoanei vârstnice: *„Sunt foarte scumpe toate și nu știu cum să fac să îmi ajungă de toate, dar fata îmi mai trimite câteodată, însă cum să vă spun, fata mea are apartament și țin acolo chiriași și de acolo trăiesc”* (IIA_E_4). Deosebit de grave sunt **problemele pe care vârstnicii practic nu le pot administra: boli grave, pierderea / moartea unor persoane apropiate, solitudinea,** în comparație cu cele care pot fi controlate – pierderi materiale: *„Cum ne-a spus că îi*

este greu, eu i-am trimis o geantă și eu îi sun că am trimis o geantă, dar ea mă întreabă câte kg, și îi spun că are 20 kg. Și ea s-a speriat, spune ce o să facă cu plata, dar eu i-am spus că am plătit-o de aici. Dar de unde ai avut bani, mă întreabă, da i-am spus că am găsit și pe urmă o să-i dau înapoi” (IIA_E_4).

Riscul de a deveni **victimă a diverselor excrocherii, furturi și acte violente** este destul de prezent printre persoanele vârstnice: „Apoi odată cineva a sunat în ușa, eu mă apropii: „Cine?” Ei: „De la voi la noi curge apă”. Eu am deschis ușa și acolo stăteau doi flăcăi așa de mari. Eu le spun: „La noi nu curge apă”. Ei: „Ne-a spus că la voi trăiesc oameni la gazdă”. Eu le spun: „Căutați-i.” Ei s-au uitat la moșul care citea și au plecat. Cine au fost ei, nu știu” (IIA_E_21). Semnificative în acest sens sunt cazurile în care de persoanele vârstnice ai căror copii sunt plecați peste hotare, în special neputincioase, profită angajații diverselor instituții prestatoare de servicii: „Eu dădeam celei care îmi aduce pensia câte 5 lei... Următoarea dată ea vine la mine la nouă seară... Da mie mi-a fost rău și mi-a dat banii, a ieșit și s-a dus, dar eu când acolo socotesc – nu ajung 150 de lei. Mie-mi era frică...” (IIA_E_22).

Modalitățile de înșelare a persoanelor în etate sunt diverse, iar infractorii în majoritatea cazurilor cunosc situația victimei și profită de naivitatea și sentimentele acesteia: „...Și mi-a sunat cineva într-o zi și mi-a spus că Anușca e la Ungheni, e închisă. Și trebuie 200 lei să plătesc pe cont la telefon, cartelă să cumpăr, să dau numărul ca să poată vorbi cu mine. Atunci când am auzit de Anușca (fata e dispărută din anul 1997), nu m-am gândit că cineva poate să mă amăgească. Și am găsit și 200 de lei, și am cumpărat minutele, și am dat acolo, și cu asta s-a terminat. Ei au scos din mine 200 de lei. Și a scos numai acela care a știut... așa tot nu se face” (IIA_E_18). În anumite cazuri, acțiunile nu se limitează doar la furt, dar ajung până la amenințări de răfuială fizică: „Lemne au mai luat, cucoșul. Noaptea a venit cu amenințarea că m-a lovi cu hârlețul, din mahala, un bărbat, acela care a luat popușoi... Apoi l-a chemat la primărie, la poliție și s-a iscălit că nu o să-mi facă nimic...” (IIA_E_6).

Problemele cu privire la **deposedarea de propriile imobile** rămâne a fi una deosebit de frecventă pentru persoanele în etate: „Vecinii și diferite instituții prin diferite mijloace încearcă să-i ducă în eroare pe acești bătrâni și le iau casa. Sunt diferite situații. Această problemă se întâlnește foarte des și dacă nimeresc în instituții medicale și acolo sunt amăgite mai ales persoanele care folosesc alcool, ele rămân pe drumuri” (FG_EE_urban).

Numeroase sunt situațiile în care vârstnicii sunt deposedați de bunuri de către propriii copii: „Pentru a pleca peste hotare, deseori copiii au ne-

voie de o sumă mare de bani, și atunci vârstnicii se întâmplă că își vând locuința pentru ca să fie bine și să plece copiii peste hotare, nemijlocit ei sunt plasați în instituția medico-socială care se numește Casa veteranilor” (FG_EE_urban); „Copiii l-au abandonat, fata-i plecată la Moscova, a vândut aici casa. După ce a murit soția, a venit și l-a dus la notar, l-a amăgit și i-a vândut casa, iar el a rămas pe drumuri...” (FG_E_4_rural_azil).

Persoanele în etate instituționalizate ai căror copii sunt plecați în străinătate au o abordare mai specifică a situației în care se află. Acest lucru se evidențiază la capitolul percepției propriului abandon, care în unele cazuri este recunoscut, iar în altele nu, conturând o reacție de autoapărare. Astfel, o femeie de 85 de ani, instituționalizată de patru ani într-un azil în mediul rural, a cărei nepoată a fost o singură dată în vizită când a trebuit să perfecteze actele pentru a moșteni casa, afirmă cu siguranță și speranță în glas: „A fost o dată” (FG_E_4_rural_azil). O altă persoană în etate, de 78 de ani, aflată în același azil, la fel cu copii care au abandonat-o, au vândut casa în mod fraudulos și, în consecință, a rămas pe drumuri, trece discuția la altă temă când vine vorba despre vizita copiilor. Vârstnicul este în situația în care copiii nu mai răspund la telefon și nu se mai interesează de el și intenționează să scrie cerere de dezicere de părinte (FG_E_4_rural_azil). Situațiile de acest gen conturează istoriile persoanelor în etate aflate în instituții.

Sunt multiple cazuri în care problemele vârstnicilor instituționalizați nu sunt soluționate de copiii acestora. Copiii recurg la serviciile persoanelor terțe (directorii de instituție, asistente, dădace etc.) care-i informează despre necesitățile părinților. Acest fapt îi face pe bătrâni să nu-și perceapă la justa valoare situația în care se află și să nu se simtă responsabili de viața lor: „La mine sunau când eram acasă, dar acum la azil are legătură cu doamna directoare”; „Mie nu-mi sună, sună la surori (asistente medicale)” (FG_E_4_rural_azil).

Studiul indică faptul că pentru o bună parte dintre vârstnicii care se află în azil **instituția oferă o stare de siguranță și de diminuare a problemelor** cu care aceștia se pot confrunta. Faptul este recunoscut și apreciat: „Ne place, peste tot e curățenie și ne hrănește..., nu-mi bat capul să-mi fac mâncare”; „Femeia mi-o murit aici. Ne place dacă altă casă nu-i”; „Ne hrănește, ne spală, ne îngrijește” (FG_E_4_rural_azil).

Specială este situația persoanelor în etate care au locuit o perioadă în stradă. Acestea apreciază în mod deosebit existența unei siguranțe cotidiene: „Eu deja nu mă mai tăvălesc pe la gări, cum eu mă tăvăleam cândva. Asta e. Aici eu am, pot să spun, că o familie, dar mai extinsă. Ne înmormântează azilul” (FG_E_3_urban_azil).

CASETA 4

Studiu de caz. Istoria vieții unui om de afaceri care a ajuns să locuiască în stradă la bătrânețe (FG_E_3_urban_azil)

Ion, în vârstă de 75 de ani, povestește: „Mai întâi eu am deschis secția de pâine. A fost venit, dar mic. Apoi am început să coacem și alte produse de panificație... Afacerea mergea bine. Apoi, a trebuit să mă reprofilez pe mezeluri... Am vândut apartamentul și am intrat cu banii în afacere. Am cumpărat utilaj de 850 mii lei, dar bandiții mi-au luat întreprinderea. Am umblat prin judecăți, am fost bătut, tăiat...

Și s-a întâmplat că nu aveam unde să dorm după ce mi-au luat întreprinderea. Și eu dormeam la gară și mi-au înțepenit picioarele pentru că acolo era beton. Eu vroiam să mă ridic și nu puteam. Și femeia care făcea curat m-a ajutat să mă ridic și a chemat ambulanța și miliția”.

Cercetarea a constatat că persoanele în etate abordează o strategie de minimizare a ponderii problemelor noi apărute în viața acestora după plecarea copiilor la muncă peste hotare – substituirea părinților pentru nepoți, instabilitatea, suferințele. Vârstnicul se comportă în continuare ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, abordând stoic, resemnându-se și acceptând rutina vieții: „Suntem nevoiți să facem cu încetul și de-amu ne deprindem, pe a cui umeri să aruncăm greutatea noastră? Păcatele sunt ale noastre, am trăit, trebuie și să suferim în viața noastră” (IIA_E_5); „Când eram acasă, eram mai tânăr, puteam lucra și era alt mod de viață, dar acum dacă nu pot...” (FG_E_4_rural_azil).

Deci, sunt multiple și complexe problemele cu care se confruntă persoanele în etate ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare. Caracterul grav al acestora se află în strânsă relație cu afecțiunea dintre părinți și copii. În cazul în care copiii au grijă de propriii părinți, întrețin o comunicare frecventă, trimit remitențe sau achită întreținerea în cazul vârstnicilor instituționalizați, amprenta problemelor legate de existență și vârstă sunt mai atenuate. Neimplicarea în viața părinților rămași acasă, abandonul și lipsirea acestora de spațiu locativ conduc la pierderea autonomiei fizice și materiale a vârstnicilor, deseori la instituționalizare. Cu cât mai autonomă este persoana vârstnică, cu atât mai adecvat percepe gravitatea problemelor care o pot afecta. Instituționalizarea care presupune, totuși, o întreținere elementară produce o izolare de mediul extern, fapt care determină o percepere confuză a realității.

- **Înțelegerea problemelor de către membrii plecați (în viziunea vârstnicilor)**

O bună parte din copiii plecați peste hotare, în opinia vârstnicilor, au un puternic simț al datoriei față de membrii familiei rămași acasă – copii și

bătrâni, iar responsabilitatea include atât nevoile de îngrijire, cât și ajutorul material acordat atunci când este cazul. Indiferent de forma și mărimea implicației și suportului, interviuații menționează interesul celor plecați: „Îi spun că ne necăjim cu bătrânețile și cu bolile și el, săracul, oftează în receptor, și îi spunem că avem lipsuri materiale, dar ei știu că noi suntem economi și noi facem și ducem viața mai departe” (IIA_E_5); „În general, ei mă înțeleg, îmi spun să stau în casă la televizor, să nu sap, că deja am gheb în spate” (IIA_E_16). Această situație este relevantă și pentru unii vârstnici instituționalizați: „Tată, noi trăim bine și te-om ajuta cât ai sta în azil. Am fost bolnav de picioare vreo trei ani de zile și am rămas fără un picior, mi l-o tăiat la spital și m-a adus încoace la azil. Că să mă fi dus acasă, cine să caute de mine? Și eu nu am soție...” (FG_E_4_rural_azil).

Multiple sunt cazurile, evidențiate de cercetare, în care copiii plecați peste hotare la muncă nu conștientizează situația propriilor părinți. Relevantă, în acest sens, este povestea unui vârstnic de 75 de ani, plasat în azil, al cărui copil este plecat în străinătate. Revenit acasă în vizită, acesta „a început să ceară bani, pentru că el vrea să se căsătorească și să cumpere un apartament cu o cameră”. Părintele a fost sfidat de incorectitudinea și imaturitatea copilului său: „Victor are 29 de ani și a cerut bani, da eu îl spun: „Tu crezi că eu am așa ceva? Sau tu nu știi, unde eu mă aflu?” Dar el: „Doar tu ai fost un antreprenor”. A fost timpul, când eu aveam ceva, dar acum nu am nimic. El s-a supărat” (FG_E_3_urban_azil).

Elocvente sunt cazurile care demonstrează o **indiferență față de proprii părinți**, mai des depistate în situația persoanelor instituționalizate. Vârstnicii conștientizează lipsa de interes a copiilor plecați și se pare că se remanează cu această stare de lucruri: „Aș vrea să spun că fica mea nu mă sună, nu se interesează de mine deloc. Ei nu îi este jale de mine, cum a procedat cu mine, niciodată nu m-a sunat să mă întrebe cum e la mine, unde sunt, cum trăiesc – nimic”; „Copiii nu se interesează deloc, îi spuneam fiicei mele mai mici: „Tonia, o să mă îngroape și nici nu o să știți unde, fiindcă niciodată nu răspundeți la telefon” (FG_E_3_urban_azil).

Important este de menționat că **perceperea problemelor vârstnicilor este determinată de poziția acestora și relațiile generale în familie**. Statutul social înalt al persoanei în etate condiționează și o receptivitate sporită față de problemele de sănătate și cotidiene ale acesteia. Subiectele de interes comunicativ major sunt sănătatea, alimentația, ajutorul necesar. Statutul social diminuat al persoanei în etate influențează abandonul, neglijarea sau implicarea superficială și ocazională în viața acestora a copiilor plecați la munci peste hotare, care conduc deseori la plasarea acestora în instituții rezidențiale.

Prezența nepoților în îngrijirea vârstnicilor sporește gradul de receptivitate a copiilor care muncesc peste hotare față de ceea ce se întâmplă aca-

să. Comunicarea prin telefon, internet, remitențele, vizitele periodice sunt forme de manifestare ale grijii și interesului. Modalitatea, durata și periodicitatea acestora sunt foarte variate, în majoritatea cazurilor fiind dependente de situația celor plecați peste hotare. Aria preocupărilor copiilor din străinătate, în acest caz, se lărgeste, cuprinzând și întregul spectru de probleme ale nepoților aflați în grija bunelor. Excepție sunt cazurile de imaturitate parentală: „Să vă spun drept, știți, că nu întreabă nici de copii și nici de sănătatea mea. Ce fac și cum fac și asta e. Și repede, dar de copii... parcă nici nu sunt ai ei” (IIA_E_12) și de dispariție a celor plecați peste hotare: „Fata a cărei nepoțică e cu mine a plecat cu soțul – ei au trăit în căsătorie civilă. A plecat cu soțul în 1996, în septembrie, la Moscova. În 1997, în iulie, a trimis ultima telegramă și de atunci nu avem nimic de la dâșii. Nepoțica mi-a lăsat-o mie, de un an și șapte luni. De-acuma are să împlinească 16 ani” (IIA_E_18).

Atunci când aprecierea problemelor cu care se confruntă părțile (atât cei rămași acasă, cât și cei plecați peste hotare) poartă **un caracter bilateral**, se observă apariția unor elemente de idealizare sau sacrificare: „La Moscova, de exemplu, nu le plătesc așa ca la moscoviți, noi asta știm, îi mai puțin, și până fac acolo nu dorm noaptea. Le sun la 2-3 de noapte și îmi spune că sunt încă la lucru, dar când vin și nouă ne ajunge să plătim apartamentul, serviciile și copiii de întreținut, pentru școală” (IIA_E_2).

Studiul a constatat și **aspectul nemărturisirii tuturor problemelor cu care se confruntă vârstnicii** copiilor aflați la muncă peste hotare. Acest fapt este determinat de dorința de a proteja copiii aflați peste hotare și conștientizarea imposibilității de implicare în soluționarea dificultăților de la distanțe mari: „Dar pentru ce, ca să se îmbolnăvească acolo? Copiii nu spun tot, nu spun nici ei ce se întâmplă, nu ne spun nici ei toate greutățile” (IIA_E_24).

În concluzie, este important să remarcăm că înțelegerea de către copii a problemelor cu care se confruntă persoanele în etate rămase acasă este esențială pentru bunăstarea fizică și psihologică, autonomia sau dependența vârstnicilor. Copiii cu un simț dezvoltat al datoriei față de proprii părinți intervin în viața acestora. În aceste cazuri, se menține o relație emoțională pozitivă care lasă o amprentă și asupra stării fizice a vârstnicilor. Detașarea de proprii părinți și neimplicarea în viața acestora denotă egoism și lipsa valorilor.

1.2. Efectele psiho-sociale ale migrației

Copiii

- **Starea emoțională a copiilor**

Emoțiile joacă un rol important în viața și evoluția copiilor: ajută la perceperea realității și la relaționarea cu ea. Manifestându-se în comportament, ele informează adultul despre ceea ce îi place copilului, ce îl supără sau îl întristează. Realizarea studiului ne-a permis să identificăm impactul migrației asupra **afectivității copiilor** rămași fără îngrijirea părinților plecați la muncă peste hotare. Datele obținute dovedesc faptul că familia are calitatea unică de a influența cele mai multe domenii ale vieții copiilor, lăsându-și o pronunțată amprentă asupra **comportamentelor de atașament dintre părinți și copii** și asupra **proceselor emoționale primare care guvernează viața de familie și evoluția personalității copilului**. Perspectiva psihologică a problemei deprinderii emoționale demonstrează că deficitul de comunicare cu mama, insuficiența de contacte tactile și emoțional saturate au o influență directă nu numai asupra dezvoltării fizice, dar cauzează dereglări în dezvoltarea psihică și, în primul rând, în dezvoltarea emoțională. Anume aceasta explică formarea prematură a componentelor negative ale personalității (frica, stările afective nevrotice, barierele comunicative).

Nesatisfacerea unei game de necesități specifice copiilor, cum ar fi cele de securitate, afecțiune și siguranță, explică trăirile afective negative ale copiilor rămași singuri în rezultatul migrației. Lipsa unui părinte sau a ambilor condiționează apariția carențelor afective relative, relațiile părinților cu copilul fiind rare, provizoriu rupte. Efectele carenței afective sunt cu atât mai grave și mai ireversibile cu cât mai precoce este lipsa părinților.

Plecarea părinților afectează puternic copilul și este trăită acut: „*Singurătatea și dorul de ei chiar mă afectează mult*” (IIA_C_28); „*Plângeam, nu doream ca să se ducă, nu vroiam să rămân fără ea*” (IIA_C_8).

Tristețea și dorul sunt resimțite de către copii în situații specifice și sunt condiționate de lipsa părinților, a afecțiunii materne, a asigurării mediilor securizate de către aceștia: „*Când seara ești singur acasă, intri în casă și ți se pare că această casă este goală și nu ai ce face. Când este cineva acasă, mai vorbești, sau la masă când stai să mănânci, mănânci singur. Tot parcă n-ai poftă de mâncare*” (FG_C_2_rural); „*Avem nevoie, mai ales fetele, de afecțiunea mamei. Cu cine să discuți?*”; „*Uneori, când rămâi cu fratele sau sora mai mică sau mai mare acasă, apar conflicte, care, dacă ar fi fost un părinte acasă, ar fi atenuate*” (FG_C_2_rural). Plecarea părinților la muncă peste hotare îi plasează pe copii într-o situație defavorabilă – de privare de relația cu adulții de la care învață arta afecțiunii. Deprivarea emoțională are efect

negativ asupra copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare, manifestându-se prin anxietate, sentimentul vinovăției, suspiciune în relațiile cu adulții, incapacitatea de a stabili relații sociale constructive etc. Copiii care se confruntă cu absența unuia sau a ambilor părinți trăiesc o stare de disconfort din cauza nesatisfacerii nevoilor de securitate și susținere afectivă.

Mai mulți copii intervievați au enunțat comportamente prin care ei au încercat „*sa țină părinții acasă*”: au plâns, au rugat să nu plece, au ascuns biletul de avion etc. Studiul relevă că unii copii au apelat chiar și la ajutor magic pentru a-și aduce părinții acasă: „Crezi în Moș Crăciun? *Cred în Santa Claus, chiar i-am scris și o scrisoare. I-am cerut să am și eu ceea ce au alți copii. Aș vrea să am ambii părinți acasă, împreună. Aș vrea ca Santa Claus să-i dăruiască mamei bilet ca să vină acasă. Pentru mine am cerut un calculator sau un notebook, ca să pregătesc lecțiile mai bine. De ce crezi în Santa Claus, dar în Moș Crăciun nu? Pentru că Moș Crăciun se maschează, iar Santa este adevărat. Eu mi-am dat seama de la televizor, de la desene animate*” (IIA_C_8).

Șocul inițial provocat de plecarea părinților este substituit ulterior de **sentimentul de revoltă**: „*Păi, niște sentimente triste, neplăcute. Așa parcă o revoltă în suflet, pentru că eu știam că ei pleacă numai din cauza mea, ca să poată să mă întrețină și să-mi dea tot de ce am eu nevoie*” (IIA_C_16). Studiul demonstrează rolul primordial al familiei, în special al mamei, în decurgerea favorabilă a dezvoltării copiilor. Deprivarea maternală se exprimă prin izolare, înstrăinare, anxietate față de separare, fapt ce prejudiciază dezvoltarea armonioasă și generează o perturbare psihică, cu caracter specific reținerii în dezvoltare.

Separarea influențează, în primul rând, dezvoltarea morală și psihosocială a personalității și formează anxietatea la copil. Sentimentul de insecuritate este propriu copiilor care au experiența despărțirii de părinți. Ei trăiesc o frică de singurătate fizică, datorată, mai ales, faptului că părinții nu sunt alături de ei și, apoi, pentru că este legată de manifestările sentimentului de insecuritate în relațiile interpersonale cu semenii.

Rezultatele studiului atestă că viața emoțională a copiilor rămași fără îngrijire în urma migrației părinților este marcată și de **dezamăgire, de sentimentul că au fost mințiți, trădați**: „*Când a plecat, la început ne-a amăgit, spunând că stă în Chișinău, are ceva de lucru... Apoi am înțeles că e în Italia. M-am simțit părăsită, de parcă am pierdut un prieten, un ajutor, un sprijin... Am și o poezie despre aceasta:*

*Departa pleci măicuță,
Departa, undeva,
Să știi, măicuță dragă,
Noi nu te vom uita...*

*Voi plânge zi și noapte
 Și mă voi tot ruga,
 Să ai grijă de tine,
 Oriunde tu vei sta.
 Gândește-te tu bine,
 Un pic a mai rămas,
 Să pleci din a ta țară,
 Să ne spui bun rămas...
 O ultimă secundă,
 O clipă de durere,
 Te-mbrățișez și-ți spun,
 Mamă, la revedere.
 Oricât mi-ar fi de greu,
 Te vom iubi mereu,
 Și te vom aștepta,
 Tot la căsuța ta” (IIA_C_19).*

Copiii cu părinți care au plecat la muncă peste hotare nu trăiesc experiențele emoționale necesare unei structurări armonioase a personalității. Organismul copilului are o necesitate continuă de satisfacție emoțională. Trăirea intensă a emoțiilor negative de către copiii cu părinți migranți influențează substanțial sănătatea psihică, reduce potențialul de viață, limitează dezvoltarea relațiilor bazate pe încredere și afecțiune cu cei din jur. Experimentarea rară / sporadică a emoțiilor pozitive de către copiii separați de părinți în urma migrației stopează dezvoltarea competențelor de diminuare a stărilor de excitație, de asigurare a normalității tuturor sistemelor funcționale.

Unii copii (în special cei care au ambii părinți plecați peste hotare) menționează că **se simt privați de ajutor, îndrumare**: „*Faptul că mama nu era lângă mine și nu-mi putea da anumite sfaturi de care aveam nevoie*”; „*În unele momente, simți nevoia de ajutorul lor, de sfaturile lor, când nu știi cum să te descurci*” (FG_C_2_rural). Explicăm această reacție a copiilor prin faptul că nevoia de atașament este o nevoie biologică, înăscută și destinată supraviețuirii. Ea intră în zestre noastră genetică de adaptare, constituind premiza dezvoltării emoționale ulterioare. **Mama biologică reprezintă „figura primordială de atașament”, „matricea primordială”, „nișa securizată”**. Relația de atașament față de mamă se dezvoltă concomitent cu atașamentul față de ceilalți membri ai familiei. Răspunsul copiilor la separarea îndelungată de figura principală de atașament este inițial manifestat prin protest, deznădejde, ulterior detașare, iar reîntoarcerea poate determina indiferență sau chiar ostilitate. Aceste experiențe de viață cu caracter stresant împiedică evoluția psihică normală a copiilor: face dificilă stabilirea contactelor sociale, creează dificultăți de percepere a situațiilor noi, reduce posibilitățile de dezvoltare a competențelor sociale, condiționează apariția carențelor în identitatea de sine etc.

Referindu-se la emoțiile ce le resimt personal în legătură cu faptul că părinții sunt plecați peste hotare, unii copii motivează trăirea de către ei a **bucuriei**, condiționată de posibilitățile financiare sporite și libertatea obținută: „*Avem posibilitatea mai multor lucruri. Că-mi permit să-mi cumpăr ceea ce vreau de multe ori. Îmi permit lucrurile*”; „*Mai multă libertate*” (FG_C_2_rural). O asemenea opinie a copiilor denotă percepția falsă a libertății.

Unii copii s-au bucurat inițial de reducerea controlului din partea părinților, dar au perceput ulterior situația dificilă de separare de părinți ca rezultat al migrației acestora. Recunoașterea de către copii a posibilității de a se simți mai liberi relevă tendința acestora de a găsi o explicație compensatorie la frustrările și conflictele interioare produse de separarea de părinți. Privarea copiilor de climatul din familie este esențială în evoluția psihică și spirituală a copilului. Aceste particularități sunt mai pronunțate la copiii instituționalizați. Contactele defavorabile cu adulții apropiați conduc la instituirea unei stări de disconfort, creează conștientizarea pericolului de instabilitate. Psihologia memoriei demonstrează că amintirile ce au o conotație pozitivă se păstrează în memorie mai bine decât cele cu un fond emoțional negativ. Amintirile emoționale sunt supuse unei evoluții în timp. Astfel, dacă la început reproducerea trăirilor emoționale este intensă, mai apoi, odată cu trecerea timpului, ea devine mai pală, ștersă. Aceste constatări pot servi drept cauze pentru a explica **distanțarea afectivă dintre părinții și copiii supuși separării**.

Concomitent, rezultatele cercetării ne-au permis să punem în evidență câteva **proprietăți ale proceselor afective** trăite de copiii rămași fără îngrijirea părinților în urma plecării acestora la muncă peste hotare.

Polaritatea proceselor afective, manifestată în tendința acestora de a gravita fie în jurul polului pozitiv, fie în jurul celui negativ, apărută ca urmare a satisfacerii sau insatisfacerii diferențiate a nevoilor și aspirațiilor copilului. Polaritatea s-a reliefat prin caracterul plăcut sau neplăcut, stenic sau astenic al stărilor afective ale copiilor rămași fără îngrijirea părinților în urma migrației. Astfel, cu toate că majoritatea copiilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare au indicat **bucuria, satisfacția** ca emoții trăite de ei intens la întoarcerea acasă a mamei / tatălui / părinților, am constatat că aceeași situație provoacă altor copii **emoții contrare**: „*....Dacă părinții i-au lăsat cu bunicii sau chiar singuri acasă și s-au dus peste hotare și ei stau singuri, ei fac ce vreau... și de aceea nu le place când vin părinții acasă, că zic fă aceea, fă aceea*” (FG_C_3_rural). Studiul constată slăbirea și chiar dispariția atașamentului unor copii față de părinți, obișnuința de a trăi într-un nou tip de familie (familie cu unul sau ambii părinți lipsă), nedorința copilului de a primi indicații și a-și asuma responsabilități.

În unele cazuri, părinții sunt percepuți de către propriii copii ca o sursă de disconfort, de direcționare și control, adică ca un factor stresogen pe care

copilul tinde să-l înlăture. Iată, spre exemplu, ce relatează o fetiță despre acest fenomen: „Trebuie să recunoaștem că sunt copii care nu sunt bucuroși când vin părinții acasă. Am avut un caz săptămâna aceasta, când o fată mi-a spus că-i vine mama săptămâna viitoare și iar o să o pună la lucru, iar o s-o bată la cap. Ei sunt bucuroși. Desigur, vrei să-ți vezi mama, să te cuprindă, să simți căldură părintească, vorba cea dulce – „dragul mamei, te iubesc”, dar deseori sunt situații în care spun **„de s-ar duce mai repede că m-am săturat de dansa”** (FG_C_3_rural). Păstrarea legăturilor adecvate dintre părinții și copiii cu experiențe de separare este un proces dificil. Sunt importante, în acest context, eforturile adultului. Copiii simt nevoia de a fi înțeleși, așteaptă de la mamă în special, manifestarea pronunțată a empatiei: „Când venea ea dățile trecute, mă săturam de dansa, îmi spunea ce să fac, un lucru sau altul, dar acum când a fost acasă, nu m-am săturat de ea. Acum când a venit, nu vroiam să plece. Cred că prima dată mama m-a înțeles de data asta, m-a ascultat, nu mi-a interzis lucrurile care mi le interzicea mai demult și asta mi-a plăcut. Nu a stat mult, patru zile. **De asta nu ai reușit să te sature de ea poate?** Nu că nu m-am saturat, data trecută tot stătea acasă două zile, trei zile, dar îmi spunea să fac multe lucruri pe care eu nu vroiam să le fac, dar de data asta m-a înțeles, mi-a plăcut cum am conversat” (IIA_C_4). Consecințele „ruperii” voluntare a părinților de copiii lor pot fi dezastruoase și pot conduce la distrugerea legăturii afective reciproce, ce se poate reflecta nu numai asupra copilului, dar și asupra părinților. Deseori adultul plecat, treptat se acomodează la un alt mod de viață, **se distanțează de propria familie.**

Rezultatele studiului scot în evidență faptul că copiilor nu le plac schimbările subite, deoarece ele pot determina deteriorarea homeostazei / echilibrului, iar schimbările lente nu sunt posibile din cauza plecării repetate a părinților. Această constatare a fost susținută și de către unul din experții din mediul rural: „Eu știu un caz. Mama de foarte mult timp e plecată peste hotare și când fata era mică, ea într-adevăr suferea foarte mult din cauza lipsei mamei și când întrebai „Ți-i dor de mama?”, spunea că da... Acum ea e domnișoară și cu o lună de zile în urmă chiar am întrebat-o, dacă vrea să vină mama acasă, ea a spus că **nu, că ar fi mai bine mama să stea acolo.** Și-a schimbat opinia, ea și-a dat seama că mama poate s-o limiteze, dacă a crescut singură fără mamă” (FG_EC_rural).

Răspunsurile unor intervievați dovedesc că plecarea frecventă și de durată a părinților condiționează **reducerea sensibilității** afective a copilului **față de lipsa lor.** În rezultat, copiii lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare se adaptează la o nouă situație – cea cu „**părinți care fac naveta**” și **copii care nu reacționează emoțional** la acest eveniment: „Părinții pleacă și deja pe parcursul anilor aceasta **a devenit o deprindere.** Te împaci cu gândul că așa trebuie să fie și cel mai adesea te deprinzi cu așa confruntări – **nici nu simți când vin și când pleacă,** deja este o deprindere” (IIA_C_10).

În unele cazuri de atașament precar, copiii manifestă mecanisme de auto-apărare, raționalizând răceala emoțională față de mamă: „*Prima dată când s-a dus... eu spuneam că mama nu știu unde se duce și am început a plânge, dar a doua oară... am plâns două zile și gata, dar acum am uitat de ea, dar tot câteodată îmi aduc aminte și mă uit la fotografiile mele. Frații mei nici nu își aduc aminte. Fratele meu spune prostii, sora mea câteodată își aduce aminte, dar tot ține mai mult cu tata. Când prima dată a plecat mama, sora mea abia a început să vorbească și să meargă, când vroia apă spunea ica ic...*” (IIA_C_10).

În ceea ce privește dezvoltarea **noilor relații de atașament față de îngrijitori** în perioada aflării părinților peste hotare, s-a constatat că această etapă de dezvoltare cuprinde tranziția de la concentrarea pe părinți ca persoane de atașament spre dezvoltarea ulterioară a **altei game de relații de atașament** (alte persoane, obiecte, spații etc.). Astfel, unii copii explică și chiar justifică comportamentele lor adaptative: „*În general, mi s-a întâmplat un caz, data trecută când a venit mama... veneam de la școală și în loc să mă duc la mine, am intrat la vecini. Așa s-a format un reflex. Mă duc și deschid ușa, intru, îmi lepăd geanta, mă dezbrac și-mi zice vecina: „Ce, iar te-ai mutat la mine?” Nu mi-am dat seama, zic. Eram obișnuit la dânsa. Mă duc acasă și-i spun mamei și ea a început a râde*” (IIA_C_13).

Experții intervievați au atenționat asupra corelației dintre durata absenței mamei și gradul de înstrăinare a copilului de ea: „*O profesoară care e inspector la Judecătoria la Nisporeni... mi-a spus că o mamă l-a asigurat tot bine material... dar a lipsit mulți ani de acasă. Când a venit, el de acum nu o recunoaște ca mamă, el s-a deprins singur*” (FG_EC_rural).

O altă caracteristică a proceselor afective ale copiilor rămași fără îngrijirea părinților în urma plecării acestora la munci peste hotare, sesizată în rezultatul studiului, a fost **intensitatea**. Forța, tăria, profunzimea **trăirii afective a despărțirii și singurătății**, manifestate printr-un **dor continuu** al copiilor, sunt percepute în majoritatea absolută a răspunsurilor copiilor. Studiul atestă menționarea directă și / sau indirectă a dorului copiilor față de părinți în marea majoritate a cazurilor. Răspunsurile ilustrează că intensitatea trăirilor emoționale ale copiilor se manifestă în funcție atât de valoarea afectivă a părintelui pentru copil, cât și de capacitatea afectivă a copilului.

Cercetarea a constatat că la unii din copii se manifestă la fel de acut **trăirea afectivă derivată din separare / despărțire** și modul de percepție a propriei familii. Această constatare este valabilă și pentru copiii care după plecarea părinților rămân în familie, și pentru copiii plasați în instituții rezidențiale. Spre exemplu, eseurile despre familie reflectă palpatăile afective intense ale traumei separării, pe care o trăiesc copiii în re-

zultatul migrației unuia sau ambilor părinți: „O stâncă plină de întuneric și o lumânare ce acuş se va stinge – aceasta e familia mea acum. Chiar dacă sunt mătuşa și moşul alături, acea sclipire blândă a ochilor căprui și acel zâmbet frumos al buzelor moi de pe fața mamei nu-mi ajunge. Trăiesc doar cu gândul că peste șase luni sau chiar și un an, ei se vor întoarce, rugându-mă la Dumnezeu să le dea putere, răbdare, sănătate pentru a putea să se întoarcă acasă. Familia în care acum trăiesc e un altar fără pristol (masă sfântă din altar) – deci, am familie, dar nu-i nici cuvântul blând al mamei, nici acel glas puternic al tatălui. Cât de mult vreau să am și eu familie în care să mă simt fericită, dar dacă nu am posibilitate, stau zile întregi și doar cu un vis trăiesc: să se întoarcă părinții acasă. Cei ce aveți familie, păstrați-o, căci odată ce o veți pierde, nu o s-o puteți găsi!” (E_13_14 ani_feminin_familie).

Conținutul relatărilor copiilor scoate în relief frica de singurătate, sentiment explicat în psihanaliză prin teama de a-și pierde părinții. Se remarcă intens lipsa dragostei, atenției și aprecierii din partea părinților. Sfera emoțională a copilului este foarte importantă pentru personalitatea lui, însă este foarte fragilă. Afectivitatea copilului este privată, în rezultatul migrației ei părinților, de grija familiei lipsă. Carența afectivă, după cum indică datele cercetării, se manifestă ca o condiție perturbantă, conducând la frustrare și rigiditate afectiv-comportamentală. Pentru a se elibera de încărcătura emoțională provocată de suferința separării, copiii recurg la versuri, exteriorizând emoțiile proprii:

Poezie dedicată părinților

*Privesc la geam, aștept să vie
Părinții mei din nou acasă
Și-n casa părintească din nou să fie
Bucurii, zâmbete și pâine pe masă.*

*S-o văd pe mama mea cosând
Pe patul de lângă sobă,
Să-l văd pe tata la nunți alergând
Cântând duios la dobă.*

*Vreau să văd zâmbete pe fețele lor
Să se bucure de toate,
Să vadă ei zâmbetele copiilor
Numai fiind, nu departe, ci aproape.*

*Aștept să vină părinții acasă
Să-și vadă ai lor copii,
Să le zic: - Mamă, pune bocănețele pe masă!
- Tată, de la nuntă repede să vii!*

*Aștept să calce cu piciorul
Pe pământul lor cel drag,
Să nu treacă ei hotarul,
Dar pe noi să ne – aștepte-n prag*

(E_13_14 ani_feminin_familie).

Separarea pe termen lung constituie un traumatism sever cu implicații imediate sau tardive asupra dezvoltării intrapsihice a copilului și asupra procesului de integrare socială a acestuia. Pentru copiii rămași singuri acasă, părinții reprezintă o preocupare predominantă. Ei își amintesc despre viața lor în cadrul familiei „unite”, se gândesc foarte des la părinți, vor să-i revadă, să comunice cu ei, își doresc să fie împreună.

Creșterea și scăderea intensității afective se obține prin schimbarea sentimentelor afectogene ale părinților sau persoanei cu care copilul este în relație. Astfel, experții intervievați au menționat că este evidentă ruptura dintre părinți și copii. Manifestările scăderii intensității afective a relațiilor dintre copiii rămași acasă și părinții plecați la muncă peste hotare își găsește expresie în comportamentul copiilor: „Copiii devin mai irascibili, mai stresați, nu-i mama ca să le pregătească aceeași mâncare, chiar dacă cumpără ceva pregătit gata, nu simt ei căldura mamei cum au simțit-o până acum... De departe mama poate să spună, dar nu poate să facă, să strângă copilul lângă dânsa, să-i spună o poveste noaptea. Prin internet se văd, dar se simte distanța asta între ei” (FG_EC_rural). În urma separării, se modifică atât volumul, cât și calitatea relațiilor cu părinții. Psihologia demonstrează că suferințele traumatice în familie stau la baza formării unui caracter deosibit al copilului, numit „**fundamentul îngrijorării**”. În cazul dat, copilul dezvoltă sentimentul propriei inconsistențe, neajutorări, senzației de abandon, fiind predispus la frica față de pericolul de aflare în lume, deschis către ofensă, decepție, atac, supărare, trădare, invidie. Cu cât mai mult copilul ascunde nemulțumirea față de familia sa, cu atât mai mult își proiectează alarma în lumea exterioară. Copilul pierde încrederea în puterile sale, devine agresiv, inapt de a se apăra.

O altă particularitate sesizată în cadrul studiului vizează **durata proceselor afective** trăite de copiii cu părinți aflați la muncă peste hotare. Mulți copii intervievați manifestă pronunțat un **dor de mamă, tată, părinți, bucuria revederii / reîntâlnirii și tristețea, durerea despărțirii repetate**. Aceste emoții persistă în timp, indiferent dacă persoanele care le-au provocat sunt sau nu prezente. Această proprietate este foarte importantă, deoarece, alimentând permanent semnificația afectogenă a unui stimulent (persoană concretă pentru copil), putem ține mereu trează starea afectivă față de el.

Eseul unui copil, intitulat „Familia mea” (o perspectivă îndepărtată) proiectează emoțiile, atitudinile și aspirațiile copiilor transpuse într-o viziune

ne pe termen lung, alimentată însă de stările afective de moment. Copilul compensează prin reveriile imaginare nu doar familia ce-i lipsește acum, dar și relațiile afective intrafamiliale de care este privat: „*Îi văd cum stau la poartă și mă așteaptă la poartă cu ochii curgând ca din izvoare și întinzând brațul spre noi pentru a ne strânge la piept și a ne săruta cu sărutări de dor și de iubire și când vor fi mândri că ne au și se vor ruga la iconița din ungher seară după seară, și ne vor hrăni cu turta rumenită de pe plită. Familia – ce frumos sună acest cuvânt*” (E_36_14 ani_feminin_Școala internat).

Această particularitate este validă și în relația cu îngrijitorul, nu doar cu părinții: „*Când aveam șapte luni, tatăl m-a părăsit. Am crescut cu bunica, până în ziua de azi eu trăiesc cu ea și îi sfătuiesc pe toți, iubiți-vă buneii cât de tare v-au iubit ei pe voi și nu-i lăsați orice ar fi – la bine și la greu*” (E_63_16 ani_masculin_Școala internat). Maturitatea sau imaturitatea afectivă este determinată de relațiile copilului cu părinții și / sau îngrijitorii. Posibilitatea comunicării cu părinții, satisfacerea nevoii de securitate prin intermediul relațiilor favorabile din cadrul familiei se prezintă ca o premisă a formării unei persoane sănătoase psihologic, armonioase în plan psihic și social, apte de a păstra în timp emoții pozitive față de părinți și / sau îngrijitori. Persoana caracterizată de imaturitate afectivă este impresiionabilă, vulnerabilă și inadaptată social.

Rezultatele studiului pun în evidență faptul că unii copii se simt fericiți cu buneii-îngrijitori, dar continuă să sufere profund separarea de părinți. Spre exemplu, o fetiță de 13 ani mărturisește: „*În prezent, eu trăiesc cu bunicii mei. Mama cu tata sunt după hotare. Eu tare le duc dorul. Cu bunicii mei eu trăiesc deja 12 ani și sunt foarte fericită. Dar fiecare zi aștept cu nerăbdare ca să vină mama. Eu sunt fericită că am așa bunei buni care mă cresc de la un anișor, când eram foarte mică*”.

Departă ești, mamă

*Chiar dacă ai plecat,
Nespus eu te iubesc,
Cu poza ta în față
Adorm și mă trezesc.*

*Cu lacrimi eu ți-am scris
Că n-am putere să rezist,
Că zac de dorul tău plângând
Și mă trezesc în nopți suspinând.*

*Măicuța mea, măicuța mea,
Eu te aștept, iubito,
Și dorul n-o să mă lase
Pân-n-o să te întorci acasă.*

(E_22_13 ani_feminin_familie).

O altă problemă resimțită emoțional de către copii vizează lipsa implicării emoționale a părinților în valorificarea eforturilor depuse de copii, alienării în caz de insucces, imposibilitatea co-participării emoționale a părinților în trăirea evenimentelor importante pentru copii. Copiii doresc să se **bucure împreună cu părinții**, să simtă atitudine empatică, suportivă, afectivă din partea acestora la trăirea unui succes: „*Când la școală te premiază sau îți face cadou ori îți oferă o diplomă, simți că nimeni nu se bucură de tine*” (FG_C_2_rural). Cazuri similare au fost sesizate și de către experți. Iată relatarea unei educatoare dintr-o grădiniță de copii din mediul rural: „*Chiar și eu am avut la grădiniță un caz real. Mama fetei era peste hotare. Știti, la un bal, la un matineu, acolo vin mame, ea văzând că nu este mama ei, a început a plânge... pe urmă educatoarea a luat-o, a liniștit-o... Cu dânsa nu-i nimeni, ea e una singură, n-are cine o îmbrăca, n-are cine s-o pregătească, s-o îngrijească...*” (FG_EC_rural). La fel reacționează și copiii din mediul urban. Astfel, o învățătoare de clasele primare a remarcat că o consecință a migrației o constituie „**stresul psihologic...** Copiii care sunt fără părinți sunt lăsați fie în grija bunelor sau rudelor, surorilor sau fraților mai mari. În perioada de adaptare ei îi aduc și îi iau de la școală. Majoritatea copiilor care nu au părinți simt durerea asta că nu vine mama să îl ia sau tata. Acest stres se manifestă și la măsurile extrașcolare, când vii la sărbătorile de iarnă și alți părinți sunt prezenți în sală, dar la copiii cu părinți plecați nu sunt” (FG_EC_urban).

Copiii sunt frustrați nu doar pentru că nu pot avea afecțiune, ci și din cauză că nu o pot oferi ei singuri. „*Sunt copii mici care, de obicei, la grădiniță sărbătoresc 8 martie. Atunci toți copiii își felicită mamele, iar copiii cei mici la care mamele nu sunt acasă oarecum suferă, pentru că ei cadourile le fac bunicilor sau surorilor mai mari*” (FG_C_2_rural).

Studiul arată că părinții reprezintă **o sursă de anxietate și frică** pentru copii: „*Cel mai tare mă îngrijorează sănătatea mamei*”, „*Auzind despre multe accidente în care decedează... când părinții s-au întors bolnavi foarte grav, aceasta mă sperie mai mult*”, „*Eram la școală la lecții și Adrian s-a luat la bătaie și am început să ne batem și a venit poliția... eu mai tare m-am speriat să nu o aducă pe mama în țară înapoi*” (IIA_C_5).

Tristețea, revolta și nedumerirea copiilor sunt provocate și de **imposibilitatea comunicării și relaționării nemijlocite, directe cu părinții**. Comunicarea de la distanță are pentru copil alt conținut, altă conotație afectivă. Studiul demonstrează că, de fapt, copiii manifestă atitudine de protest în raport cu lipsa unuia sau ambilor adulți și imposibilitatea comunicării directe. Ei **protestează prin evitare, prin refuzul de a comunica**: „*Cunosc un caz, mama a plecat peste hotare, copilul a rămas cu tatăl, îl întreabă ce să-ți trimită mămică, ce jucării?*”

*El spune că nu vreau nimic, vreau să vii acasă și se duc să vorbească pe internet și el fuge, nu vrea să vorbească pe Skype, el vrea acasă s-o vadă”; „Câteodată nu vor să răspundă la telefon. Copiii mai mici, când îl întrebi de ce nu răspunzi, el spune da de ce nu vine acasă mama sau tata?” (FG_EC_rural). Comportamentul copiilor exprimă emoțiile lor, atitudinile lor în raport cu plecarea părinților. Modul de **exprimare a protestului** de către copii este diferit: „*Nepotelul meu la vârsta de doi ani de zile... mama-sa s-a dus în Italia, el încă nu putea vorbi, dar tot timpul ofta*” (FG_EC_rural).*

Manifestările emoționale ale copiilor, observate și înregistrate în comportamentul lor în timpul desfășurării studiului, confirmă trăirea afectivă intensă a plecării părinților: copiii erau închiși în sine, nostalgici, plâneau sau aveau ochii umezi, își ascundeau privirea etc. Aceste constatări sunt sesizate și în activitățile cotidiene ale experților intervievați: „*Dacă ambii părinți erau acasă, copiii nu erau așa timizi, nu erau așa retrași. Dar acum ultimii 4-5 ani, când părinții sunt plecați, am observat că nu-s comunicabili, sunt retrași toată vremea... Dacă ceva vreau să-i întreb, ei încep a lăcrima*” (FG_EC_rural). Reîntâlnirile cu părinții sunt la fel de intense în plan afectiv: „*Și au trecut două zile și mai pe urmă m-am dus la mama și când m-am uitat, toată fața m-am albit. Și n-am crezut că e mama mea, avea părul negru. Am crezut că mama e afară. Eu numai am văzut-o și am început să plâng*” (IIA_C_12). Uneori manifestările emoționale se regăsesc în **comportamentele de așteptare** ale copiilor: „*Nu știu de ce nu a venit. Ea a sunat acasă și a spus că vine și eu am așteptat-o la șosea și nu a venit*” (IIA_C_10).

Situația părinților în afara țării influențează, de asemenea, viața emoțională a copiilor. Mulți copii au asociat starea părinților cu *sentimentul de singurătate, izolare, nesiguranță, neajutorare, neprotejare, tristețe, neputință, fără ajutor, fără apărare, fără familie, lăsați în voia sorții*: „*Eu cred că și mamei nu îi este ușor fără noi, am compus o poezie despre aceasta:*

*Of, ce soartă Dumnezeu mi-a dat,
Prin străini să fiu plecat,
Să nu stau la casa mea,
Of, ce viață grea!
Aseară când m-am culcat,
La icoane m-am rugat,
Să aibă grijă Domnul de mine,
Să plec în țară la mine.
Mi-i dor de casa mea,
Mi-i dor de fata mea,
Mi-i dor de copilașul meu,*

Cât îmi este de greu,
 Știe doar Dumnezeu.
 Plâng și mă rog mereu
 Numai la Dumnezeu,
 Să aibă grijă el de voi,
 Știu că vă este greu,
 Că vă rugați mereu,
 Pentru mine, copilul meu.
 Când sun să vă vorbesc,
 Vă spun că vă iubesc,
 Și că totul este bine,
 Și că-mi doresc să fii cu mine...
 Vă spun, mult nu mai stau,
 Un ban lucrez să iau,
 Aș vrea să vin acasă,
 Dar banul nu mă lasă...
 Ce te faci azi fără bani,
 Lumea-i plină de dușmani,
 Cât de mult ai lucra,
 Oriunde ai pleca,
 Peste dușmani mereu vei da...
 Dar eu când sunt cu voi,
 Dușmanii fug de la noi,
 Că dragostea-i prea mare
 Și dușmanii nu au valoare” (IIA_C_19).

În cadrul studiului au fost constatate și **problemele emoționale** cu care se confruntă părinții plecați la muncă peste hotare, exprimate de copii. Intervievații au afirmat că și părinții lor *le duc dorul, suferă, sunt anxioși, stresați*. Copiii rămași fără îngrijirea părinților menționează următoarele argumente: părinții își fac griji pentru cei de acasă, sunt printre străini, se simt singuri, trăiesc stări de afect și stres provocate de depărtarea de casă: „Acolo sunt singuri... printre străini, toți întorc spatele, dar acasă dacă am rămas trei membri ai familiei, noi ne susținem unul pe altul, pe când cel care a plecat e singur, e stresat...”; „Suferă pentru că își fac griji față de copii că sunt singuri”; „Sunt mereu stresați că în orice timp poate cineva să-i telefoneze și să-i spună că copilul lui a aprins casa” (FG_C_2_rural).

În cazul mamelor care educă singure copiii în urma migrației soților, apar schimbări comportamentale. În multe privințe, mama tinde să se sprijine pe copil, considerându-l un suport emoțional, în felul acesta implicându-l în structuri interacționale mature pentru care acesta nu este suficient pregătit: „Eu nu vreau să am tată, eu m-am deprins cu mama. Eu știu că noi două ne înțelegem, trebuie să facem împreună,

dar nu să fie cineva mai presus, cum să vie la noi în casă și să spună ce să facem noi? Noi nu suntem deprinși cu așa ceva, noi știm ce trebuie să facem fără ca cineva să ne mai spună ceva” (FG_C_2_rural). Fiind implicați în asemenea situații, copiii nu pot să-și exprime sentimentele și trăirile tensional-conflictuale, însă pot demonstra în timp diferite forme „mascate” de reacție, cum ar fi cazul unor somatizări sau conduite nevrotice.

Relatările persoanelor intervievate dovedesc că acești copii au trăiri afective negative și din cauză că plecarea părinților la muncă peste hotare i-a lipsit și de unele tradiții, valori, obișnuințe familiale semnificative pentru ei: *„Țin minte, eu, de obicei, când eram mică și îmi era rău, mama făcea mâncare sau ce făcea, iar tata mă alina, țin minte că după ce a plecat, după vreo lună am făcut gripă „Unde e tata? Eu vreau să vină tata”. Apoi l-am sunat și am vorbit cu el și m-am mai liniștit și mi-a trecut și boala”* (IIA_C_2); *„El nu ne sună, nici nu ne trimite nimic, nici nu spune unde-i... Am vorbit cu el la telefon mai demult tare, tare, tare... Acum nu mai sună. Nici de ziua de mea de naștere n-a sunat, nici La mulți ani! nu mi-a spus. Nana mă felicită și tanti Lenuța mi-a făcut un tort (altă mătușă). Nu am putut să suflu toate lumânările, două au rămas”* (IIA_C_12). Aceste exemple ilustrează că comportamentul părinților are un caracter inconsecvent și imprevizibil, iar atașamentul capătă un caracter alarmant. Suplimentar, copiii preiau modele inadecvate de relații intrafamiliale care au probabilitatea de a fi replicate în viitoarele lor familii.

Stările afective ale copiilor rămași fără îngrijirea părintească în urma migrației părinților **depășesc, în unele situații, limita echilibrului emoțional**. Astfel, unii experți au relatat: *„Copiii ai căror părinți sunt plecați peste hotare... sunt foarte violenți, agresivi, au un comportament indezirabil”* (FG_EC_urban).

Nu toți copiii rămași fără îngrijire părintească fac față situației. O fetiță a recunoscut: *„Sufăr mult, eu iau decizii singură, mie îmi este frică. Eu nu am cu cine vorbi, eu nu știu când este bine ce fac și când este rău. Dar totul o să se clarifice, fiindcă în curând la sărbători vine prietenul meu. Eu cu el vorbesc mai multe”* (IIA_C_17). Fata i-a destăinuit intervievatorului că **recent a avortat** și că nu se simte deloc bine. Ea a rămas însărcinată de la prietenul ei cu care se întâlnește de câțiva ani, acesta fiind, după spusele ei, al **doilea avort**. Este pronunțată starea de incertitudine, frică, anxietate a fetei, dar și conștientizarea de către ea a propriei maturități în luarea deciziilor. Nevoia de suport emoțional și susținere maternă este evidentă. Fata a rămas singură față în față cu o problemă care-și va lăsa amprenta pe termen lung asupra sănătății psihice și fizice.

CASETA 5

Studiu de caz privind avortul în rândul copiilor rămași fără îngrijirea părinților plecați la muncă peste hotare (IIA_C_17)

Daniela, o fată de 17 ani din mediul rural, locuiește în prezent cu mătușa, având ambii părinți plecați peste hotare. La plecarea părinților, părerea ei nu a fost solicitată. Astăzi situația este și mai gravă. Tânăra recunoaște că s-au produs multe schimbări în viața ei: *„Eu m-am închis foarte mult în mine. Eu simt că puțin vorbesc, dar eu am nevoie de acest lucru”*. La doar 17 ani a rămas însărcinată de la prietenul ei cu care se întâlnește de câțiva ani. După spusele ei, părinții nici nu știu. *„Eu sufăr mult, eu iau decizii singură, mie îmi este frică. Eu nu am cu cine vorbi, eu nu știu când este bine ce fac și când este rău. Dar totul o să se clarifice fiindcă în curând la sărbători vine prietenul meu. Eu cu el de acum vorbesc mai multe”*.

Discuțiile unei fete cu o profesoară în care are încredere au scos în evidență faptul că **„atunci când părinții nu sunt acasă, ea stă singură și îngrijește de gospodărie, iar bunica se implică foarte puțin, deoarece locuiește în altă parte de sat. Uneori noaptea, Natalia aude diferite sunete, vede umbre și când se întâmplă aceasta, ea se acoperă cu plapuma peste cap și încearcă din nou să adoarmă”**. Efectele apărute în urma separării de părinți sunt alarmante și demonstrează că trăirea intensă a emoțiilor negative de către copiii cu părinți migranți influențează substanțial sănătatea psihică a copiilor. Se poate afirma că lipsa mamei din familie este suportată mai dificil de copilul aflat în formare și are consecințe de lungă durată.

Rezultatele studiului realizat scot în evidență **cazuri frecvente de abuz al copilului**. Cu toate că **neglijarea și abuzul emoțional** aduc prejudicii serioase dezvoltării psihice și evoluției personalității copilului, aceste forme de abuz sunt tolerate sau justificate prin absența părinților, situația precară, reacții comportamentale situaționale etc. Dar, conform studiului, unii copii rămași fără îngrijire părintească trăiesc coșmarul abuzului fizic, abuzului sexual și chiar experiența auto-victimizării prin tentative de suicid. De exemplu, una din respondente a ascuns această experiență, dar a remarcat, într-o discuție cu prietena ei, că visul ei este *„să scape de Moldova”*, fapt ce se explică prin **transferul emoțiilor negative** față de agresor asupra localității / socialului și a **tendinței de a se îndepărta cât mai mult de agresor**.

Relatările altei tinere au permis autorilor studiului să constate traumele psihice cauzate de **abuzul sexual**. Acest caz de incest a evidențiat și problema indiferenței mamei față de copilul care a trecut anterior printr-o experiență de abuz, mai mult chiar – a lăsat-o în grija abuzatorului, tatăl-vitreg. Fetița victimă a abuzului sexual simte acut lipsa mamei (a se vedea *Caseta 7*).

CASETA 6**Studiu de caz. Tentative de suicid în rândul copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare (IIA_C_22)**

Prietena ei a relatat: „Maria a încercat de două ori să se sinucidă, însă nu a reușit pentru că o dată așă s-o rupt, iar altădată tot nu știu ce a intervenit. Din ce cauză? Pentru că tatăl ei foarte mult o exploatează prin muncă, o bate foarte des. Ea nu are timp să se odihnească, din cauză că tatăl uneori vine pe la ora 2-3 noaptea, o scoală, strigă la ea din senin și în fiecare dimineață vine și o scoală să se ducă să dea mâncare la animale și păsări. Ea când doarme, foarte des tresare prin somn, e foarte speriată”.

În continuare este prezentat unul din mesajele pe care fetița le scrie prietei sale, ea foarte des îi transmite așa gen de mesaje:

„Așa viață ca a mea nu doresc la nimeni. Nu mai suport să sufăr și să-mi ies din minți, nu mai suport să trăiesc cu așa nebun în casă. Nu mai vreau să trăiesc, la nimeni nu-i pasă de nimeni, sunt singură”.

CASETA 7**Studiu de caz. Copil cu părinte aflat la muncă peste hotare care a fost abuzat sexual (IIA_C_24)**

Elena, o fetiță de 12 ani, a relatat intervievatorului: „Este greu fără mamă, când mama este alături este altceva. Mai bine este că am aflat că sunt persoane care pot avea grijă de noi. Că sunt oameni mai buni sau mai răi... Viața mea comparativ cu cea a altor copii este determinată de prezența mamei. Prezența părinților alături de copii depinde și de atitudinea copiilor. Când mama se află lângă copii, ea le oferă căldură (vorbind despre mama, plânge în permanență)”.

Când a avut loc abuzul?

„La câteva zile după ce a plecat mama, la 12-17 zile a avut loc abuzul sexual. După ziua mea era. Prima dată i-am spus mătușii Ana, fratelui mamei, mamei la telefon, mătușii Maria, lui nanu”.

Crezi că era planificat?

„Nu știu. Dar, a mai fost o situație de abuz în 2008. Fratele era acasă, a văzut și a povestit mamei totul. A sărit înainte și i-a spus mamei. Mama era pornită să plece, a strâns toate lucrurile, dar el a convins-o să rămână, că nu se va mai repeta. Ne-a spus să ieșim că mama acuș vine... Tatăl vitreg m-a amenințat să nu spun nimic, că va face închisoare”.

Ce te neliniștește, ce te nemulțumește?

„Lucrurile neplăcute în viața mea sunt prezența tatălui de-al doilea. El ne caută și acum. Într-o zi când mergeam la școală, un bărbat m-a oprit să vorbesc cu el. Îmi spunea că are o fiică peste hotare în Italia și ea îi trimite haine foarte bune și că îmi dă și mie. Am înțeles că era trimis de tata vitreg. Zicea să merg la izvor să-mi arate ceva. M-am urcat repede în troleu și am fugit. Am povestit profesoarei de la școală și ea spune că dacă se mai întâmplă asta, va trebui să vin la școală însoțită de cineva din Centru...”.

Expertii afirmă că în rezultatul plecării părinților, copiii „își schimbă psihologia, se simte foarte mult la copiii de vârstă mică, la preșcolari, la elevi, la adolescenți e în alt mod... În plan psihologic suferă foarte mult copiii destrămarea asta a familiei, lipsa unui părinte, lipsa ambilor părinți... Destrămarea cuplului se reflectă foarte mult asupra copiilor, în special a copiilor mici” (FG_EC_rural).

Concluzionăm că impactul migrației asupra afectivității copiilor se manifestă prin:

- Privarea de îngrijirea și afecțiunea părinților care își lasă amprenta asupra dezvoltării personalității copilului.
- Copiii rămași fără îngrijirea părinților plecați la muncă peste hotare au o permanentă necesitate de saturare emoțională. Această nevoie rămâne nerealizată, iar insuficiența de saturație emoțională se profilează în comportamentul copilului.
- Conținutul emoțiilor copiilor rămași fără îngrijire părintească, specificul trăirilor afective ale acestora denotă că sunt grav afectate cele mai importante funcții ale familiei nucleare, esențiale pentru evoluția personalității copilului:
 - **funcția psihologică:** de asigurare a suportului emoțional, a unui climat favorabil cu efect terapeutic, a nevoilor de securitate, protecție, incluzând ajutorul reciproc bazat pe sentimentul de egalitate, respect și dragoste între parteneri, între părinți și copii, între frați și surori;
 - **funcția identitară,** implicând asigurarea sentimentului apartenenței și coeziunii, construcția identităților personale, statutare și intime ale soților și copiilor, prin transmiterea capitalurilor moștenite: a numelui, resurselor, istoriilor de familie, tradițiilor, potrivit principiului genealogic;
 - **funcția de socializare a copiilor,** menită să asigure îngrijirea și creșterea lor, procesul instructiv-educativ familial și condițiile adecvate educației și pregătirii școlare și profesionale a copiilor.
- Defavorizare emoțională. Pe parcursul influențelor îndelungate cu caracter traumatizant sau stresogen apar emoții și trăiri negative stabile (numite tradițional defavorizare emoțională). Defavorizarea emoțională îngreunează procesul dezvoltării psihice a copilului, împiedică stabilirea relațiilor pozitive, bazate pe încredere reciprocă, cu cei din jur, asimilarea rolurilor sociale noi, dezvoltarea comunicării afective.
- Copiii crescuți fără dragoste și fără apropiere sufletească din partea familiei (lipsiți de atașament afectiv normal) sunt, de regulă, pasivi, indiferenți, incapabili să cunoască sau să exploreze lumea, își vor cheltui energia emoțională în căutarea siguranței afective.

- Versurile scrise de către copiii rămași fără îngrijire părintească, desenele, eseurile, mesajele, jurnalele personale ale acestora reprezintă unele modalități utilizate de ei pentru exteriorizarea emoțiilor.

• Imaginea de sine și auto-percepția

Imaginea de sine a copiilor rămași fără îngrijirea părintească în urma migrației părinților și **percepția lor socială** de către alții sunt **interdependente**. Cercetarea realizată ne-a permis să profilăm **imaginea de sine** a copiilor rămași fără îngrijire părintească. Am analizat rezultatele cu privire la reprezentarea și aprecierea de către copii a situației lor. Deși, înțeleg că au fost părăsiți, copiii găsesc aspecte pozitive care să le mențină autoaprecierea pozitivă.

CASETA 8

Familia mea (prezent) (E_37_14 ani_masculin_Școala internat)

„Familia mea este mică și porosită. Toți umblă pe unde vreau – mama a părăsit Moldova și am rămas cu tata și el nu era cu șapte ani de acasă și bea și el este rău cu noi și de aceea am ajuns sub pereții școlii. Și noi amândoi suntem bucuri pentru că este bine la școala asta și cu toate acestea noi am ajuns la școală la Drochia. Și noi mai avem niște frați peste hotare și ei sunt prea departe de noi, ca și mama noastră – este departe de noi”.

Autoaprecierea copiilor rămași fără îngrijire părintească se realizează prin comparație cu celelalte persoane și prevede stabilirea valorii produselor muncii proprii, a sensului comportamentelor sociale și particularităților individuale. În general, copiii intervievați au o părere bună despre sine, văzându-se *siguri de sine, răbdători, sinceri, harnici, frumoși, deștepți, inteligenți, puternici, buni, cuminți, curați, talentați* etc.

Unii copii se auto-percep ca **avantajați** în raport cu copiii ai căror părinți nu sunt plecați peste hotare. Participanții la focus-grup au afirmat că plecarea părinților i-a făcut *mai independenți, să poată lua decizii singuri, le-a modificat statutul financiar, au experiență mai vastă*. Încrederea și imaginea de sine pozitivă a copiilor derivă din aprecierea de către ei a beneficiilor materiale: *„Sunt împlinit, am de toate, nu duc lipsă de nimic”* (IIA_C_13); *„Pentru că ei pentru noi se duc acolo și muncesc, cred că nu din plăcere, dar ca să avem un viitor mai bun, ca să avem studii mai bune”*; (FG_C_1_urban); *„Ducem un trai mai decent, poate ceva practică în viață, cunoști mai mult decât colegii care au părinți acasă”* (FG_C_1_urban).

Există mai mulți copii care apreciază plecarea părinților **drept dezavantaj**. Evident că această percepție a propriei realități lasă amprentă asupra aprecierii propriei situații de dezvoltare și asupra imaginii

de sine. „Nu am nici un beneficiu din faptul că părinții sunt plecați la muncă peste hotare. Din contra, numai greutatea mari am, deoarece când am vreo problemă așa mai... nu am cu cine discuta. Mi-i greu că eu locuiesc de foarte multă vreme în casă străină și nu-mi este comod deloc. Nu-i casa mea, nu am ungherașul meu. Când vreau să mă retrag undeva să mă relaxez sau să mă odihnesc, nu pot fiindcă peste tot sunt copiii ei, soțul și tot așa...” (IIA_C_17); „A venit vârsta maturizării mai înainte, mi s-a furat copilăria... Dar nu zic că nu am avut copilărie, am avut, am plecat și eu împreună cu dâșii la Moscova, în clasa întâia când eram, pe vară, am văzut lumea... și pe urmă a apărut surioara” (IIA_C_21); „De când este plecată, parcă ceva nu ajunge în casă. De exemplu, când ne așezăm la masă, locul mamei totdeauna este liber și... (copilul a început a plânge)” (IIA_C_16); „De fapt, eu consider că nu am familie” (IIA_C_17).

Copiii au evidențiat următoarele **pierderi** suportate de ei ca rezultat al migrației părinților: copilăria, educația, cei șapte ani de-acasă.

Unii copii consideră că migrația a provocat mai multe pierderi părinților decât copiilor. Astfel, unii copii afirmă că „mai mult părinții pierd, dar nu noi. Ei pierd copilăria noastră, ei nu văd cum noi creștem și ne maturizăm, adică ei când se duc, ne lasă mici și când vin ne văd mari și multe pierd din viața noastră. Noi nu tot timpul spunem tot ce este aici și ei știu așa, nu esențialul care este” (FG_C_1_urban).

Rezultatele studiului demonstrează că copiii ai căror părinți sunt plecați la muncă peste hotare își apreciază viața proprie cu un șir de cuvinte cu **conotație afectivă**: dor, durere, mângâiere, sfaturi, griji, tristețe, speranță, așteptare, luptă, indisponere, singurătate, ură, neajutorare, singurătate, dezechilibru, orfan. Aceste aprecieri influențează puternic asupra imaginii de sine. Copiii resimt lipsa părinților destul de dureros și-și manifestă emoțiile mai mult sau mai puțin evident. O parte din ei manifestă stări de apatie pe care nu le pot controla, iar alții devin închistați, retrași, rezervați. Aceasta explică faptul de ce pentru unii copii intensitatea trăirilor nu suferă schimbări semnificative, iar adaptarea lor la condițiile de viață, în lipsa părinților, se produce destul de greu. Doar o parte mică din copii se maturizează și reușesc să se adapteze constructiv la noile condiții de viață, în timp ce majoritatea copiilor nu găsesc strategii suficiente de a se descurca, fapt confirmat de emoțiile care îi copleșesc. Există diferențe individuale, marcate de modul în care copilul reacționează la separare, frecvența și conținutul comunicării părinților plecați cu copiii, vârsta la care copiii s-au despărțit de părinți.

CASETA 9

Cuvintele care caracterizează viața copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare (opiniile copiilor cu părinți plecați și ale copiilor cu părinți acasă)

Dor: „Eu, de exemplu, sunt o fată care simt lipsa părinților, de foarte multe ori mă cuprinde dorul și nu mă pot abține de lacrimi. Dacă îmi este dor, le sun...”

Durere: „Eu simt în suflet o durere, deoarece sunt foarte mulți părinți care stau acasă împreună cu copiii și au posibilitatea să stea acasă și poate să-i întrețină în condițiile pe care le au. Dar eu sunt conștientă că părinții mei îmi vreau doar binele și mă străduiesc și eu din toate puterile să nu-i dezamănesc”.

Mângâierea: „Nu simt mângâierea ceea... nu se transmite... nu este alături de tine”.

Sfaturile: „De foarte multe ori, sfaturile lor sunt foarte utile pentru mine. Eu întotdeauna țin cont de ele și nu pot fără ele”.

„Tristețea” este cuvântul care îmi vine în minte, deoarece umbrește sufletul atunci când simți lipsa părinților și dorești nespus de mult să ai alături un sprijin, care să te poată ajuta, să te poată susține atunci când ai nevoie. Deseori mi se întâmplă așa, mai ales atunci când ai nevoie de susținerea lor și înțelegi că așa-i viața. Eu sunt o persoană nu prea comunicativă, cam închisă în mine. Pur și simplu, sunt așa niște momente peste care trec și sper într-un viitor mai bun”.

„Speranța” este cuvântul ce înseamnă sper... Sper că odată cu trecerea timpului, părinții vor reveni din nou acasă și vom fi familia reunită, toți împreună și să nu ne mai despărțim”.

Așteptarea: „Uneori, înțelegi că totul este infinit și că nu se mai întoarce nimic, parcă a plecat pe vecie. Însă, totuși, cuvântul care răsună în telefon care spune: „Așteaptă-mă, dragul mamei, că voi reveni” și înțeleg că așteptarea este o speranță. Aștept”.

Lupta: „Lupt pentru că doresc enorm de mult să fiu învingătorul acestei lupte, acestui dor, acestei tristeți, acestui nebun fior, deoarece suntem cu toții majoritatea în îngrijirea bunelor și luptăm, deoarece viața ne duce în diferite părți ale lumii, însă este o realitate și trebuie s-o purtăm”.

Indispunerea: „O simt cel mai des, pentru că mă indispun de multe ori. Simt că sunt plecați din cauza mea, pentru că vor să am un viitor mai bun. Sper la ceva unic în această viață și mă simt indispusă, deoarece înțeleg prin ce greutăți trec ei acolo și totul doar pentru mine, doar pentru un copil care dorește uneori din capricii să aibă totul. Dar când mai înveți, îți dai seama că nu este atât de ușor să faci ceva, este foarte greu”.

Agresivitate, se înțelege și lipsa de educație: „Copiii fără părinți se comportă altfel, sunt un pic mai sălbatici. Nu-i părintele alături ca să-i spună nu fă chestia asta că nu trebuie. Se comportă agresiv. Mă refer la fete. Mama nu e lângă ele ca să le povestească despre toate chestiile de viață, ce trebuie de făcut și ce nu trebuie de făcut. Sunt multe fete prin sat, unele mai mari, dar sunt și mai mici. Sunt cam ușuratece, adică cum le spui, ele așa fac, n-are cine să le conducă. Chiar și același comportament cu băieții, se comportă altfel, de exemplu, o atins-o, unde ce și cum”.

Foame: „Prietena mea cea mai bună stă fără părinți. Ambii sunt plecați peste hotare. Și vine la mine în fiecare zi și cam duce foame”.

Singurătate: „Tot la ea m-am referit. De multe ori vine la mine și spune „vin la tine sau hai tu la mine că-mi ies din minți”.

Ură: „Este așa un caz când începe să urască, de ce mămica mea nu este cu mine?”

Neajutorati: „Mă refer la copiii care nu au părinți, pentru că părinții mei când au fost plecați, am fost și eu cu dânsa și nu le-am simțit lipsa. Copiii care sunt cu părinții plecați sunt neajutorati, pentru că nu le poate spune nimeni ceea ce le pot spune părinții, nici chiar bunicii”.

Singuratici: „Pot să aibă mulți prieteni, pot să aibă totul, oricum sunt singuratici de dragostea părinților. Asta am avut în vedere”.

Griji: „Deseori, copiii fără părinți pot să zâmbească, dar nimeni nu știe ce-i în sufletul lor și tristețea domină asupra lor. Sunt copii optimiști care nu arată pe fața lor, iar alții nu pot ascunde asta”.

Dezechilibrați: „Un fel de needucați. Ce educație poate avea un copil când el nu are părinți? El poate să se ia după prieteni, dar asta nu-i educație, adică faci ceva ce fac toți”.

Orfani: „El s-ar simți așa atunci când văd copii cu părinți și el e fără părinți. Se simte orfan, chiar dacă are părinți, ei nu sunt aproape și sunt ca orfani. Ei simt când merg copiii, alți copii alături de părinții lor și se gândesc: „Să fi fost și mama mea”. În acele momente nu te simți ofensant sau îi urăști pe acești copii, pur și simplu, simți o durere, o indisponere pentru că ai vrea să fii așa și tu”.

Studiul arată că există diferențe între viața copiilor ai căror părinți sunt acasă și viața copiilor ai căror părinți sunt plecați. Copiii rămași fără îngrijirea părintească se autocaracterizează ca fiind copii cu griji mai multe, mai responsabili, dar fără control din partea părinților. „**Dacă ești singur, totul e pe capul tău, am grijă de casă, să fii atent la ceea ce fac...**” (FG_C_1_urban); „...Copiii care sunt singuri acasă peste săptămână fac lucrul, sunt mai responsabili, dar cel puțin ies când vor și unde vor. Nu sunt controlați” (FG_C_urban); „De exemplu, când un părinte nu este acasă, este lipsă de comunicare, cum eu sunt doar cu tata și cu fratele, nu pot discuta unele probleme cu tata. Și pentru că mama nu este, mai multe probleme le rezolv singură. Le putem și noi rezolva, dar nu e același lucru. Și nu întotdeauna e bine când rezolvi singur, nu ai mai multe soluții. Și chiar învățăm să fim **mai independenți**” (FG_C_1_urban).

Imaginile de sine depind și de felul în care subiectul este privit și **apreciat de către alții**. Copiii rămași fără îngrijire părintească sunt apreciați de către ceilalți copii drept mai puțin ocrotiți, deprivați de posibilitatea de comunicare cu mama: „**Noi suntem mai ocrotiți. Pe noi părinții ne controlează mai mult la școală, vin la adunări la școală**” (FG_C_1_urban).

Copiii rămași fără grija părintească în urma migrației sunt mai frecvent supuși diferitor riscuri. Participanții la focus-grupuri au adus următoarele argumente care sporesc vulnerabilitatea victimală a copiilor: „*Au libertate mai multă decât trebuie*”; „*Au timp să se ocupe și de alte lucruri*”; „*Nu au protecție și nu au sprijin*”.

În unele cazuri, copiii se autocaracterizează ca **incapabili de a cheltui rațional banii**. Ei au menționat că adesea fac cumpărături pe care, ulterior, le consideră inutile: „*Nu lucruri mari, mărunte. Unele sunt cumpărate fără rost. Și zic nu numai de cazul meu. Și fratele. Chiar și o pereche de pantaloni sau o cravată. Spre exemplu – încălțăminte. Are multe perechi noi pe care nu le poartă. Acum poate să nu le folosească, dar mai târziu poate să le folosească sau... Cumpără haine de care nu are nevoie*” (FG_C_2_rural).

Copiii care au părinți plecați peste hotare sunt **percepți de semenii lor** ca diferiți de copiii care au părinții în Moldova. Drept diferențe, respondenții au enunțat:

- **Modul de exteriorizare a emoțiilor:** „*Cred că foarte tare. Pentru că eu chiar am întâlnit de multe ori că el își demonstrează durerea lui prin niște cuvinte care îl dor și chiar le spune la toți și își dorește mult ca părinții să fie lângă el și colegii din jurul lui îl iau în răs că tu n-ai părinți sau chiar părinții tăi sunt despărțiți*” (FG_C_3_rural).
- **Starea financiară mai bună:** „*Se deosebesc copiii cu părinți plecați peste hotare de ceilalți că au mai mulți bani, chiar și la îmbrăcăminte, chiar când vin la școală, intră în magazin și își permit să cumpere tot ce doresc, dar aceștia cu părinți acasă sunt ținuti mai din scurt. Lor nu li se dă bani pe zi cât vor. Îți dă 5-10 lei, dar la aceia părinții le trimit mulți... și poate să vină la școală și să cheltuiască toți banii. Îi cheltuiesc pe mâncare*” (FG_C_3_rural).
- **Comportamente agresive și pseudonecesități:** „*Copiii cu părinți acasă sunt ca lumea, cuminți, dar cei cu părinți plecați sunt mai răi. Ei fumează*” (FG_C_3_rural).

Experții au evidențiat și nedorința copiilor de a se implica în munci cotidiene, **orientarea lor mai mult spre consum:** „*Comportamentul lor lasă de dorit... Ei sunt copii pe totul de-a gata și ei nu știu cum să muncească, să facă ei cu mâna lor, deci așteaptă mai mult să le dea părinții, și clar că psihologic asta le face un caracter mai dur*” (FG_EC_rural); **dependența financiară** de părinți: „*Eu nu vreau să-mi închipui ce va fi peste câțiva ani când același părinte care-i peste hotare, trimite banii, n-o să mai poată, ce-o să fie cu acel elev, ce comportamente are să aibă el față de acel bătrân care are să fie deja?*” (FG_EC_rural).

Totuși, o parte semnificativă dintre copii, fiind în situația de a alege între a avea mama alături și a avea o viață mai bună cu mai mulți bani sau mai multe lucruri, alege prezența mamei: „*Să fie lângă mine. Nu știu de ce*”.

Concluzionăm că **imaginea de sine a copiilor rămași fără îngrijire părintească** în urma migrației părinților nu constituie doar rezultatul unei simple introspecții. Se manifestă dualitatea modului de percepție a propriei personalități. Cunoașterea de sine a copilului este dublă: **una, prin care el sesizează propriile gânduri, sentimente, senzații etc., și a doua, prin care se vede pe sine trăind și acționând așa cum îi vede trăind și acționând pe ceilalți și, sub acest unghi, el se cunoaște pe sine în același chip în care îi cunoaște pe alții**. Părinții plecați influențează imaginea de sine a copiilor, contribuind la modul în care copiii se autoapreciază. Unii copii ai căror părinți sunt plecați peste hotare devin preocupați de bunăstarea și integritatea personală. În cazul în care ei află că părinții se confruntă cu diverse dificultăți, au tendința de a se considera responsabili pentru situația creată și trăiesc intensiv sentimentul vinei. Știința psihologică susține că anume frica de a pierde dragostea părinților de cele mai dese ori provoacă **simțul culpabilității**. În asemenea situații, copiii au regrete mari legate de comportamentul lor de până la plecarea părinților. Instabilitatea socială, pierderea de către părinți a poziției sociale, neîncrederea lor în ziua de mâine, simțul culpabilității legat de faptul că nu sunt alături de copilul lor – sunt premise care determină tendința de a transfera toate aceste trăiri asupra copiilor proprii. În condiții de carență afectivă copiii își formează o imagine de sine lacunară, negativă.

• „Grijile noi”

Procesul de migrație a părinților la munci peste hotare a condiționat apariția unor noi griji pentru copiii rămași fără îngrijire părintească. **Se conturează o interdependență dintre grijile casnice pe care le îndeplinea mama sau tata până la plecare și grijile preluate de copiii rămași acasă**. Atât băieții, cât și fetele care au părinții plecați la muncă peste hotare au remarcat că și-au schimbat radical regimul zilei datorită **noilor responsabilități**.

Astfel, majoritatea absolută a copiilor rămași fără îngrijire părintească au enunțat: *„Am început să facem mâncare, suntem mai independenți”*. Mai mulți copii au povestit despre activități similare, menținerea curățeniei atât în casă, cât și afară: *„Facem muncă pe acasă, dăm mâncare la animale, curat în ogradă”* (FG_C_1_urban); *„Tai lemne pentru iarnă, ajut bunelul”* (FG_C_1_urban); *„Eu ca o fată, lucrul meu de zi cu zi trebuie să fac curat, spălatul hainelor. Cel mai mult îmi place să fie curat. Eu practic și altele. Învăț și la școala de muzică și vin acasă pe la ora patru și încă trebuie să gătesc, să fac mâncare dacă nu este tata. Și cel mai mult vreau să fie mama acasă, pentru că știu că atunci când voi veni de la școala de muzică o să fie curat în casă, mâncarea făcută, totul va fi aranjat la loc și eu numai o să-mi fac temele, trebuie să fac eu curat în casă, trebuie să spăl vesela, trebuie să tai lemne, să sap în grădină și asta”* (FG_C_3_rural).

„Noile griji” ocupă tot timpul copiilor și ei simt un **deficit de timp liber**: „Înainte aveam mai mult timp liber, dar acum nu prea am. Dar aș vrea să am mai mult timp liber” (FG_C_1_rural); „E mai greu, trebuie să mă duc să fac focul și iarna trebuie să spăl, vara e mai ușor, le-ai scos pe sfoară și s-au uscat, da așa iarna câte vreo două în casă... pe unde mai pot... foarte greu” (IIA_C_21).

Grijile sunt **asumate diferit de copii, în funcție de numărul copiilor rămași acasă și genul părintelui plecat**. Dacă este plecat tatăl, iar acasă este un frate mai mare „grijile tatălui” trec „pe umerii” feciorului mai mare. Una din fetele intervievate relatează: „La mine nu prea s-a schimbat viața, pentru că tata este plecat și eu nu trebuie să fac ce făcea tata, mai mult fratele face, dar oricum fiecare fată care crește trebuie să o ajute pe mama în orice face, mâncare, ordine, orice” (FG_C_1_urban).

Unii copii care au frați sau surori mai mici au responsabilitatea de a avea grijă de ei și de a-i supraveghea. Practic, **funcția de îngrijire și educație a copiilor mai mici devine „o nouă grijă” pentru copiii mai mari**: „La mine mama a fost plecată pe o perioadă de doi ani în Italia și eu am un frate mai mic de care, chiar dacă am rămas cu tata și bunica acasă, oricum aveam și eu o responsabilitate de a-l îngriji, ducându-l la grădiniță, aducându-l, oarecum ocupându-mă și de educația lui. Adică, era oarecum o responsabilitate” (FG_C_2_rural); „Părinții când au plecat, de mult au plecat ei, responsabilitatea mea cea mai mare este de a-l ajuta pe fratele meu. El este acum în clasa întâi și am foarte multe responsabilități, dar el acum se formează din punct de vedere intelectual și trebuie să-i indic un drum corect în viață, să-l ajut să facă lecțiile. Desigur, cât timp a fost la grădiniță, a avut succese și acum are la fel succese și mie îmi este mai ușor, dar totdeauna ai responsabilitatea să întrebi: ți-ai făcut temele? nu ți le-ai făcut? ți-ai învățat poezia? nu ai învățat?” (FG_C_3_rural); „Acum cât mama este plecată, eu lucrez mai mult... și stau cu sora mai mică. Cât stau cu ea, nu pot să mai lucrez, că-i „mânzoasă” și plânge după mine. Câteodată mai stă și cu fratele, dar el o ocărăște și nu vrea să stea cu dansa” (IIA_C_6); „Trebuie să am grijă de sora mea. Ea pleacă la școală. Trebuie în fiecare dimineață să o scol, o pieptăn” (IIA_C_28).

O altă „nouă grijă” apărută în viața copiilor după plecarea părinților este **grija banilor, facturilor**: „Trebuie să găsesc, să am grijă ca toate facturile să fie achitate. Tot ce este în jurul casei, chiar și câteva animale, păsări, trebuie să am grijă, și de bunica mea, ea este mai în vârstă și eu o ajut” (IIA_C_28).

Unii copii rămași fără îngrijire părintească în rezultatul plecării părinților la munci peste hotare au ca „**griji noi**” **activități producătoare de venit – creșterea puilor sau uscătul prunelor**: „La mine, de exemplu, casa se află la periferie, dar am aici de la vale de școală o casă în care părinții primăvara și vara se ocupă cu **creșterea puilor** și ei stau ambii aici și fratele meu e mare și e la universitate. Acasă, eu stau singură, dar cum suntem la țară am și

vaci, am toate animalele, dormind singură acasă, eu am grijă de tot, chiar și munca pentru bărbați tot eu o fac. Făceam totul prin casă, cum am mai spus, pregătirea bucatelor că le trebuia să le duc și lor bucate că nu erau condiții ca să pregătească mâncare, spălam haine, uneori luam hainele lor acasă și le spălam și e foarte greu” (FG_C_3_rural).

CASETA 10

Studiu de caz. Viața unui băiat care are ca responsabilitate uscatul prunelor (IIA_C_9)

Vasile are 16 ani, locuiește cu bunica, iar mama e plecată în Ucraina. El a relatat următoarele secvențe din viață:

„Mă scol... Mai întâi, așa când am de lucru, în primul și în primul rând, fac focul la cazan pentru prune. Noi le uscăm, avem tehnologie specială. Le punem în pachete și apoi le punem la umflat și le trimitem. Avem un cazan mare, are vreo 300 kg și apoi după ce aduc apă, fac focul ca să fiarbă apa acolo, vreo 200 kg de apă, pentru asta am nevoie de lemne (lemnele le cumpărăm). Și apoi trebuie să aștept cinci ore. Se întâmplă de multe ori să le pun la 10 seara sau mai devreme, la 8 seara. Și le scot pe la 3 noaptea. Cu cazanul mă ocup numai vineri, sâmbătă și duminică. De exemplu, le-am pus la 5.30 și vreo șase ore trebuie să fiarbă și după asta dovedesc să merg și pe la ore”.

Dar s-a întâmplat că nu ai respectat toate cerințele și s-a stricat pruna, mama sau bunica te-a certat?

„Da, o dată, am pus niște prună la ora 6 seara și trebuia să o scot la 12 noaptea și am adormit. Eram obosit și m-am sculat la 6 dimineața și am dat foc așa cum era cu tot cu prună... și nu am obținut ce trebuia atunci, m-a certat prin vorbe mai mult”.

Doar prin vorbe?

„Ei, nu chiar”.

De la ce vârstă te ocupi cu prunele?

„Am început eu să am grijă singur pe la 7-8 ani”.

O altă responsabilitate nouă este grija de a face față **exigențelor înaintate de părintele rămas acasă, dar care face abuz de alcool**: „După ce a plecat mama, a devenit foarte greu. Eu am devenit cea mai mare... Tata mereu era plecat, dar când era acasă vorbea mult cu cineva la telefon, dar nu cu mama... Am găsit acel număr de telefon și am telefonat noi cu sora... a răspuns o femeie.... I-am spus mamei. Tata, când a aflat că am sunat, **mi-a dat o palmă**. Am plâns foarte mult. **M-a lovit din cauza unei femei străine**. Mă simțeam trădată și părăsită” (IIA_C_19); „Foarte greu, mai ales atunci când tata bea din când în când și mai vine acasă seara și strigă la mine, de la nimic și tata mă bate, e greu” (IIA_C_22). Riscurile zilnice la care se supun copiii care locuiesc cu părintele / îngrijitorul care consumă alcool sunt evidente: abuz, carențe în dezvoltarea psihică, riscul de dependență de alcool și / sau alte substanțe, apariția comportamentelor deviate etc.

Există **diferențe între „grijile” copiilor cu părinții plecați și cei cu părinții acasă**. Unii copii care au părinții acasă au menționat că *„la noi problema de bază este să învățăm bine, în rest, toate problemele le rezolvă părinții”* (FG_C_2_rural).

Concluzionăm că gama de responsabilități noi apărute în viața copiilor este **diversă și corespunde mai mult statutului de părinte, nu de copil**: îngrijirea și educarea altor membri de familie, prepararea zilnică a hranei, munci agricole, curățenie în casă și în curte, tăiatul lemnului, achitarea facturilor, îngrijirea animalelor etc.

- **Comunicarea / relațiile cu membrii familiei plecați peste hotare și subiectele discutate**

Studiul relevă că sunt copii care comunică permanent cu părinții lor, copii care comunică rar și copii care nu comunică deloc.

Modalitatea de realizare a comunicării copiilor rămași fără îngrijire părintească cu părinții proprii o constituie telefonul, internet-ul și Skype-ul: *„Vorbim des prin Skype și ne povestim despre școală, mă încurajează, mă susține”* (FG_C_1_urban).

Mulți copii susțin că ei comunică frecvent cu părinții lor, satisfăcându-și necesitățile de comunicare. Cei care afirmă acest lucru se referă la frecvențe în diapazonul câteva ori pe zi – câteva ori în lună: *„Vorbim în fiecare zi, câte două, trei ore. Comunicăm mult. Și cu sora. Și pe calea internetului”* (FG_C_2_rural); *„Eu, de exemplu, comunic cu mama în fiecare zi. Ea mă sună. Sau dacă am nevoie de ceva sau am nevoie să vorbesc cu ea, eu o sun. Vorbim foarte des la telefon”* (FG_C_2_rural); *„Părinții mă sună practic zilnic. Telefonul este cel care ne unește. Dacă este nevoie, eu dau un bip și mama revine. Dar cel mai des telefonează mama”* (IIA_C_27). Remarcăm că această constatare nu este validă pentru copiii instituționalizați, care sunt contactați mai rar de către părinții lor.

În marea majoritate a cazurilor, inițiativa comunicării **aparține totalmente părinților**: *„Ei mă contactează pe mine. În general, foarte des. Pe internet”* (FG_C_2_rural); *„Eu sun așa rar, ei sună mai des să afle cum e acasă, cum mă simt”* (IIA_C_1).

Unii copii nu reușesc să comunice permanent cu mama atunci când doresc. Adesea nevoia de comunicare rămâne nerealizată: *„De obicei, ea suna, dar acum eu sun și ea nu ridică, nu este numărul acela. Și-a schimbat cartela și nu avem telefonul ei. Dar înainte telefonam la mobil, la noi în familie nu numai tata are mobil, am avut și eu, dar s-a stricat”* (IIA_C_10).

Durata discuțiilor cu părinții variază de la 2-5 minute în medie pe zi până la câteva ore: *„Cu tata discutăm mai puțin – până la 5 minute cam așa,*

dar cu mama discutăm până la 10 minute, poate chiar și mai mult, pentru că noi găsim teme de convorbire” (IIA_C_1); „Depinde, câteodată puțin, numai mă întreabă cum și îmi spune că mă sună mai târziu că are de lucru, mă întreabă ce-mi trebuie. Dar câteodată mă sună noaptea sau seara și vorbim jumate de oră sau 15 minute” (IIA_C_4).

Subiectele discuțiilor întreținute cu părinții sunt diverse. Unii copii rămași fără îngrijirea părinților în urma migrației au mărturisit că părinții se interesează **în detalii despre viața** copiilor lor: „În fiecare zi, de obicei, mama se interesa cum mi-am petrecut ziua, cum a fost. Este foarte receptivă și permanent vrea să știe ce se întâmplă cu mine” (FG_C_2_rural); „Discutăm ce mai am de făcut astăzi, când am vreo serbare la școală, de ce mai am nevoie, dacă fratele nu mă supără. Mă mai întreabă ce face tata, dar vorbește și cu el” (IIA_C_6).

Unii copii au afirmat că mama **le dă indicații la telefon cu privire la muncile** pe care urmează să le facă: „Ea mă sună și îmi spune să fac prune și le fac. Ei, nu numai asta îmi spune... Să fac să fie totul bine” (IIA_C_9). Rezultatele studiului demonstrează că, deși aflați la depărtare, părinții **discută cu copiii despre succesele și insuccesele** școlare ale acestora: „Cum decurge învățătura, despre viața mea, despre ce o să fac mai departe, unde să mă duc să învăț, viitorul meu” (IIA_C_1).

Uneori, copiii **camuflează adevărul intenționat**, motivând că nu vor să-și îngrijoreze părinții: „Mă întreabă cum e la școală – și eu clar că nu o să-i spun că-i rău, nu este rău, dar să fi fost rău, nu era să-i spun ca să nu îl întristez; oricum pleacă, se stăruie pentru noi ca să ne fie nouă bine și trebuie și noi să-l răsplătim cu ceva” (IIA_C_4).

Concomitent, studiul denotă că mulți **copii nu discută problemele școlare cu părinții lor** sau discuțiile la acest subiect poartă un caracter sporadic: „Nu prea, nu prea mă întreabă... Ce mă întreabă, aceea îi spun. Când mă întreabă, atunci îi spun când nu – atunci nu” (IIA_C_9).

Sănătatea copiilor este una din problemele rar discutate cu părinții. Studiul evidențiază că copiii vorbesc rar sau nu discută deloc despre problemele de sănătate: „Câteodată mă sună și mă întreabă cum te simți, dar în rest nu prea vorbim despre asta” (FG_C_1_urban).

Interacțiunea pozitivă cu părinții este în multe cazuri menținută: „Mă înțeleg foarte bine cu părinții, pot spune că mama pentru mine este o prietenă. Nu numai mama, mereu mă susțin la toate, mă ajută să-mi fac viitorul, sunt alături de mine când mi-e greu, mă ajută la tot” (IIA_C_1).

Rezultatele denotă că interacțiunea cu părintele lipsă este, în unele situații, întreruptă pe termen lung: „Mama a plecat cu doi ani în urmă... Nu prea vine acasă. Nu a fost patru ani și apoi a venit acasă și acum de doi ani nu a venit. A spus că e la Smolensk. Noi am vorbit vara asta, dar acum nu știu unde este ea”.

Unii părinți solicită părerea copiilor în realizarea unor acțiuni: „Mă întreabă câteodată: „Cum crezi tu? Îmi este bine mie fără voi sau nu?” și eu îi spun: „Nu”, deoarece ea acolo este singură. Noi suntem cu tata și nouă nu ne este așa de urât. Ea îmi spune cât îi este ei de greu... De exemplu, s-a întâmplat că a făcut ceva rău în ziua de azi, ea îmi spune întotdeauna mie și mă întreabă: „Cum crezi, am făcut bine sau nu?” (IIA_C_16).

Studiul a scos în evidență și experiențe de pierdere definitivă a relațiilor dintre copii și părinții migranți. „Fratele meu este mic, frecventează grădinița și la el sunt doi copii gemeni care au fost de mici lăsați în grija bunicilor și părinții ambii sunt plecați. Și acei părinți nici nu sună, nici nu le oferă vreo susținere nici financiară, nici morală. Având în vedere că sunt în grija la bunici, le este foarte greu” (FG_C_2_rural).

Conform studiului, se profilează și tendința copiilor de a nu replica în viitoarea lor familie modelul de privare de comunicare: „Mă voi strădui să fiu alături întotdeauna de copiii mei, pentru că eu am trecut prin asta – să nu fie mama lângă mine. Mă voi strădui să ofer suportul moral, dacă ar avea nevoie copiii mei” (FG_C_2_rural).

Cercetarea demonstrează că gradul de deschidere a părinților este diferit. Unii părinți sunt foarte închiși în procesul de comunicare și copiii sesizează acest lucru: „Nu vor să se deschidă” (FG_C_3_rural). Copiii intervievați consideră că părinții manifestă reținere în comunicare din cauză că îi protejează: „Uneori, părinții pot să nu spună. Se gândesc că e destul că copilul stă singur acasă și suferă, nu să mai vorbească și despre problemele pe care le au” (FG_C_3_rural). Părinții cu un grad înalt de deschidere în comunicare îi fac pe copii să se simtă utili, apropiați, co-parteneri în soluționarea problemelor: „Problemele mele sunt ale lor și ale lor sunt a mele” (FG_C_3_rural); „Da, îmi povestesc unde muncesc, cum e greu acolo. Povestesc cum decurge lucrul, în ce condiții ei trăiesc acolo” (IIA_C_1).

Relaționarea rece a părinților cu copiii îi determină pe aceștia să se înstrăineze de ei. Copiii manifestă **mecanisme compensatorii**, găsesc alte surse de relaționare și **se distanțează afectiv de părinți**, atunci când aceștia nu le satisfac necesitățile de comunicare, securitate, afiliere, relaționare afectivă stabilă. Unul din experți a elucidat un caz din practica sa de activitate care reflectă acest fenomen: „Eu am un caz cu care lucrez, un băiețel. El este acum în clasa a 8-a și au apărut probleme. Absentează mult de la școală. Părinții sunt plecați peste hotare, mama e în Italia și tata în Franța. Copilul acesta s-a născut și după ce a împlinit șase luni, familia a divorțat, mama imediat după divorț a plecat în Italia, unde s-a recăsătorit și și-a făcut altă familie și tata în Franța exact același lucru a făcut. Copilul a rămas în grija unei mătuși și ea este căsătorită și are copil mic și nu reușește să aibă grijă de el cum ar trebui. Acum au apărut niște probleme foarte mari, că copilul nici de ore nu se pregătește... nimic”. El spune că nu vrea să trăiască nici

cu mămica și nici cu tăticul, deoarece ei sunt foarte reci cu el. Cu toate că ei financiar au grijă ca el să nu ducă lipsa de nimic, dar nu are atenția necesară. Eu cred că el a ajuns într-un cerc de prieteni unde s-a regăsit, totuși, nu este acel nucleu de care are nevoie la moment și din această cauză, el a luat lăturile și nu vrea să vină la școală și să facă față” (FG_EC_urban). Un alt expert povestește: „La noi la școală a fost un caz. Tata a rămas cu fiica, am avut atunci destul de mult de lucrat cu fetița respectivă. Inițial, ea a fost de partea mamei care îi trimitea bani. La un moment dat, mama **nu a mai sunat sistematic, au pierdut legătura asta sufletească dintre mamă și fetiță**, iar tata a adus acasă altă femeie... Cât de mult am încercat să lucrez cu ea, știți care este prima propoziție care mi-a spus-o: „**De ce mama nu m-a mai contactat în continuare săptămânal sau zilnic**” (FG_EC_urban). Copiii nu tolerează neadevărul și nu iartă trădarea în relațiile cu părinții. Acest fapt îi marchează și ei comportă conduite de evitare.

Activitatea de comunicare a copiilor cu părinții este primordială pentru dezvoltarea lor psihică. Comunicarea cu părinții nu presupune doar schimbul de informații verbale periodice, ci și mângâiere, prezență, căldură afectivă constantă. Nevoia de comunicare a copiilor cu părintele / părinții rămâne uneori nesatisfăcută. Studiul indică faptul că sunt copii care comunică rar cu părinții lor și copii care nu comunică deloc. Lipsa comunicării totale este explicată, în unele cazuri, prin faptul că părinții plecați nu dau semne de viață și prin refuzul copiilor de a comunica cu proprii părinți, în alte situații. Condiția principală pentru dezvoltarea integră a copiilor este comunicarea cu adulții, în general, și comunicarea cu părinții, în particular. La baza acestei comunicări se află sistemul de legături personale, care se stabilesc în primele luni de viață ale copilului și se dezvoltă după anumite legități. Ignorarea acestor legități marchează negativ dezvoltarea psihică a copilului. Lipsa comunicării cu părinții generează conflicte interne, care se reflectă perturbant asupra stării psihice a copilului și asupra raporturilor lui cu mediul social: frica de sancțiuni din partea altora, inclusiv de pedepse corporale, relaționarea conflictuală cu semenii, lipsa comportamentelor asertive etc.

• Relațiile cu membrii familiei / îngrijitori ai copiilor

Mulți copii rămași fără îngrijirea părintească în rezultatul migrației au o **relație tensionată** cu membrii familiei / îngrijitori. Unii copii mărturisesc că suportă mai puțin dureros plecarea părinților decât prezența unor îngrijitori. O fetiță descrie situația de tensiune emoțională zilnică, frustrări și sentimente de culpabilitate trăite de ea și de fratele ei în relația cu mătușa-îngrijitor: „Eu am stat cu mătușa mult timp și **eu cu fratele sufeream mai mult din cauza ei**. Ea spunea că eram vinovați, dar nu era așa. Noi nu făceam ce dorea ea și dădea vina pe noi. Eu eram copil cuminte, dar se

întâmpla să fac și năzbâtii, dar acest lucru nu a fost de multe ori și făcea ea mai de multe ori și cădeam noi. S-a întâmplat că fratele odată când a sunat mama i-a spus tot... Ea a găsit carnetul unde fratele și-a scris totul și a fost greu. **Și-a pierdut și cunoștința.** Mama ne-a spus că cel mai bine să stăm acasă. Am stat cu fratele un an și pe urmă singură. Mătușa striga tot timpul la noi fără nici o vină și cred că nu era bine pentru că mamei întotdeauna îi plătea ca ea să aibă grijă de noi, dar ea nu avea grijă de noi, ci-i cumpăra fiicei ei ce dorea și eu cred că asta-i rău. Este foarte greu de stat și cu mătușa, dar și cu bunicii. Bunicii suferă pentru noi și mai mult se îngrijorează pentru noi” (FG_C_3_rural). În asemenea situații, copiii sunt privați de satisfacerea nevoilor de securitate și afecțiune.

Îngrijitorii recurg uneori la privarea copiilor de satisfacerea nevoilor fiziologice primare. Astfel, unii copii rămân fără hrana zilnică: „Sunt cazuri în care persoanele care îngrijesc de copii ascund mâncarea” (FG_C_3_rural); „Am avut un caz: eu veneam de la școală și ea (copila mătușii) trecea pe drum și mânca prăjituri și eu am întrebat-o de unde are și ea a spus că mă-mica mi-a dat acasă pentru ca să iau la școală. Și am rămas cumva ofensată, pentru că pentru mama noi și ea am fost întotdeauna egali, dar pentru mătușa mea nu am fost niciodată egali. Ea întotdeauna se zbătea pentru copilul ei, dar mama – pentru toți trei” (FG_C_3_rural).

O altă problemă identificată în rezultatul studiului este neglijarea educațională, dezinteresul îngrijitorilor față de situația școlară a copilului aflat în îngrijire. Îngrijitorii sunt preocupați mai mult de valori materiale și mai puțin de cele spirituale. Un expert-pedagog a relatat: „Totul depinde de persoana cu care a rămas copilul. Iată a fost un caz: în grupă s-au adunat părinții ca să organizeze de sărbătorile de iarnă niște cadouri pentru copii sub formă de iepuraș, că este anul lui, dar persoana respectivă când a venit a doua zi mă întreabă „Cât?” și eu îi răspund: „Dar nu vreți să mă întrebați ce am discutat, la ce am ajuns etc.?”. Asta tot demonstrează inteligența pe care o are. El, de exemplu, are scopul de a agonisi bani și mai puțin se interesează de integrarea copilului în societate” (FG_EC_urban).

Copiii se simt adesea neînțeleși de către îngrijitori în unele situații cotidiene, copilărești, care nu se caracterizează prin comportamente rău intenționate. Unii copii au relatat situații în care îngrijitorii i-au acuzat, în viziunea lor, pe nedrept: „Când eu am spălat câinele în lighean și nu m-a crezut că l-am spălat. Am spălat și pisica și a murit pisica. Era mică, nu avea ochi încă și a strigat bunica la mine că nu se poate așa să fac, că ea tot vroia să trăiască, dar eu am spălat-o și am omorât-o” (IIA_C_10).

Disciplinarea prin bătaie este, de asemenea, o metodă utilizată de către unii îngrijitori. Astfel, unii copii au povestit că au fost bătuți pe nedrept de către bunici: „Când eram în clasa a 2-a și ea a spus că nu știu ce am făcut... Aveam un cucoș și el îmi sărea în cap și eu am aruncat din urma lui și

bunica mi-a spus că nu trebuie să faci așa ceva și a luat o vargă și mi-a tras în spate, dar de atunci nu mă mai bate bunica” (IIA_C_10).

Iritarea, dezechilibrul emoțional al îngrijitorilor, necunoașterea de către ei a necesităților și particularităților de vârstă ale copiilor luați în îngrijire tensionează relațiile dintre ei, produc conflicte și frustrări cotidiene: *„Este câteodată când noi lucrăm, apoi mie așa deodată mi-i sete și mă duc să beau apă. Și bunica se supără... că îmbli de o 100 de ori încolo-încoace. Se supără și ea” (IIA_C_11).*

În relația cu îngrijitorul, unii copii sunt abuzați psihologic. Trăirea abuzului emoțional se face resimțită de către copii la fel de acut ca și alte forme de abuz, ei trăiesc trauma psihică intens: *„Nu mă împac prea bine cu ea și cu atât mai mult să mă destăinui ei. Nu... nu pentru nimic în lume. Ea nici în vreo situație nu mă înțelege, mereu strigă și îmi urmărește fiecare pas... Fizic nu am fost pedepsită, da alungată la bunica am fost de multe ori... adică alungată de la ea” (IIA_C_17).*

Este paradoxal, însă unii copii intervievați în cadrul studiului nu au descris o **relație afectivă pozitivă și un climat favorabil, securizat psihologic** nici în cazul în care în calitate de îngrijitor este **tata**: *„Cu tata noi nu putem vorbi deschis. El stă puțin acasă. Vorbim despre ale casei... Nu pot să-i spun ce mă doare, nici problemele mele. Desigur, nu pot să mă plâng pe mama, care mă ceartă, căci se vor certa ei între ei și mai tare... Și va fi și mai rău. Cu mătușile mele tot nu prea mă deschid. Ele au familiile lor, copiii lor, problemele lor” (IIA_C_19).* Unii copii trăiesc situația de stres condiționată de prezența la scene de violență domestică: *„Pur și simplu, el nu mă înțelege, chiar mi-i frică, când eram mititică îl iubeam mult, dar tare multe i-a făcut mamei mai înainte. Tata cam o bătea pe mama și eu de atunci îl urăsc pe dânsul și am spus că niciodată nu o să-l iert pentru ceea ce i-a făcut mamei, nu am ochi să-l văd pe dânsul” (IIA_C_22).*

Unii copii locuiesc singuri, având în grija lor copii mai mici: *„Noi suntem două case într-o ogradă, buneii mai la deal și noi mai la vale... buneii... mai mult stau la dâșii... ei la dâșii, eu cu sora acasă... Buneii trăiesc în casă la dâșii, noi la noi... ei nu vin, nu mă duc” (IIA_C_21).* Deși locuiesc alături de bunici, acești copii sunt neglijăți total de ei, lucru resimțit și trăit acut de copii după plecarea părinților: *„Foarte greu, plângeam și eu și mama, îi spuneam că mie îmi e foarte greu aici. În primele trei luni când au plecat... surioara nu mă asculta... Veneam de la școală uneori flămândă, până mai făceam mâncare, până una alta... îmi era foarte greu... Chiar nici nu mai aveam timp să discutăm deloc, cu toate că era mai ușor că era de-amu spre primăvară și de-amu n-aveam așa multe lucruri pe acasă de făcut. Poate era când veneam de la școală, curățenia, mâncarea și de surioară să am grijă, și animalele, și nu aveam așa multe griji cum acuma iarna... E mai greu, trebuie să mă duc să fac focul și iarna trebuie să spăl, vara e mai ușor, le-ai*

scos pe sfoară și s-o uscat, da așa iarna câte vreo două rufe în casă... pe unde mai pot... foarte greu". Constatăm un transfer absolut al funcțiilor casnice și al rolurilor parentale pe umerii adolescenței care suplimentar încearcă să explice răceala afectivă și indiferența bunelor prin lipsa afecțiunii acestora față de ea: „Nu sunt eu nepoțica pe care ei o iubesc mai tare”. Fetița explică diferența și supărarea bunelor prin așteptările nerealizate ale acestora de a primi ajutor de la nepoțică: „Certuri n-au fost, pur și simplu ei sunt în vârstă, ei vor de la noi ajutor, dar eu nu mai reușesc”. Remarcăm **inversarea rolurilor dintre copii și îngrijitori** ca efect al percepției distorsionate a realității. Îngrijitorii refuză implicarea în ajutorarea nepoților pe motiv de bătrânețe, iar copiii evită acuzațiile ulterioare prin autoasumarea totală a grijilor: „Eu mai bine rămân singură decât să ajung la ei, se întâmplă să-i rog să stea cu fata, da pe urmă se începe... S-a întâmplat s-o rog pe bunica s-o ducă pe sora la grădiniță și... pe urmă mi-a spus că iată eu am dus-o la grădiniță, că iată eu sunt bătrână... și tot așa... și mai mult de asta și mă strădui... că ea mă ajută, nu zic, mă ajută, da pe urmă îmi spune că iată eu te-am ajutat, că eu așa și așa, da mie asta nu-mi place” (IIA_C_21).

Rezultatele studiului susțin că mulți copii rămași fără îngrijire părintească au o relație tensionată cu membrii familiei / îngrijitori, sunt privați parțial sau total de securitatea psihologică, unii din ei, aflându-se în situație de risc, devin vulnerabili.

• Relațiile cu semenii

Relațiile cu semenii constituie activitatea dominantă a dezvoltării psihice și a evoluției ca personalitate. Cercetarea atestă însă problema lipsei unor prietenii strânse în rândul copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare. La unii copii s-a manifestat chiar lipsa interesului față de stabilirea prieteniiilor, ei preferând viața singuratică, închisă: „Nu prea am prieteni. Sigur că nu mai sunt aceiași, dar nici noi nu mi-am făcut. De fapt, doar prietenul meu. Eu nu îl știam pe atunci când au plecat părinții, fiindcă eram mică încă” (IIA_C_17).

Unii copii nu au mai **stabilit relații amicale** de când au plecat părinții. Trăind trauma separării de părinți, se extrapolează emoțiile negative după ce și-au schimbat reședința: „Când eram la Nisporeni, îmi plăcea școala, era interesant, mă înțelegeam bine cu colegii. Dar de când ne-am mutat în sat, am probleme. Nu-mi plac colegii, sunt grosolani, folosesc expresii urâte, sunt brutali...” (IIA_C_19).

În cazul prieteniiilor, ele nu se stabilesc în funcție de gen sau statutul copilului: „Sunt de la școală și din sat în general. Sunt de vârsta mea, cu un an mai mare ca mine. Sunt mai mulți și băieți și fete și suntem de la școală. Ne ducem la discotecă și ne distrăm. Pe teren jucăm fotbal, asta așa de sărbători foarte rar, dar în timpul școlii mai des jucăm volei. Și gata, asta facem” (IIA_C_9).

Experții au oferit experiențe care denotă închiderea în sine a copiilor, izolarea lor de ceilalți, timiditatea socială ca o consecință a despărțirii de părinți: „Se simte, totuși, momentul acesta că după ei nu vine nimeni, nu se interesează nimeni. Eu, de exemplu, am o fetiță care practic vine și plânge în fiecare săptămână pentru că la ea părinții se află în divorț și unul este la stânga și altul la dreapta. Și mama îi promite că o ia, și mama nu a fost la școală, dar ea stă cu o mătușă care mai înainte era în conflict, ea mai mult își caută de viața ei personală... De câte ori am încercat să iau legătura cu ea și ea niciodată nu vine la conlucrare. Am rugat fetița să-i spună mamei că are nevoie de ea, nu atât de tată, cât de mamă, i-am dat adresa măcar pe Skype ca să vorbească. Și mama i-a spus să nu se mai ducă mai mult la psiholog și eu ca psiholog nu am nici un drept să mă implic în viața ei personală și atât a fost” (FG_EC_urban).

Este extrem de important care dintre părinți rămâne cu copilul. În multe cazuri, figura din sânul familiei care este departe de casă este femeia, adică mama. Lipsa mamei reprezintă o puternică destrămare, care generează atât încetinirea educativă a copiilor, cât și detașarea emoțională reciprocă dintre mamă și copil. Cei inteligenți emoțional suportă mai bine stresul, ceea ce nu reușesc copiii mai puțin inteligenți. Băieții, deși par a fi mai indiferenți în cazul separării, sunt stresati mai mult decât fetele, devenind mai vulnerabili față de influențe cu caracter distructiv. Acest lucru iese în evidență în perioadele de criză de dezvoltare sau în procesul de trăire a unor crize existențiale.

La vârstele miciei școlarități, **copiii stabilesc relații amicale sporadice, de scurtă durată, cu schimbarea frecvență a camarazilor:** „La treapta primară prietenia este instabilă, ei prietenesc, dar noi ne străduim ca să fie uniți, facem rotația locurilor, comunicăm, stăm după prânz pe terenul de joacă, dar prietenia este instabilă, cam așa: tu ai un penal astăzi frumos, eu cu tine azi comunic, dar repede se despart, azi cu tine mă joc, dar mâine de acum nu prea” (FG_EC_urban).

Rezultatele studiului semnalează că copiii aflați în dificultate în urma migrației adulților **evită discuțiile în detalii despre propria familie, inclusiv cu prietenii.** Drept motive ale evitării acestor discuții respondenții au indicat:

- **nedorința de a divulga secretele familiei:** „Nu vreau să știe ce se întâmplă în familie” (FG_C_1_urban);
- **frica că nu vor fi înțeleși adecvat:** „Nu spun colegilor... când o să se ducă și la dânsul atunci o să simtă ce este asta” (FG_C_1_urban); „Persoanele la care părinții nu sunt plecați nu ne înțeleg” (FG_C_1_urban);
- **convingerea că problemele de familie trebuie să constituie o temă privată:** „Cred că nu îi interesează pe colegi cu ce ocazie au plecat părin-

ții sau de ce au plecat, asta nu este problema lor, este a noastră, nu este legat nimic cu colegii” (FG_C_1_urban);

- **apariția certurilor din cauza divulgării secretelor despre familie:**
„Da, se mai întâmplă. Eu îi spun niște secrete și ea apoi le transmite și la alții. Dar eu am vorbit cu ea și mi-a promis că nu va mai face și eu o cred” (IIA_C_8).

Chiar dacă unii copii cu părinți aflați la muncă peste hotare discută cu prietenii despre propria familie, **ei fac acest lucru selectiv:** *„Îi spun pentru că îi interesează cum este acolo, le spun că este frumos, cum este la mare acolo, că acolo este mai frumos, altceva nu discutăm” (FG_C_1_urban).*

Persoanele intervievate nu au enunțat experiențe traumatizante derivate din relațiile tensionate cu colegii. Conflictele sunt rare și nesemnificative.

Concluzionăm că, de fapt, copiii aflați în dificultate în rezultatul migrației părinților relaționează amical cu colegii, consătenii, semenii, însă sentimentul de singurătate și lipsa de afecțiune îi înstrăinează de ceilalți. Tonul afectiv redus îi face să evite aglomerația, să tindă spre intimitate. Lipsa modelelor afective de relaționare cu ceilalți îi face să nu le simtă lipsa. Concomitent, grija casei, a fraților și surorilor, posibilitatea unora de a comunica cu părinții prin internet, de la calculatorul de acasă, reduce frecvența relaționării cu semenii în afara școlii.

• Timpul liber

Studiul scoate în evidență modul de petrecere a timpului liber de către copiii aflați în dificultate în rezultatul migrației părinților. Elucidând **locul petrecerii** timpului liber, copiii au indicat școala, mahalaua, locurile publice. *„Cel mai mult timp împreună cu prietenii îl petrecem la școală: aici învățăm, avem sărbători, facem proiecte. În mahala ne întâlnim cel mai des vara. Când e școală, avem multe teme și de lucru pe lângă casă, nu prea avem timp de joacă” (IIA_C_27); „Cel mai des mă joc de-a școala. Sau citesc o carte de la bibliotecă. Sau, de exemplu, am avut patru lecții la școală, îi spun tatălui că ea, prietena mea, trăiește foarte departe și se duce cel mai des singură acasă sau cu cine trăiește și de aceea eu mă duc și rămân singură la bibliotecă, citesc mai multe... în limba engleză...” (IIA_C_16).*

Referitor la **jucăriile** pe care le utilizează în procesul petrecerii timpului liber, respondenții au remarcat că *„erau multe când eram mici, acum mai puține” (IIA_C_26), „mă joc cu câinele” (FG_C_1_urban).*

Ca tipologii de activități utilizate în timpul liber, participanții la studiu au remarcat: plimbările, fotbalul, lucrul la calculator, alergările, **scrierea versurilor, dar nu despre părinți.**

Preocupările pentru timpul liber derivă din interesele copiilor: „Îmi place sportul, de mică îl practic, pictura – îmi place să pictez, îmi place timpul liber să-l petrec cu prietenii, să-l petrec mai vesel” (IIA_C_1).

Durata timpului liber este cea permisă de îngrijitor: „Ne ducem la ea, ne jucăm, cât îmi dă voie bunica. Dacă nu sunt la o oră acasă, mai mult nu îmi dă voie. Noi ne jucăm în jocuri „cartoșca” sau sărim cu coardă, când este vara ne mai ducem duminică în parc. Ne jucăm numai cu fetele, pentru că cu băieții nu ne place să ne jucăm, pentru că ei sunt răi, ne încurcă, dar noi mai bine rămânem singure” (IIA_C_10).

Timpul liber al copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare este insuficient ca durată din cauza noilor responsabilități condiționate de migrația părinților. Organizarea timpului liber al copiilor este lacunară, copiii fiind privați de activități care coincid cu interesele și nevoile lor. Lipsesc spațiile special destinate promovării timpului liber, adaptate vârstei copiilor, și specialiștii în domeniu.

• Rețelele de sprijin

Rețelele de sprijin ale copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare le constituie membrii familiei și profesioniștii din diferite instituții. Unii respondenți au specificat că pentru ei resursă de sprijin sunt membrii familiei: „Eu, de exemplu, spun totul **mamei**, nu chiar tot, dar majoritatea problemelor le spun mamei. Sunt mulți care spun problemele prietenelor, dar nu e corect. Deoarece corect prietenii sunt, dar nu sunt toată viața. Fiecare prieten își dă pe față că este prieten, dar până la urmă te trădează” (FG_C_3_rural); „Cel mai mult mă împart **cu fratele**, el mă înțelege și eu îl înțeleg. El a fost la vârsta mea și el știe cum a fost și el de atâta mă înțelege” (FG_C_3_rural).

În unele cazuri, copiii nu manifestă încredere în nimeni și preferă să-și exprime gândurile pe foaie, ca să-și satisfacă nevoia de comunicare, pe de o parte, și nevoia de a fi înțeleși și a păstra confidențialitatea, pe de altă parte: „Este un fel de teamă că n-o să te înțeleagă corect și scrii pe foaie. Am avut un caz când cineva **mi-a citit agenda și din momentul celscriu pe foaie și îi dau foc**” (FG_C_2_rural).

Din **rețeaua de sprijin profesional** persoanele incluse în studiu au numit următoarele categorii de specialiști care pot oferi și / sau oferă suport copiilor cu părinți aflați la muncă peste hotare: asistenții sociali, psihologii, angajații Secțiilor / Direcțiilor de Protecție a Copilului și Familiei, angajații Inspectoratelor pentru minori, polițiștii și membrii Consiliului Local pentru Protecția Drepturilor Copilului.

În opinia persoanelor incluse în studiu, **asistenții sociali** trebuie „să-i susțină, să-i vadă ce le lipsește: haine, mâncare, să poată să le ofere un adăpost,

dacă n-au...În cazul în care părinții au lăsat copiii, să-i contacteze, să-i întrebe de ce nu vin” (FG_C_2_rural).

Mai mulți respondenți au făcut referință la **serviciile psihologice**, argumentând semnificația lor pentru copiii cu părinți plecați la muncă peste hotare: „Aș vorbi cu un psiholog, dar să fie străin” (FG_C_2_rural). Experții au confirmat accesarea serviciilor psihologice de către copiii separați de părinți: „La psiholog se adresează copiii ai căror părinți sunt plecați peste hotare, ei vin, de obicei, cu relații interpersonale, cu situații de conflict, sunt agresați sau au neînțelegeri” (FG_EC_urban). Copiii intervievați aspiră la **servicii psihologice de calitate**, pentru ei fiind valoroase confidențialitatea și sentimentul de siguranță: „La noi există profesor de psihologie... Și, într-adevăr, ea are un nivel de cunoaștere și poate să-ți ofere sfaturi. Dar depinde de problemele pe care le ai. Eu, de exemplu, dacă am o problemă intimă, nu pot s-o destăinui ei” (FG_C_2). La unii copii s-a evidențiat aspirația de a deveni psiholog: „Vreau să învăț la Facultatea de Psihologie. Îmi place foarte mult să studiez oamenii, felul lor de a fi, de a gândi, de a vorbi... sunt foarte diferiți! Acești specialiști sunt necesari foarte mult în școli, ei trebuie să ajute copiii...” (IIA_C_18).

Experții au argumentat nevoia de lărgire a **rețelelor de sprijin psihologic**, specificând că „psihologul ar putea să includă anume copiii aceștia, să facă niște traininguri cu ei, să-i scoată din stres, să vadă care sunt problemele lor la zi, să vadă care-s preocupările. Se depistează că un copil de clasa a treia fumează, asta înseamnă că el de cineva e influențat negativ” (FG_EC_rural); „Eu cred că în școală trebuie să fie psiholog, dar ar trebui să fie cabinete aparte, unde el să nu se ducă la psihologul de la școală, dar să vină la acela din afara școlii. Fiindcă eu dacă mă duc la psiholog și m-am adresat la dumnealui și el mi-a acordat asistență și o să mă duc și azi și mâine și o să spun la alții că este acolo o persoană, te-ai dus și te-ai adresat” (FG_EC_urban).

Conform studiului, unii copii găsesc sprijin **în cadrele didactice**: „Cel mai mult mă sfătuiesc cu **profesoara de la școala de muzică și cu educatoarea de la tact** și chiar am încredere în ea și cred că niciodată n-o să mă trădeze. Ea vede situația în care sunt eu și mi-a spus în față că sunt o fată chiar că n-a întâlnit niciodată așa” (FG_C_2).

Cercetarea atestă că **inspectoratele pentru minori și poliția** sunt instituții la care părinții recurg în situația existenței unor situații de dilemă: „**La inspectorul pentru minori** avem cazuri în care părinții au venit să ne spună că pleacă peste hotare. Când mama pleacă, minora adolescentă, tata bea, fata nu rezistă să trăiască cu tata și începe a fugi de acasă, persoana cu care a rămas copilul a sunat mama, iar aceasta când revine în țară vine la poliție și ne spune să ne clarificăm cu tata” (FG_EC_urban); „Ei se adresează **la poliție** doar atunci când sunt probleme, când școala nu se poate isprăvi nici

cu copilul și nici cu părintele, se implică poliția” (FG_EC_urban). Concomitent, experții susțin că nu sunt accesate suficient serviciile oferite de către Secțiile / Direcțiile de Protecție a Copilului și Familiei: „Părinții știu despre Direcția Municipală pentru Protecția Drepturilor Copilului, dar ei nu se adresează” (FG_EC_urban).

Consiliul Local pentru Protecția Drepturilor Copilului constituie un alt element important în rețeaua de sprijin al copilului. Conform enunțurilor experților, consiliul funcționează mai eficient în mediul urban: *„Discutăm nu mai puțin de o dată în lună sau după necesitate. În municipiul Chișinău situația este puțin aparte, pentru că sunt ședințe de sector la fiecare pretură, este consiliu pentru protecția copilului și este consiliu la nivel municipal” (FG_EC_urban).*

În concluzie, menționăm că rețelele de sprijin pentru copiii rămași fără îngrijirea părintească în urma migrației părinților sunt slab dezvoltate. Atât copiii incluși în studiu, cât și experții au remarcat necesitatea extinderii serviciilor psihologice. Acest lucru este explicat prin efectele nocive ale separării copiilor de părinți asupra vieții psihice a copiilor, confruntarea copiilor cu multiple probleme psihologice, necesitatea de satisfacere a nevoii de comunicare și relaționare empatică a copiilor. Sunt vag profilate direcțiile de lucru ale instituțiilor din rețeaua de sprijin cu copiii rămași fără îngrijirea părintească în urma migrației părinților. Este necesară, astfel, armonizarea activității instituțiilor din rețeaua de sprijin a copiilor rămași fără îngrijirea părintească în urma migrației părinților, în vederea responsabilizării părinților și protecției copiilor.

• Comportamentele deviante

Devianța și delincvența juvenilă reprezintă expresia unui șir de acțiuni și conduite care contrastează puternic cu normele de conviețuire existente în cadrul familiei, instituțiilor, societății. Cunoașterea factorilor ce favorizează apariția delincvenței juvenile este extrem de valoroasă atât pentru reușita activităților de prevenție, cât și celor de intervenție în asistența psihologică a copiilor. Relatările unui adolescent, inclus în studiu, care locuiește împreună cu bunica după plecarea părinților la muncă peste hotare, denotă impactul migrației părinților asupra comportamentului deviant al copilului. Analizând din punct de vedere psihologic comportamentul și mărturisirile adolescentului, precum și relatările bunicii acestuia, se poate concluziona că situația reprezintă o consecință absolut logică și nefastă a conflictului dintre forțele și factorii care au determinat-o.

Îngrijirea nepotului se complică în adolescență, când bunica califică comportamentul adolescentului drept deviant: *„Mă lupt cu nepotul... **dă din răi**”*. Specificând problemele nepotului, îngrijitoarea enunță o gamă diversă

de **dificultăți comportamentale**, apărute ca rezultat al lipsei supravegherii: „Eu anul trecut am stat de vreo trei ori în spital... a început să nu învețe. Iaca de anul trecut, de la Anul Nou, a început să nu învețe, să răspundă urât... a luat niște bani din casă, s-a dus și i-a cheltuit cu prietenii. Am avut probleme la școală... L-am scăpat... poate că eu sunt vinovată, dar eu mă învinovățesc, pe de o parte, iar pe de altă parte, mă îndreptățesc. Eu n-am reușit, eu am avut operație 10 luni de zile” (IIA_E_8).

Adolescentul de 13 ani (IIA_C_11) recunoaște că are uneori **comportamente deviante și delincvente manifestate prin: furt** („Am avut probleme cu poliția, dar acum nu am”); **minciună intenționată** („La școală m-au întrebat și... pur simplu, eu vreau să devin lemnar sau bucătar... și **n-am vrut eu să spun cinstit** că vreau să devin lemnar sau bucătar. Înțelegeți, mie nu-mi place să zic la școală, să știe toți ce vreau să devin... Eu n-am zis că vreau să devin lemnar, bucătar. Eu numai am spus că așa să nu mă mai întrebe... altceva... **le-am spus așa cum am vrut, să nu mă mai întrebe**”); **conflicte violente cu pedagogii și abuz fizic față de colegi** („A fost de multe ori... la franceză am avut lucrare... Doamna Stela s-a dus din clasă, dar un băiat, Răduliță, stătea și lovea cu pantofii și înțelegeți eu nu puteam scrie... că eu mă gândeam... Și eu când mă gândeam și să scriu apoi, eu auzeam numai toc-toc... Eu pe nimeni nu auzeam, numai toc-toc... Și i-am zis normal: „Nu bate, te rog”, dar el șede iară și lovește... N-a înțeles..., **l-am lovit** și n-a înțeles..., **iar l-am lovit**... și o venit și hai la director”).

Bunica recunoaște comportamentul delincvent al nepotului, detaliind: „Am avut probleme astă vară cu poliția, că el tot a luat niște bani și s-a aflat o săptămână la plasamentul ista pentru copii, la centru pentru minori și pe urmă a fost cuminte... **Am avut probleme, am și cred că am să mai am...**” Observăm că bunica proiectează comportamentul delincvent pe termen lung, cu toate că se contrazice prin afirmații opuse.

Studiul realizat ne-a permis să constatăm că evoluția delincvenței juvenile a copiilor aflați în dificultate în urma migrației părinților este favorizată de următoarele **categorii de factori**:

- **Familia** reprezintă un factor esențial în dezvoltarea minorului. Dintre factorii care pot perturba dezvoltarea armonioasă a adolescentului familia este factorul cel mai puternic. Procesul socializării, al incorporării normelor și valorilor sociale, transformării lor în modele de comportament începe odată cu apariția copilului în familie. Cele mai **tipice erori** în **strategiile educaționale practice de către îngrijitori** în familiile cu părinți migranți și **sesizate de copil** sunt:

- **Acuzare și învinovățire**: „Bunica întotdeauna o să-mi dea sfat, înțelegeți... ca să consider parcă eu sunt de vină... Nu... normal că nu-mi place... Ea înțelege că nu-s eu de vină și eu văd asta... da... face tot

ca eu să cred că eu îs de vină”; „Bunica întotdeauna o să facă că eu îs de vină... că eu întotdeauna încep să mă cert... că îi numesc pe toți... că-i anin, că-i pișc...”.

- **Înaintarea expectanțelor exagerate:** *„Să facă ca eu să fiu cel mai bun... Să mă facă într-un fel să fiu mai bun la tot, dar eu nu pot să fac tot asta... eu nu pot să fac ca la matematică să fiu cel mai bun, la tot să fiu cel mai bun... să fiu cel mai puternic”.*
- **Abuzul fizic, disciplinarea violentă prin bătaie:** *„Când ea ne-a zis să fac un lucru..., da eu nu l-am făcut... și ea se supără și se enervează”. Bunica recunoaște administrarea bătăii în scopul stopării comportamentului delincent: „Ei, da cum să nu-l pedepsesc... **Chiar și l-am bătut...**, nu da cum tu așa ai luat sumă din casă fără să spui...”.*
- **Hipersolicitarea în realizarea muncilor casnice, stabilirea unor reguli stricte:** *„Fac prea încet lucrul... vedeți că ei îi mai place să-mi dea câteodată un lucru, dar pe urmă n-am făcut încă primul și-mi cere deodată pe al doilea...”.*
- **Lipsirea copilului de inițiativă și libertate a deciziilor:** *„Da cum întotdeauna... mie mai mult îmi place un fel, bunica alt fel”.*
- **Minimalizarea și / sau negarea capacităților copilului:** *„Îmi place să ascult muzică... în engleză... și ea zice: „Ce folos iaca că tu asculți muzica, dacă tu n-o înțelegi?”... vedeți că eu o înțeleg oleacă”.*

Erorile în educarea copiilor sunt cauzate de plecarea la muncă peste hotare, care determină dezechilibrul spiritual al familiei și relații tensionate între bunici, părinți și nepoți.

- **Factorii neuro-psihici condiționați de adolescență ca vârstă marcată de conflicte interne și externe sunt, de asemenea, importanți.** Printre ei se numără dificultățile de comunicare în mediul semenilor, accelerarea dezvoltării sexuale specifică adolescenților contemporani care provoacă afectivitate neadecvată, reactivitate, dezechilibru emoțional, alte manifestări care conduc la un conflict latent sau manifestat cu ambianța. O importanță semnificativă în cazul copiilor aflați în dificultate în urma migrației părinților revine **dezvoltării afective**, a cărei **insuficiență** poate provoca instabilitate emoțională, evaluări neadecvate ale sinelui și mediului ambiant, imaturitate sentimentală, precum și tulburări caracteriale, al căror rezultat este controlul insuficient al comportamentului, opoziția și negarea normativității sociale, egocentrismul, agresivitatea, deformările nevoilor, dorința unor grațieri fără depunerea de efort adecvat. Copiii învață comportamentele din mediile în care cresc, iar acestea sunt private de afecțiune parentală și pattern-uri educaționale. Unii adolescenți incluși în studiu asociază plecarea mamei peste hotare **cu trădarea, fuga pe furiș:** *„Ea când trebuia să se ducă eu am rugat-o, că eu*

trebuie să mă duc la școală... și i-am zis: „Mamă, dacă vrei să pleci, așteaptă-mă, că eu am lecții până la ora 2 și am să vin... Și de-am tu ai să te gândești dacă vrei să pleci sau nu”. Dar eu când am venit, mama nu era acasă. Și mi-a părut rău.. Am plâns...” (IIA_C_11). Agresivitatea curentă a adolescentului, devianța comportamentală sunt explicate și prin **protestul interior al acestuia față de plecarea mamei** și este cauzată de lipsa afectivității și căldurii materne, de privarea de comunicare suportivă. Căutarea răspunsurilor la întrebări cu privire la cauza plecării și a unei eventuale reîntoarceri se exteriorizează în nevoia acută de a comunica cu mama „cu mama... am vrut de multe ori să-i sun... sunam, dar nu răspunde”, „O mai întreb de ce s-o dus... a zis că până când nu poate să-mi spună... că îs prea mititel... și n-am să înțeleg... și a zis că la multe teme numai un bărbat poate să vorbească cu mine...” (IIA_C_11). Plecările mamei sunt trăite acut prin **emoții de regret și furie**.

Carențele afective ca rezultat al migrației explică comportamentul deviant al adolescentului respectiv: „Pur și simplu, înțelegeți... când e mama, îi mai bine... are cine să-ți spună ceva... un cuvânt dulce... să te mângâie”, „Iată când pur simplu îs singuratic... când n-am ce face... chiar și azi... mie întotdeauna mi-i dor de dânsa... chiar și la școală... Pur și simplu, eu n-arăt asta... mie mi-i dor de mama întotdeauna... chiar și când stau și mă joc la calculator, mie mi-i dor de ea... și vreau s-o văd” (IIA_C_11). Bunica găsește explicația automutilării psihologice, suferinței acute a nepotului cu erupții de agresivitate orientată asupra altora că este cauzată de dorul de mamă, trăirea durerii separării: „Și pe dânsul îl înțeleg... și poate nu-i el vinovat într-asta că el îi așa... și viața l-a făcut așa... **mamă-sa l-a lepădat de la patru ani... și el n-a avut... el a avut ce mânca... și la grădiniță... și pe urmă la școală tot... dar o fost lipsit de căldura de mamă. A fost lipsit și el acum vrea să se răzbune**” (IIA_E_8). Concomitent, bunica își acuză fiica care a părăsit copilul, menționând cât de mult lipsește ea în viața lui: „N-am ură..., dar de atâta că o lăsat băietul ista și **el n-are sprijin... el caută mângâiere**... Noi iaca săpam în grădină și pe urmă am intrat în casă **și să-l cuprind... ne mai jucăm cu dânsul, dacă s-a uita cineva ar zice „baba asta îi nebună!”**. El zice: „**Hai bunica să ne trântim!**”. **El caută... mai stăm un ceas de vreme, mai discutăm, mai ședem... și-mi spune să-i povestesc din viața mea... și-i mai spun...**” (IIA_E_8). Aceleași atitudini contradictorii față de mamă le regăsim și în comportamentul de extremă al adolescentului. La venirea mamei acasă „**se lipește lângă dânsa...**, dar pe urmă „**nici să n-o văd, nici să n-o aud!**” (IIA_E_8).

- **Școala este un alt factor important** educativ care favorizează învățarea și interiorizarea de către copii a normelor și regulilor de conduită aprobate de societate. Feminizarea colectivelor pedagogice, lipsa de diferențiere a metodelor educaționale, slăbirea relațiilor dintre școală și familie reprezintă dimensiuni negative ale școlii contemporane care sunt agra-

vate și de starea de criză, prin specificul societății actuale: de diferențiere materială și socială, sărăcie, abandon, neglijarea problemelor copilăriei, șomaj etc.

Tensiunile adolescentului cauzate de **devianța școlară** vizează:

- **Relația conflictuală cu profesorii școlari:** „Pot să mă cert cu învățătoarea...”.
- **Violența fizică a cadrelor didactice aplicată discipolilor:** „că profesorii n-o să înțeleagă copilul, dar tot pe profesori”.
- **Amenințări:** „Poate să te pedepsească, să te pună în ultima bancă... da eu îi spun doamnei Eugenia așa: „Dacă mă puneți în ultima bancă, eu nu vin la școală” și ea nu are ce face și mă pune în prima bancă, cum mie îmi place și gata”.
- **Abuzul de putere:** „Da... înțelegeți că ea a fost director... și ea și acum consideră că până acum este director...”.
- **Pedepse nejustificate:** „O fost așa ceva... este așa un băiet la noi, lui îi place și el vorbește așa..., dar pe urmă zice că alții vorbesc și încă șede și se râde... el minciunește și râde...”.
- **Etichetările, abuzul verbal:** „Ei câteodată mă numesc... Și bou și prost...”.

Îngrijitorii vârstnici explică delincvența nepoților și prin prisma mediilor educaționale violente. Conflictele cu pedagogii sunt condiționate și de **abuzul verbal și emoțional** produs de învățătoare asupra copiilor: „Nu numai el, cam toată clasa... îs oameni în vârstă... îs la pensie și tinerii de acum... singură lucrați cu aceștia mai mari și de acum știți... și o avut câteva conflicte” (IIA_E_8).

- **Grupurile de semeni** reprezintă o sursă relevantă de socializare a minorilor. Delincvența se învață și prin intermediul lor. Grupul și relațiile grupale le permit să se afirme, să se identifice, să preia modele și valori plauzibile. Totodată, grupurile de minori pot deveni **un mediu de promovare a unor valori asociale** atât în virtutea incompetenței membrilor lor, cât și din cauza pătrunderii, infiltrării în acestea a unor persoane cu intenții sau chiar trecut criminal. Studiul denotă că devianța sesizată în raport cu semenii se manifestă prin:

- **Violență verbală:** „Prietenii tot mă numesc... foarte urât”.
- **Glume jignitoare și periculoase:** „Ei glumele lor... cum ei râd... glumesc numai ei să râdă... ca și verișorii mei. Pur și simplu, astmul bronșic... nu pot să fug mult... înainte fugeam oleacă și mă sufocam, dar acum alerg mai mult și nu mă sufoc... Lui îi place să glumească... iaca el îmi ia inhalatorul... el așa glumește... mie mi-i rău...”.

- **Aderarea la „gașcă” și fuga de acasă:** *„O fost... iaca de la școală... de-atâta am avut probleme... cu băieții aceștia... cu răii s-a legat... poate o noapte să nu vină acasă... și eu șed și am emoții...”*.

Adolescentul cu comportament deviant resimte nevoia **de a comunica cu psihologul** în anumite situații, când simte acut că nu beneficiază de securitate psihologică: *„Cu psihologul poate... Cu psihologul câteodată mai vorbesc... Avem psiholog la școală... pur simplu... mai vin alții și mai lovesc... mai numesc... tot așa, de obicei”* (IIA_C_11). Suplimentar a solicitat **singur ajutor de la primar:** *„Primarul... am fost și am vorbit o dată... a trebuit... nu că m-a rugat, dar eu m-am dus... ca bunica să aibă grijă de mine... acum are documentele”*.

Concluzionăm că în acest caz trebuie să se țină seama de faptul că și copiii cu părinți plecați la muncă peste hotare se pot comporta, de fiecare dată, într-un mod diferit (pozitiv sau negativ, adică stimulatîv sau inhibîtiv), alăturându-se sau neutralizându-se, formând ceea ce numim „complexe determinante” ale acțiunii infracționale. Astfel, se poate întrezări dificultatea proiectării comportamentului uman din punct de vedere psihologic atunci când copilul are modele de socializare diferite. Factorii care determină devianța și delincvența comportamentală a copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare trebuie abordați din perspectivă sistemică. Carențele privării materne sunt vizibile și se regăsesc în comportamentele de extremă ale acestui adolescent cu imagine de sine neclară.

Concomitent, se sesizează pronunțat nevoia de suport psihologic care confirmă ipotezele noastre referitor la frustrările, afectele, conflictele interne ale adolescenților. Lipsa părinților îi face pe copii nefericiți, aceștia afirmând că a fi fericit înseamnă: *„Să nu mă sfădesc cu bunica și mama să fie alături... asta... mai mult mie nimic nu-mi trebuiește”* (IIA_C_11).

Trauma psihologică a copilului este evidentă. Copilul trăiește durerea separării prin parcurgerea unor etape de șoc afectiv, furie, nedumerire, acuzare și autoacuzare etc., căutând și găsind mecanisme de adaptare la situație.

Vârstnicii

• Starea emoțională a vârstnicilor

Îmbătrânirea constituie un ansamblu de transformări ce afectează ultima perioadă a vieții, care este marcată de un proces de declin și de atitudini pesimiste ale vârstnicilor. Persoanele vârstnice aflate în dificultate sunt adesea persoane care în tinerețe au avut o viață plină, cu multe realizări. Vârstnicii au rude, copii mari și nepoți, dar care din cauza migrației copiilor și / sau a particularităților de comportament, nu mențin relații apropiate. Resentimentele pe care vârstnicii le au față de apropiații lor îi fac să fie

difficili în comunicare, ostili, deprimați, insensibili la problemele altora, cu manifestarea unui comportament infantil și încăpățânat.

Linia afectivă a persoanelor în etate este dominată de depresie, apatie, răceală, fapt ce conduce, în general, la un comportament labil, irascibil. Simptomele depresiei și melancoliei de involuție sunt manifestate prin suferințe somatice, tulburări de somn, sentimente de culpabilitate, inutilitate, autoacuzare. Vârstnicii devin apatici, triști, pesimiști și dorința de a muri este specifică multora.

Migrația copiilor condiționează trăirea de către vârstnici a unei game diverse de emoții, sentimente și stări afective axate pe situația singurătății și neajutorării. Intensitatea proceselor afective trăite de vârstnicii cu copii aflați la muncă peste hotare diferă în funcție de gradul de risc al propriei situații estimat de ei, de faptul dacă au rămas singuri, cu soțul / soția sau nepoții. În cazul în care se simt protejați, utili și „împreună cu cineva”, vârstnicii manifestă echilibru emoțional.

Studiul denotă că **sursa principală de trăire a emoțiilor de bucurie** de către vârstnicii cu copii aflați la muncă peste hotare o constituie **comunicarea cu copiii**. „*Ne bucură când vorbim cu copiii. Bucuria de unde e? De la copil, cel mai dulce, cel mai bucuros, că stai cu copilul de vorbă, nu-ți trebuie nimic, numai să-i auzi glăsușorul, numai să-l văd*” (IIA_E_24).

Vârstnicii cu copii aflați la muncă peste hotare au enunțat bucuria trăită ca rezultat al comunicării cu copiii alimentată de mai multe cauze: identificarea faptului că membrii familiei „*sunt sănătoși*” (IIA_E_1); constatarea faptului că „*familiile sunt întregite*” (FG_E_1_rural); succesele nepoților: „*Ne bucurăm că nepoții sunt sănătoși – una din nepoate învață la un fel de liceu, care e acuma la noi, după aceea se duce la Veneția la facultate; altă nepoată care s-a căsătorit a învățat în România, în Giurgiu, apoi a terminat facultatea din Iași și s-a căsătorit cu un român și acum e în Anglia, la Londra*” (IIA_E_1); comunicarea nemijlocită cu copiii: „*Ne bucurăm că măcar ne sună*” (FG_E_1_rural).

Conform studiului, atât vârstnicii instituționalizați, cât și cei care locuiesc în casele proprii se bucură când copiii îi telefonează și se arată mulțumiți și în cazurile în care discuțiile telefonice cu copiii migranți sunt rare și de durată scurtă. Liniștea și starea lor de bine sunt asigurate de atenția copiilor față de ei și constatarea faptului că aceștia sunt bine. Totuși, bătrânii instituționalizați sunt mai triști și mai pesimiști în legătură cu comunicarea mai rară și / sau lipsa comunicării cu copiii.

Atât unii vârstnici care au copii și nepoți plecați la muncă peste hotare, cât și unii care locuiesc împreună cu ei au ca sursă / obiect al bucuriei **sănătatea și reușita bună la învățătură a nepoților**. „*Eu mă bucur că nepoții mă ascultă și-s sănătoși, de nepoți mă bucur că învață toți bine*” (IIA_E_17).

Vârșnicii conștientizează responsabilitatea autoasumată în legătură cu creșterea și educația nepoților, ei recunosc că situația respectivă îi bucură și le asigură compensarea sentimentului de singurătate și inutilitate: „Am dădăcit toată viața copii, dar cu aceștia răspunderea parcă e mai mare. Dar m-am deprins foarte tare cu ele... parcă nu aș putea deja fără ele, fără grija pe care o am... E o bucurie pentru orice bunică să-și dădăcească nepoții. Mai bine așa decât cei care stau singuri și nu are cine le deschide ușa...” (IIA_E_14).

Rezultatele studiului pun în evidență faptul că trăirea **emoției de tristețe** derivă (ca și bucuria) din comunicarea vârstnicilor cu copiii plecați la muncă peste hotare. Vârșnicii au menționat că atunci când vorbesc cu copiii lor se întristează din cauza:

- regretului că familia este temporar dezintegrată: „Ne pare rău că nu suntem împreună cu dâșii” (FG_E_1_rural);
- sentimentului de insecuritate: „Mă întristează că nu este aici. Mă îngrijorez ce voi face când nu voi mai putea” (IIA_E_20);
- constatării că plecarea peste hotare nu a soluționat problema șomajului: „Nu sunt mulțumită de faptul că nu au de lucru” (IIA_E_25);
- dorului de copii și nepoți: „Aș vrea să fie aici, îmi este dor de ei, hai că de ăștea maturi... Dar de nepoți, mai tare mi-i dor” (IIA_E_1).

Unii respondenți au descris propriile manifestări comportamentale care exprimă intensitatea emoțiilor trăite în legătură cu plecarea copiilor: „Atunci când vin plâng și când îi petrec plâng” (FG_E_1_rural): „Les la balcon... mă uit la toată lumea asta... și parcă în ea văd... și o pereche... și mi se face așa un dor de fata mea... nici nu vă pot reda” (IIA_E_11).

Trauma separării de copii este trăită intens de unii respondenți vârstnici: „A te despărți de copil asta este o durere sufletească și trupească” (IIA_E_5), însă aceasta nu-i face să atribuie copiilor stări de culpabilitate: „Îi duc scârba, lipsa lui, dar nu îl învinovățesc” (IIA_E_5). Unii vârstnici au relatat că uneori depășesc durerea separării de copii prin **consum de alcool**.

Unele persoane vârstnice participante la studiu susțin că, deși tristețea și dorul de copii și nepoți sunt trăite intens, ei **nu acceptă ideea de a se muta cu traiul în țara în care muncesc copiii**. În unele cazuri incertitudinea și / sau refuzul de a pleca la copii sunt condiționate de sentimentul de datorie și responsabilitate a unor vârstnici față de părinții decedați. „Cum să merg acolo? Dar nici nu știu... dacă nu mor până atunci... poate am să merg... dar când îmi este dor de părinți, mă duc la cimitir... mi-e dor de pământul nostru... și aceste lucruri ne dau mult... cine să meargă la ei, dacă eu am să fiu acolo?” (IIA_E_11), în alte cazuri se manifestă **atașamentul puternic de comunitatea de origine**: „Acolo m-am născut, acolo am crescut și în-

totdeauna îmi stă fotografia în ochi și niciodată din inimă nu-mi dispare greutatea” (IIA_E_19).

Conform studiului, evenimentele de viață care produc **plăcere și satisfacție** vârstnicilor cu copii plecați la muncă peste hotare sunt axate, preponderant, pe **activitățile care presupun prezența copiilor**: „Iaca când vine el și băiatul, ne strângem la Anul Nou, la Paște... Când se adună toată lumea de sărbători” (IIA_E_2); „Îmi plac sărbătorile, când se adună, pentru că noi suntem o familie mare, veseli, discutăm. Nu ne sfădim, cum sunt alții care se bat...” (IIA_E_4).

Unii respondenți își găsesc alinare în **frecventarea bisericii**: „Biserica îmi aduce o plăcere mare, acolo-i așa o bunătate, atitudine, laudă, asta îmi place foarte mult” (IA_E_21) și în relaționarea cu ceilalți: „Acum îmi place să mă duc la biserică, să slujesc și să spun rugăciunile, să se audă în toate laturile și mă satisface și parcă îmi pare că se depărtează greutățile. Bucurie am atunci când sună telefonul și îmi vorbește copilul și întreabă ce fac. Mă bucur când cineva îmi deschide ușa și îmi aduce o felie de pâine, îmi aduce un cuvânt bun, îmi place când cineva mă ia în seamă” (IIA_E_5).

Studiul constată că unele persoane în etate au **plăcere** de la faptul că sunt **beneficiari ai unor servicii sociale primare**, cum ar fi, spre exemplu, cantina socială: „Pe noi de trei ori ne invită la prânz, cadouri de sărbători și taman sunt necesare – mazăre, ceea ce îmi trebuiește pentru masă” (IIA_E_21). Această constatare este valabilă și pentru **vârstnicii din azil**, care susțin că serviciile specializate le asigură satisfacerea deplină a nevoilor comparativ cu mediul singuratic de acasă: „Dacă avem o problemă sau dacă apare o întrebare, noi ne adresăm directorului nostru” (FG_E_urban_azil); „Probabil, eu aici singur mă simt bine, pentru că eu nu spăl, nu fac mâncare, dacă aș și singur acasă, ar fi și multe neajunsuri, n-aș putea face aceea, n-aș putea face aceea, dar aici sunt îngrijit” (FG_E_rural_azil). Aceste relații denotă nevoia unor vârstnici de o persoană de suport în îngrijirea personală și primirea acestui suport de la colaboratorii din azil.

Datorită accentului pus pe importanța muncii care aduce venit în cultura noastră, bătrânețea oferă majorității oamenilor **un simț substanțial al pierderii**. Printre problemele care provoacă **neplăceri și insatisfacții** persoanelor în etate, conform studiului, menționăm:

- **Reducerea propriilor capacități fizice**: „Ce poate să-mi placă acum, dacă nu pot face? Iată am de săpat acum în grădină, dar nu pot săpa. Am săpat ieri cu băieții, dar iată că băiatul s-a dus azi la lucru și am rămas singur cu nevasta” (IIA_E_16).
- **Deteriorarea stării de sănătate**: „Mai mult sănătatea, zic așa să dea Domnul sănătate, să mai pot crește acești doi copii ca ei să rămână să ajungă la pâinică (să-și poată câștiga pâinea)” (IIA_E_2).

- **Situația materială precară:** „Pensia e mică, nu ajunge, iată fata nu trimite, ea primește o dată în lună și atunci trimite. Pensia am primit-o pe data de 13 și iată nu mai am nimic, nu a trecut nici o săptămână” (IIA_E_16).
- **Lipsa comunicării afective:** „E trist și plictisitor și mai ales fără moșul. Fiul e fiul, el tot e singuratic. Eu îl înțeleg, el are nevoie să comunice cu prietenii lui, da? Ce să stea cu mine?” (IIA_E_21).
- **Lipsa unor servicii comunitare pentru bătrâni:** „Îmi place atunci când am unde mă duce, a fost la noi grădiniță de bătrâni și s-a stricat... acolo mă duceam și povesteam, de când eram micuță de la cinci ani și până în prezent” (IIA_E_6).
- **Adicțiile și metehnele omenești:** „Nu îmi place în general beția, fumatul, nu îmi place desfrânarea și lăcomia, mândria, nu îmi plac oamenii care vorbesc în deșert care vorbesc, vorbesc fără nici un înțeles, și sunt mulți oameni de aceștia aici în sat...” (IIA_E_5).

Realizarea studiului a permis și punerea în evidență a evenimentelor de viață care provoacă neplăcere și insatisfacție **vârstnicilor instituționalizați:**

- **Lipsa familiei:** „Eu nu am așa o bunăstare, pe care am avut-o atunci, asta-i în primul rând. Familia este în al doilea rând. Copiii, vrei-nu vrei, sunt ai tăi. Toate acestea au fost împreună și nu pot fi comparate cu situația de acum. În ciuda faptului că sunt liniștit și echilibrat, nu beau, nu fumez și pot să mă țin liber” (FG_E_3_urban_azil).
- **Existența unor probleme instituționale care provoacă disconfort și insecuritate vârstnicilor:** „Ca aici să fie mai multă prietenie, să nu fie alcoolism, să nu fie oamenii, cui aici nu-i este locul...” (FG_E_3_urban_azil).

Sentimentul de singurătate lasă amprentă asupra vieții afective a vârstnicilor. Din persoanele vârstnice implicate în studiu manifestă mai frecvent gândire pozitivă cei ce au rămas acasă cu cineva din membrii familiei (soț / soție, nepot / ți etc.). Lipsa unei persoane de suport condiționează trăirea sentimentelor de izolare, singurătate, abandon, lipsă de afecțiune. „Când sunt singur, în singurătate, îmi vuieste capul și așa simt o lipsă de mângâiere. Singurătatea pe noi tare ne chinuiește, mai ales în timpurile noastre, că viața noastră este singuratică. Acum suntem împreună cu soția mea și mai am cu cine sfătui, cu un cuvânt, dar mai departe nu avem din altă parte așa vreo mângâiere” (IIA_E_5).

Unii vârstnici trăiesc **frica și anxietatea imobilizării cauzate de boală**, nevoia de eventuale îngrijiri paliative și autoasumarea sentimentului de povară: „Eu acum mă străduiesc și mă rog pentru sănătate... să fiu sănătoasă, să pot să mă port... să n-aibă nimeni grijă de mine... **să fiu povara cuiva...**”

să nu cad, Doamne ferește să cazi la pat și să n-aibă cine să te caute, da chiar și să aibă... ești povară,... trebuie să șezi și cineva să aibă grijă permanent de tine” (IIA_E_8).

Frica și anxietatea sunt specifice și vârstnicilor-beneficiari ai instituțiilor de îngrijire rezidențială pentru persoane în etate. Rezultatele studiului demonstrează că **obiectul fricii** vârstnicilor din azil îl constituie:

- **Beneficiarii cu probleme de sănătate mentală:** „*Aici sunt foarte mulți nebuni în sensul deplin al cuvântului... Noi trăim în frică. Și acuma ziua veți putea vedea că multe camere sunt închise. Oamenii se tem, iar după cină, în genere, toate ușile sunt închise. Oamenii trăiesc în frică din cauza acestor oameni*” (FG_E_3_urban_azil).
- **Abuzul de alcool din partea angajaților:** „*Cel mai mare necaz este că la noi oamenii beau. Și bea atât administrația, cât și subalternii*” (FG_3_urban_azil).
- **Insecuritatea beneficiarilor:** „*Să luați în considerație un caz, care s-a întâmplat la noi două luni în urmă. Noi suntem aici 200 de persoane și când am avut ultima adunare, nimeni nu a ridicat întrebarea referitor la pedepsirea persoanei, dar s-a pus întrebarea, de ce nu au oferit ajutor și omul a ars pe jumătate și a decedat a doua zi... Noi am avut o singură întrebare, de ce nu i-au oferit ajutorul?*” (FG_E_3_urban_azil).

O altă problemă emoțională a vârstnicilor cu copii plecați la muncă peste hotare o constituie **frica separării definitive de copii**, neîntoarcerea acestora acasă. Unul din experții în problema bătrânilor a remarcat că „*ei se tem că se vor pierde, o să plece copiii și nu o să se mai întoarcă. Chiar și copiii se tem de acest lucru, că o să plece mama lor și nu o să se mai întoarcă*”. Sunt cazuri în care, datorită accentului pus în cultura noastră pe faptul că „**copiii trebuie să fie sprijin la bătrânețe**”, separarea de copii oferă oamenilor un simț substanțial al pierderii. Plecarea copiilor de acasă pe termen lung, slăbirea și / sau dispariția contactelor cu copiii proprii implică deplasarea de la statutul predefinit – „**am copii și o să aibă cine mă țin la bătrânețe**” – la unul care este ambiguu și necunoscut – „**nu știu nimic nici despre copii, nici cum o sa-mi duc bătrânețile**”. Necunoscutul sperie și este alimentat de discuțiile altor persoane din comunitate cu privire la dispariția copiilor. Faptul că acești copii plecați la muncă peste hotare nu-i contactează timp îndelungat condiționează apariția la vârstnici a reprezentărilor negative cu privire la starea acestora. Anxietatea, frica, așteptările îndelungate ale unor semne de viață din partea copiilor migrați determină sentimentul de singurătate, stigmatizare, izolare: „*Este un caz, chiar două cazuri că părinții s-au pierdut peste hotare și bunicii au grijă de nepoți ca de copiii lor. Iacă sunt două bunici care au aceeași situație, au grijă de nepoți, bunica are grijă de nepoțică, ea este și mamă și tată. Eu am un caz în care*

mama a plecat la muncă peste hotare, și-a lăsat doi copii în 2000 și 1999. Acolo i-au dat cămin familial, ea a făcut reparație, a sunat acasă și a spus că vine să ia copiii la Moscova. Ea s-a pierdut venind acasă și de câțiva ani nimeni nu știe unde este ea – nu a revenit nici în Moldova și nici în Moscova nu este. O femeie destul de bună, grijulie, dar s-a pierdut revenind acasă în Moldova” (FG_EE_urban). Starea de incertitudine cu privire la faptul dacă copiii migrați mai sunt în viață poate fi asociată, în acest context, cu pierderea identității, cu o confuzie a rolului parental, a siguranței financiare și necesită ajustări psihologice semnificative. Impactul pierderii contactului cu copiii pe termen lung poate fi asociat cu pierderea bunăstării psihologice de către vârstnici și un moral scăzut.

Trăirea intensă a fricii pentru pierderea copiilor plecați peste hotare este confirmată de mulți vârstnici: *„Mă sculam din somn, ședeam și mă gândeam: „Doamne, oare nu mi-a aduce-o în sicriu?” Niște gânduri... Tot șed și mă gândesc să n-o ucidă, să nu moară din bătaie că e bolnavă de-i putredă și ea... Și eu mă tem că mi-a trimite-o sau bolnavă de tot sau...”* (IIA_E_12).

O altă sursă de emoții negative o constituie **situația de risc** în care se află vârstnicii cu copii aflați la muncă peste hotare, care **sporește vulnerabilitatea victimă a lor**. Studiul a scos în evidență faptul că comunicarea și relaționarea vârstnicilor cu membrii familiei biologice sau membrii familiei extinse sunt marcate frecvent de **violență și alimentează trăirea emoțiilor negative**. Conform rezultatelor studiului, **emoțiile negative produse de situația de abuz** sunt însoțite de trăirea de către bătrâni a stării de frustrare, condiționată de faptul că **agresorii sunt persoane apropiate**.

Furtul, jaful, escrocheriile provoacă psiho-traumatisme de durată pentru vârstnicii rămași singuri acasă în urma migrației copiilor. Aceste experiențe alimentează trăirea **stărilor de stres, afect, frustrare** și a unei game variate de resentimente în legătură cu comiterea acestor delikte de către **membrii de familie**: *„Eu mă duceam la magazin sau undeva și ea venea și lua șamponul ăsta și mai avem și de alte feluri... și ea a venit și eu nu eram acasă... și le-a luat! Altcineva nu le-a luat. Tot ea, adică Cătălina, nepoțica cam fura lucruri mărunțele”* (IIA_E_13). Femeia de 76 de ani relatează că, de fapt, conduita delincventă a nepoțicăi este direcționată de sugestiile altor membri ai familiei extinse: *„Du-te la mâca ceea că-i mai bogată și are”* (IIA_E_13).

La reproducerea mnezică a acestor evenimente, trauma se exteriorizează și este trăită intens emoțional de vârstnicii rămași singuri acasă în urma migrației copiilor. Suportarea situației de abuz produse de agresorii-rude este explicată de vârstnicii cu copii aflați la muncă peste hotare *„Ginerele... d-apoi cine? În general, nu prea era curat la mână, dar dacă era al nostru, ce puteai să zici...? Să facă fata de răs și copiii...”* (IIA_E_9).

Pentru a evita trăirea **sentimentului de rușine colectivă**, unii vârstnici ascund intenționat comportamentele delincvente ale membrilor de familie, suferind în tăcere: „**Soțul meu cu feciorul meu îl scoteau din încurcătură ca să nu ne facă de răs pe toți**” (IIA_E_9).

Trăirile afective negative ale vârstnicilor cu copii plecați la muncă peste hotare condiționate de situația de abuz sunt exteriorizate în procesul consilierii spirituale ca o componentă a ritualurilor religioase. Un preot din comunitate a confirmat că mărturisirile enoriașilor denotă **că rudele apropiate ale vârstnicilor comit** delikte, provocând prejudicii materiale și emoționale: „**Aici în sat am auzit despre așa cazuri, am auzit că de-a lor nepoți, nu străini, le-au furat păsările, la altul le-a furat un cârlan, la altul a intrat în casă și i-a furat vreo 2000 de lei**” (IIA_E_5); „**Mi-au furat găini. Le-a furat unu de aici care a știut... că le lua câte vreo două... cele mai frumoase... și apoi a luat cucoșul... și apoi tot așa, câte trei, câte două**” (IIA_E_10).

Una din problemele puse în evidență de rezultatele studiului este trăirea acută de către persoanele vârstnice cu copii plecați la muncă peste hotare a **anxietății și fricii față de un eventual abuz**. Studiul demonstrează că gradul de vulnerabilitate victimală a persoanelor din comunitate corelează pozitiv cu **sexul vârstnicului** (mai pronunțat este la femei) și **scăderea capacităților de autoapărare condiționate de particularitățile de vârstă**: „**Alte femei au avut scârbă... iaca ne-a intrat în casă și m-a furat și nu știu cine... asta când a rămas singură femeia, că erau plecați copiii. Hoții aceștia se duc la acei oameni care nu se pot apăra, la acela se duce**” (IIA_E_5).

Starea de stres este trăită de persoanele vârstnice cu copii plecați la muncă peste hotare care au fost victime ale unei forme de abuz, dar și de către cele care experimentează doar în calitate de martori aceste **practici abuzive**. Șocul emoțional, abuzul fizic alimentat de durere, sentimente de insecuritate, umilință și lipsă totală de protecție sunt specifice vârstnicilor rămași singuri în urma migrației copiilor. Unul din vârstnicii participanți la cercetare a afirmat că „**problemele sunt fără număr și la toată mișcarea simt nevoie de ajutor, așa cum să spun, să mă ajute să îmi dea ceva, să mă ajute cu ceva. Eu în casă la mine eu și acolo nu sunt... calc alături dacă nu văd bine, m-am lovit cu capul de perete, sunt bătrâni care au vedere bună, dar la mine vedeți că am fost prădat în 2002, m-au prădat niște hoți în Hâncești, au intrat la mine acasă, singur eram acasă și m-au legat de mâini și de picioare și mi-au înfășurat gura ca să nu pot striga, dar am strigat așa de tare că am crezut că o să mă desfac. Eram singur atunci, dar copiii erau plecați atunci**” (IIA_E_5). Reducerea bruscă a vederii ca o consecință a traumelor craniului produse de abuzatori este resimțită acut de vârstnic. Pe de o parte, sunt vii amintirile care provoacă stres post-traumatic, iar pe de altă parte, vederea slabă îl face să simtă acut nevoia de ajutor.

Sentimentul de insecuritate în raport cu rudele constituie o altă sursă a anxietății, fricii și a stărilor de afect. Conform relatărilor experților în problema bătrânilor din municipiul Bălți, unii vârstnici singuratici cu copii aflați la muncă peste hotare și unii vârstnici reîntorși de la muncă din afara țării sunt deposedați de locuințe de către apropiați sau sunt declarați drept „dispăruți fără urmă”. Aceste practici de marginalizare, lipsire abuzivă de locuință, abandon și izolare a vârstnicilor au impact direct asupra degradării psihice, a preluării unui nou stil de viață – cel de boschetar, a imposibilității de redobândire legală a locuinței. *„Aceasta se întâmplă mai des cu oamenii în etate, când soțul sau soția au plecat peste hotare. Unul rămâne aici, ceva nu se împacă, apar alte interese în familie și vând apartamentul, astfel se declară dispărut fără urmă. Când cealaltă persoană se întoarce, el de acum nu mai are nici casă, astfel de cazuri se întâmplă des. Aceasta se întâmplă mai des cu bărbații când vin acasă de peste hotare”* (FG_EE_urban). Altă problemă enunțată de experți vizează implicarea directă a rudelor în comiterea fraudelor imobiliare și imposibilitatea apărării legale a vârstnicilor. *„Cu aceasta se ocupă mai mult rudele, fac totul oficial și după aceasta nu se mai poate de restabilit nimic înapoi”* (FG_EE_urban). Impactul acestor practici distructive se regăsește în depresiile și tentativele suicidare trăite de unii bătrâni.

Vârstnicii instituționalizați nu trăiesc emoții negative produse de o situație de abuz în instituție. Dimpotrivă, unii vârstnici au relatat că în azilul pentru bătrâni se simt *„de o sută de ori mai bine”* (FG_E_3_urban_azil) și că nu au senzație de control și putere specifice violenței domestice: *„Nu depindem de nimeni, acasă o să te comande, dar aici nu te comandă nimeni, trăiești așa cum vrei”* (FG_E_3_urban_azil).

În același timp, studiul atestă trăirea **nostalgiei și a dorului de casă** de către unii vârstnici instituționalizați: *„Ca acasă nu-i nicăieri”* (FG_E_4_rural_azil). Defavorizarea emoțională și dezechilibrul afectiv al vârstnicilor sunt condiționate de dorința acută de a a-și satisface nevoia de a trăi și / sau a deceda în propria casă: *„Eu mă gândesc să mă duc, să ajung acasă, ca să mor în casa mea”* (FG_E_3_urban_azil).

Experții au relatat că *„persoanele în etate sunt timide, fricoase, bolnăvicioase, depressive, adică de multe ori nu merg la contact din motivul că au atâtea probleme și nu știu de la ce să înceapă și nici nu au încredere... se acomodează la situația în care ajung, dar pe parcurs vor să contacteze și vor să se schimbe, fiecare om tinde spre liniște, calmitate”* (FG_EE_urban). Concomitent, rezultatele studiului scot în evidență și alte diferențe dintre vârstnicii rămași fără suportul copiilor plecați la muncă peste hotare și cei ai căror copii sunt acasă.

Specialiștii participanți la studiu au relatat că vârstnicii cu copiii plecați la muncă peste hotare, spre deosebire de cei cu copii acasă, se con-

fruntă cu următoarele probleme: (i) **dorul imens de copiii plecați**; (ii) **grija copiilor plecați**; (iii) **probleme de sănătate**; (iv) **depresii**; (v) **responsabilitatea îngrijirii nepoților**; (vi) **marginalizare**; (vii) **pierderea locuinței**; (viii) **aparitia adicțiilor precum căutarea refugiului**; (ix) **lipsa locului de trai**: „Am întâlnit persoane, care pe motiv de depresie au vândut apartamentul, au început să bea alcool, au rămas în stradă și pe urmă apar problemele și mai mari: ce-i de făcut cu ei, unde de-i aranjat, unde de-i stabilit cu traiul și copiii nici nu răspund” (FG_EE_urban); (x) **stres emoțional**: „Durabilitatea vieții vârstnicilor în perioada când pleacă copiii scade... totuși, stresul acesta emoțional le cauzează și le scurtează undeva viața, vorbesc chiar ei...” (FG_EE_urban); (xi) **schimbări la nivel de personalitate, apariția neîncrederii în alți oameni**: „Noi luăm la evidență doar persoanele la care copiii nu sunt în Republica Moldova, adică sunt plecați la muncă peste hotare. Când se adresează după ajutor material, noi mergem acasă și investigăm situația lor familială, condițiile de trai și... mă uit, am să pot să lucrez cu ei sau nu, sau le dau cazul acesta altor colegi care ar putea să lucreze cu acești bătrâni, pentru că este foarte greu să lucrezi cu ei, sunt foarte neîncredători” (FG_EE_urban).

Unii vârstnici care îngrijesc de nepoți solicită suport specializat de asistență psihologică a propriilor nepoți defavorizați emoțional: „Am fost în teritoriu, o fetiță de șase ani stă în îngrijirea bunicii, bunica este invalid de gradul doi, noi o întrebăm de ce aveți nevoie... zice că eu nu vreau colete, zice că poate vă organizați și faceți un grup sau vorbiți cu un **psiholog** cu fata, că ea pe mine nici nu mă ascultă. Ea e la **calculator 24 ore din 24**, absolut nu am ce vorbi cu dânsa... **poate asistentul social cu un psiholog, vă organizați, faceți un grup și măcar o dată în săptămână vă întruniți...**” (FG_EE_urban_rural).

O altă problemă a vârstnicilor cu copii aflați la muncă peste hotare vizează tendințele autodistructive ale acestora. Gândurile cu tentă suicidală reprezintă consecința stărilor depresive, a instabilității emoționale, a durerii, a sentimentului de impas interminabil etc. „Când ți-i rău... te gândești... „Doamne, de ce nu mor?”, dar a doua zi îți dai seama că ce prostii te gândea, că fiecare vrea să mai trăiască...” (IIA_E_8); „Au fost niște situații și greu mi-a fost, n-aveam ce să mâncăm și de două ori am vrut să mă omor” (IIA_E_12).

Suportul afectiv pentru vârstnici este minim și se reduce la persoanele cele mai apropiate: „Așa, niște bucurii nu prea am avut. Secretele le spun nepoatei care locuiește aproape, avem niște relații bune” (IIA_E_3); „Cel mai aproape acum e Vasile... concubinul. El mă susține, mă ia cu binișorul, atunci când mi-i ciudă tare și necaz... El găsește o vorbă blândă să-mi spună și mă ajută” (IIA_E_15). În unele cazuri, este evitată intenționat obținerea

unui suport emoțional, invocându-se cauza lipsei de confidențialitate: „*Eu sunt mai mult închisă. Mie nu-mi place să mă duc să mă plâng. Stau mai mult închisă în casă și gata. Să te duci să te plângi și să-ți dea un sfat, să te ajute, poate, dar așa să spună unul la altul...*” (IIA_E_12).

Studiul permite autorilor să concluzioneze:

- la vârstnicii depresivi se intensifică deznădejdea și pot apărea reacții depresive sau idei de inutilitate și lipsă de sens al vieții, cu tendințe suicidare;
- vârstnicii astenici se remarcă prin sentimentul de autoapreciere, senzația de prăbușire a prestigiului social, care determină sentimente de devalorizare și lipsă de respect cu predispoziție la reacții depresive;
- la vârstnicii schizoizi se pot acumula tendințele de izolare, refuzul contactului cu altul, preferințe pentru păstrarea stereotipă a spațiului locativ sau rolului, însoțite de indiferență pentru ceea ce se întâmplă în jur după satisfacerea nevoilor imediate;
- pot apărea sentimente de gelozie, furie datorate scăderii prestigiului social, care duc la accentuarea stării depresiv-anxioase.

Concomitent, conchidem că **defavorizarea emoțională a vârstnicilor are mai multe explicații**, cum ar fi:

- faptul că situația materială a vârstnicului nu creează o stare „care să convingă”;
- faptul că, în general, bătrânețea este asociată cu boala, singurătatea, stigmatizarea, izolarea;
- există și problema insuficienței cronice a veniturilor, ceea ce poate conduce la frustrare și revoltă, considerând valoarea pensiei ca fiind o lipsă de respect din partea statului pentru munca depusă;
- pot apărea adevărate „nevroze de singurătate și separare” ce vor accelera stresul îmbătrânirii.

În același timp, situația bătrânilor instituționalizați este mai securizantă din perspectiva satisfacerii **nevoilor fundamentale** (hrană, îmbrăcăminte, temperatură adecvată), **nevoilor de protecție** (acoperiș, siguranță), **nevoilor de comunicare și relaționare** (de a fi împreună cu cineva). **Remarcăm, în același timp, și existența vârstnicilor instituționalizați care duc dorul casei, regretă situația și-și doresc să moară acasă.** Prezența unei rude reduce sentimentul de persoană „părăsită”, „uitată” și asigură menținerea legăturii cu experiența și amintirile din trecut.

• Imaginea de sine și autopercepția

Modificările psihologice produse în viața vârstnicilor sunt rezultatul schimbărilor induse de vârstă, la baza lor existând factori interni, cum ar fi ereditatea și modificările hormonale, precum și factori externi, cum ar fi pensionarea, scăderea potențialului biologic, patologia asociată, scăderea numărului membrilor de familie, decesul unor rude sau prieteni de vârste apropiate. Funcționarea normală a unei persoane vârstnice cuprinde echilibrul fizic, psihic și social. Cele mai semnificative modificări psihologice se referă la *modificarea atenției* sau scăderea capacității de concentrare, diminuarea atenției voluntare, *modificări ale capacității mnezice*, în special, a celei de scurtă durată, *modificările gândirii* care au drept caracteristică definitorie reducerea spontaneității, flexibilității, apariția tulburărilor de adaptare rapidă și a stereotipurilor.

Imaginea de sine a bătrânilor cu copiii plecați la muncă peste hotare este pronunțat marcată de **senzația singurătății și abandonului**: „Nu doar se simte, dar se vede pur și simplu. Singuri fără nici un ajutor” (FG_E_2_rural); „Nu are cine ne ajută, suntem așa singuri” (IIA_E_5); „Bărbatul m-a lepădat demult și s-a dus la alta. Am crescut singură două fete. **Dar acum și ele m-au lepădat.** Am ieșit la pensie demult, nu mai țin minte cu câți ani în urmă. Când am început să nu mai pot lucra” (IIA_E_18); „E greu, e greu. Toată vremea ieși din casă, te uiți poate îți apare o scrisoare. Vii de undeva, te uiți lângă prag, poate încălțămintă, cum să spun... a sunat telefonul, te gândești poate cineva” (IIA_E_18); „Și mai mult noi copiii așteptăm, nu ne ducem în ospetie. Așa e la noi ordinea – părinții trebuie să aștepte copiii” (IIA_E_17).

Vârstnicii din azil își profilează imaginea de sine și în raport cu situația de aflare în grija altor persoane. Rezultatele denotă că mulți vârstnici instituționalizați se simt bine în instituție, argumentând că în azil li se satisfac necesitățile vitale: „În azil este mai bine, poți să fii milionar acasă, dar așa condiții cum sunt aici acasă nu o să le vezi în nici un caz” (FG_E_3_urban_azil); „E mai bine aici, mâncarea e la timp, totul e la timp” (FG_E_3_urban_azil). Autoaprecierea unor vârstnici crește datorită faptului că azilul îi lipsește de sentimentul că prezența lor deranjează: „E mai bine aici, pentru că fica are soț, are copii și să nu o mai deranjez” (FG_E_3_urban_azil).

Expertii în problemele bătrânilor susțin că pentru unele persoane în etate instituțiile de îngrijire rezidențială sunt unica soluție de acordare a suportului social: „N-au nici unde să se deplaseze, ei sunt închiși cu problemele lor în casă, nu-i aude nimeni și nu îi știe nimeni” (FG_EE_urban).

Unele persoane în etate beneficiari ai serviciilor de îngrijire rezidențială duc dorul casei, rudelor și îndeletnicirilor casnice cotidiene. „Eu să merg acasă. Să văd neamurile mele” (FG_E_3_urban_azil); „Eu acasă ce vreau

aceea fac, dar aici de ce să mă apuc, ce să fac? Trebuie acolo un gard de făcut, o țință de bătut, un țințur de dat jos, mă chemau acolo și am făcut. Poate nu toată ziua, dar pe bucăți, dar am vrut și am făcut” (FG_E_3_urban_azil).

Rezultatele scot în evidență senzația de persoană **părăsită, înstrăinată** auto-percepută de unii vârstnici.

Studiul relevă că mulți vârstnici se resemnează situației și nu doresc să o schimbe esențial, cu excepția păstrării sau fortificării sănătății. *„Nu vreau nimic să schimb, eu vreau sănătate. Numai sănătate, să nu mă doară picioarele” (IIA_E_13).* Majoritatea vârstnicilor incluși în cercetare acceptă inevitabilul, vorbesc cu ușurință despre moarte, unii afirmând chiar că o așteaptă. *„Da deja ce schimbări?... că aș vrea să trăiesc... da îmi mănânc viața așa...” (IIA_E_10); „Aștept sfânta moarte, ce pot să mai aștept dacă împlinesc la vară 77 de ani” (IIA_ELB_16).* Din punct de vedere psihologic, acceptarea inevitabilului de către persoanele în etate denotă prezența unei evoluții psihosociale normale a oamenilor.

Vârstnicii cu copii plecați la muncă peste hotare se caracterizează ca fiind:

- **Ajutați de copii:** *„Eu am avut operație la inimă și am dat 15 mii de lei. Copiii mi-au spus: „Mamă, noi vrem să te vedem” (FG_E_1_rural); „Dar mie mi-a pus feciorul în Chișinău, la Decebal, acolo în deal, mi-a pus dinții, 12800 am dat pe dinți” (FG_E_1_rural).*
- **Părăsiți, singuratici:** *„Eu nu am pe nimeni, nu am frați, surori... Are să te găsească mort într-o noapte și gata” (FG_E_1_rural).*
- **Discriminați:** *„Tineretul stă acasă, da noi muncim” (FG_E_1_rural).*
- **Săraci:** *„Da noi am crescut cinci băieți, fără părinți, tata s-a dus pe front și nu l-am mai văzut și mama ne-a lepădat și s-a măritat, iar noi am crescut la niște bune... știm tot greul și am trecut foamea în 1947 și am dus și sărăcie și tot și mai departe, și acum tot, tot, tot” (FG_E_1_rural).*
- **Neputincioși, în nesiguranță:** *„Cine să sune, dacă nu ne mai putem scula din pat?” (FG_E_1_rural); „Mă gândeam așa, s-a sfârșit cu mine, ușa încuiată, nu vine nimeni, soția nu-i acasă, nu știe nimeni, copiii nu știu despre asta, nu putem să transmitem nimic” (FG_E_1_rural).*

Alte particularități ale persoanelor în etate au fost evidențiate de către experți:

- **Tendința exagerată a vârstnicilor de a economisi:** *„Orice lucru îl strânge, să nu se cheltuie prea mult, dacă îi trimit o haină se îmbracă, dar dacă vede că haina ceea e bună, ea o strânge și o pune acolo la loc” (FG_EE_urban_rural).*
- **A păstra anumite bunuri pentru ritualurile de înmormântare:** *„le strânge care o să fie bune la înmormântare” (FG_EE_urban_rural).*

- **Sentimentul că sunt ai nimănui:** Sunt unii bătrâni care categoric nu vor să meargă la medic să facă vreo consultație. Există unii care spun: „*nu-mi trebuie nimic, copiii au plecat, cui trebuiesc eu, nu au sa mă mai vadă*”. Astfel, bătrânii stau acasă și nu primesc pe nimeni, nu doresc să comunice cu nimeni.
- **Rămași fără îngrijire:** „*Sunt la fel ca și copiii, care au rămas fără îngrijire părintească, ca și acei copii rămași singuri...*” (FG_EE_urban_rural).
- **Părăsiți, abandonați, fără susținere morală.**

Insecuritatea proprie este resimțită acut de vârstnicii cu copii plecați la muncă peste hotare. Conform studiului, vârstnicii se **autoapreciază ca persoane cu risc victimal sporit**, aducând multiple exemple de experiențe de abuz, trăite de ei și / sau de covârșnici: „*Da, cu câțiva ani în urmă, un om tânăr a primit un colet din Italia, soția lui lucra acolo, și alți doi indivizi l-au urmărit, și iaca pe dealul acela acolo, l-au omorât și i-au luat coletul cu 200 Euro*” (IIA_E_1); „*Au furat pe data de 22 iulie geanta mea din tren, am pus-o lângă scaun și când m-am uitat, nu era. Dar acasă au încercat ușa, să intre în casă*” (IIA_E_3); „*Știu cazuri în care au rămas fără casă. O rămas singurele și tot așa le-o sunat și apoi ca să îl primească la gazdă și a făcut și au rămas femeile fără apartament și măturau și tot, au rămas sub pământ*” (IIA_E_4).

Riscul victimal sporit al persoanelor în etate cu copii aflați la muncă peste hotare a fost confirmat și de către experții din domeniu: „*Ei se tem, fiindcă dacă în familie este plecat cineva peste hotare, înseamnă că în acea familie sunt bani, sunt lucruri scumpe și ei nu vreau să spună la nimeni că copiii sunt plecați la muncă peste hotare, ei se tem*” (FG_EE_urban).

Imaginea de sine a unor vârstnici participanți la studiu este alimentată și de convingerea că și-au exercitat bine rolul de părinte și, în consecință, au copii cu care se pot mândri. Caracteristicile copiilor, apreciate drept relevante și scoase în evidență de către vârstnicii care au copii plecați la muncă peste hotare, sunt:

- **Studiile superioare ale copiilor:** „*El a terminat Universitatea și a lucrat la o întreprindere, unul a terminat Universitatea din Sankt Petersburg*” (FG_E_1_rural).
- **Trăsăturile de caracter:** „*Ei sunt foarte buni copii, nu a fost vreodată ca ei să îmi spună vreun cuvânt rău, mă apără*” (IIA_E_2_rural).
- **Competențele și performanțele copiilor:** „*Ei sunt ocupați, sunt în serviciu, duși prin Spania, America, România... Un nepot este în America, s-a căsătorit cu o moldoveancă, dar trăiește în America, iar alt nepot, de la feciorul care este mort, este în România. Ei s-au dus pe puterea*

lor, că sunt băieți învățați și ei au avut capacitate, au învățat limba engleză și știu să se descurce” (IIA_E_5).

Casa în care au trăit constituie un bun de valoare pentru vârstnici și le influențează identitatea de sine. Multe persoane în etate aflate în îngrijire rezidențială povestesc despre casă precum că a fost lăsată copiilor: „Casa a rămas la fete, o fată e la Moscova”; a fost dată în grija statului: „A mea a rămas la Primăria din Ghindești”; a fost vândută: „Eu am vândut-o...am dat banii la fecior, că-i a băietului casa... Și băietul a decedat și a rămas și fără casă și fără bani”; „A rămas fără nimeni... a vândut-o fiica... are mulți copii”.

O problemă subliniată de către experții în domeniu vizează necesitatea modificării legislației naționale în vederea lăsării în grija statului a locuinței persoanelor în etate singuratică în schimbul îngrijirilor rezidențiale de durată. „La noi omul care-i peste hotare are dreptul ca să fie luat în deservire, el lasă casa statului, el dă ceva, dar la noi nu dă nimic, noi îl luăm în deservire, iar casa rămâne nepotului, sau...” (FG_EE_urban_rural); „Cei din categoria „singuratici” ascund casa, testamentul în spatele unui nepot și el real spune că: „eu copii nu am și nimeni nu mă îngrijește.” Și el, într-adevăr, nu are copii, dar cineva real în spate acolo este, care se folosește de serviciile statului” (FG_EE_urban_rural).

Deci, vârstnicii își profilează imaginea de sine în raport cu situația de aflare în grija copiilor și / sau a altor persoane. Majoritatea se simt singuri, abandonati, înstrăinați și săraci. Imaginea autopercepută le scade din respectul de sine și îi face să se autoaprecieze ca neprotejați și neputincioși. În general, vârstnicii fac față situației, se resemnează și nu doresc să facă schimbări esențiale, cu excepția păstrării sau fortificării sănătății.

• „Grijile noi”, îngrijirea nepoților

Îngrijirea nepoților constituie o gamă de „griji noi”, care marchează cel mai mult vârstnicii cu copii plecați la muncă peste hotare. Satisfacerea nevoilor fundamentale ale nepoților, îngrijirea acestora, asigurarea securității și a „bunei creșteri” reprezintă grijile de zi cu zi ale vârstnicilor cu copii plecați la muncă în străinătate. Responsabilitățile de îngrijire ale nepoților se realizează, în unele cazuri, parțial. Aceasta se explică uneori **prin starea de sănătate precară a vârstnicilor**: „Sunt singură și nepotul vine la mine și cere să-l hrănesc, să-l ajut, mama lui e la lucru peste hotare, așa că... e foarte greu și eu sunt bolnavă, inima, tensiune arterială, nu văd, nu aud...” (FG_E_2_rural) sau **prin relațiile intrafamiliale conflictuale**: „În familiile în care rămân copii la îngrijire apar conflicte între familiile de bătrâni, de bune, care îngrijesc de copii... apar conflicte în familii chiar și pentru bani și pentru cine crește copiii sau cine primește beneficiile care le trimit părinții

de peste hotare... sau poate apar conflicte, că eu îngrijesc de copil, iar tu nu faci nimic” (FG_EE_urban_rural).

Reducerea capacităților fizice și psihice specifice vârstei condiționează dificultăți serioase în îngrijirea nepoților: „Dacă ar fi neascultătoare, ar fi greu, dar așa mă ascultă, moral nu este greu, **dar fizic este greu**, de dus, de adus este greu” (IIA_E_3).

Experții implicați în studiu afirmă că îngrijirea nepoților reprezintă pentru vârstnici „un efort foarte mare: să verifice temele pe acasă, să facă mâncare, să spele... Totuși, suferă în acest caz copiii, pentru că ei nu obțin educația de care au nevoie, bunica nu mai are puteri ca să aibă grijă de ei, **se enervează permanent, stau în tensiune și tot așa mai departe**” (FG_EE_urban). Copiii rămași în îngrijirea vârstnicilor așteaptă ca aceștia să-i îngrijească la fel de bine ca mama. Nepoții compară acțiunile, comportamentul, atitudinile vârstnicilor cu cele ale mamei. Vârstnicii incluși în studiu au relatat că nepoții resimt lipsa mamei frecvent, dar au emoții puternice atunci când văd alți copii cu mamele lor și sesizează diferențele în abordări. O vârstnică care îngrijește două nepoate spune că, deși depune efort, rezultatele nu corespund așteptărilor copiilor rămași în îngrijire. Prezența mamei la evenimentele la care participă copiii este importantă pentru afirmarea personală și socială a copiilor. Ei resimt lipsa mamei în faptul că nu arată la fel de îngrijiți, apreciați, valorificați, încurajați ca și copiii cu mame prezente. Nepoții trăiesc evenimente de viață semnificative pentru ei fără a le da culoare emoțională pozitivă: nu au cu cine împărtăși bucuria, se simt privați comparativ cu copiii cu mame prezente, nu au cu cine se fotografia și privi ulterior pozele. Aceste situații determină trăirea emoțiilor negative chiar și la sărbătorile multășteptate care le accentuează lipsa mamei. „Anul trecut, fiica și ginerele au spus că: „lasă că vă trimitem, vă trimitem bani” și până în ziua de azi n-au trimis. Cum să vă spun, nu aveam de-o bomboană. **Da nici la Anul Nou ei nu au putut să vină, ei singuri nu au avut ce mânca. Ca să vie la brad, că toți copiii se duceau la brad și erau cu mame, dar nepoatele cu mine s-o dus. Eu nu le-am gătit așa cum știe mama, că-i tânăra și știe cum să le gătească și ele plângeau**, spuneau că, atunci când era mămică, le fotografia, mămică făcea așa, mămică făcea așa, eu știu că mămică, era să facă dacă era ea, dar dacă nu-i...” (IIA_E_24).

Stările afective fluctuante ale vârstnicilor, labilitatea emoțională enunțate ca particularități distincte de către experți și-au găsit expresie și în relatările persoanelor în etate care au în îngrijire nepoții proprii. „**Fata mea o educam că era a mea, dar nepotul este mai dragălaș încă. Atunci aveam mai multă răbdare, dar acum mă enervez repede, dar nu vreau... întotdeauna mă strădui să ies cu cuvinte plăcute, să nu audă cuvinte rele**” (IIA_E_4); „**Uneori îi spun că este egoist... și nu se poate și dacă face ceva rău, eu îl pedepsesc... îi scot Playstation-ul, TV-ul și nu-i per-**

mit, iar el se enervează, plânge, se supără că îl pedepsesc... dar cum să nu-l pedepsesc? Trebuie s-o fac, pentru că trebuie să înțeleagă... nu îi place pedeapsa, când strig la el... sau cu voce tare... lui îi place calm, liniștit...”(IIA_E_11).

Îngrijirea nepoților solicită vârstnicilor cu copii aflați la muncă peste hotare competențe lingvistice, matematice, cunoașterea unei limbi de circulație internațională, pentru a face față expectanțelor propriilor nepoți: „O duc la școală... apoi o întâlnesc de la școală... apoi mă duc la limba engleză... și după facem lecțiile împreună. Unele le face singură, dar româna o facem împreună pentru că avem multe prin dicționar de căutat” (IIA_E_3); „Era clasa I, taman când este mai greu... la matematică îl ajutam până acum, dar acum nu pot pentru că s-a schimbat, nu este ca mai înainte. Engleza o învață, și acum el mă corectează și îmi spune că nu pot vorbi corect engleza. Ce să vă spun, cu băiatul eu mă împac” (IIA_E_4).

O altă problemă evidențiată de către vârstnicii implicați în studiu o constituie **comportamentul deviant al nepoților lăsați în îngrijire și trăirea autoacuzării pentru aceasta și a fricii ca nepoții să nu preia comportamente deviante**: „De anul trecut, de la Anul Nou a început să nu învețe, să răspundă... **a luat niște bani din casă și i-a cheltuit cu prietenii...** l-am scăpat... poate că eu sunt vinovată, dar eu mă învinovățesc pe de o parte, pe de altă parte, mă îndreptățesc... eu n-am putut... eu am avut operație 10 luni de zile” (IIA_E_8).

O femeie de 82 de ani, care are în îngrijire trei nepoți, povestește că îi îngrijește de la vârste foarte timpurii: „Acum am 11 nepoți. Nu am grijă nici de unul, numai de ăștia pe care mama i-a părăsit, **fetița avea 7 luni, băiatul avea un an jumate și peste un an mi-a mai adus încă una de acolo.** Iată ăștia trei mă pun la pământ. Până acum au fost îndestulați după mine. Dar acum o zis că părinții sunt în viață. Dar unde-i mamă-sa? Mamă-sa s-a măritat de o sută de ori și cu nimeni nu trăiește, dar tatăl lor e invalid, o zi lucrează, dar trei gogeste” (IIA_E_19).

Experții implicați în studiu remarcă faptul că, deși vârstnicii îngrijesc nepoții, suplimentar **ei își fac griji și pentru copiii proprii aflați la muncă peste hotare**: „De multe ori, ei psihologic își fac griji, acestea sunt permanent vrei nu vrei, că ei au emoții, ce va fi cu copilul meu” (FG_EE_urban_rural).

O „nouă grijă” a vârstnicilor cu copii plecați la muncă peste hotare o constituie rezistența la atitudinile și practicile discriminatorii ale vecinilor: „Comportamentul vecinilor poate uneori să fie discriminant – „asta-i fără nimeni, o lăsat-o copiii” și așa mai departe... îi discriminează într-o anumită măsură” (FG_EE_urban). Etichetările sociale de tipul „bătrâni părăsiți”, „lăsați de copii” le conferă sentimentul că nu sunt ca și ceilalți, care au co-

pii acasă. Totodată, vârstnicii care îngrijesc de nepoți au grija gestionării banilor care trebuie să satisfacă atât nevoile nepoților, cât și ale îngrijitorilor: *„Des la bătrâni nu le ajung bani pentru cheltuieli, fiindcă au o pensie mică, iar copiii pleacă pentru un an de zile și pot să nu trimită nimic, iar cu această pensie de 600, 800 de lei nu poți face nimic, fiindcă prețurile cresc pe zi ce trece. Cel mai important pentru bătrâni este să aibă de mâncare și bani pentru medicamente”* (FG_EE_urban).

Concluzionăm astfel că satisfacerea nevoilor fundamentale ale nepoților, îngrijirea acestora, asigurarea securității și a „bunei creșteri” reprezintă grijele de zi cu zi ale vârstnicilor cu copii plecați la muncă peste hotare. Grija pentru nepoți este suplimentată cu grija pentru copiii plecați. Responsabilitățile de îngrijire a nepoților se realizează, în unele cazuri, parțial, deoarece mulții vârstnici au o stare de sănătate precară, capacități fizice și psihice reduse, stări afective depresive.

- **Comunicarea / relațiile cu membrii familiei plecați peste hotare și subiectele discutate**

Modalitatea de realizare a comunicării vârstnicilor cu copiii plecați la muncă peste hotare o constituie preponderent telefonul și, în unele cazuri, telefonul mobil sau internetul. Datele obținute ne-au permis să identificăm **frecvența comunicării** vârstnicilor cu copiii plecați la muncă peste hotare. Mulți vârstnici susțin că ei comunică cu copiii lor în diapazonul de frecvență „o dată, două ori în săptămână – o dată în lună”.

În unele cazuri, comunicarea se realizează direct, fiind asigurată de venirea acasă a copiilor: *„Comunicăm la telefon și mai vin așa și mai vorbim... îl aștept acum să vină. Are trei ani de când nu a fost. Îmi sună în fiecare săptămână că plătește telefonul și este scump. Și nepoții mai rar sună”* (IIA_E_5).

Studiul a scos în evidență și unele situații particulare, cum ar fi **ruperea legăturii pe timp îndelungat cu copiii migranți din cauza dispariției acestora**: *„10 luni de zile, nimic absolut nu știam despre dânsa... a ieșit din casă și a plecat...”* (IIA_E_8). Concomitent, ruperea legăturii cu copiii migranți este remarcată și de către vârstnicii instituționalizați, unii din ei afirmând despre întreruperea legăturii de ani de zile: *„Nu m-a sunat iată de un an”* (FG_E_3_urban_azil); *„N-a fost niciodată de când sunt aici... de când s-a deschis azilul eu sunt aici... de 10 ani”* (FG_E_4_rural_azil); *„Nu, nu a fost o dată, de câți ani sunt aici – de cinci ani”* (FG_E_4_rural_azil).

Unii vârstnici intervievați pentru studiu au remarcat că nepoții aflați în îngrijirea lor nu doresc să comunice cu mama în semn de protest față de absența acesteia (a se vedea *Caseta 11*).

CASETA 11

Studiu de caz. Nedorința copiilor de a comunica cu mama (IIA_E_12)

„Nu vor, când îi sună ea, nu. Nu știu de ce ei așa se comportă... că tot mai stăm seara cu femeile aici pe scaun și toți „Mama, tata!”, care striga la mama, tata, dar ei ședeau ca doi străini acolo și se uitau când la unul, când la altul. Și știți că n-o să uit niciodată ziua aceea, și tot așa se uitau cum alții se jucau, și au venit în casă pe urmă și tot triști și au zis: „Noi o să-ți spunem ție „mamă”, se poate?” Și din ziua aceea „mamă, mamă, mamă”, ca să aibă și ei cui să-i spună „mamă”. Și de atunci până în ziua de azi îmi spun mamă. Țasta mai mare îi mai rușinos, dar aista mai mic care e în clasa a 7-a zice: „Da ea n-are inimă și dacă va veni ea acum acasă, eu să-i spun ei „mamă”? Dacă ea ne-a lepădat și n-a avut grijă de noi?” Și acum câteodată tot așa îmi spune: „Ce se gândește ea?”

Constatăm că vârstnicii instituționalizați sunt contactați telefonic mai rar de către copiii lor la telefonul comun. Unii vârstnici instituționalizați au relatat că uneori copiii îi vizitează: „Deunăzi a fost. Vine. Eu stau singur, mi-i urât, am noroc măcar de televizor (FG_E_3_urban_azil).

Inițierea contactelor / comunicării aparține totalmente copiilor. Unii vârstnici cunosc numărul de telefon al copiilor aflați la muncă peste hotare și pot să-i contacteze, în anumite situații: „Noi ca să-i sunăm facem doar un semn, ca ei să primească” (FG_E_1_rural).

Studiul a constatat că **durata discuțiilor telefonice întreținute de vârstnici cu copiii migranți este mică și variază de la un minut la 10 minute**: „O dată în lună și puțin, că el îi dă telefonul și îi dă un minut, două” (IIA_E_12); „Lasă că om suna mai încolo. Cum mai trăiești, de mâncare ce este... ei toate cele bune” (IIA_E_17).

Subiectele discuțiilor susținute de către vârstnici cu copiii plecați la muncă peste hotare sunt diverse. Unii vârstnici singuri au mărturisit că copiii migranți se interesează **în detalii despre viața lor**: „Cum e sănătatea?” (FG_E_2_rural); „Cum e anotimpul, cine a decedat, cine mai este viu? Cine vrea să moară?” (FG_E_2_rural); „Cum e sănătatea, ce noutăți mai avem, cum trăim și s-o terminat și vorba, mult nu grăim, că minutele se pierd” (FG_E_1_rural); „Îi spun și eu cum fetele învață, cum se poartă, băietul cum trăiește, mai întreb și eu ce face. Mi s-a jeluît și ea că jumătate de an nu a avut de lucru, că i-o murit baba, și-i greu acolo, că nu găsește de lucru de acum și unde a găsit, îi mic salariul” (FG_E_1_rural).

Copiii plecați la muncă peste hotare discută cu părinții despre succesele și insuccesele școlare ale copiilor proprii: „Fiica întreabă toate amănuntele despre viața noastră. Vrea să știe tot. Câteodată nu vreau să-i spun chiar toate, ca să nu se neliniștească, mă rog, mai răcesc uneori copiii sau tușesc... Dar ea totuna descoase fetele și află totul... și se supără, dacă nu-i spun eu...” (IIA_E_14). Unii vârstnici care îngrijesc de nepoți în urma migrației co-

piilor se arată indignați de faptul că copiii lor nu se interesează de situația nepoților: *„Da să vă spun drept, știți, că nu întreabă nici de copii și nici de sănătatea mea. Ce fac și cum fac și asta e. Și repede, dar de copii... parcă nici nu sunt ai ei”* (IIA_E_12).

CASETA 12

Exemplu de comunicare a părintelui plecat la muncă peste hotare cu familia (IIA_E_11)

„Începând de la școală. Cum învață Mihai, cum ascultă, nu-mi răspunde urât? Să nu stea afară prea mult timp... Și imediat după aceasta mă întreabă cum mă simt? De ce medicamente am nevoie... mă îndeamnă să-i spun orice durere pe care o am, ca ea să trimită tot de ce am nevoie, ca să mă pot trata... Și eu fără pastile nu rămân. Ea de zeci de ori îmi spune să am grijă de mine, să mănânc la timp, să nu mă necăjesc... să nu-mi fac emoții pentru ea, că la ea totul e bine... și chiar de nu e așa, va trece. Poate așa și trebuie să fie... că orice familie are ceva, dar trece cu timpul... Dar eu să nu mă necăjesc... că ei se pot azi certa, dar mâine deja să se împace... îmi spune să am grijă de mine, de Mihai... Apoi mă întreabă ce să ne trimită, cu ce să ne ajute... și îmi spune să mă duc să-mi cumpăr toate vitaminele, să-mi cumpăr tot ce-mi doresc... are mare grijă de mine...”

O parte din vârstnici au mărturisit că și ei se interesează care este reușita școlară a nepoților lor în țara în care muncesc copiii: *„Despre școală a zis că e mai dificil decât la noi... plus la toate e limbă străină... una e să vorbești în limba lor și alta e să înveți materiile... și ea înainte îl luaseră acolo pe două luni, ca el să învețe limba să-i fie mai ușor... vroia să afle și părerea lui, căci silit nu vroia să-l ia încolo... și tot acolo stau și buneii lui, el des merge la ei...”* (IIA_E_9).

Datele studiului indică asupra faptului că unii vârstnici sunt mulțumiți de viața copiilor proprii care se află la muncă peste hotare: *„Ei au o viață mai ușoară ca noi. Ei acolo trăiesc mai ușor”* (FG_E_2_rural). Alți vârstnici, însă, **susțin contrariul**: *„Povestesc că le e greu... da celălalt povestește... că umblă fugar”* (IIA_E_10).

Uneori, adulții aflați la muncă peste hotare **ascund intenționat unele situații**, ca să nu-și îngrijoreze părinții: *„Ei când ne spun situația vieții lor, eu de multe ori îi cunosc că ei nu spun drept, că de multe ori când au o scârbă ori o pagubă ceva, ei nu ne spun, ca să nu ne scârbească pe noi, dar eu îl cunosc pe om după voce”* (IIA_E_5). Studiul atestă că unii adulți migranți au **întrerupt definitiv comunicarea și relaționarea** cu părinții lor: *„Cealaltă mai mică s-a retras și nu se răspunde. De vreo trei ani nu știu nimic de dânsa. Trăia în Soroca. A plecat. Și în casă la ea, la Soroca, acum trăiesc copiii ăștia”* (IIA_E_19).

În procesul de comunicare cu propriii copii, unii vârstnici instituționalizați își imploră copiii să-i ia acasă: *„Am vorbit una și una. Vreau acasă, vreau acasă. Vreau acasă, eu casă am făcut”* (FG_E_3_urban_azil).

Nevoia de comunicare și relaționare cu ceilalți este mai acută la vârstele înaintate. Comunicarea cu copiii plecați la muncă peste hotare constituie o nevoie primordială a vârstnicilor rămași acasă. Lipsa totală a comunicării cu propriii copii migranți sau comunicarea rară cu aceștia nu asigură saturația afectivă și influențează negativ vârstnicii. Constatăm că copiii migranți comunică puțin cu părinții rămași acasă, iar unii din ei nu comunică deloc. Subiectele discutate cuprind, în majoritatea cazurilor, teme generale despre starea lucrurilor, timp, sănătate. Puțini sunt părinții migranți care se interesează frecvent în detalii cu privire la performanțele copilului, calitățile de personalitate ale acestuia, comportament. Această stare de lucruri conduce la o înstrăinare atât între migranți și copii, cât și între migranți și părinți.

• Relațiile cu membrii familiei / îngrijitori ai vârstnicilor

Copiii plecați peste hotare își ajută părinții cu **resurse financiare**, „*cu bani cel mai mult*” și **colete**: „*cel mai mult conțin haine, alimente*”. Medicamente expediază mai rar din cauza controalelor vamale. Atât vârstnicii din instituții rezidențiale, cât și cei din familii nu au expectanțe exagerate în ceea ce privește susținerea financiară din partea membrilor familiei / îngrijitorilor: „*Eu, cum să spun, ar ajuta ei, dar lor nu le ajunge pentru dânsii, așa la o zi de naștere, poate la tata sau la mama e zi de naștere, pot să trimită câțiva euro acolo, cât pot să trimită, să le rămână și lor să le strângă grămadă*” (FG_E_1_rural); „*De sărbători ne mai trimit câte un colet cu cozonac, câte o felicitare*” (FG_E_1_rural). Menționăm însă că vârstnicii nu vor să-și împovăreze copiii, nu vor să le creeze probleme în familiile lor: „*Trebuie să le găsesc aparte mâncare, că eu mănânc aparte... nu vreau să-i enervez... acest lucru deja provoacă tulburare... și ginerele meu e român și nu vreau să le stric viața... Eu am să-i ajut cu ce pot, dar când voi vedea că nu pot, nu pot... sigur că am să mă alipesc de unul din copii, mai cu seamă de fată... mă gândesc așa... e mai apropiată... fata e fată... noi nu avem secrete, așa că...*” (IIA_E_11).

Unii vârstnici din azilurile de bătrâni susțin că relațiile cu copiii proprii s-au înstrăinat, această ruptură constituind o problemă serioasă pentru persoanele în etate. Astfel au mărturisit că copiii nu-i mai vizitează și nu-i contactează nici telefonic: „*Vine câteodată frate-meu. Copiii – nu...*” (FG_E_4_rural_azil).

Experții în domeniu au scos în evidență problema **violentei intrafamiliale**, care afectează grav relațiile vârstnicilor cu membrii familiei. „*Dar există cazuri în care și nepoții sunt violenți față de vârstnici, mai ales când este vârsta aceasta de adolescență, când lor le vine mai greu să se descurce, ei sunt mai agresivi, mai impulsivi*” (FG_EE_urban).

Printre **formele de violență manifestate frecvent față de persoanele în etate** experții au identificat:

- **Violența verbală:** „Unii care stau cu buneii nu frecventează școala și nu spun buneilor. Pe unii copii buneii sunt nevoiți să-i restabilească la școală. Iată noi am restabilit o fetiță, deoarece o dădeau afară, din cauza nefrecventării. Ei pot să-i **numească pe buneii cu cuvinte urâte**, zicând: „Tu nu mi poți da ceea, ceea, acel copil are, dar eu nu am” (FG_EE_urban_rural).
- **Violența fizică și economică:** „Ei îi mai abuzează și cu medicamente, pentru ca bătrânii să fie într-o stare așa mai somnolentă sau pentru a semna un testament, pentru a obține un imobil ori pentru a-i manipula atunci când primesc banii pentru copilul cu care stau” (FG_EE_urban).
- **Violența emoțională, neglijarea:** „Majoritatea pleacă peste hotare, vin acasă, trimit bani, își fac reparație euro, dar uită de părinți, de mamă... Dacă uiți de mama ta, atunci mai târziu, copiii tăi o să uite de tine. Sunt unele lucruri pe care trebuie să le îndeplinim și anume să refuzăm o asemenea reparație și să avem grijă de părinți” (FG_EE_urban).

CASETA 13

Studiu de caz. Abuz al persoanelor vârstnice de către nepoți (FG_EE_urban)

„Mi s-a întâmplat o situație când o doamnă, o bătrânică s-a adresat după ajutor material. Când perfectam ancheta pentru ajutor material. A început a plânge, spunând că într-o seară au fost propriii ei nepoți... Ea locuia într-un apartament cu o cameră, iar nepoții care locuiau într-un apartament cu două camere, tot dăruit de ea, ficei ei de la care avea doi nepoți, au venit pe la orele 12 noaptea, au legat-o de pat și au luat ultima 1000 de lei. Au luat banii, au dezlegat-o și au plecat. A rămas bătrânică fără bani pentru tratament, fără nimic. Ei au speriat-o să nu spună nimănui, nici ficei sale, nici ginerelui, căci altfel are să se întâmple altceva”.

Vârstnicii sunt maltratați de propriii copii și / sau rude apropiate și rămân neajutorați total. Uneori victimizarea bătrânilor se produce prin neglijare, abuz emoțional, fizic, abuz economic. Există cazuri în care vârstnicii singuratici se ajută reciproc, compensând unele nevoi nesatisfăcute. Spre exemplu, o bătrânică a mărturisit că actualul concubin a fost trimis la ea de către reprezentanții administrației publice locale, din cauză că nu avea unde locui. „Ei, iaca am și eu la bătrânețe un moșneag, Vasile. A venit de-un an și ceva. Fiica lui l-a alungat... Căci el și-a vândut casa și s-a dus la ea să trăiască la Cahul. Dar ea l-a trimis la un nepot, apoi și **acela l-a alungat... Un om bătrân nu trebuiește la nimeni... El s-a întors în Hâncești, căci aici s-a născut... aici vrea să moară**” (IIA_E_5).

Constatăm că relațiile vârstnicilor cu copiii plecați la muncă peste hotare sunt menținute, în unele cazuri, prin comunicare, ajutor financiar și material. Însă există și situații de rupere a relațiilor. Vârstnicii nu au așteptări

exagerate față de susținerea financiară acordată de copiii migranți și se bazează, frecvent, pe bunul simț al acestora. Totuși, studiul scoate în evidență problema violenței intrafamiliale, a abuzului vârstnicilor de către nepoți, rude, consăteni și / sau străini.

• Relațiile cu semenii

Bătrânețea poate conduce la scăderea relațiilor sociale, vârstnicii fiind mai suspecti în legarea de noi prietenii și mai precauți în orice contact cu prietenii vechi. Bătrânețea reprezintă un fenomen important în viața adultului, care poate marca un punct terminus al dinamismului social sau, din contra, un punct de început pentru o viață destinată relaxării și tuturor activităților pentru care n-au existat timp sau bani anterior. Diferențele individuale în planul personalității și diferențele de vârstă influențează relațiile cu semenii.

Potrivit studiului, unii vârstnici mențin relații interpersonale pozitive cu semenii, afirmând: *„Am prieteni și de vârsta mea și mai tineri... chiar cu părintele și matușca foarte bine ne înțelegem... ei vin la mine... eu mă duc la dâșii după sfaturi... și ei cer de la mine sfaturi... și eu mă duc când îmi trebuie. Vorbim, discutăm...”* (IIA_E_8).

În același timp, rezultatele demonstrează că în multe comunități problema relaționării și comunicării deficitare a vârstnicilor cu semenii este cauzată de:

- **Migrație:** *„Cine are vecini, cine nu... Acum practic nu au mai rămas vecini. Tinerii toți au plecat... și bătrânii tot au plecat”* (FG_E_2_rural).
- **Regimul de muncă:** *„Eu vă spun drept că nu prea comunic cu oamenii, pentru că ei sunt ocupați cu lucrul și împrejurul casei mele sunt niște femei neputincioase, văduve și fiecare cu greutatea lui și cu nevoia lui”* (IIA_E_5).
- **Lipsa legăturilor amicale:** *„Eu nici nu îmi știu vecinii, mă salut și atât, iaca iese doamna... la noi nu prea sunt bătrânei cu copii peste hotare. Vecinii sunt mai tineri toți, pe scara asta este o persoană mai jos așa de-o vârstă cu mine și gata. Niște colegi de ai mei de la serviciu. Mai mult cu dânsa comunic, că este în aceeași situație ca și mine, are fica peste hotare. Ne cunoaștem de mult timp”* (IIA_E_4).

Cercetarea constată că problema relaționării și comunicării deficitare a vârstnicilor cu semenii este mai acută în mediul urban decât în cel rural. Persoanele în etate din regiunile rurale se cunosc mai bine cu membrii comunității, pot comunica uneori cu consătenii care trec pe drum, cu un vecin care lucrează în grădină, cu animalele din ogradă. În mediul urban vârstnicii sunt însă privați de aceste posibilități.

Unii vârstnici sunt mulțumiți de relația cu partenerul de viață sau cu vecinii, arătându-se satisfăcuți: „Noi cu moșneagul... El face focul de dimineată. Mâncăm ceva... Mai pune televizorul... Dacă nu e ghețuș, mai ieșim încetișor până la magazin... dar mai mult în casă... unde să mă duc? Mai ies la gard, dacă văd vecina, mai schimb o vorbă... căci suntem de-o seamă... Când e cald afară. Acum e frig, stăm lângă sobă” (IIA_E_15); „Vin din mahală vecinele, acea de acolo mi-e cumătră, cea de la colț tot cumătră, vecina din poartă vine la apă. Eu mă duc la ele și ele vin la mine, nu îmi este urât” (IIA_E_16).

Există situații în care lipsa relațiilor sociale cu semenii din cauza imposibilității de deplasare este restabilită prin venirea în gospodărie a unui alt vârstnic singuratic. Mai mult decât atât, unii reprezentanți ai autorităților publice locale văd în această „fuziune” soluționarea necesităților ambilor vârstnici. Un vârstnic alungat de acasă de copii și nepoți și care a rămas fără loc de trai a format o comuniune liberă cu o bătrână la indicația angajaților primăriei din localitate. **„A cerut de la primărie ajutor, căci nu avea unde să se ducă. Fetele de la primărie l-au trimis la mine, că cică îs singură și eu, și am nevoie de ajutor...”** (IIA_E_15). **Alungat de către copii și nepoți de acasă, bătrânul și-a găsit adăpost, iar bătrâna este mulțumită de situație, deoarece se simte ajutorată și-și satisface nevoia de comunicare:** „Iaca așa și am început să trăim împreună. Eu nu pot merge, mă târâi mai mult în cârjă... El mă ajută mult, după lemne, după pâine, după apă... Da știi matale, mă iau cu vorba cu el seara și tot e mult... nu sunt singură...”. **Vârstnicii se atașează rapid de persoanele care le alungă singurătatea, care le sunt alături, oferindu-le comunicare și ajutor în satisfacerea necesităților vitale.** „Cel mai aproape acum e Vasile... El mă susține, mă ia cu binișorul, atunci când mi-i ciudă tare și necaz... El găsește o vorbă blândă să mi-o spună și mă ajută...” (IIA_E_15).

Un tablou mai dinamic al relaționării cu semenii a fost evidențiat de vârstnicii din azil incluși în studiu: „Pentru mine, toți din azil îmi sunt prieteni. Practic am prieteni în orice odaie” (FG_E_3_urban_azil); „Care-i în salon, cu acela vorbim, dar cu acei din sat, de acum eu nu mă mai întâlnesc, atâta cât eram acasă. Veneau, venea unul, venea altul, ce mai faci, da pe urmă cu aceștia din azil, cu cine altcineva?” (FG_E_4_rural_azil).

Observăm că relațiile sociale cu semenii se reduc la bătrânețe din cauza micșorării rețelei sociale și a faptului că vârstnicii se deplasează mai puțin, participă mai rar la evenimente comunitare. Relațiile cu semenii sunt reduse, lipsa comunicării și singurătatea sunt resimțite acut de vârstnicii din comunitate. Unele persoane în etate s-au arătat satisfăcute de modul de relaționare cu semenii, deși comunică preponderent cu partenerul de viață sau cu vecinii. Ei acceptă situația, argumentând că nu au cu cine mai mult comunica. Vârstnicii singuratici simt acut lipsa comunicării și relaționării cu ceilalți și aceasta are un impact negativ asupra sănătății

lor psihice. Vârstnicii instituționalizați simt că „sunt cu cineva”, dar „fără cineva din familie”.

• Relațiile cu alți membri ai comunității

Relațiile cu alți membri ai comunității sunt percepute de vârstnici prin prisma ajutorului obținut de la comunitate. Studiul denotă că unii vârstnici care au copii peste hotare consideră că **comunitatea îi ajută pe bătrâni**. Ajutorul la care se referă persoanele participante la studiu este un ajutor pentru bătrâni în general, indiferent de faptul dacă sunt sau nu copiii plecați la muncă peste hotare: *„Nouă așa ne-au dat 100 și matușca 100 de lei și înainte așa ne-a mai dat câte oleacă, și niște macaroane ne-au mai dat. La biserică ne-a dat un colăcel... Nu în fiecare an, acum numai. Acum ne-a dat poate vreo 2-3 săptămâni pe chestii de bătrânețe. A venit poștărița și ne-a făcut cunoscut ca să venim la primărie și am rugat-o pe poștăriță să îmi aducă acasă că nu pot merge, nu am transport până la primărie”* (IIA_E_5). Concomitent, unii vârstnici incluși în studiu sunt convinși că în cazul **unei situații de dificultate, oamenii din mahala sar în ajutor**: *„Da cum dară, preotul mă ajută, trăiesc cu dânsul alături, matușca...”* (IIA_E_6).

Studiul relevă și existența unor opinii mai pesimiste la vârstnici referitor la modul în care **comunitatea îi ajută pe bătrânii care au copii peste hotare**: *„În ziua de azi nu face să te jelui. La noi așa e lumea, că alții bat din palme, alții te vorbesc. Eu mă strădui să stau în casă. Am în fața ferestrei o bucățică de grădină și mai ies și stau acolo. Dar așa, eu nu mă duc la nimeni”* (IIA_E_12); *„Am auzit că în sat s-a dat la primărie, că vin ajutoare din alte țări. Eu așa ajutoare n-am primit. O dată m-au chemat și mi-au dat niște macaroane (zâmbește) și mai mult nu. N-am vrut că nuuu...! Las să dea la altul care... care-i mai sărac ca mine. Eu nu mă consider sărac! Mie mi-i rușine că eu am muncit pentru ca să am... să dau și la alții”* (IIA_E_13).

În unele cazuri, vârstnicii pledează pentru pedepsirea copiilor care și-au abandonat părinții: *„Eu consider că mai întâi de toate trebuie găsiți copiii care și-au părăsit părinții bătrâni fără ajutor și trebuie trași la răspundere... să fie pedepsiți așa oameni... fără inimă, să fie obligați să plătească”* (IIA_E_14).

Ajutorul din partea comunității facilitează buna relaționare a vârstnicilor cu membrii acesteia. În cazul vârstnicilor cu copii plecați la muncă peste hotare, se conturează o percepție contradictorie cu privire la ajutoarele oferite de primărie. Unii vârstnici consideră că sunt privați de ajutoare din cauza migrației copiilor, alții nu au asemenea percepții. Studiul a descoperit și existența viziunilor optimiste ale unor vârstnici referitor la susținerea și ajutorarea lor în caz de necesitate de către vecini. Această convingere denotă trăirea de către persoanele în etate a unor experiențe anterioare de acest gen în raport cu sine sau cu ceilalți. Unii vârstnici au atitudini

suspicioase și pesimiste față de sinceritatea relațiilor cu alți membri ai comunității și evită contactele sociale.

• Timpul liber

Datele colectate în cadrul studiului scot în evidență absența diversității petrecerii timpului liber de către vârstnicii cu copii aflați la muncă peste hotare. Unele persoane în etate în timpul liber privesc televizorul sau ascultă radioul: „Îmi pun radioul și ascult radio. Înainte, când nu puteam dormi, mă duceam și le cântam cântece la grădiniță și le povesteam toată noaptea. Acum pun radio lângă mine, telefonul tot lângă mine...” (IIA_E_6). Alți vârstnici au menționat că în timpul liber împlutesc, coc: „Am comenzi ca să coc pâine, plăcinte. Cu asta mă ocup. Să putem trăi” (IIA_E_18). Vârstnicii singuratici duc un mod de viață monoton, care îi apasă și timpul este perceput de ei ca fiind irosit fără folos. Descărcarea emoțională ca efect al acumulărilor condiționate de singurătate se produce prin comunicarea cu animalele din gospodărie și plâns. Această situație le acutizează sentimentul de inutilitate și incapacitate: „De dimineată până seara... aproape nimic nu fac... Iată m-am sculat dimineața că nu pot... m-am sculat la ora 8 și m-am așezat aici... și am mai plâns o dată... Și apoi ascult radioul, televizorul... stau așa... Pe urmă mă duc... spăl vasele... hrănesc câinele... vorbesc cu câinele... Da uneori deloc nu pot... șed așa răzimându-mă de masă...” (IIA_E_10). Totodată, cercetarea scoate în relief că unii vârstnici pur și simplu stau, nu au radio, televizor și nici nu pot realiza alte activități, din cauza decăderilor fizice și psihice: imposibilitatea de a se deplasa, boală, vedere slabă etc.

Vârstnicii aflați în plasament la azil au remarcat că se confruntă cu problema organizării eficiente a timpului liber, că nu se ține cont de doleanțele beneficiarilor: „Mai devreme, noi aveam așa camere, unde ne adunam și jucam dame, șah, domino. Nu mai sunt. Acum nu avem nici o joacă, evidentemente nu-s. Fac numai concerte și pe noi ne aduc chiar și cu forța acolo” (FG_E_3_urban_azil). În același timp, prestatorii de servicii rezidențiale pentru bătrâni au remarcat: „La teatru i-am dus fără de transport, la toate teatrele și palatul de operă și balet” (FG_E_3_urban_azil).

Problema organizării timpului liber al bătrânilor rămâne a fi doar problema lor. Frecvent, acest lucru este valid și pentru vârstnicii instituționalizați. Familia și comunitatea nu se implică în soluționarea acestei situații. Vârstnicii cu copii aflați la muncă peste hotare își petrec timpul liber diferit: (i) cei care au posibilitatea de deplasare și sunt împreună cu cineva privesc televizorul, ascultă radioul, împlutesc etc.; (ii) alții pur și simplu stau, nu au radio, televizor și, din cauza capacităților fizice și psihice reduse, nu au alte alternative de petrecere a timpului liber. Vârstnici aflați în plasament se confruntă și ei cu problema organizării eficiente a timpului liber.

1.3. Educația copiilor

• Accesul la educație (egalitatea oportunităților)

Limitarea accesului la servicii educaționale conduce la o scădere a capacităților de incluziune socială, prin diminuarea posibilităților de a obține o educație de bază, o profesie și, ulterior, un loc de muncă. Astfel, aceste persoane devin candidate la sărăcie și potențiali beneficiari ai serviciilor de asistență socială.

Studiul scoate în evidență că **migrarea la munci peste hotare devine o sursă de venit care, în majoritatea cazurilor, permite asigurarea copilului cu toate cele necesare pentru școală**. Remitențele contribuie substanțial atât la **pregătirea copilului pentru începutul anului școlar**: „În august, când trebuia să ne luăm de îmbrăcat... am luat de îmbrăcat și de încălțat. Am cheltuit mai mult de 600 de lei” (IIA_C_16); „Banii îi cheltuim pe haine, ne trebuie la școală cărți” (FG_C_2_rural), cât și pentru **necesitățile școlare cotidiene**: „Pentru gustare, pentru rechizite” (FG_C_2_rural); „Îmi lasă bani pentru școală – un caiet, o carte, pixuri” (IIA_C_1); „La școală, caiete trebuie să cumpăr, evaluări diferite la biologie etc.” (IIA_C_5); „Câteodată, cer și eu mai mulți bani că îmi trebuie la școală, pentru a cumpăra cărți” (IIA_C_6).

Posibilitatea de continuare a studiilor la treptele ulterioare de învățământ este evidențiată de către intervievați drept o oportunitate determinată de sursele financiare exterioare trimise de părinții care muncesc peste hotare: „Sora a plecat în România la universitate” (FG_C_2_rural); dar și de viitor: „Să ne ducem la liceu, în România” (FG_C_2_rural); „La universitate mă văd bine, am bursă mare” (IIA_C_2); „Eu vreau la facultate, să plec la Chișinău” (IIA_C_6); „La Politehnică vreau să mă duc” (IIA_C_13); „Vreau să învăț la Facultatea de Psihologie” (IIA_C_18). Copiii conștientizează importanța remitențelor și efortul părinților în acest sens: „Vreau să devin doctor, să ajut oamenii care sunt bolnavi. Am discutat cu părinții despre asta. Mama a spus că e foarte bine că doresc să devin doctor, dar trebuie să învăț foarte mult și bine pentru asta. Trebuie să mă strădui mai mult. Știu că e nevoie de mulți bani pentru a învăța de medic. Părinții pentru asta muncesc” (IIA_C_27). Experții intervievați au remarcat relația dintre ridicarea nivelului de trai în urma plecării părinților la muncă peste hotare și opțiunea de a continua studiile superioare: „Copiii cu părinți plecați, ținta lor e facultatea, ei nu acceptă și alte profesii... economia și juridica, doar se știe lucrul acesta... și la medicină” (FG_EC_rural).

Experții intervievați în cadrul cercetării au menționat un **aspect benefic al migrației părinților – remitențele contribuie la sporirea accesului la educație pentru categoriile cu venituri mici**: „Latura pozitivă este

starea financiară, de exemplu, părinții peste hotare pleacă și ei pot să facă ore suplimentare”; „O mică parte fac, ajută la reparație, dar puțini”; „Nu-mai când fac reparații în clase, dar așa nu” (FG_EC_rural), fapt remarcat și evidențiat drept pozitiv, de altfel, și de copiii intervievați: „Să venim decent îmbrăcați la școală, să nu ne fie rușine” (FG_C_1_urban); „Pentru ferestre, reparație. Prima zi când au pus perdelele așa de frumos era” (IIA_C_12). Situația este mai dificilă atunci când remitențele sunt foarte mici sau practic nu există. Este ilustrativ exemplul unei persoane în etate, de 62 de ani, care îngrijește de doi nepoți, iar suportul din străinătate este foarte modest: „La dâșii de anul ista sau de doi ani s-a făcut liceu, că era școală, dar acum e liceu și trebuie de plătit. Dar am scris cerere la școală că eu nu am din ce plăti. Și câteodată și cadouri pentru învățători: când am dau, dar când n-am – nu dau”. În același context, vârstnica relatează și despre o abordare mai diferențiată a elevilor din partea cadrelor didactice atunci când aceștia sunt în situație financiară mai precară: „Dacă nu ești în rând cu toții, oricum te iau la ochi. Acum le-au trebuit câte 30 de lei de fiecare de Anul Nou ca să facă la profesori cadouri. De unde am avut, de unde n-am avut, dar am luat și le-am dat că-i o dată în an. Dar așa des nu le dau că n-am” (IIA_E_12).

Cercetarea a scos în evidență aspecte legate de condițiile mai dificile de organizare a procesului educativ și pregătire a copilului pentru viață: „Din cauză că învață la noi două licee, trebuie să venim și mai dimineată la școală și nu putem să ne ocupăm după lecții cu activități suplimentare. Nu avem cabinete suplimentare pentru că totul este ocupat. Cred că asta îmi provoacă neplăcere” (IIA_C_1). Redimensionarea rețelei de instituții de învățământ, în special din mediul rural, nu întotdeauna este privită ca fiind oportună și benefică pentru copii. Dilema este determinată de factorul demografic – micșorarea numărului de copii și, respectiv, a numărului de clase, școli: „Îi dureros acest lucru... Noi avem câte trei clase paralele în școală, dar acum avem o clasă de a întâia. De ce? Tineretul se duce, nu se mai nasc așa de mulți copii, și care se duc, înapoi ei nu mai revin. Ei trebuie să aștepte, să termine acolo o facultate. Poate când or îmbătrâni, s-or întoarce. Dar dacă copiii lor vor fi acolo, nu se mai întorc încoace” (FG_EC_rural) și de fenomenul optimizării sistemului educațional cu urmările respective – numărul mai mic de clase, numărul de ore mai redus, numărul de cadre didactice mai mic: „În satul vecin au închis școala. Ei nu mai au școală primară, i-au adus la noi, dar nu s-au deschis clase suplimentare. Ne-au repartizat în clasele care erau. Avem câte 34, 35 și 38 de elevi în clasă. Anul ăsta au mai adus încă o clasă de la Ciutești. Noi am avut o clasă de-a VI-a și ne-au mai adus 16 copii. Și nu ne-au deschis o clasă, ni i-au pus aici” (FG_EC_rural).

Analiza cadrului legislativ și a structurii învățământului preuniversitar relevă prezența premiselor politice, juridice și structurale pentru educa-

ția de calitate și accesul fiecărui copil la educația de calitate, inclusiv a copiilor cu părinți plecați peste hotare. Însă recunoașterea oficială și garantarea egalității șanselor la educație și protecția socială de către legislație nu sunt o condiție suficientă pentru eliminarea inechităților în domeniu. În baza studiului, se atestă o diminuare a rolului școlii în viața copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare. Acest fapt reduce ulterior șansele de integrare economică și socială.

Pe de altă parte, migrarea la munci peste hotare a părinților devine o sursă de venit ce contribuie la sporirea accesului la educație, în marea majoritate universitară, a copiilor lăsați singuri acasă. Remitențele contribuie, de asemenea, la asigurarea copilului cu toate cele necesare pentru începutul anului școlar, cât și pentru necesitățile școlare cotidiene.

Dificilă la aceste capitole este situația copiilor, în cazul în care părinții plecați la muncă în străinătate nu trimit remitențe sau au dispărut.

Evidența copiilor cu părinți aflați la muncă peste hotare este importantă. În instituțiile de învățământ există o evidență a acestor copii, însă, trebuie identificate modalități pentru o mai bună monitorizare și evidență a lor și a situației lor familiale.

• Rezultate școlare, modificări în reușită

Procesul de formare a personalității umane are loc în cadrul activității sistemice, organizate, instituționalizate de educație care, împreună cu cea de învățare, formează o entitate unică. Aceasta însă nu trebuie să condiționeze doar asimilarea de informații, dar și formarea capacităților de orientare, a gândirii divergente, creativității etc., care permit copilului adaptarea optimă la condițiile sociale. Succesul școlar cuprinde capacități intelectuale formate, cunoștințe, abilități de aplicare a acestora, trășături non-cognitive de personalitate, precum și implicarea în activitatea extrașcolară. Reușita școlară (randamentul adecvat) este trăită de elev ca un sentiment de succes, iar nereușita (randamentul scăzut) este percepută ca un insucces.

Datele colectate în cadrul prezentului studiu demonstrează că factorii familiali sunt deosebit de relevanți în realizarea reușitei școlare. Implicarea părinților în procesul de organizare a regimului școlar este esențială, părinții având roluri atât de monitorizare, cât și de orientare. **Lipsa controlului și suportului conduce la o frecvență redusă, ocazională:** „Nu mă pot trezi de dimineată... nu chiar târziu mă culc, dar la prima lecție sunt cazuri că nu vin” (FG_C_1_urban); „Dimineata e greu să te trezești la școală când rămâi singur acasă, chiar dacă te trezești, te întorci pe partea cealaltă... te duci la școală la a doua oră...” (FG_C_3_rural) sau chiar la **abandon școlar:** „Când sunt singuri acasă, de la început învață bine, dar

de la un timp încep să nu mai vină la școală” (FG_C_2_rural); „Nu frecventez școala... fiindcă părinții nu-mi dau voie... nu are cine să aibă grijă de gospodărie” (IIA_C_22). Multiple sunt cazurile în care în mediul rural, **școala nu este o prioritate în comparație cu alte activități**. Acest fapt este tolerat de părinții, tutorii sau persoanele în grija cărora sunt lăsați copiii: „Când trebuie să ajut la cote sau la vie, atunci lipsesc” (FG_C_1_urban); „De obicei, cade peste umerii copilului, care el de acum trebuie să ieie hotărârea în locul mamei, în locul tatălui, ca să lucreze în gospodărie” (FG_EC_rural); „Trebuie să îngrijesc de animale, să fac singură mâncare, să spăl blidele, să fac ordine în casă, să am grijă și pe afară să fac ordine, să mai strâng” (IIA_C_1).

Un alt aspect reliefat în cadrul cercetării care cuprinde o mare parte din timpul copilului și influențează randamentul școlar este **grija pentru frații / surorile mai mici**: „Stau cu sora mai mică... cât stau cu ea nu pot să mai lucrez, că-i „mânzoasă” și plânge după mine” (IIA_C_6); „Am început să am alte griji... casa, sora, mâncarea... am multe absențe la școală, nu reușesc” (IIA_C_19); „Surioara s-a îmbolnăvit, o avut febră până la 39 de grade, am stat o săptămână acasă, la școală nu m-am dus, am avut grijă de ea, i-am dat medicamente, am fost la medic” (IIA_C_21). Astfel, copiii mai mari ajung să fie și mamă și tată pentru frații și surorile mai mici.

Experții au relatat că **responsabilitățile noi lasă o amprentă asupra frecventării școlii de către copii și asupra întârzierilor la școală**: „Doarme până la 10 și vine la a treia lecție” (FG_EC_rural).

Un diriginte la clasa a 11-a a povestit în cadrul focus-grupului cu participarea experților despre un băiat rămas fără îngrijire părintească în urma migrației părinților la munci peste hotare că „*el are probleme. El singur își face mâncare, singur conduce gospodăria. El îmi spune că: „am să întârzi la lecții, că trebuie să strâng la teasc”* (FG_EC_rural).

O profesoară a remarcat în cadrul discuțiilor focus-grup că copiii des își cer voie de la ore din cauză că au griji suplimentare, din categoria grijiilor părinților: „Au venit niște oameni la curățit via și eu trebuie să le duc mâncare” (FG_EC_rural).

În aceste situații copiii ajung să pregătească temele pentru acasă doar spre seară sau noaptea, să aibă o atitudine superficială față de unele discipline ori să le ignore totalmente pe altele: „Lecțiile le fac seara, dar nu reușesc să le fac pe toate...” (IIA_C_6).

Parintele / ții trebuie să meargă la școală, să afle tot ce trebuie să știe despre copil de la învățător ori diriginte, iar copilul trebuie să știe că este verificat. Copilul cu părinți plecați peste hotare, deseori, nu are certitudinea că parintele său este la curent cu situația școlară: „Parintele se duce peste hotare pentru o viață mai decentă pentru copil, dar nu este

mândru de el, el s-a lăsat, nu are aceeași perspectivă la școală cum o avea” (FG_C_2_rural). Copilul **nu simte prezența autoritară și ocrotitoare a părinților**: „Părinții nu trebuie să-și lase copiii. Sau dacă i-au lăsat, să vină o dată sau de două ori pe an acasă. Iar copiii să nu piardă încrederea în ei, să învețe mai departe cum învățau până acum” (FG_C_2_rural); „Nu-i cine să-mi spună: „Ia și învață” (FG_C_4_rural). **Lipsa controlului favorizează libertinismul**: „Părintele dacă e plecat peste hotare, copilul nu are grijă să-și facă temele pentru acasă... Când este părintele, în fiecare seară te întrebă dacă ți-ai făcut temele... Dar dacă este plecat peste hotare și seara când sună te întreabă dacă ți-ai făcut lecțiile, spun „da, mamă”, dar ea nu-i alături ca să vadă” (FG_C_3_rural) și contribuie la dezvoltarea **devierilor de comportament**: „Sunt unii copii care fac probleme în tot anturajul de prieteni, în școală, adică fac probleme profesorilor, adică nu ascultă la lecții și distrag, vorbesc urât, se adresează profesorilor foarte urât, ceea ce influențează și clasa” (FG_C_3_rural). Dezinteresul părinților plecați în străinătate față de copiii lor conduce la faptul că atunci când aceștia descoperă că-și pot petrece timpul altfel decât învățând la școală, nu mai merg la instituția de învățământ, având certitudinea că nu are cine-i controla.

Cercetarea a evidențiat că unii bunei în grija cărora sunt lăsați copiii au competență și experiență pentru a contribui la însușirea științei de carte: „Pe mine mă ajută bunelul, el foarte bine a învățat și la orice temă el mă ajută și este corect chiar” (FG_C_4_rural). Elocvent în acest sens este cazul unei femei de 63 de ani, care are grijă de nepotul său, a cărui mamă este plecată în străinătate de patru ani. Copilul a mers în clasa întâi cu bunica: „Taman când era mai greu”. Bunica a oferit ajutor nepotului timp de trei ani de zile. Astăzi copilul este în clasa a IV-a, iar bunica a afirmat că nu mai poate face față programului școlar: „La matematică... acum nu pot pentru că s-a schimbat, nu este ca mai înainte. Engleza o învață... el mă corectează și îmi spune că nu pot vorbi corect engleza” (IIA_E_4).

Nu întotdeauna rolul de îngrijitor este pe măsura așteptărilor, condiționate de exigențele educaționale moderne: „Da nu pot să ne lămurească (buneii). Că dacă nu înțelegem ceva, mămica îndată mă lămurește. Nu înțeleg, mămica, te rog, mă lămurești?! Și mama zice: „Bine”. Da, dacă era bunica... bunica cum era să mă lămurească, nu era să mă lămurească, nu mai ține minte matematica” (FG_C_4_rural). În plus, vorbim și despre neputința fizică caracteristică etății vârstnicilor și despre grijile cotidiene ale acestora: „Buneii au o vârstă și au o ocupație, puțin li se acordă timp copiilor și chiar vin nepregătiți, „bunica n-o vrut să mă ajute”, „bunica a uitat” (FG_EC_rural).

Părinții acestei categorii de copii nu se implică în îndrumarea extrașcolară: „Nu îi putem include în măsuri extrașcolare, este foarte greu” (FG_EC_ru-

ral), fapt care îi face pe copii să fie privați de activități dezvoltative și de comunicare. În educația extrașcolară a nepoților intervin activ buneii atunci când sunt în putere și există resurse: „Se ocupă... îl duceam la „Speranța” la gimnastică... și apoi la „Zimbru” la fotbal...” (IIA_E_9). Implicarea slăbă a copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare este determinată și de lipsa de timp, deoarece ei sunt dominați de grijile gospodăriei.

Copiii ajung să-și aleagă domeniul de interese și ocupațiile sub influența prietenilor, colegilor. Un caz identificat în cadrul studiului demonstrează că nu întotdeauna aceste alegeri sunt cele mai potrivite și inofensive: „La școală s-a împrietenit cu o minoră care a practicat servicii sexuale și de la care a învățat despre posibilitatea de-a face bani ușor, tarifele și de unde poate recruta potențialii clienți. Deja a fost postat un anunț pe internet despre aceasta. Potențialul client a telefonat la Centru și a căutat posibilitatea de-a discuta cu minora, sub pretextul că este un coleg de clasă” (IIA_C_25).

Consumul cultural este un factor important care determină formarea unui anumit stil de viață pentru copil și influențează reușita lui școlară. Studiul denotă că **televizorul** (mijloc ieftin și accesibil) și **calculatorul** sunt sursele esențiale în asimilarea informației culturale: „Mă uit la televizor... desene animate” (IIA_C_14); „Multe aflu din emisiuni TV. Chiar ieri am privit una – „Sex înainte și după căsătorie”. Mi-a fost foarte interesant, am aflat multe” (IIA_C_1); „La computer – acolo numai ai scris și deodată, ce întrebare ai, toate răspunsurile le aflu” (IIA_C_23). Cărțile, jucăriile dezvoltative, ziarele și revistele, deși nu sunt prioritare în cheltuirea remitențelor, totuși, sunt prezente: „Eu îmi cumpăr numai povești. Nu știu care mai tare îmi place, ele toate sunt frumoase” (IIA_C_5). **Rare sunt intențiile și preocupările** copiilor **de a merge la o bibliotecă sau a lectura**: „Cel mai mult îmi place să citesc cărți... eu mă duc și rămân singură la bibliotecă, citesc mai multe... în limba engleză” (IIA_C_16). Doar părinții care au o viață culturală activă și vor fi insistenți în acest sens prin exemplul propriu și investirea în cărți, jucării utile etc. își vor determina copiii să înțeleagă că, de fapt, cultura este o componentă importantă a dezvoltării.

Reușita școlară este influențată și de **particularitățile individuale ale elevilor**: nivelul de aspirații, motivațiile, atitudinea față de școală, încrederea în instituția școlară. **Maturitatea emoțional-afectivă** (voința, capacitatea de autoreglare) a copilului este decisivă în conturarea gradului de dezvoltare a personalității și a întregii activități școlare a acestuia: „Vreau să-mi iasă notă bună la semestru... pentru asta trebuie să învăț” (IIA_C_24); „Învățăm bine, dar se poate mai bine. Trebuie să ne străduim mai mult, să facem exerciții adăugător. Mama este mulțumită de rezultate la învățătură” (IIA_C_26).

Evaluarea randamentului școlar formează elevului **capacitatea de autoevaluare, încredere în sine și determină aspirațiile** acestuia: „*Stăm mulțișor și pregătim lecțiile..., dar când venim la școală, apoi nu ne întreabă... și-mi pare rău că nu ne întreabă... Și pe urmă zic că la a doua lecție, și-apoi nu ne întreabă și tot așa... Și se întâmplă că degeaba am făcut lecțiile, temele pe-acasă*” (IIA_C_11). În acest sens, tehnologiile pedagogice trebuie aplicate **individualizat** fără ca să se diminueze încrederea și dorința copiilor de a învăța.

Formarea atitudinii față de activitatea școlară, aflată într-o relație determinantă cu reușita școlară, este condiționată de o motivație eficientă: „*Totuna trebuie să învăț, pentru că dacă nu o să învăț, apoi mai departe...*” (IIA_C_4); „*Mama a plecat de la vârsta de cinci ani... de mică sunt cu puterile mele și, apropo de succesele pe care le am, am nivelul meu în care totul depinde de mine și mă strădui să nu dau greș*” (FG_C_3_rural). Studiul a identificat că elevii migranților au uneori o atitudine ostilă față de școală, nu sunt suficient de motivați pentru a se adapta cerințelor ei: „*Nu-și pregătesc regulat lecțiile, nu frecventează permanent orele și sunt mai libertini*” (FG_C_2_rural). La originea acestei abordări se află fie educația necorespunzătoare din familie: „*Mie mulți îmi spun ca să învăț bine și mie atât de mult mi-or cumpăra, asta pentru mine nu e important*” (FG_C_3_rural), fie greșelile pedagogice ale profesorului: „*Profesorii ne pun note foarte rele pentru că vorbești la lecții și atunci când vrem să punem o întrebare, profesoara ne răspunde că „nu trebuie să repete de două ori”. Iar dacă mai întrebăm încă o dată, ne pune nota 2 și ne dă afară de la lecție. Când era mămica acasă, mai venea la școală și mai discuta cu ei, dar acum...*” (IIA_C_5).

Este incontestabilă importanța **susținerii și motivării școlarilor mici**. Cadrele didactice menționează dificultățile pe care le întâmpină aceștia în procesul de adaptare școlară și atenționează necesitatea și importanța existenței unui suport din partea părinților. „*Stresul psihologic, ei sunt cu clasele primare și clasa I-a are o perioadă de adaptare. Copiii care sunt fără părinți sunt lăsați în grija bunelor sau rudelor, surorilor sau fraților mai mari. În perioada de adaptare ei îi aduc și îi iau de la școală. Majoritatea copiilor care nu au părinți simt durerea că nu vine mama să îl ia sau tata*” (FG_EC_urban).

Efortul fizic și intelectual pe care trebuie să-l depună copilul în procesul de învățare trebuie să fie conjugat de o exigență adecvată atât din partea cadrului didactic, cât și a părintelui. Doar acest echilibru asigură satisfacția: „*Sunt fericită când primesc note mari*” (IIA_C_8) și sentimentul succesului: „*Îmi place școala. Sunt eminentă și așa am fost mereu. Sora, la fel, învață foarte bine. Numai că sora este foarte „dezghețată”, iar eu sunt mai timidă*” (IIA_C_18). Carențele unor componente ale acestui echilibru al copiilor

cu părinții plecați la muncă peste hotare contribuie la dezvoltarea insuccesului: „Învăț mediu, nu prea sunt mulțumit” (IIA_C_9).

În cadrul cercetării s-a observat că încrederea în forțele proprii de a face față sarcinilor și mediului școlar va determina comportamentul elevului cu părinți aflați în străinătate. În familie și apoi în școală sunt formate valorile care orientează comportamentul elevului. **Acceptarea, încurajarea și mediul pozitiv** comportamental vor **genera reușita școlară** a acestor copii: „Eu cred că dacă părinții sunt cu ei de mici, îi învață că trebuie să învețe și la ei așa e format că trebuie să învețe și trebuie să primească o notă în fiecare zi și dacă părinții pleacă ei tot învață” (FG_C_3_rural); „La lecții mă adresez doar profesoarei, dacă nu înțeleg ceva o întreb pe profesoară și ea îmi spune ce și cum trebuie să fac” (IIA_C_16). **Mediul ambiguu și frustrant, neîncrederea și decepția determină eșecul școlar**: „Eu cred că părintele care este acasă în fiecare dimineață te trimite la școală și când vii, mămica întotdeauna se uită ce note ai și spune: „Da ce ai așa notă rea?”. „Ei, da acolo n-am înțeles”. Și mămica întotdeauna la sfârșit de săptămână se uită în agendă. Dacă nu era mămica, cine se iută, bunica? Bunica nu înțelege” (FG_C_4_rural).

Există o relație de interacțiune între succesul școlar și nivelul de aspirație (nevoia de auto-realizare și autocunoaștere) al elevului cu părinți migranți, deseori imprimpată în aspirațiile de viitor: „Eu vreau să fac o școală mare și să vină toți copiii să învețe. Să fie deștepți și inteligenți” (IIA_C_12); „Eu îmi doresc să învăț și încă o dată să învăț... În viață mi-am pus scopul să devin judecător” (E_18_15ani_feminin_familie).

Studiul constată că **reușita școlară a copilului singur acasă este influențată de aspirațiile grupului social** (familia sau grupul școlar) din care face parte. El nu poate fi „izolat” de mediul social în care își desfășoară activitatea și sub influența căruia își formează conștiința de sine, fără de care nu se poate vorbi despre un nivel de aspirație: „E important să mergem la școală pentru a avea mai multe cunoștințe. Așa a spus mama” (IIA_C_26). **Problemele de relaționare cu adulții** la acest capitol se evidențiază anume la acest compartiment, în special, atunci când randamentul școlar este sub nivelul așteptărilor: „Când primesc note rele, mai jos de 7-8... câteodată ne mai certăm, dar oricum ne împăcam” (IIA_C_3). Astfel, copiii rămași singuri acasă, pe care nu are cine să îi întrebe zilnic despre starea lor fizică și emoțională, situația de la școală ori alte probleme cotidiene, **ajung în situații disperate, iar în unele cazuri se cunosc insuccesul și abandonul școlar**. Neparticiparea părinților la viața școlară a copilului este semnificativă.

Aspirațiile elevului cu părinți plecați la muncă peste hotare **evoluează** pe fundalul interacțiunilor sociale, în sensul unei apropieri de aspirațiile

mai ridicate ale membrilor grupului de referință (cum ar fi grupul „clasa”, „școală”): „Ai mei mă îndrumă să învăț, ca să am o profesie la noi în țară, o profesie mai decentă, la nivel superior și eu spre asta tind” (FG_C_3_rural); „Sunt mulți copii care cred că dacă părinții mei nu au învățat nici eu n-o să învăț. O să mă duc și eu la Moscova, dar asta nu-i corect, pentru că se spune: învață pentru a învinge, pentru că toate aceste cunoștințe contribuie la formarea ta în societate” (FG_C_3_rural).

Reușita școlară este condiționată și de **atmosfera prietenoasă** pe care o determină mediul școlar pentru copiii care suferă de singurătate din cauza părinților plecați: „La școală mă simt bine, bucuros” (IIA_C_3); „Nu îmi place când mă pedepsește cineva la școală” (IIA_C_10); „Școala să devină mai bună” (IIA_C_24).

Rezolvarea problemelor de educație poate fi eficientă și pozitivă în aceste situații doar dacă se bazează pe abordarea individualizată a elevilor, ținând cont de trăsăturile personalității elevului, de relația dintre copil și educator, de atitudinea lui față de procedeul pedagogic folosit. Colaborarea permanentă cu familia (atât cu membrii plecați la muncă în străinătate, cât și cu cei în grija cărora se află copilul) conduce la depistarea greșelilor în relația cu copilul și-l pot ajuta prin comunicare și interacțiune pozitivă să preîntâmpine eșecul, ba mai mult, să aibă succes, reușită școlară. Situația unui băiat de 15 ani, a cărui mamă este plecată de opt ani în străinătate și care locuiește cu mătușa în vârstă de doar 20 de ani, este elocventă în acest sens. Persoana de suport fără autoritate și experiență, lipsa permanentă a mamei care vine acasă o dată în an sau o dată la doi ani determină diminuarea unei sincerități în relații, acomodarea realității la cerințe și distorsionarea situației: „Am acumulat note negative, astea nu le spun... că mă ocărăște” (IIA_C_29). Nu toți părinții își pot îndruma corect copiii, în special, atunci când nu sunt alături de aceștia. Tocmai de aceea **cadrele didactice trebuie să dețină informații despre aceste familii pentru a sprijini părinții să devină factori pozitivi în dezvoltarea copiilor**, precum și copiii să devină motivați și să simtă necesitatea reîntoarcerii acasă a părinților. Practic, copiii vin cu soluția lor pentru depășirea acestor probleme care trebuie doar preluată corect: „Să ascultăm mai multe păreri și să ne facem noi singuri. Adică oricum părinții ne mai sună, mai întrebăm și părinții, și prietenii, și profesorii cu care ne înțelegem mai bine și depășim astfel problemele” (FG_C_2_rural).

Este incontestabilă importanța **parteneriatului eficient** în realizarea educației, în special, a parteneriatului dintre școală și familie. În acest context, experții Ministerului Educației au identificat care pot fi obstacolele parteneriatului: „Pot fi de ordin material și de ordin comportamental. Barierele care deseori apar la acest capitol țin de perceperea incorectă sau parțială a responsabilităților privind educația copiilor (cine este responsabil: școala?

familia?); libertatea de alegere a instituției de învățământ; relația dintre mediul familial și rezultatele școlare ale elevului; procesul de participare a părinților la viața școlară”. Trebuie analizați factorii care ar putea contribui la stabilitate: „Pregătirea psihologică, pedagogică și managerială a cadrelor didactice și a managerilor instituțiilor de învățământ; gradul de deschidere a cadrelor didactice, perceperea rolului și locului părinților în procesul educațional; timpul acordat cunoașterii elevilor și activităților organizate cu părinții” (IIA_EC_6).

Cercetarea constată că **impedimentele care afectează succesul școlar** al copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare pot fi conturate prin:

- **Lipsa supravegherii și controlului, dezinteresul față de propriii copii:** „Mulți copii cu părinți peste hotare s-au lăsat la învățătură, fug de la lecții” (FG_C_2_rural); „Da mama nu-i acasă, tata-i plecat, cine-i controlează pe dâșii? Mă rog, eu le pun notele, că-i patru, că-i cinci, dar n-are cine să le controleze agendele” (FG_EC_rural); „Mă întreabă (mama plecată peste hotare) cum învăț la școală și îi spun că bine, dar am și un 2 la educația civică, dar nu i-am spus, nimeni nu știe de 2, că eu nu le dau voie lui tata și fratelui să se uite în agendă” (IIA_C_6).
- **Inadecvarea coraportului de responsabilități ale copilului și asumarea de către acesta a unor responsabilități nepotrivite vârstei:** „Cea mai mare grijă a mea sunt treburile casnice. De exemplu, trebuie să fac curat, să spăl haine ale fratelui și ale mele, mai multe, mâncare câteodată pot să fac. Dar ei sunt înțelegători și nu am foarte mult de lucru. Mai mult mă bazez pe învățătură, mai mult învăț, fac diferite ore suplimentare – franceză, engleză câteodată...” (FG_C_3).
- **Diminuarea relațiilor copiilor cu părinții:** „Prin internet se văd, dar se simte distanța asta între ei” (FG_EC_rural) și lipsa comunicării adecvate cu aceștia: „De fapt, eu consider că nu am familie... Nimănui nu-i pot spune acest lucru... vreau să-i spun cuiva apropiat, dar nu am această persoană, nici nu știu cine ar putea fi... Eu nu am cu cine vorbi, eu nu știu când este bine ce fac și când este rău” (IIA_C_17).
- **Rolul inversat, părinții caută în copii împlinirea propriilor nevoi emoționale:** „Ei oferă bani ca să se răscumpere, pentru dragostea părintească lipsă” (FG_EC_rural); „Neajunsul dragostei și căldurii sufletești se compensează cu telefoane, haine scumpe, bijuterii, tehnică diferită și vreau să spun că acei părinți care compensează absența, ei se transformă foarte des în victima crimei” (FG_EC_urban).
- **Lipsa parteneriatului familie-școală:** „Ne vine greu să lucrăm cu dâșii, e foarte greu de lucrat. Când este o legătură între familie și școală, atunci

și lucrul mai merge, dar așa s-a lăsat în sama școlii, în sama dirigintelui” (FG_EC_rural).

Opinia reprezentanților Ministerului Educației, în acest context, este relevantă în atribuirea rolului decisiv în educația și asigurarea dreptului la educație al copilului de către părinți: *„Important este să nu uităm că primul educator al copilului este familia, iar legea garantează respectarea dreptului inalienabil al părinților, în funcție de posibilitățile lor, să dea copiilor educația morală, intelectuală, fizică, socială și religioasă”* (IIA_EC_6).

Studiul permite să conchidem că relevanți în realizarea reușitei școlare sunt factorii familiari care au rolul de monitorizare și de orientare. Părinții plecați la muncă peste hotare asigură un control și un suport redus copiilor în traseul școlar al acestora. Acest fapt condiționează frecvență redusă, ocazională sau chiar abandonul școlar, dezvoltarea devierilor de comportament. Buneii în grija cărora sunt lăsați copiii nu întotdeauna sunt de ajutor la însușirea științei de carte. Situația este determinată de insuficiența de competență și experiență pentru a face față curriculei contemporane sau de neputința fizică caracteristică etății vârstnicilor și grijile cotidiene ale acestora.

Implicarea extrașcolară este un punct vulnerabil al copiilor cu părinți plecați la muncă în străinătate. Aceștia manifestă o implicare redusă în îndrumarea extrașcolară a copiilor, care în astfel de situații sunt influențați de alte grupuri de referință, deseori nocive.

Consumul cultural al copiilor cu părinții aflați la muncă în străinătate este în majoritatea cazurilor limitat la televizor și calculator. Cărțile, jucăriile dezvoltative, ziarele și revistele sunt întâlnite foarte rar printre priorități în cheltuirea remitențelor.

Atitudinea față de activitatea școlară a elevilor migranților uneori se caracterizează prin ostilitate și motivație redusă pentru a se adapta situației. La originea acestei abordări este fie educația necorespunzătoare din familie, fie mediul ambiguu și frustrant, neîncrederea și decepția.

Impedimentele care afectează succesul școlar al copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare pot fi conturate prin lipsa supravegherii și controlului, dezinteresul față de propriii copii, incertitudinea copilului că părintele este la curent cu situația școlară, lipsa prezenței autoritare și ocrotitoare a părinților; inadecvarea raportului de responsabilități ale copilului și asumarea de către acesta a unor responsabilități neadecvate vârstei (în special, pentru mediul rural), grija pentru frații / surorile mai mici etc.); diminuarea relațiilor copiilor cu părinții și lipsa comunicării adecvate cu aceștia; rolul inversat atunci când părinții caută în copii împlinirea propriilor nevoi emoționale; lipsa parteneriatului familie-școală.

• Relația cu elevii și profesorii la școală

Mediul școlar (calitatea echipamentelor școlare și a programelor, laboratoare, materialele didactice, manualele), caracteristicile cadrelor didactice (studii, vechimea, calificările) nu au o influență semnificativă asupra reușitei școlare a copiilor cu părinții aflați la muncă peste hotare, atâta timp cât toți copiii din comunitate merg la aceeași instituție școlară. Ceea ce afectează acest proces este atitudinea și implicarea cadrelor didactice, precum și a colegilor de clasă ai acestor copii: *„La nivel de instituții școlare se înregistrează la acest capitol disparități la nivel de relații copil-copil, copil-cadru didactic, părinți-cadru didactic”* (FG_EC_urban).

Problemele semnificative identificate de cercetare la acest capitol se referă la modul de relaționare cu colegii de școală. De altfel, la prima vedere, copiii migranților nu determină nici un fel de schimbare la nivel de relații cu colegii de clasă: *„Încă din clasa întâi noi suntem toți aceeași prieteni”* (IIA_C_2); *„Prietenim toți... nu contează faptul că părinții sunt plecați”* (IIA_C_5). Însă, în același timp, **copiii care au părinți plecați la muncă peste hotare sunt** deosebit de **rezervați** în relațiile cu semenii referitor la ceea ce se întâmplă la ei acasă: *„Ce au colegii cu viața de acasă, nu are nimic în comun, la școală este la școală, iar acasă este acasă”; „Nu vreau să știe, ce se întâmplă în familie”; „Cred că nu îi interesează pe colegi cu ce ocazie au plecat părinții sau de ce au plecat. Asta nu este problema lor, este a noastră, nu este legat nimic cu colegii”* (FG_C_1_urban). În acest context, se conturează **o distanțare, o rezervare și o frustrare** față de semenii cu părinții care sunt acasă: *„Persoanele la care părinții nu sunt plecați consideră că nu este bine fără părinți și nu ne înțeleg”* (FG_C_1_urban); *„Nu am mulți prieteni, pentru că nu mă înțeleg toți, foarte mulți sunt invidioși, dar chiar foarte mulți pe mine, pentru că au impresia că dacă părinții mei sunt plecați eu am de toate, dar nu este chiar așa”* (IIA_C_28). Copilul conștientizează că starea de lucruri nu este normală, se simte afectat de ea și încearcă să prezinte o formă de protecție prin adoptarea unui comportament rezervat: *„Nu spun colegilor... când o să se ducă și la dânsul atunci o să simtă ce este asta”* (FG_C_1_urban) și elucidarea doar a unor povești pozitive, de succes din viața din afara țării: *„Îi spun pentru că îi interesează cum este acolo, este frumos, cum este la mare acolo, că acolo este mai frumos, altceva nu discutăm”* (FG_C_1_urban).

Semenii cu care sunt discutate aspectele despre părinții plecați peste hotare sunt cei care au cel puțin tangențial o problemă similară: *„Câteodată mai discutăm despre plecarea părinților. Despre școală discutăm și apoi despre părinți. Ei tot au rude plecate, nu părinții lor, dar sora mamei lui este plecată”* (IIA_C_5).

Există situații în care copiii ai căror părinți sunt în străinătate neglijează colegii de școală, schimbă grupul de prieteni și *„se iau cu persoane mai*

mari și încep a uita de școală, persoanele mai mari fiind mai libere pentru distracție (FG_C_2_rural): „Am și prieteni în afara școlii, mai maturi decât mine” (IIA_C_4) sau formează grupuri specifice la nivel de clasă: „În clasă se simte apariția unor grupări, în loc să fie un colectiv, ei încep să se grupeze după partea materială”; „Au mobile mai performante, au internet acasă, ei discută, parcă pe ceilalți i-ar lăsa într-o parte” (FG_EC_rural). Sunt cazuri în care copiii migranților devin lideri în clasă doar din motivul situației economice: „Acel care învață mai bine poate fi ignorat de acel care nu învață, dar are bani” (FG_EC_rural).

Studiul a constatat că deseori schimbarea locului de trai și, respectiv, a instituției școlare, din cauza migrării părintelui, determină o integrare dificilă a copilului în noul colectiv de elevi, iar lipsa unui suport, în acest sens, condiționează neatractivitatea studiilor: „Când eram la Nisporeni, îmi plăcea școala, era interesant, mă înțelegeam bine cu colegii. Dar de când ne-am mutat în sat, am probleme. Nu-mi plac colegii, sunt grosolani, folosesc expresii urâte, sunt brutali” (IIA_C_19); „Nu îmi place prea mult școala în care învăț, fiindcă avem copii problematici” (IIA_C_24).

Deși cercetarea a relevat că copiii conștientizează motivele care i-au determinat pe părinți să plece la muncă în străinătate și chiar apreciază faptul că își pot permite mai multe, că sunt mai liberi, **comunicarea și carența de afecțiune persistă ca probleme nesoluționate și determinante în relația cu cei din jur** (în special cu colegii de școală, cadrele didactice) și în comportament la general: „Ei devin mai retrași, depinde de caracter, unii sunt mai comunicabili, iar alții chiar tac, trebuie să-ți dai seama ce se întâmplă în sufletul lui, să-l înțelegi. Alții sunt obraznici, brutali, adică banul îl pun mai presus ca toate și pot să se uite de sus în jos la tine” (FG_EC_rural).

Studiul atestă că uneori **cadrele didactice intră în relație cu părinții**, asumându-și rolul de consultant al familiei în soluționarea problemelor apărute la copiii migranților pe parcursul traseului școlar al acestora. Implicarea în acest caz începe de la **schimbul de informații privind conduita elevului**: „Dacă reușește să vină la școală măcar pieptănată, să fie așa frumos aranjată, dacă are manuale, îi ajung materiale, dacă îi trebuie ceva la educația tehnologică” (FG_EC_rural); „Părinții încă vin la colaborare, când se întorc în țară, ajung la școală, tare vor să afle informație mai multă despre copilul lor, chiar câteodată sunt prezenți la lecție” (FG_EC_urban) și ajunge până la oferirea **indicațiilor metodice**: „El vine cu exercițiul, bunica nu l-a putut ajuta, sună părintele din Italia: „Vă rog, lămuriți-mi”, cât poți să-i lămurești prin telefon?” (FG_EC_rural).

În același timp, datele studiului indică faptul că sunt puțini părinți care, înainte de a pleca, vin să discute despre migrare și despre problemele ce pot apărea în relația copilului cu școala cu diriginții: „Când se duc,

practic, mai nu-i știi, după ce vin atunci pot să vină să vadă” (FG_EC_rural) și cei care se interesează frecvent de viața școlară a copiilor lor: „Anul acesta numai trei părinți au sunat, unul din Rusia, unul din Italia și unul tot din Italia, câte o dată numai” (FG_EC_rural); „Mama a venit în țară și copilul avea un comportament neadecvat și ea niciodată nu s-a prezentat la școală, măcar să întrebe care este situația copilului, că el este în clasa a 12-a, are BAC-ul și are probleme, dar ea nu se interesează” (FG_EC_urban).

În lipsa părinților migranți, cadrul didactic ajunge să colaboreze cu tutorele sau persoana în grija căreia este lăsat copilul. Intervenția acestora în viața școlară a copilului depinde foarte mult de nivelul educațional și cultural: *„Am întâlnit în viața mea tutelă chiar mai conștientă decât părinții, dar și tutelă care era permanent în stare de ebrietate” (FG_EC_urban).*

CASETA 14

Model de comunicare a dirigintelui cu părinții migranți (profesor de fizică și director adjunct la clasele primare, stagiu 21 ani)

„Unii din părinții care-s plecați peste hotare mai țin legătură cu diriginții. De exemplu, pe mine mă sună și mă întreabă, când au posibilitate, nu toți, care au adus elevul la liceu și vor ca el să facă facultate. Ei sună și întreabă despre reușită. Eu pe Skype le mai pun foaia cu note. Ei mă roagă, eu le aduc notele. Numai că le spun, numai să-i aud că au avut stres acolo... Că mamele plâng pentru nereușită și li-i destul că sunt departe, că și ele suferă acolo. Când copilul plânge, mama simte și invers. Și așa le spun: „Dacă aud că ați avut vreun stres ceva, aud că plângeți, am să vă mint atunci. Vreți să vă spun cum e drept, atunci primiți lucrurile așa cum sunt...”

Dacă părinții au un pic de educație, ei se țin de mine și le mai trimit ceva. Eu așa îi învăț pe părinți: „Remunerați-i pentru reușită, ce vreți de la dânsii, ce cereți de la ei... Vreți note, pentru asta remunerați-i. Vrea calculator – lăsați-l la sfârșitul semestrului să vă prezinte notele. Merită – îi luați, nu, mai amânați-l oleacă”.

Cadrele didactice, în special **diriginții**, constată studiul, sunt și pe post de **consilier al elevului**, fiind un **observator al comportamentului copiilor și un sfătuitor al acestora**: *„Profesorii sunt buni sfătuitori” (FG_C_2_rural)*. Cercetarea arată că **sunt profesori receptivi** la impedimentele copiilor, care le oferă sprijin și înțelegere: *„...Poate uneori, profesorii știind că copilul dat nu are sprijin de acasă, adică părinți, încearcă să se apropie mai mult de copil, să comunice mai mult cu el, să vadă dacă nu are unele probleme, să ajute la rezolvarea lor”; „Dacă avem unele probleme la școală, ne putem adresa la un anumit profesor să ne ajute” (FG_C_2_rural)*. Încrederea în profesori și un mediu școlar prietenos ajută copilul ai căror părinți sunt plecați peste hotare să se integreze în colectivul școlar și să parcurgă procesul educațional cu succes: *„La școală parcă înțeleg, dar până*

ajung acasă, ceva uit din ceea ce am înțeles. Profesoara mă ajută mai mult când facem matematica și învățătoare mea, conducătoarea. Ea mă ascultă și câteodată când eu mă enervez, ea îmi spune că nu trebuie să mă enervez pentru că îmi stric nervii” (IIA_C_10). Deseori, însă, cadrul didactic nu este perceput în acest fel și copilul trebuie să își asume singur soluționarea problemelor, fiind privat de suportul părinților plecați peste hotare: „Dacă apare un conflict între noi, n-am putea să le spunem părinților să îl rezolve, trebuie noi singuri...” (FG_C_2_rural); „Vedeți că suntem în sat și aici majoritatea profesorilor sunt din sat și din oraș și aceștia din oraș muncesc aici demult și într-un fel ei știu satul aproape tot și ți-i frică lor să le spui, pentru că dacă o să le spui, o să te trădeze și o să spună la alții, și o să iasă vorbă, poate viața lor e și altfel” (FG_C_3_rural).

Studiul constată **probleme de relaționare a copiilor** care au părinți la muncă în străinătate **cu cadrele didactice**, în special, privind modul de îndeplinire a cerințelor didactice: „Problema este mai conturată, mai evidențiată în cazul adolescenților și, în deosebi, la școală. Chiar am avut un caz. Eu predau și literatura universală în limbă franceză, deci, trebuie să citească romane. Și ea îmi spune că în roman nu este viață adevărată și că acum totul se bazează pe bani și nu ne învață cum să trăim o viață. M-a mirat faptul că această frază a fost aruncată de o fetiță la care părinții sunt plecați peste hotare. Asta a fost viziunea ei că în ziua de azi totul cu banul se face și informațiile le iau din computer, nu vizitează biblioteca, vizitează foarte rar biblioteca” (FG_EC_rural), dar și la nivel de comportament și intervenție a cadrelor didactice.

Dificultățile de relaționare a copilului cu părinți aflați în străinătate în cadrul vieții școlare sunt complexe. Fiecare din părțile implicate caută soluții pentru ameliorarea relațiilor. În acest context, psihologul școlar nu este întotdeauna opțiunea solicitată de copii. Multe școli **nu dispun de serviciul psihologic**, iar acolo unde acesta există, deseori categoria de copii vizată **nu cunoaște** cu ce se ocupă și că ar putea să se adreseze acestui specialist: „Nu știu... nu știu cu ce se ocupă; psihologul ne dă un mic ajutor” (FG_C_1_urban) sau sunt ghidați de anumite viziuni preconcepute de la alții sau neîncredere: „Noi facem diferite teste în care răspunzi la diferite întrebări și poate să vadă ce gândim noi și ce facem și ce atitudine avem noi față de unele lucruri. Și eu consider că trebuie un psiholog în școală, dar nu prea ne-am adresat, pentru că problemele mele nu se discută cu o persoană necunoscută” (FG_C_1_urban); „La noi există profesor de psihologie. Și, într-adevăr, ea are un nivel de cunoaștere și poate să-ți ofere sfaturi. Dar depinde de problemele pe care le ai. Eu, de exemplu, dacă am o problemă intimă, nu pot s-o destăinuiesc ei... Ni-meni n-o să spună: „dna Tatiana, să vă spun ce probleme am eu...” Psiholog, dar să fie străin” (FG_C_3_rural). Puțini din copiii intervievați acceptă și recunosc valoarea intervenției psihologice: „Cu psihologul câteodată mai

vorbesc” (IIA_C_11); „Când eram la Nisporeni, mergeam des și vorbeam cu psihologul școlii. Mă împăcam foarte bine cu ea și găseam susținere și sfaturi utile” (IIA_C_19).

Importanța serviciului psihologic și valoarea asistenței acestuia sunt enunțate și de specialiștii din domeniu atât din mediul rural, cât și din cel urban prin:

- **Suportul acordat cadrelor didactice** în viața școlară: *„Să ajute dirigintele ca mai bine să cunoască, nu toți diriginții cunosc”; „Ar concilia certurile, conflictele cu profesorii, chiar și-n colectiv, în colectivul de copii. E bine să existe unitatea de psiholog” (FG_EC_rural).*
- **Asistența acordată copiilor** cu părinți migranți: *„La psiholog se adresează copiii ai căror părinți sunt plecați peste hotare. Ei vin, de obicei, cu probleme de relații interpersonale, cu situații de conflict, sunt agresați sau au o neînțelegere. Se adresează și ne străduim să lucrăm cu ei” (FG_EC_urban); „Eu consider că este nevoie de psiholog începând cu clasele primare. Majoritatea problemelor apar la copii începând din clasele primare. Psihologul în școală, știți, cu ce trebuie să se ocupe? Cu copiii din grupul de risc. Ce înseamnă grup de risc? O tulburare care nu se manifestă mai mult de șase luni. Cu asta eu trebuie să lucrez. Dar dacă se manifestă mai mult de șase luni, asta nu-i doar tulburare. În licee, majoritatea au mai mult de șase luni și noi suntem obligați să lucrăm cu ei, dar noi nu suntem experți” (FG_EC_urban).*
- **Acordarea tuturor tipurilor de asistență psihologică de către specialiști calificați:** *„Eu cred că este bine să fie psiholog, dar în toate patru ramuri câte unul, unul face bine corecții, altul face bine profilaxie” (FG_EC_urban).*
- **Plasarea serviciului psihologic nu neapărat în incinta școlii, pentru a asigura anonimatul:** *„Cred că în școală trebuie să fie psiholog, dar ar trebui să fie cabinete aparte, unde el să nu se ducă la psihologul de la școală, dar să vină la acela din afara școlii” (FG_EC_urban).*

Rolul dirigintelui nu se reduce doar la educația în clasă, ci presupune o activitate de acest gen în fiecare contact relațional cu elevii și familiile acestora. Astfel, se conturează necesitatea unei maxime responsabilități în ceea ce privește comportamentul și intervențiile sale educative. **Formarea continuă a cadrelor didactice** devine un deziderat în acest context: *„Procesul respectiv trebuie să fie determinat de schimbările care se produc la nivel de instituție școlară și de acea categorie de copii care vine astăzi în școală. Deosebit de necesare la acest moment sunt competențele profesionale ale cadrelor didactice ce țin de cunoașterea psihologiei și pedagogiei sociale. În acest aspect se vor produce schimbări la nivel de management al instituției școlare și la nivel de formare continuă” (IIA_EC_6).*

Tendențele educaționale moderne determină cadrele didactice să se raporteze la particularitățile copiilor, să stabilească relații de cooperare și parteneriat cu toți actorii implicați. Drept **soluții în lucrul cu familiile** în care sunt membri plecați peste hotare, experții intervievați în cadrul studiului au menționat:

- **Organizarea adunărilor cu părinții** în scopul sensibilizării acestora: „*Noi avem adunări părintești la care vorbim, le oferim cuvântul*” (FG_EC_rural).
- **Organizarea acțiunilor educative pentru elevi:** „*Studiem comportamentul lor, căutăm și noi oameni care să le vorbească, chiar și preotul sau altcineva*” (FG_EC_rural).
- **Facilitarea comunicării continue a copiilor cu părinții prin asigurarea instituțiilor de învățământ cu tehnologii informaționale și de comunicație:** „*Multe școli au internet și se poate de organizat o zi în care copiii aceștia să comunice cu părinții, poate să fie numită ziua comunicării, ziua dragostei. Ca să o vadă pe mama și pe tata pe internet. Cred că părinții o să-și facă o zi liberă sau o oră liberă ca să discute cu copiii lor. Să arate părinții prietenilor lor, dirigintelui să arate părinții*” (FG_EC_urban).
- **Organizarea activităților de socializare** între copii pentru a diminua singurătatea copiilor: „*Practicăm să invităm unul la altul în ospetie la sărbători, îi ia pe o zi două în vacanță, care au posibilitate familiile îi iau pe acești copii*” (FG_EC_urban).
- **Crearea serviciilor specializate** suplimentare: „*Poate ar trebui create niște servicii suplimentare care s-ar ocupa cu aceasta. Care i-ar duce pe acești copii în excursii etc. Poate de dat mai multe activități centrelor, pedagogilor sociali*”; „*Asistența juridică, asistența socială, un psiholog*” (FG_EC_urban); „*Dezvoltarea / crearea serviciilor educaționale, inclusiv a serviciilor psihologice, viabile și rentabile, extinderea și diversificarea ofertei de servicii educaționale de calitate pentru copii / elevi și părinți*” (IIA_EC_6).
- **Elaborarea și difuzarea diverselor surse informative pentru părinți:** „*Unii pași în acest domeniu s-au făcut deja prin elaborarea și difuzarea Ghidului pentru profesioniștii care lucrează cu copiii migranților (în parteneriat cu Centrul de Informare și Documentare privind Drepturile Copilului (CIDDC) și suportul organizațiilor donatoare), o serie de seminare raionale ale directorilor adjuncți pentru educație, organizate în cadrul proiectelor „Impactul migrației părinților asupra personalității copilului” și „Comunități școlare în acțiune: crearea condițiilor pentru persistarea în școală a elevilor din familii social-vulnerabile (Centrul PRO DIDACTICA). Ar fi bine ca societatea să fie mai informată cu referire la avantajele,*

deseori iluzorii, și dezavantajele, uneori, irecuperabile, ale separării copiilor de părinți” (IIA_EC_6).

- **Motivarea cadrelor didactice:** *„Dirigintele trebuie să fie motivat mai mult, lucrul este scris în plan, el trebuie să fie făcut. Am încercat să realizez seminare să ajung la diriginte. Eu consider că mâna dreaptă este dirigintele, fiindcă el în fiecare oră și zi este lângă copil, se implică în activitatea copiilor. Dirigintele este la curent cu tot și chiar cu analizele medicale” (FG_EC_urban).*

Cercetarea a evidențiat particularități specifice la copiii ai căror părinți sunt plecați la muncă peste hotare în modul de relaționare cu colegii de școală. Astfel pe un fundal relativ neutru, care nu relevă la prima vedere schimbări la nivel de relații cu colegii de clasă, se identifică o comunicare rezervată cu ceilalți copii referitor la ceea ce se întâmplă la ei acasă, elucidarea doar a unor aspecte de succes din viața părinților migranți; o distanțare și frustrare față de semenii cu părinții acasă prin prezentarea unei forme de protecție, prin adoptarea unui comportament retras. Copiii migranților schimbă grupul de prieteni și / sau formează grupuri specifice la nivel de clasă.

Migrarea părinților determină schimbarea locului de trai și, respectiv, a instituției școlare de către copil. Lipsa unui suport din partea părinților în perioada de adaptare la noul colectiv școlar cauzează o integrare dificilă a copilului și condiționează caracterul neatractiv al studiilor.

Cadrele didactice intră în relație cu părinții, asumându-și rolul de consultant: de la schimbul de informații privind conduita elevului până la oferirea de indicații metodice familiei în soluționarea problemelor cu care se confruntă copiii migranților la școală. Cu toate că există părinți care înainte de a pleca vin să discute despre migrare cu diriginții, precum și părinți care se interesează de viața școlară a copiilor, totuși, numărul părinților migranți care au o comunicare frecventă și eficientă cu cadrele didactice / diriginți, care se interesează de viața școlară a copiilor și găsesc soluții pentru problemele acestora, este redus.

În lipsa părinților plecați la muncă peste hotare, tutorii sau persoanele în grija cărora sunt lăsați copiii sunt cei care interacționează cu cadrul didactic / dirigintele. Intervenția acestora în viața școlară a copilului depinde foarte mult de nivelul educațional și cultural. Profesorii sunt, în mare parte, receptivi la impedimentele copiilor rămași singuri acasă și le oferă sprijin și înțelegere. Deseori, însă, copilul nu are încredere în cadrul didactic și trebuie să își asume soluționarea problemelor de unul singur, limitat de lipsa suportului părinților plecați peste hotare.

1.4. Sănătatea membrilor familiilor implicate în procesul migraționist

Organizația Mondială a Sănătății definește starea de sănătate nu doar ca o absență a maladiilor, ci și ca o bunăstare completă fizică, mentală și socială a persoanei. Astfel, analiza stării de sănătate a unor grupuri ale populației implică o evaluare amplă din perspectiva acestor trei mari dimensiuni: biologică (sau fizică), psihologică și socială. Respectiv, starea de sănătate, fiind un concept multifactorial, este condiționată de un șir de factori determinanți:

- biologici (ereditate, caracteristici demografice ale unei populații);
- ambientali (fizici, chimici, socio-culturali – accesul la apă, igiena, habitatul etc.);
- comportamentali (atitudini, obiceiuri, stil de viață);
- servicii de sănătate (preventive, curative și de recuperare).

Din punct de vedere biologic, sănătatea poate fi definită ca o stare a organismului neatins de boală, în care toate organele, aparatele și sistemele funcționează normal. Chiar dacă genele determină predispunerea la multe maladii, este demonstrat faptul că stilul de viață și factorii ambientali vor condiționa declanșarea acestora. Astfel, dimensiunea biologică a sănătății este în raport direct cu activitatea realizată (evitarea stresului, surmenaj etc.), alimentația sănătoasă, evitarea unor comportamente cu risc (fumatul, consumul de alcool și droguri), adresabilitatea la serviciile de asistență medicală, igiena personală etc.

În această ordine de idei, studiul analizează starea de sănătate a copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie plecați peste hotare, cu intenția **de a identifica factorii non-biologici** care le influențează (sau le pot afecta) starea de sănătate și dezvoltarea adecvată, fizică și psihică.

Copiii

• Evaluarea efectelor factorilor de mediu și ale condițiilor de trai

Plecând la muncă peste hotare, părinții părăsesc copiii din motivul unui beneficiu material, lăsându-i în seama bunelor, rudelor, prietenilor sau chiar în seama lor înșiși atunci când rămân singuri. Însă **plecarea părinților este urmată**, de cele mai multe ori, de **o schimbare radicală a mediului și a condițiilor de viață ale copiilor rămași în țară**. Această situație implică întreruperea vieții obișnuite și schimbarea ambientului confortabil, făcându-i pe copii să sufere din cauza lipsei casei, a familiei. Iar aceasta le induce o încărcătură emoțională puternică. Toți copiii incluși în cercetarea

realizată remarcă o stare de dezechilibru psiho-emoțional apărută odată cu plecarea părinților.

Este cunoscut faptul că starea fizică a oricărei persoane este puternic influențată de statutul psihic al acesteia. În condițiile unei surmenări psiho-emoționale, capacitățile de adaptare ale organismului se epuizează treptat, generând stări de decompensare sau stări de boală. Literatura de specialitate demonstrează legătura directă dintre expunerea continuă la evenimente stresante intense și apariția unor dereglări organice cum ar fi:

- Maladii ale tractului digestiv – modificări ale apetitului alimentar (anorexie sau bulimie nervoasă), tulburări, dispepsie, gastrită, ulcer gastric sau duodenal, colită ulcerativă și colon iritabil.
- Disfuncția organelor de reproducere – dereglări hormonale, tulburări menstruale.
- Patologia vezicii urinare – iritabilitate, incontinență, enurezis.
- Tulburări ale sistemului nervos central – probleme mentale și emoționale, astenie, anxietate, psihoze, depresie, tulburări de dispoziție, cefalee, amețeli.
- Boli ale aparatul respirator – exacerbarea astmului bronșic în perioadele cu stres acut.
- Probleme la nivel de musculatură – tensiune musculară dureroasă, ticuri nervoase și tremur, contracturi pe musculatura trunchiului, coloanei, membrelor care conduc la apariția crizelor lombosciatice sau a durerilor cervicale.
- Dereglări ale funcției inimii – tulburări de ritm cardiac, crize anginoase.

Interviurile cu participarea copiilor rămași fără părinți în urma migrației dezvăluie că mulți dintre ei menționează prezența simptomelor aici menționate și confirmă faptul că acestea s-au început după despărțire. **În multe cazuri, copiii înșiși ajung la concluzia că motivul îmbolnăvirii este legat de plecarea părinților.** De exemplu, o fetiță de 13 ani, care a rămas, împreună cu sora de nouă ani în grija vecinei, după ce ambii părinți au plecat la muncă peste hotare, a relatat: „*Am probleme cu inima. Merg la medic cam o dată pe lună cu vecina. Primesc medicamente când mă doare. A început să mă doară după ce a plecat mama. Adică sunt șase ani de zile*” (IIA_C_15).

Probleme serioase de sănătate, legate de starea psiho-emoțională tensionată, se observă și în cazul unei fete de 15 ani, care îngrijește de sora ei cu patru ani mai mică. Mai întâi a plecat mama, apoi tatăl a început să bea, lăsându-le singure pe perioade nedeterminate de timp. Mama acestor copii, după un accident rutier, s-a aflat nouă zile în comă, rămânând cu sechele fizice grave. Fetița își amintește: „*Tata pleca cu serviciul pe câteva săptămâ-*

mâni sau luni, nu mai știam niciodată sigur când va veni, cât va sta... Când mama suna, mă certa. Plângeam mult, a început să mă doară capul. Apoi, mi-a fost frică că va muri, după ce ea a avut un accident... Capul mă durea tot mai des, dar nu spuneam nimănui. Simțeam frecvent înțepături în inimă. Peste doi ani a început să-mi tremure mâna stângă, apoi, la scurt timp, și mâna dreaptă. Tot credeam că va trece de la sine... Dar când a început să-mi tremure și piciorul drept, m-am speriat și am plecat singură la medic la Nisporeni. Am fost internată în spital pentru investigații și îmi dădeau ceva tratament” (IIA_C_19).

Lipsa afecțiunii părintești și presiunea psiho-emoțională predispun copiii la căderi neurotice. Aici este ilustrativ cazul unei tinere de 17 ani, care locuiește de șase ani în familia mătușii sale într-o stare de conflict permanent. Tânăra a povestit: „*Ea (mătușa) mereu strigă și mă numește cum vrea și cum îi vine ei pe limbă. Începe mereu, chiar de la cele mai mărunte lucruri... Am des dureri de cap, dar nu povestesc la nimeni, poate doar prietenului meu, care și el este mai totdeauna plecat peste hotare*” (IIA_C_17).

Suprasolicitarea emoțională și starea de stres cronic cresc esențial necesarul organismului în substanțe nutritive și vitamine și, în special, pentru organismul copilului care se află în dezvoltare. **În condițiile unei alimentații insuficiente sau incorecte, la unii copii apar sindroamele carentiale**, care vor favoriza, ulterior, declanșarea unor boli grave. O fată de 15 ani, care locuiește doar cu mama, invalid de grupa a IV-a, spune: „*Am avut anemie nu demult, dar acum s-a rezolvat problema și sper că totul va fi bine. A fost oboseală, eu trebuia să-mi ridic și notele ca să fie notele un pic mai bune și învățam, nu prea mâncam, și a fost o perioadă când trebuia de săpat și de scos roada din grădină și oboseam mai mult*” (IIA_C_2).

Mulți dintre copii au relatat șirul enorm de responsabilități care le sunt încredințate odată cu plecarea părinților. Copiii își asumă treburile gospodăriei, sunt nevoiți să îngrijească de cei mai mici sau de buneii bătrâni. **Oboseala fizică cronică cauzează stresul de supra-ocupație**, care se manifestă prin apariția unor simptome specifice, cum ar fi: **instabilitate emoțională, nervozitate excesivă, adinamism, depresie excesivă, somnolență** etc. Desigur, în condițiile în care copilul se află permanent în stare de suprasolicitare fizică, consecințele negative asupra organismului devin inevitabile. „*Fiind diriginte la clasa a 11-a, cunosc bine cazul unui băiat din clasă. Singur conduce gospodăria. Îmi poate spune că va întârzia la lecții, fiindcă trebuie să strângă la teasc, nu s-a putut trezi dimineața, a dormit până la 10*” (FG_EC_rural).

Un exemplu elocvent al impactului muncii surmenante a copiilor rămași fără părinți este istoria unui băiat de 16 ani, care locuiește cu bunica de 73 de ani, mama fiind plecată la muncă peste hotare de 14 ani: „*Împreună cu responsabilitățile casei, sunt foarte ocupat și cu prunele. Noi le uscăm,*

avem tehnologie specială, le punem în pachete și apoi le punem la umflat și le trimitem peste hotare, la mama. Avem un cazan mare. Are vreo 300 kg și apoi după ce aduc apă fac focul ca să fiarbă apa, vreo 200 litri de apă... (IIA_C_9).

Această muncă surmenantă este realizată de adolescent în orele de noapte pe parcursul ultimilor 7-8 ani. Oboseala cronică de care suferă copilul explică logica problemelor neurologice serioase despre care povestește: *„Eu am tensiune craniană și o dată în jumătate de an trebuie să mă duc la spital la Chișinău. Am toate medicamentele și când trebuie – consum” (IIA_C_9).*

Conexiunea directă dintre munca surmenantă a copiilor și starea precară de sănătate a fost menționată și de către unii specialiști din sistemul de învățământ școlar. Iată exemplul unei fete din clasa a 4-a, a cărei mamă este plecată de șase ani peste hotare la muncă: *„Ea a rămas cu bunicile bătrâne. Fetița învață foarte bine, dar se îmbolnăvește frecvent. Stă câte 2-3 săptămâni în spital cu răceală, cu plămânii, cu bronhii, iar când vine acasă, muncește mult” (FG_EC_rural).*

Condițiile ambientale în care se află unii copii ai căror părinți au plecat sunt puternic influențate de comportamentele abuzive ale celor în grija cărora au rămas. Cu regret, în societatea noastră **sunt frecvente cazurile de abuzuri (fizic, psihic sau sexual) ale copiilor din partea adulților.** Este indiscutabil că astfel de situații au un impact semnificativ asupra stării de sănătate a copilului. Alături de cazurile relatate, în ultimul timp, de mass-media, au fost povestite istorii tragice și în cadrul studiului. Unul dintre experții implicați în focus-grup își amintește: *„Mama a plecat peste hotare de 14 ani și a lăsat fetița împreună cu frățiorul în grija concubinelor, care o abuza sexual cu regularitate. Fata era în clasa a 12-a. Știau la școală, știa preotul și în comunitate se cunoștea, dar toți tăceau, „a spune altcineva, nu eu”... Dar copilul continua să sufere” (FG_EC_urban).*

Sunt evidente și consecințele fizice și psihice asupra sănătății altei fete, de 12 ani, abuzată sexual de către tatăl vitreg, la jumătate de an după plecarea mamei la muncă peste hotare (IIA_C_24).

Starea de surmenaj fizic permanent în condițiile abuzului fizic suferit din partea tatălui determină problemele serioase de sănătate ale altei tinere, de 17 ani: *„Îmi este foarte greu, mai ales când tata vine acasă seara beat și strigă la mine de la nimic și mă bate, e greu... Sunt foarte obosită, simt că permanent mi-i rău. Am dureri de cap, mă doare un rinichi. Lucrez din greu pe afară, ridic căldări, nu am timp să mă odihnesc” (IIA_C_22).* După spusele unei prietene, această adolescentă a încercat de două ori să se sinucidă, fiind exasperată de modul de viață pe care îl are.

Condițiile psiho-emoționale nefavorabile în care ajung copiii după plecarea părinților sunt însoțite, deseori, și de **condiții igienice precare sau**

chiar antisănătore. Condiționarea acestora este diferită. Studiul realizat a identificat trei grupuri de cauze care, odată cu plecarea părinților, pun în pericol dezvoltarea adecvată a copiilor, lipsindu-i de un mediu ambiental sănătos:

1. La plecare, părinții își plasează copiii în familii cu situație materială precară, condiții antisănătore sau cu persoanele care au o capacitate redusă de a îngriji copiii (persoane în etate, consumatori de alcool, persoane bolnave), iar aceste condiții pun în pericol sănătatea copiilor rămași acasă.

Este și situația unui băiat de 15 ani, care locuiește doar cu bunica și povestește: „*Bunica se mai îmbată câteodată... cam de 2-3 ori pe lună*” (IIA_C_20).

O istorie similară o are și o fetiță de 11 ani, care împreună cu doi frați mai mici a rămas în grija tatălui și a bunicii de 74 de ani. Intervievatorul descrie condițiile de trai ale acestor copii: „*Condițiile locative sunt foarte proaste, trei persoane, plus sora bunicii locuiesc într-o cameră de aproximativ 3 metri pătrați pe 3. Lângă pereți se află paturi de proastă calitate, iar deasupra – țoale tradiționale. În colțul camerei este o sobă de casă, făcută tradițional, care nu are protecție pentru securitatea copiilor. Podeaua este fără lemn, iar în ogradă sunt mașini stricate, care pe parcursul timpului au intrat în pământ. Acestea sunt jucăriile copiilor*” (IIA_C_10).

Condițiile antisănătore de trai, spațiul limitat, aerisirea proastă a încăperii cresc semnificativ riscul dezvoltării unor maladii ale aparatului respirator, infecții și boli parazitare. Totodată, lipsa vigilenței părintești sporește riscul pentru traumatisme și leziuni corporale ale copiilor în timpul jocurilor.

2. Odată cu plecarea mamei, tatăl nu reușește să facă față responsabilităților suplimentare care i se atribuie (activități realizate, de obicei, de către gospodine), fapt ce determină condițiile de trai și starea de sănătate a copiilor.

Potrivit tradițiilor din societatea moldovenească, există un specific în repartizarea responsabilităților în viața de familie. În cultura autohtonă, femeia este responsabilă pentru spălatul hainelor, ordinea în casă, îngrijirea copiilor, pregătirea bucatelor. Din moment ce mama pleacă la muncă peste hotare, în multe cazuri, aceste activități sunt delegate tatălui, care nu este pregătit pentru îndeplinirea unor responsabilități suplimentare. Cu regret, după cum relatează și unii dintre copiii intervievați, **plecarea mamei motivează bărbații să înceapă să facă abuz de alcool, iar în loc de atribuirea unor noi responsabilități, ei se îndepărtează și mai mult de copii,**

lăsându-i în grijă proprie. Astfel, copiii pierd atât îngrijirea maternă, cât și vigilența paternă, ceea ce se răsfrânge semnificativ asupra organizării condițiilor lor de trai și de dezvoltare (igienă, hrană etc.).

Incapacitatea bărbatului de a face față responsabilităților de îngrijire a copilului poate avea consecințe asupra stării de sănătate a acestuia. Drept exemplu: „Am avut în clasă o situație când o fetiță (acum e clasa a 4-a) cu mama plecată peste hotare, a bolit foarte mult de mică... a bolit copilul foarte tare, s-a simțit răceala. În casă era rece, nu avea cine să facă focul, cine să gătească... Iar taică-său spunea: „Eu nu știu ce să fac cu un copil mic!” Făcea focul o dată în zi, ea stătea mai mult singură, abandonată, privea mai mult televizorul, își alegea singură emisiunile... Iată așa în decurs de câțiva ani, până el nu s-a stabilit... Mai venea o mătușă și o mai ajuta cu medicamente... Dar a fost foarte des bolnavă fetița” (FG_EC_rural).

Un alt moment elocvent este cazul a două surori, care de doi ani au rămas doar în grija tatălui, mama fiind plecată la muncă peste hotare. Fetița de 12 ani se plânge că este nevoită să facă zilnic ordine prin casă, lucru care nu-i place. Tatăl și-a împărțit noile responsabilități cu fiicele sale minore, după cum povestește copilul: „Câteva bucate le pregătesc și eu, dar câteva le pregătește tăticul. Ordine fac aproximativ numai eu cu sora, iar tata rareori. El coace pâine... Când tata nu este acasă, trebuie să dau permanent mâncare la păsări, trebuie să fie ordine în casă, să fie cald, să pregătesc poate bucatele care le pot pregăti. Când tata nu-i acasă, mâncăm cartofi prăjiți, ouă. Focul sora poate foarte bine să-l facă” (IIA_C_16). Astfel, copilul la vârsta de doar 12 ani este nevoit să-și facă singur focul, să-și gătească mâncarea, ceea ce implică un **risc mărit pentru securitatea antiincendiu, pericolul unor traume și leziuni în lipsa supravegherii părintești.**

Totodată, atunci când sanitația este doar grija copilului, asigurarea calității acesteia este dificilă, după cum povestește bunică acestor fete: „Parcă se spală, parcă văd înșirat pe sârmă, dar tot iaca au păduchi. Fata este tare deșteaptă, învață bine, dar acasă când vine se joacă cu niște copii din mahala care au tot ce vrei, și păduchi, și bube. Și poate de la ei s-a împlut”. Vecina acestor copii a relatat: „Eu o văd că se joacă cu niște copii din mahala. Mai ales vara aleargă pe drumurile astea. Parcă pare fericită, da numai că se poartă cam murdară, cu părul încălzit. Ei, ce să faci, dacă mama nu-i acasă”. **Educația sanitară și normele de igienă fac parte din responsabilitățile părintești, în special ale mamei, care trebuie să-și instruiască copiii în acest domeniu începând cu frageda copilărie.** Lipsa grijii materne în altoarea deprinderilor igienice lasă o amprentă negativă asupra modului de viață al copiilor, fiind, respectiv, o determinantă importantă a stării lor de sănătate pe viitor.

3. Părinții plecați încredințează organizarea condițiilor de trai chiar copiilor lăsați singuri, fără supravegherea permanentă a unui matur, ceea ce presupune anumite riscuri și pericole pentru securitatea lor.

În multe dintre cazurile analizate în cadrul studiului se observă că grijile gospodărești sunt lăsate pe umerii minorilor, care locuiesc mai mult singuri și își organizează condițiile de trai, ținând cont de cunoștințele și deprinderile unui copil de 14-16 ani. Copiii fac de sine stătător cumpărături (inclusiv, produse igienice), mențin curățenia în casă, își spală singuri hainele etc.

Calitatea acestor activități poate fi pusă la îndoială, mai ales pentru că sunt copii, cu responsabilități specifice vârstei biologice.

La fel cum se întâmplă cu două surori de 15 și, respectiv, 11 ani, care locuiesc mai mult singure, tatăl fiind acasă doar în zilele de odihnă, iar mama este plecată de cinci ani. Intervievatorul descrie situația: *„Am luat interviul în casa părintească a copiilor. Aici este dezordine, pe mese este multă veselă murdară, cu mușcături și resturi de mâncare uscată. Pe jos sunt resturi de mere muced, mult gunoi, strat gros de praf pe mobilă”*. Iar copilul interviuat a relatat: *„M-am săturat de lucru, de făcut mâncare, să-mi fac permanent grijă pentru sora...”* (IIA_C_19).

Condițiile antisănătate în care locuiesc acești copii invocă pericolul dezvoltării unor boli diareice, intoxicațiilor alimentare, infecțiilor și bolilor parazitare, despre care, cu regret, puțin pot cunoaște copiii.

Autorii studiului constată astfel că:

- Starea psiho-emoțională tensionată prin care trec copiii odată cu plecarea părinților peste hotare poate genera stări de decompensare a organismului cu dezvoltarea unor dereglări organice și maladii
- Volumul mare de responsabilități, care sunt încredințate copiilor după plecarea părinților, crește riscul dezvoltării stărilor de surmenaj fizic și psihic, a sindroamelor curențiale, cu consecințe negative asupra stării de sănătate a acestor copii, și dezvoltarea ulterioară a unor patologii.
- Comportamentele abuzive (abuzuri fizice, psihice, sexuale) ale celor în grija cărora sunt lăsați copiii după plecarea părinților, au consecințe grave asupra sănătății fizice și psihice a acestor copii.
- În absența grijii și vigilenței părintești, crește riscul ca acești copii să locuiască în condiții igienice precare, antisănătate, cu pericolul dezvoltării unor infecții, boli parazitare, intoxicații. Unii dintre copii au insuficiente cunoștințe și deprinderi igienice.

• Alimentația copiilor cu părinți plecați peste hotare

O mare parte dintre copiii interviuați relatează că îmbunătățirea stării materiale a familiei, inclusiv asigurarea hranei, sunt printre principalele be-

neficii ale muncii părinților peste hotare. „Mama a plecat, căci nu a avut bani cu ce să ne întrețină. Ne trebuiau bani pentru haine, mâncare, nouă pentru școală. Noi toți stăteam într-o casă care nu era plătită. Dar acum a trimis bani și am cumpărat-o... Mama a trimis bani și tata a cumpărat mașină de spălat, cuptor cu microunde, televizor, computer. A mai cumpărat și două mașini, una mare și una mică. Tata le conduce pe ambele, cu cea mare duce lemne prin sat” (IIA_C_6). Este evident că viața acestei familii s-a îmbunătățit semnificativ.

Totuși, **au fost identificate situații în care copiii îndură foame** din cauza lipsei grijii părintești. „Prietenă mea cea mai bună stă fără părinți. Ambii sunt plecați peste hotare. Și vine la mine în fiecare zi și cam duce foame...” (FG_C_3_rural).

Un alt caz este și cel al unei fete de 10 ani cu mama plecată peste hotare de trei ani. Ea este lăsată în grija bunelor, care supraviețuiesc doar din pensie: „Mama este la Moscova. Eu nu am văzut-o de când a plecat... Au fost perioade în care nu aveam ce mânca, nu aveam din ce găti. Aceasta s-a întâmplat de două ori. Odată bunelul s-a dus în beci și a adus un borcan cu salată care era pus pentru iarnă, dar noi l-am deschis toamna. Mama a trimis o dată un pachet, dar nu țin minte, cred că era atunci când a plecat, a trimis niște dulciuri. Dar așa, nu a mai trimis nimic niciodată, nici bani bunicii. Au fost cazuri că nu aveam ce mânca și eu am rugat-o să ne ajute, ea doar a promis, dar nu a făcut nimic” (IIA_C_8).

Nu este greu de presupus că, în condițiile unor pensii mici pe care le primesc bătrânii în Moldova, bunicii acestui copil îi pot asigura doar un minim de existență, pe când procurarea unor alimente sănătoase, necesare vârstei copilului pentru dezvoltarea adecvată (carne, unt, lapte, fructe etc.), devine o dorință imposibil de îndeplinit pentru această familie.

Carența de substanțe nutritive, în special, în perioada de dezvoltare fizică și psihică a organismului, este una dintre determinatele multor patologii serioase (digestive, ale sistemului osos și muscular, sistemului nervos, maladii ale sângelui, ochilor etc.), care se pot dezvolta ulterior pe parcursul vieții acestor copii.

O altă problemă depistată la acest capitol este faptul că **asigurarea hranei devine una dintre responsabilitățile copiilor, care își poartă singuri de grijă după plecarea părinților.** Trebuie de menționat că este o **responsabilitate enormă pusă pe umerii unui minor**, mai ales în cazurile în care aceștia trebuie să mai îngrijească și de frați sau surori mai mici, să facă și un șir de treburi prin gospodărie. Este situația unei adolescente de 15 ani, în grija căreia a rămas surioara de cinci ani. „Veneam de la școală uneori flămândă, până mai făceam mâncare, până una alta... Îmi era foarte greu... Curățenia, mâncarea și de surioară să am grijă și animalele... E mai greu iarna, trebuie să mă duc să fac și focul... foarte greu” (IIAC_21).

Responsabilitățile gospodăriei încredințate copiilor le consumă marea parte din timp, în special, în orele de dimineață, atunci când ar trebui să-și pregătească mucusul dejun. Copiii au de hrănit animalele din jurul casei, de făcut focul pe timp de iarnă, de îngrijit fratele sau sora mai mică. Fără a reuși să mănânce, copilul fuge la școală: „După ce a plecat mama, a devenit foarte greu. Eu am devenit cea mai mare... Aveam gospodărie mare – 7 oi, 2 capre, vacă, păsări. Tata a început tot mai des să vină beat seara, se culca și nu îl interesa nimic... Dimineața trebuia să hrănesc animalele din jurul casei, să îmbrac sora, să o duc la grădiniță, și apoi eu mă duceam la școală. Nu reușeam nici un ceai să beau. După școală, trebuia să fac focul, dacă era iarnă, să am grijă iarăși de animale” (IIA_C_19).

Acești copii nu se alimentează cu periodicitatea recomandată pentru vârsta lor (4-5 ori pe zi), iar calitatea bucatelor pe care le poate pregăti o adolescentă de 15 ani nu corespunde cu necesitatea nutrițională a organismului copilului în creștere.

Lipsa grijii părintești în respectarea regimului alimentar al copilului influențează starea lui de sănătate. „Acești copii dimineața nu beau un ceai cu pâine cu unt, dar mănâncă numai dulciuri, ciocolate din Italia trimise... Am avut un caz când un băiețel a leșinat în timpul lecției. Când sora medicală l-a întrebat ce a mâncat, el a răspuns că nu a mâncat nimic... De ce nu ai băut măcar un ceai acasă? Fiindcă n-are cine face” (FG_EC_rural).

Alimentația neadecvată a copiilor cu părinții plecați peste hotare este confirmată și de către specialiștii din sistemul învățământului preșcolar, participanți la cercetare. „Copiii vin cu niște produse în pachețele (ceea ce le trimit părinții în colete de peste hotare), le desfac și ronțăie, iar după aceea îi doare capul, avem frecvente cazuri când vomită, au grețuri” (FG_EC_rural).

Este evident că părinții trimit din străinătate produse cu termen de valabilitate mare, pentru a supraviețui drumului lung. Iar aceste produse conțin **substanțe conservante**. În condițiile în care copiii le folosesc **în cantități exagerate**, fără a fi limitați din partea unui matur, consumarea acestora devine **dăunătoare copilului**.

Copiii afirmă că primesc bani de la părinții de peste hotare pentru a se hrăni și a cumpăra produse pentru casă. Însă mulți copii, fiind lipsiți de îndrumarea unui adult și fără cunoștințe despre alimentarea sănătoasă, nu acordă importanță calității produselor procurate, existând pericolul că acestea să le prejudicieze semnificativ sănătatea. Astfel, **lipsa supravegherii părintești face ca acești copii să-și asume decizia asupra tipului de hrană pe care o preferă, aceasta nefiind deseori cea mai sănătoasă**. „Pentru școală, pe lună, iau de la mama 200 de lei. Și-i cheltui pentru mâncare. Dacă plătim câte 60 lei, ne hrănesc și pe noi, mai mari, la școală, dar

noi nu plătim și mănânc la magazin, mănânc hot-doguri și chipsuri, în fiecare zi” (IIA_C_9). Experții la focus-grupurile organizate au relatat unanim: „Având bani de buzunar, copiii din clasele primare cumpără cipsuri și Mivina, iar cei mai mari – bere și pesmeți, gin tonic, cipsuri... Au gastrite mulți” (FG_EC_urban).

Problemele gastrice au fost evidențiate și de către unii copii intervievați: „Deseori mă îmbolnăvesc cu stomacul, mănânc ceva și mă doare. Tata mă duce la spital. Mama tot știe de problemele mele de sănătate și din Italia îmi trimite pastile, că-s mai bune...” (IIA_C_6).

Pentru dezvoltarea adecvată a copilului, atât pe plan fizic, cât și psihic, este necesară respectarea unui regim alimentar corect, cu un echilibru nutrițional adecvat vârstei. Aceștia sunt factori esențiali pentru asigurarea stării de sănătate a copilului. În condițiile în care copiii sunt lipsiți de grija și monitorizarea părintească, încălcările în alimentația copilului devin pericole și determină dezvoltarea ulterioară a unor maladii serioase.

Deci, la mulți dintre copiii incluși în studiu se observă o alimentare insuficientă atât cantitativ, cât și calitativ, ținând cont de necesitățile nutriționale ale organismului în creștere. Chiar și în prezența banilor trimiși de către părinți, copiii nu posedă cunoștințe suficiente despre alimentația sănătoasă, consumând produse de o calitate joasă, ce pot dăuna sănătății lor. Derreglarea regimului alimentar și carența de substanțe nutritive la acești copii pot determina dezvoltarea multor patologii.

- **Comportamente cu risc pentru sănătate. Dezvoltarea cunoștințelor privind sănătatea și educația sexuală a copiilor cu părinți plecați peste hotare**

Pe parcursul perioadei de dezvoltare și de socializare, copiii pot fi supuși riscului de a fi influențați în inițierea unor comportamente nocive, cu risc mărit pentru starea lor de sănătate, cum ar fi utilizarea alcoolului, fumatul, consum de droguri etc. În special, **prezintă pericol cazurile în care se stabilește un contact insuficient dintre copil și persoana în grija căreia a rămas.** Astfel de situații pot fi motivate de diferite cauze: copiii rămân în grija unor persoane în etate, lipsa de timp a unicului părinte rămas, copilul a rămas cu o persoană străină care nu manifestă afecțiune și interes față de el.

Drept urmare, **în lipsa monitorizării vigilente din partea maturilor, se pot dezvolta unele comportamente nocive ale copiilor.** Anume absența acestui control din partea părinților îi poate motiva pe minori să practice comportamente vicioase care, după părerea lor, îi apropie de maturitate. „Ocazional mai fumez. Dar când părinții erau aici, nu fumam. Am hotărât să fumez din plăcere. La părinți nu le-am spus, o să las” (FG_C_1_urban).

În cadrul studiului autorii au fost surprinși de opinia unui băiat de 15 ani, cu ambii părinți muncind peste hotare. Tânărul de un an și jumătate locuiește cu frații mamei și ai tatălui (doi tineri de 20 de ani) și a povestit fără jenă: „*Mai servim puțin vin la masă în cantități absolut normale*” (FG_C_1_urban).

Cu regret, nu pot fi evaluate care ar fi cantitățile de vin „absolut normale” în opinia acestui minor, atunci când este demonstrată științific influența nocivă gravă a alcoolului, chiar în cele mai mici cantități, asupra sănătății organismului în dezvoltare.

Specialiștii din sistemul de învățământ școlar au confirmat faptul că **lipsa unui control riguros al vieții și comportamentului minorilor din partea părinților induce un risc sporit și crește vulnerabilitatea acestora de a adera la comportamente periculoase pentru propria sănătate.** „*Sunt dirigită la clasa a 11-a și am un băiat care învâța bine. Dar de când mămica i-a plecat, îl asigură cu tot ce-i trebuie, observ că nu-i ajunge dragostea de mamă și îngrijirea părintească, ca să aibă cine să-l urmărească, să-l îndrume pe calea cea dreaptă. Mă uit că el dintr-un băiat bun se schimbă mult, începe să frecventeze barurile și, chiar dacă încă nu am probleme cu el, înțeleg că vor fi în curând*” (FG_EC_rural).

Părinții pleacă peste hotare de multe ori fiind siguri (exagerat chiar uneori) că copiii le vor împărtăși încrederea și propriile idealuri. Însă, se observă că acești copii, primind bani, manipulează cu încrederea maturilor, fiind tentați să-i folosească în propriile interese, care deseori le sunt dăunătoare. „*Mămica era plecată peste hotare și îi dădea copilului bani pentru ore suplimentare la franceză, deoarece ea era plecată în Franța. Băiatul nu făcea franceză, dar se ducea prin baruri și distracții, el fiind în clasa a 11-a, umbla cu fete mult mai mari. Mama nici nu știa. Ea era convinsă că el mergea la franceză la particular*” (FG_EC_urban).

Situații similare au fost relatate și de alți copii intervievați: „*La noi în clasă este un băiat. Părinții lui au plecat atunci când el avea 10-11 ani. A fost un băiat bravo, învâța bine, însă de când părinții au plecat, el a început să umble cu prietenii, a început să bea, a devenit foarte dezordonat, deja a scăzut la învățătură, este neascultător*” (IIA_C_1).

Inițierea comportamentelor cu risc pentru sănătate la vârsta fragedă, atunci când organismul tânăr este în creștere, induce un pericol enorm pentru apariția multor maladii și a unui retard în dezvoltarea fizică și psihică a copilului. **Este necesară o educație continuă a copiilor cu privire la modul de viață sănătos și determinantele care le pot afecta sănătatea.** Din interviurile realizate observăm că sursele principale de informare ale copiilor din Moldova sunt mass-media, colegii, prietenii, fără a exista o abordare metodică specializată a informării acestor copii privind riscurile pentru sănătate.

În mare parte, această educație ar trebui realizată de către părinți, care cunosc specificul psihologic al copilului, problemele de sănătate, le pot aduce argumente credibile și convingătoare pentru ca ei să nu adere la comportamente periculoase și vicii.

Totodată, **rolul părinților în educația sexuală a copiilor** are o importanță majoră. Educația sexuală a tinerilor trebuie să ofere o informare adecvată despre intimitate, o perspectivă generală asupra a ceea ce înseamnă sistemul reproductiv, metodele de contracepție și infecțiile sexual transmissibile. Mai mult decât atât, datorită specificului cultural, copiii trebuie informați despre identitatea sexuală, rolul fiecărui gen în familie, societate, percepția asupra corpului, relațiile cu persoanele de același gen și cu cele de gen opus. **Copiii bine informați în legătură cu anatomia masculină și feminină vor suporta mult mai ușor schimbările fizice și emoționale din timpul pubertății. Iar acest fapt va favoriza semnificativ evitarea unor probleme și patologii ulterioare care se pot dezvolta la tineri.**

Studiul realizat a identificat cazuri în care **copiii lipsiți de informarea adecvată despre schimbările pubertății** (informație care trebuie să vină, mai întâi de toate, din partea părinților) au avut reacții exagerate, trăind **momente stresante cu emoții puternice, atunci când au intrat în perioada de maturizare sexuală**. O profesoară de clasele primare dintr-o școală rurală, participând în cadrul discuțiilor focus-grup, își amintește cazul unei fete de 9-10 ani, a cărei mamă a plecat atunci când copilul avea doar patru ani: *„Fetei deja i se începuse ciclul... Copilul nu era pregătit, s-a speriat, a crezut că moare. M-a telefonat speriată, nu știam ce-i cu ea, nu înțelegeam ce se întâmplă, nu știam cum s-o ajut... a fugit la Nisporeni la o mătușă”* (FG_EC_rural). Este evident că fetița nu a primit cunoștințele necesare despre normele igienice și comportamentul adecvat al unei femei în aceste situații fiziologice speciale, ceea ce ulterior îi poate influența negativ sănătatea sistemului reproductiv.

O problemă în educarea sexuală a fetițelor apare atunci când acestea rămân în grija tatălui, care nu întotdeauna este pregătit să vorbească cu fiica pe teme intime. Este exemplul unei fete de 11 ani. Mama ei este plecată la muncă peste hotare de cinci ani, iar ea, împreună cu fratele mai mic, este în grija tatălui. *„Pe mama am văzut-o ultima dată în martie. Cu tata mă împac bine. Când îmi spune să fac ceva – fac, dar dacă nu pot, fac mai târziu și el nu se supără. Vorbesc cu el, dar nu-i pot spune toate secretele, căci mi-i rușine. El mă întreabă dacă n-am pățit ceva și eu nu-i spun... Într-o seară plângeam tare și el m-a întrebat ce am, dar eu nu i-am spus, că-mi era rușine. El spunea să mergem la spital, dar eu nu am vrut. Apoi a telefonat-o pe mama și eu am vorbit cu ea și i-am spus că pe mine mă durea pieptul. Ea mi-a zis că este ceva normal, că mă maturizez și îmi crește pieptul, de aceea mă doare. Mi-a spus să mă păzesc, dar eu asta nu am înțeles...”* (IIA_C_6).

Lipsa mamei în procesul de educare sexuală a tinerei femei este sesizată și în următoarea destăinuire: „*Cu tata noi nu putem vorbi deschis. El stă puțin acasă. Vorbim despre ale casei... Nu pot să-i spun ce mă doare, nici problemele mele... Cu mătușile tot nu prea mă deschid. Ele au familiile lor, copiii lor, problemele lor...*” (IIA_C_19).

Sunt foarte importante discuțiile cu copilul despre maturizarea sexuală cel puțin odată cu începerea pubertății. Adolescentul trebuie să primească informații corecte, conform vârstei și capacității de înțelegere. Acest lucru îl poate scuti de apariția multor probleme sexuale. Principalele întrebări referitoare la sexualitate încep să apară în jurul vârstei de 12 ani, uneori chiar mai devreme. Educația sexuală adecvată are un rol esențial și pentru reducerea riscurilor unui contact sexual neprotejat. Astfel de cazuri sunt întâlnite și în cadrul studiului: „*O fată a început de la vârsta de 14 ani să aibă relații sexuale, iar la 16 ani a născut. Mama este plecată în Israel, tatăl dădea cu păhărelul și nici nu venea pe acasă. Fata a refuzat copilul...*” (FG_EC_urban).

Relevantă este istoria unei tinere de 17 ani. Mama ei este plecată de șase ani la muncă peste hotare – o perioadă în care acest copil a avut nevoie de educație sexuală, de o comunicare cu un matur, de un sfat. Fata a fost lăsată în familia unei mătuși cu care era în conflict permanent. La vârsta ei fragedă, tânăra deja are un anamnestice ginecologic complicat (două avorturi) și o labilitate psiho-emoțională evidentă: „*Sufăr mult, eu iau decizii singură, mie îmi este frică. Eu nu am cu cine vorbi, eu nu știu ce este bine, ce să fac și ce este rău...*” (IIA_C_17).

Lipsa cunoștințelor despre comportamentul sexual fără risc este cauza principală și a maladiilor sexual transmisibile cu un impact semnificativ negativ asupra sănătății reproductive a populației.

Studiul arată că, fiind departe de copii, mulți părinți evită să discute despre problemele maturizării sexuale cu adolescenții, considerând acest subiect un „tabu”. Marea parte din copiii intervievați obțin informațiile despre maturizarea sexuală din mass-media și de la prieteni și mai rar de la școală: „*Noi deja începem la școală să vorbim despre aceasta, dar fiecare persoană începe să se informeze singură. De unde? Cu părinții? Nu! Pentru că eu cred că aceasta nu se discută cu părinții. Eu am o verișoară medic și mai mult cu ea discut. Și acum sunt calculatoare și sunt site-uri pe internet pentru așa ceva. Nu este numai decît să vorbești... Da, poate cu mama mai vorbesc, dar pentru că le este rușine ori părinților ori mie, pur și simplu, nu prea vorbesc pe așa teme*” (FG_C_1_urban).

Un obstacol semnificativ în educația sexuală a copiilor îl constituie conflictul în comunicarea dintre generații. Copiii lăsați în grija bunelor, de obicei, nu comunică pe astfel de teme, care, în mod tradițional, sunt

considerate de către generația mai în vârstă drept un subiect rușinos și închis: „Copiii care sunt cu părinții plecați sunt neajutorați, pentru că nu le poate spune nimeni ceea ce le pot spune părinții, nici chiar bunei” (FG_C_3_rural); „Am întrebat-o pe bunica cum o să fiu atunci când voi fi mare și ea mi-a răspuns că o să văd atunci și altceva nu mi-a spus... Pe prietenii nu i-am întrebat că îmi este rușine” (IIA_C_10).

Totodată, **distanța fizică dintre părinții plecați peste hotare și copiii rămași în țară formează și o depărtare emoțională, ceea ce face problematică comunicarea sinceră și deschisă dintre ei.** Chiar dacă marea majoritate relatează că vorbesc frecvent la telefon ori prin Skype cu părinții, iar unii menționează că o fac zilnic, problemele abordate sunt de ordin uzual și nu ating aspectul intim al discuțiilor necesare pentru educația sexuală: „Noi cel mai des vorbim despre alte persoane... Nu... nu mă înțelege, fiindcă nici eu nu le spun problemele pe care le am” (IIA_C_17).

Desigur, este dificilă deschiderea unor discuții intime la telefon: „Nu prea știu multe despre maturizarea sexuală. Nu vorbesc cu nimeni despre aceasta, nici cu mama, că mi-i rușine. Nu pot, nu sunt în stare să-i spun mamei, nu știu de ce” (IIA_C_6).

Lipsa comunicării la acest capitol a fost identificată și în interviul cu un adolescent a cărui mamă este plecată peste hotare de 14 ani: „La lecție am învățat multe despre schimbările ce au loc... Nu am avut întrebări la acest capitol. O să mă adresez la prietenii cred că... Nu îmi este rușine de aceste lucruri, dar nu i-am întrebat, pentru că eu consider că este ceva personal. Dar pe mama nu am întrebat-o pentru că... nu știu” (IIA_C_9). Fără a putea explica bariera psihologică formată pe parcursul anilor dintre el și părinte, **copilul, mai mult intuitiv, nu se simte confortabil să-i adreseze mamei careva întrebări pe teme intime.**

Pentru a obține un rezultat eficient, **comunicarea cu copilul în domeniul educației sexuale trebuie menținută în timp,** transformându-se într-un proces îndelungat. Adolescenții pot avea întrebări suplimentare, care nu pot fi explicate într-o singură discuție, prestabilită, și cu atât mai mult în lipsa contactului vizual. **Este nevoie permanent de acțiune, de interacțiuni, de adaptare, de schimbare și de disponibilitate către dialog între cele două părți.**

Lipsa dialogului dintre părinte și copil în familiile cu părinți plecați peste hotare este resimțită de către majoritatea cadrelor didactice participante la studiu, care menționează că este dificil de a stabili relații bazate pe încredere și respect în activitatea școlară, dacă acest gen de relație nu este cultivat în mediul familial, așa cum se întâmplă în majoritatea cazurilor analizate: „Bunei nu-i pot stăpâni pe copiii mari. Fata nu-i ascultă și le spune: „Eu am mamă!”, dar mama de acolo nu știe realitatea. Fiica îi spune mamei

că vine acasă la ora 11, 12, dar ea vine la orele 3, 4, 5 dimineața de la discotecă... Am vorbit cu buneii și părinții ne mai sună, dar oricum nu poți să știi ce face ea noaptea...” (FG_EC_rural).

Succesul relației părinte-copil presupune un parteneriat real, o comunicare eficientă și un mod adecvat de lucru în echipă (împreună cu sistemul de învățământ, asistența medicală, instituțiile de cultură etc.). **Efortul pe care ar trebui să-l depună părinții** în acest sens este foarte important, poate **mult mai prioritar decât bunăstarea materială**. Și acest fapt este sesizat de înșiși copiii, după cum a afirmat un băiat de 14 ani cu părinți care muncesc de mulți ani peste hotare: „*S-a dus tata și am câștigat un scuter, s-a dus mama și am câștigat telefon... Am pierdut dragostea, căldura, susținerea, sfaturi, gingășie, comunicarea, fericirea*” (FG_C_3_rural). Această frază reprezintă mult mai mult decât o simplă constatare a unui copil. Afirmția dezvăluie golul spiritual și profunzimea suferinței pe care o au acești copii lipsiți de grija și susținerea părintească.

Constatăm că **absența unei monitorizări permanente din partea părinților îi poate motiva pe copiii rămași în țară să inițieze comportamente nocive**, cum sunt consumul de alcool, tutun etc. Primind bani de la părinți, în condițiile în care nu există un control din partea unui adult, copiii sunt tentați să-i folosească în propriile interese, care pot fi dăunătoare sănătății.

În lipsa contactului apropiat și permanent cu părinții care sunt peste hotare, mulți copii rămași acumulează cunoștințe despre sănătate și educație sexuală din mass-media, de la colegi, din stradă, ceea ce este insuficient pentru aderarea la comportamente sănătoase. Nu există o abordare metodică specializată a informării acestor copii privind riscurile pentru sănătate. Iar acest fapt crește probabilitatea dezvoltării multor maladii (cauzate de utilizarea alcoolului, tutunului, alimentației nesănătoase etc.) și, în special, a bolilor sistemului reproductiv și sarcinile premature.

- **Accesul la servicii medicale și monitorizarea stării de sănătate a copiilor cu părinții plecați peste hotare**

În Republica Moldova, conform legislației în vigoare, **asistența medicală este oferită tuturor copiilor gratis, fiind acoperită de către stat**. Studiul atestă că mulți dintre **copiii rămași fără îngrijirea părintească, atunci când au o problemă de sănătate, cer ajutor medical de sine stătător**. Unii dintre copiii intervievați afirmă că merg singuri la medic, se internează singuri în spital. Un băiat de 10 ani, care locuiește cu bunica, afirmă: „*De obicei, la medic mă duc cu bunica, dar o dată am fost și singur. Bunica stătea în pat, o durea spatele. Am-bii aveam probleme... Ea cu spatele, iar eu am avut o angină și m-am dus singur,*

în haine groase de iarnă...” (IIA_C_3). O situație asemănătoare este povestită și de o tânără de 16 ani: „De obicei, mă duceam la medic cu mama, dar acum, ultimele dăți, mama era plecată la Moscova și eu aveam probleme la cap, de la stomac și de la nervi și ultimele luni. Am fost singură” (IIA_C_4).

De altfel, un copil nu va fi în stare întotdeauna să reacționeze prompt și să înțeleagă severitatea unor probleme de sănătate care pot apărea: „Am crezut că va trece, că nu este nimic serios, dar...”. O fetiță de 15 ani, care locuiește mai mult singură cu sora mai mică și a suferit de o maladie renală, a relatat: „Mi-au zis că am nisip la rinichi. Am primit atunci tratament. Trebuia să merg peste trei luni la control și tratament repetat, dar nu am mai fost... S-au început problemele cu capul și nu am mai avut posibilitate” (IIA_C_19).

În lipsa monitorizării și vigilenței părintești, copilul poate să se adreseze medicului prea târziu sau la etape avansate ale bolii. Însă, maladiile acute, dacă nu sunt tratate la timp sau nu se respectă continuitatea în tratamentul necesar, trec în forma cronică, care devine mult mai dificil de tratat și dezvoltă complicații în timp. Acest lucru nu poate fi înțeles de un copil care poartă singur responsabilitatea propriei sănătăți. Părintele care vede copilul zi de zi observă toate schimbările care se pot întâmpla în starea de sănătate a copilului și, respectiv, poate reacționa cât mai timpuriu pentru a opri dezvoltarea bolii sau a complicațiilor.

Este alarmant faptul că minorii, având în grijă frați și surori, trebuie să reacționeze adecvat la schimbările în starea de sănătate a copiilor mai mici. O fetiță de 15 ani, care îngrijește de surioara de 11 ani, a povestit: „Anul trecut sora a avut alergii foarte tare... Am dus-o eu la medic și au internat-o în spital... Mă speriasem foarte tare (fetița a avut edeme și erupții)” (IIA_C_19). Dezvoltarea reacțiilor alergice poate avea forme foarte grave, ce necesită asistență medicală de urgență. **În lipsa ajutorului medical adecvat, unele reacții alergice se pot finaliza cu complicații grave sau chiar cu decesul pacientului.** Astfel, poate fi pusă în pericol viața copilului, în cazul în care aceste reacții se dezvoltă în lipsa unui adult.

Un pericol similar poate fi sesizat și în istoria povestită de o tânără de 15 ani, care îngrijește de sora mai mică, în vârstă de doar cinci ani. Copilul își amintește: „Iarna trecută, când părinții erau plecați, surioara s-a îmbolnăvit. A avut febră până la 39 de grade, am stat o săptămână acasă. La școală nu m-am dus, am avut grijă de ea, i-am dat medicamente și am fost la medic” (IIA_C_21). Febra înaltă la copiii mici poate provoca diferite complicații, printre care și convulsii. Punem la îndoială faptul că un minor va fi capabil să ofere ajutorul adecvat în astfel de cazuri, care prezintă pericol real pentru viața copilului bolnav.

Uneori, chiar dacă este lăsat în grija unui matur, în condițiile unui contact insuficient cu persoana care îl îngrijește, **copilul evită să dezvăluie îngrijitorului problemele de sănătate.** O astfel de situație este povestită

de o fetiță de 11 ani, care a rămas în grija mătușii: „Când erau părinții acasă, mergeam la medic nu numai când ne dureau. Mergeam des. Mama simțea că este bine să mergi la medic... Dar acum numai când mă simt rău, merg cu mătușa la medic... Îmi este rușine să îi spun mătușii să mergem mai des la medic” (FG_C_1_urban). Același lucru este mărturisit și de un băiat de 13 ani, care locuiește cu bunica și suferă de astm bronșic de mulți ani. Băiatul spune: „Când mi-i rău, îi spun bunicii, dar nu întotdeauna... Ea întotdeauna întreabă... eu îi zic că-mi trece” (IIA_C_11). **Copilul nu întotdeauna poate înțelege gravitatea problemei pe care o are.** Dacă un matur nu va observa problemele de sănătate ale copilului și schimbările care apar pe parcurs (frecvența simptomelor, complexitatea, durata și amploarea manifestării acestora), maladia poate căpăta o formă mult mai gravă și, uneori, ireversibilă.

Maturizarea prematură a copiilor rămași singuri, cu multiple responsabilități încredințate din partea părinților plecați, le hiperbolizează, într-un fel, încrederea de sine. Există și situații în care copiii, bazându-se doar pe propria experiență, încearcă să-și „trateze” fratele / sora mai mici sau să se **autotrateze**. Acest pericol poate fi sesizat și în convingerea fermă a unei fetițe de 14 ani, care îngrijește de sora ei, în vârstă de 7 ani, și de bunica bolnavă: „De acum am învățat singură ce și cum trebuie... și știu acum ce pastile trebuie să iau, mă descurc” (IIA_C_28). O încredere similară este observată și în afirmația unui băiat de 13 ani: „Locuiesc cu sora și fratele mai mare... De obicei, mă doare capul. Am tensiune intercraniană și fac tratament. Îmi cumpăr magneziu și mai multe feluri și mă ajută sora și fratele să respect toate cerințele” (IIA_C_5). **Posibilitatea dezvoltării unor intoxicații, reacții adverse sau complicații din cauza utilizării incorecte a medicamentelor, fără o monitorizare din partea părinților, poate avea urmări foarte grave pentru sănătatea acestor copii.**

Plecarea părinților peste hotare fără a oficializa responsabilitățile de tutelă ale persoanelor în grija cărora lasă copiii, poate genera pericole pentru copiii rămași în cazurile în care copilul va avea nevoie de intervenții medicale. Conform legislației în vigoare, orice intervenție la un copil trebuie efectuată doar cu acordul părinților. În lipsa părinților, fără prezentarea actului legal de tutelă, nici o persoană nu își poate asuma responsabilitatea acestei decizii. **Absența părinților, precum și lipsa actelor de tutore complică procedura de acordare a asistenței medicale copilului, în special, atunci când există necesitatea unor intervenții invazive.** Asemenea situații au fost relatate și în cadrul focus-grupurilor: „Mama a plecat peste hotare și a lăsat doi copii... Unul dintre copii s-a îmbolnăvit și avea nevoie de o intervenție chirurgicală complicată, iar medicii nu se puteau decide până nu era semnătura mamei, precum că este de acord. A fost o problemă! Totuși,

mama din Italia, prin primărie, a făcut acte pentru tutelă unor persoane în etate, și ei au semnat, pentru a salva copilul” (FG_ EC_rural).

Un medic ginecolog care activează într-o instituție medicală municipală a relatat un caz despre o adolescentă de 16 ani care s-a adresat pentru consultație. I-a fost determinată sarcină cu termen de 5-6 săptămâni. Tânăra a solicitat efectuarea avortului. Ea era elevă într-un liceu municipal, locuia în cămin și avea o situație financiară precară. Părinții adolescentei erau plecați peste hotare de mulți ani, ea fiind lăsată în grija unei mătuși în etate și bolnavă, care locuia într-un sat din sudul Moldovei. Nu exista nici un act de împuternicire tutelară pentru această rudă. Potrivit legislației Republicii Moldova, tânăra este considerată minoră și ginecologul nu are dreptul să efectueze avortul fără autorizarea părintelui / tutorelui. Deoarece această autorizare devenea imposibilă, tânăra a părăsit biroul medicului spunând: „*Va trebui singură să-mi rezolv problemele.*” Iar astfel de situații cresc riscul avorturilor ilegale și al mortalității materne.

Astfel, există **o necesitate majoră pentru introducerea obligatorie a sistemului de tutelă** pentru copiii ai căror părinți migrează peste hotarele țării, pentru a stabili responsabilitatea oficială a celor care și-au asumat îngrijirea copiilor și pentru a evita apariția unor impedimente de ordin legal în acordarea asistenței medicale necesare.

Autorii studiului formulează următoarele concluzii:

- În lipsa monitorizării unui matur, care poate observa încă din faza incipientă dezvoltarea unor patologii și complicații, copiii rămași fără părinți se adresează de sine stătător la medic, dar există pericolul ca aceasta să fie prea târziu sau în etape avansate ale bolii.
- În cazul în care copiii sunt lăsați în grija unui minor (frate / soră), aceștia nu pot să cunoască cum să reacționeze prompt și adecvat la schimbările de sănătate ale celor mici, cu riscul dezvoltării unor complicații și evoluții grave ale maladiilor acute.
- Hiperbolizarea încrederii de sine a copiilor cu părinții plecați peste hotare face ca ei să inițieze tratarea copiilor mai mici sau autotratamente, existând riscul dezvoltării unor intoxicații medicamentoase, reacții adverse sau complicații din cauza utilizării incorecte a preparatelor, fără a fi supravegheați de adulți.
- Plecarea părinților peste hotare fără a oficializa responsabilitățile de tutelă ale persoanelor în grija cărora lasă copiii poate genera pericole pentru copiii rămași în situația în care copilul va avea nevoie de intervenții medicale. Absența părinților, precum și lipsa actelor de tutore complică procedura de acordare a asistenței medicale copilului, în special, la necesitatea unor intervenții invazive.

Vârstnicii

Bătrânețea este ultimul ciclu al vieții omului, ce implică un șir de schimbări, în primul rând, din punct de vedere biologic.

Perioada bătrâneții este studiată sub trei aspecte:

1. *Îmbătrânirea primară*, care urmează după perioada adultă, fără a fi grevată, în mod obligatoriu, de alterarea sănătății.
2. *Îmbătrânirea secundară*, ce aduce schimbări – boli, stil de viață etc., în special, sub influența mediului neadecvat.
3. *Îmbătrânirea terțiară* cu pierderi (decompensări) rapide ce precedează moartea.

Înțelegerea procesului de îmbătrânire poate fi facilitată de o perspectivă multidisciplinară. Viziunea bio-psiho-socio-culturală, corelată cu ciclurile vieții, scoate în evidență aspectele cele mai semnificative ale procesului de îmbătrânire. Modificările apar la nivelul următorilor factori:

- Interpersonali (mediul social în care trăiește individul și deprinderile de comportament și comunicare interpersonală).
- Intrapersonali (sistem nervos, personalitate, inteligență, motricitate, sistem senzoro-motor etc.).
- Biologici și fizici (influențe ale unor boli cronice, incapacități, insuficiențe organice etc.).

Longevitatea depinde direct de conceptul de calitate a vieții. Însă, în îmbătrânire funcțiile vitale ale organismului suferă schimbări considerabile, respectiv, scade treptat și calitatea vieții persoanei îmbătrânite. Sistemul cardio-vascular este afectat de modificări ale tensiunii, mușchiului inimii, elasticității vaselor, grăsimii depuse. Scade capacitatea vitală a sistemului respirator, cu dezvoltarea unor boli specifice. Involuează sistemul reproductiv. Apar modificări ale sistemelor osos și muscular.

Sistemul nervos suferă schimbări semnificative de structură. Pot apărea boli specifice precum Parkinson, Alzheimer, Huntington. Scade interacțiunea dintre sistemele psihic, neurologic și imunologic, fapt ce mărește vulnerabilitatea persoanei în fața bolilor. Sistemul senzorial se modifică atât sub aspectul acuității senzațiilor, cât și al rapidității și eficienței procesării informației. Odată cu înaintarea în vârstă, scade capacitatea de recunoaștere și se diminuează vorbirea. Afectarea memoriei influențează funcționarea cotidiană a persoanelor în etate. Se diminuează simțul tactil, scade reglarea termică, apar stările de vertij, căderile, modificări ale mersului.

Astfel, **odată cu înaintarea proceselor degenerative caracteristice îmbătrânirii, persoanele în etate au tot mai mult nevoie de o îngrijire speci-**

ală. În condițiile în care persoana cu vârstă înaintată rămâne singură, fără susținerea și ajutorul celor apropiați, calitatea vieții acestui bătrân scade semnificativ, accelerând îmbătrânirea cu schimbările organice ireversibile. Din această categorie fac parte și unii bătrâni rămași singuri după ce copiii lor au plecat la muncă peste hotarele țării.

• Organizarea condițiilor de trai

Mulți dintre cei plecați peste hotare își susțin financiar familiile rămase în țară, inclusiv, părinții în etate. Pe banii primiți bătrânii își asigură aprovizionarea cu apă (sapă fântâni în ogradă, se conectează la sistemul centralizat de apă), **se conectează la sistemul de gaze, fac reparație capitală a casei** (schimbă acoperișul uzat, ferestrele putrede etc.), **își procură aparate de uz casnic** (mașină de spălat, cuptor electric etc.). Unele persoane incluse în studiu confirmă acest fapt. O femeie de 58 de ani povestește despre ajutorul acordat de fiica sa care lucrează peste hotare: „*Ea m-a ajutat. Am schimbat și ferestrele și ulucile... era casă bătrânească... am prefăcut... ne-am făcut fântână, ne-am făcut ograda*” (IIA_E_8).

Un bătrân care locuiește doar cu soția, ambele fiice muncind mai mult de 10 ani peste hotare, spune: „*Pe mine fetele m-au ajutat în vara asta. Mi-au cumpărat pompă de pompat apă în casă, am mașină de spălat automată. Iată asta e un ajutor minunat... Eu sunt mulțumit, asta e un ajutor foarte mare... deschizi robinetul – este apă!*” (FG_E_1_rural). Desigur, în astfel de condiții, persoana în etate poate mult mai ușor să-și întrețină igiena corpului, la necesitate, să-și poată spăla hainele și lenjeria de pat.

Unii bătrâni consideră că **plecarea copiilor peste hotare le-a micșorat mult din grija de a-i ajuta, ceea ce le-a ușurat viața, deoarece aceștia au obținut propria sursă de existență**. După cum răspunde și o persoană de 75 de ani, fiind întrebată cum era viața atunci când copiii erau acasă: „*Într-o măsură oarecare, mai grea, trebuia să-i îndestulez mai mult eu pe dâșii, că nu aveau toate cele necesare, așa că trebuia eu să-i susțin cât era posibil*” (IIA_E_1).

Bătrânii își îmbunătățesc condițiile de viață și atunci când copiii trimit colete cu tot necesarul pentru trai. Este exemplul unei femei de 71 de ani, a cărei fiică îi trimite cu regularitate colete de peste hotare: „*De-mbrăcat, de-ncălțat, ea întotdeauna îmi cumpără de acolo... Pentru casă tot trimite: șampon, săpun, pentru bucătărie geluri, toate sunt de acolo*” (IIA_E_7).

Însă, **sunt frecvente și cazurile în care copiii plecați întrerup orice legătură cu părinții sau, ei fiind în condiții financiare precare, nu îi pot ajuta cu nimic pe cei rămași în țară**. Aceasta este și situația unei femei de 68 de ani inclusă în studiu. Ambele fiice, împreună cu familiile, sunt

plecate de mulți ani peste hotare, însă femeia nu cunoaște multe despre ele. Într-o iarnă, simțindu-se foarte rău, nu a putut să se ridice din pat să-și facă focul. Femeia își amintește: „*Am stat așa trei zile, nu mă puteam ridica să-mi fac focul... Era tare frig... Am simțit că începuse să mă doară tălpile picioarelor. Am văzut că se înnegrise și m-am speriat. Am ieșit, târându-mă, din casă până în drum și am bătut la o vecină la poartă. Ea a chemat salvarea. Apoi m-au dus la Chișinău și mi-au tăiat degetele de la picioare. Mi-au zis că au degerat*” (IIA_E_15). Bătrâna se deplasează greu, respectiv, îngrijește de sine și de casă după posibilitate, primind ajutor doar din partea unor persoane străine. **Nu sunt puține situațiile în care persoanele în etate, uitate de propriii copii, supraviețuiesc cu greu din pensia pe care o au, ducând lipsă de hrană, fiindu-le greu să se îngrijească pe sine și gospodăria care o au.**

Chiar dacă în susținerea acestor persoane se implică comunitatea, vecinii și asistența socială, aceasta nu este suficient pentru ca bătrânii singuratici să trăiască în condiții adecvate. Iată exemplul unei femei de 61 de ani, care locuiește singură, într-o localitate rurală. Femeia menționează că cel mai mare ajutor îl primește de la mahala: „*Am femeile acestea... una din vale... și apoi una mai de aici... și-așa le dau 5 lei, 10 lei... și mai trimit să ia din produse de la magazin... și am o femeie aici care îmi spală hainele... Vine ea (lucrătorul social), mai mătură... mi-a cules buruienile de borș să le pun la murat... mi-a prășit în grădină... pe urmă ne-a adus cireșe... Și iată sora medicală vine și îmi măsoară tensiunea*” (IIA_E_10). Discuțiile relevă că bătrâna suferă de probleme ale sistemului urinar, are nevoie de îngrijire permanentă și tratament, însă nu are parte de acestea în lipsa unei persoane apropiate. Ajutorul este oferit mai mult din motive altruiste din partea celor care o înconjoară, însă acesta este insuficient în cazul unei persoane bolnave, aflate în imposibilitatea de a se îngriji pe sine.

O problemă serioasă pentru persoanele în etate o reprezintă asigurarea căldurii în perioada rece a anului. Mulți dintre bătrânii interviuați susțin că este foarte greu să-și asigure căldura pe parcursul iernii doar din rezervele făcute din pensie. O pensionară de 77 de ani mărturisește: „*Eu aș avea nevoie de ajutor de lemne, dar ce, dă cineva ceva? Nu dă nimeni nimic... Iată am primit pensia și cu ajutorul de 260 de lei... mi-am cumpărat ceva cărbuni, dacă lemne nu am aproape de loc... pun oleacă de cărbuni... dar așa ce să-i faci? Cu ce să te încălzești?*” (IIA_E_16). Lipsa căldurii și temperatura joasă din casă le poate provoca persoanelor în etate, care odată cu înaintarea vârstei suferă schimbări în reglarea termică a corpului, apariția unor probleme serioase de sănătate (boli inflamatorii, infecții etc.). În acest context, menționăm și **situația bătrânilor singuratici care sunt bolnavi, au o mobilitate redusă, care se află mai mult la pat, dar au nevoie de o îngrijire permanentă** (igiena corpului, schimbarea lenjeriei etc.). Lipsa unui ajutor din partea unor

persoane apropiate, chiar și cu existența serviciilor de asistență socială (evident, insuficiente pentru astfel de cazuri), **face ca aceste persoane să locuiască în condiții precare, antisanitare și chinuitoare**. Acest fapt este confirmat și de către experții participanți la discuții în cadrul focus-grupurilor.

În contextul economic al Republicii Moldova este imposibilă asigurarea condițiilor de trai decente tuturor persoanelor în etate rămase singure, în special, pentru perioada rece a anului, însă unii experți propun deschiderea mai multor **centre (aziluri) pentru bătrâni**, în care aceste persoane ar putea trăi într-un mediu satisfăcător: *„Să se deschidă centre, case de bătrâni, în care să fie amplasați temporar, contra plată pot să fie, nu doar de stat, fiindcă statul nu poate acoperi asemenea cheltuieli! Pentru aceasta ar trebui să plătească copiii...”* (FG_EE_urban).

Însăși persoanele în etate care locuiesc în azil relatează: *„Dacă suntem acasă, avem nevoie de cărbuni, de lemn ca să trăim... dar țara tare a scumpit și cărbunile și lemnele... Aici este mașină de spălat, spălătoria spală, le usucă, numai le aduce strânse gata, și te-ai dus la baie și te-ai schimbat pe curat”* (FG_E_4_rural_azil). Opinii similare au fost formulate și în discuția cu persoanele în etate din azilul din Chișinău, care confirmă unanim: *„Acasă nu ne îngrijea nimeni așa de bine cum aici... Aici sunt toate condițiile necesare pentru oameni, pentru invalizi, nu avem nimic de zis rău”* (FG_3_urban_azil).

Odată cu înaintarea în vârstă, persoanele în etate au nevoie tot mai mult de ajutor pentru a se îngriji și a-și asigura condiții adecvate de viață. Traiul în singurătate, bolile care apar la bătrânețe, scăderea forței fizice, lipsa ajutorului și susținerii din partea familiei – sunt factorii care determină multe persoane în etate să-și trăiască ultima etapă a vieții în suferință și cu o calitate redusă a existenței. Amplasarea acestor persoane în instituții specializate (aziluri), unde sunt oferite condiții adecvate de trai, cu sanitație, cu o îngrijire permanentă din partea personalului angajat, pare cea mai bună soluție pentru ca bătrânii să-și continue viața în condiții decente. Și acest fapt le va influența pozitiv longevitatea și calitatea vieții.

Deci, există situații în care copiii susțin cheltuielile pentru viață necesare părinților din țară, totuși, mulți dintre bătrânii rămași fără susținerea copiilor cu greu își pot asigura condiții de trai adecvate. Din cauza problemelor de sănătate, lipsei forței fizice, insuficienței de bani, bătrânii se confruntă cu probleme la asigurarea căldurii pe timp de iarnă, aprovizionarea cu apă, întreținerea igienei etc. Această situație influențează negativ calitatea vieții și sănătății persoanelor în etate. Asigurarea de sine stătătoare a condițiilor de trai sporește riscul de traumatisme și accidente pentru aceste persoane.

- **Atitudinea față de propria sănătate și comportamentul persoanelor în etate care au copii plecați la muncă peste hotare**

Un număr semnificativ dintre bătrânii rămași singuri **suferă o depresie de lungă durată**. Depresia este determinată nu doar de depărtarea de copiii plecați, dar și de suprapunerea altor pierderi ce sunt frecvente în perioada bătrâneții (moartea rudelor, prietenilor etc.). În anii bătrâneții, depresia apare din episoade scurte de tristețe.

Melancolia sau pierderea bruscă a energiei poate evolua spre o serioasă și îndelungată condiție depresivă. Caracteristicile acestei depresii includ o durere continuă, lipsa de interes, lipsa de speranță, reducerea încrederii de sine, o evaluare deformată a prezentului și viitorului. Unele persoane vârstnice depresive se confruntă deseori cu dificultatea de a lua decizii și devin mai încete în gândire, în modul de a vorbi și în mișcări. Toate aceste manifestări au un impact asupra stării generale de sănătate a persoanei în etate.

Simptomele psihice ale depresiei includ pierderea apetitului, scăderea în greutate, oboseală severă, lipsa de somn, constipația sau diareea. Crește tensiunea și anxietatea, care pot contribui la construirea unor stări de agitație. Depresia severă este deseori acompaniată de gânduri de inutilitate până la suicid. Acest fapt este descris pe larg și de către experții în problemele vârstnicilor care au participat la discuțiile de grup.

Astfel, experți relatează: „*Sunt unii bătrâni care categoric nu vor să meargă la medic, să facă vreo consultație. Sunt unii care spun „nu-mi trebuiește nimic, copiii au plecat, cui trebuieșc eu! Nu au să mă mai vadă”* (FG_EE_urban).

Stările depresive, emoțiile negative și tristețea determină agravarea maladiilor cardio-vasculare odată cu creșterea semnificativă a tensiunii arteriale, inducând riscul acceselor cerebrale și infarctului cardiac.

Starea psihică precară poate avea efecte puternice asupra modului în care bătrânii se îngrijesc pe sine. Un semn al unei stări îngrijorătoare a persoanelor în etate este faptul că încep să acorde mai puțină atenție igienei personale și curățeniei locuinței. Totodată, slăbirea simțurilor legată de înaintarea în vârstă îi poate împiedica pe unii bătrâni să-și mențină singuri igiena, chiar dacă doresc să facă acest lucru.

Depresia și tristețea continuă pot influența și atitudinea bătrânului față de tratamentul și prescripțiile medicale. Unii vârstnici pot exprima confuzie în legătură cu modul în care ar trebui luate medicamentele, fiind necesară o permanentă supraveghere. Cantitățile mari de medicamente nefolosite sau expirate sunt un alt indiciu care arată că bătrânii nu se mai pot îngriji singuri și au nevoie de ajutor.

Din cauza mobilității reduse și a problemelor de coordonare ce apar cu vârsta, crește riscul unor accidente și traume ale persoanelor în vârstă, care sunt nevoite să facă singure unele activități gospodărești, în special, în localitățile rurale. O persoană în etate de 86 ani recunoaște: „*Mai avem nevoie, mai ales acum, și de lemn și de apă de adus de la fântână și muncim iaca așa... Iau o căldărușă mititică și mă duc să iau apă și se întâmplă să mă împiedic, să cad*” (IIA_E_5).

Pierderea capacității de a judeca corect, legată de schimbările psihice și neurologice, îi face pe bătrâni, mai ales pe cei care locuiesc singuri și nu pot cere sfatul unei persoane apropiate, să fie mult mai **vulnerabili în fața infractorilor**. Astfel crește riscul ca unii să profite de acești bătrâni, lăsându-i fără casă sau surse de existență. În acest context, este foarte important de a evalua la timp, de către medicul specialist, capacitatea bătrânului de a se îngriji și a lua decizii raționale.

În multe situații, în grija acestor persoane sunt lăsați nepoții. Pe de o parte, în special, atunci când există o susținere financiară din partea copiilor de peste hotare, se observă că **îngrijirea nepoților motivează persoanele în vârstă, crescându-le interesul pentru viață și responsabilitatea pentru menținerea condițiilor de trai adecvate, gătitul bucatelor etc.** O bunică de 60 de ani, în grija căreia sunt lăsate două nepoțele (vârsta de cinci și patru ani), povestește: „*Dar m-am deprins foarte tare cu ele... Parcă nu aș putea deja fără ele, fără grija pe care o am... E o bucurie pentru orice bunică să-și dădăcească nepoții. Mai bine așa decât cei care stau singuri și nu are cine să le deschidă ușa*” (IIA_E_14). Femeia povestește cu plăcere despre grijile casei pe care le face pentru nepoate, iar intervievatorul descrie că în casă este curat și cald. Copiii acestei bătrâne, plecați la muncă peste hotare, trimit cu regularitate sume de bani pentru a acoperi toate cheltuielile de trai necesare familiei rămase în țară.

Un exemplu similar este și al unei femei de 71 ani, care are în grijă o nepoată elevă. Bunica trăiește cu viața și interesele nepoatei, ce o motivează foarte mult să asigure condiții de trai adecvate: „*Mă scol, hrănesc nepoțica, pun apa la fiert, facem igiena de dimineață, spală dinții, se îmbracă, eu pregătesc mâncarea, câteodată lapte cu fulgi sau griș, și o duc la școală și după mă întorc, spal vesela și pun să fac de mâncare la amiază și apoi o întâlnesc de la școală. Apoi, mă duc la limba engleză... și după facem lecțiile împreună. La televizor urmărim desene animate și emisiuni în engleză*” (IIA_E_3). Aceeași femeie spune: „*Noi spălăm des, de exemplu, lenjeria de corp, noi o schimbăm în fiecare zi, pentru că așa a fost dorința fiicei mele*”, fapt ce indică faptul că bunica se străduiește să asigure condiții adecvate de trai copilului pentru a reduce pe cât e posibil impactul lipsei mamei.

Pe de altă parte, **grija pentru copii pusă pe umerii unor persoane în etate, care suferă de multe boli, este o încărcătură enormă, ce îi surmenează și**

îi menține într-o stare permanentă de stres și agitație. Menționăm cazul unei femei de 62 de ani, care de 13 ani are în grija sa doi nepoți: „Mi-i tare rău și diabetul mă doboară, artroza – mi s-a umflat genunchiul și hepatita C... Ficatul mă doare strașnic... și rărunchiul. Cred că zahărul ista se bagă peste tot locul. Și tare mi-i greu. Eu rar când ies din casă, că mult nu pot merge sau amețesc de la tensiune și picioarele mă apucă” (IIA_E_12). Fiind foarte bolnavă, femeia a continuat să lucreze, deoarece doar din pensie ar fi imposibil să întrețină doi copii. Fiica, mama copiilor, fiind plecată peste hotare, nu se implică mult în întreținerea copiilor. „Nu mai am putere să lucrez. Am lucrat, căci am doi nepoți pe capul meu și trebuie să-i întrețin... Cât am mai lucrat, ne-a fost mai ușurel, dar acum mi-i greu, greu, și ei sunt mari și nu dovedesc... Și sunt doi bărbați, doi băieți, și mănâncă cât șapte: cât mai mult și cât mai bun”. Femeia este măcinată de grija pentru acești copii: „Acum taman e vârsta asta că trebuie să te uiți după dâșii, ca să nu-i scapi, că-s băieți”.

Situații similare sunt menționate și de către experții participanți la focus-grup: „Dar bunica nu mai are acele puteri ca să aibă grijă de nepoți, se enervează permanent, stă în tensiune” (FG_EE_urban).

Grija față de nepoți solicită bătrânilor atât resurse materiale, cât și energie suplimentară. Se observă că, în multe cazuri, bătrânii duc lipsă de acestea, trecând prin deficiențe mari și cu serioase probleme de sănătate. Pentru a evita astfel de situații, este foarte important ca medicul de familie să se implice mai activ în evaluarea stării de sănătate și capacității bătrânilor în grija cărora au fost lăsați copiii. Surmenarea continuă a bătrânilor le poate influența grav starea de sănătate. Totodată, astfel de condiții nu sunt benefice nici pentru dezvoltarea adecvată a copilului rămas în grija unui bătrân bolnav. Dacă medicul consideră că starea de sănătate a bătrânului nu-i permite să îngrijească suficient de copii, acesta ar trebui să sesizeze organele competente de asistență socială pentru a se implica în soluționarea unor astfel de cazuri.

Constatăm că în unele situații îngrijirea nepoților, pusă pe umerii persoanelor în etate, în condițiile unor resurse financiare insuficiente, poate agrava problemele de sănătate și poate împovăra viața bătrânilor, menținându-i într-o stare de stres și agitație permanentă. Alteori însă, atunci când bătrânii rămași cu copiii în țară primesc ajutor material de peste hotare, îngrijirea nepoților îi motivează pe bune să îngrijească de casă, să gătească regulat de mâncare și să fie mult mai precauți față de propria sănătate.

• Regimul alimentar și calitatea nutriției

Unii dintre vârstnicii incluși în studiu primesc suport în privința alimentației din partea copiilor aflați peste hotare. O persoană de 79 de ani care

locuiește singură mărturisește despre coletele primite de la copii: „*Trimis de încălțat, de îmbrăcat, de mâncare, conserve de pește, bomboane*” (IIA_E_6).

În unele cazuri, atunci când persoana în etate trebuie să gătească hrană pentru nepoți, acest fapt o poate motiva să se alimenteze mai calitativ și cu regularitate. După cum povestește o femeie de 71 de ani, care îngrijește de nepot, fiica aflându-se la muncă peste hotare: „*Am luat niște carne și el n-a vrut... Acum i-am luat niște piciorușe de găină și le-am preparat și văd că a mâncat bine... Mai iau tocană de carne și gătesc ceva din ea... Acum el e bolnav și nu-i pot da prăjit, gras... și totodată țin și eu dieta, că am și eu probleme de sănătate... Avem de toate... miere, și cașcaval, crenvuști... Untul nu se termină niciodată, laptele, smântâna*” (IIA_E_9).

Alimentarea presupune un total caloric și un echilibru, bazat pe nevoile energetice individualizate în funcție de gen, vârstă, starea de sănătate și gradul de activitate. Literatura de specialitate precizează că **tulburările frecvente de nutriție ale vârstnicilor sunt legate atât de cantitatea, cât și de calitatea alimentelor**. Printre acestea se numără:

- **Denutriția.** Stările de denutriție ale bătrânilor pot fi cauzate de: nerespectarea regimului alimentar, suferințele psiho-somatice care țin de regimul sever, din proprie inițiativă, „*din cauza intestinelor, stomacului, ficatului etc.*”. În situația unei stări depresive, persoanele vor avea o atitudine indiferentă față de calitatea alimentelor și de regimul alimentar pe care îl au. Neglijența față de sine și inapetența, motivate de singurătate și tristețe, pot conduce la denutriția persoanelor în etate. Scăderea în greutate a bătrânului este cel mai clar semnal de alarmă al unei nutriții necorespunzătoare. Unul dintre experții din cadrul focus-grupului afirmă: „*Mulți dintre bătrâni se comportă cu indiferență față de propria persoană, nu-și pregătesc lor mâncare, ei așteaptă ca cineva să vină la ei... Doar în așa caz ar pregăti mâncare. Nu au o motivație, un interes să gătească mâncare*” (FG_EE_urban).
- **Malnutriția.** După vârsta de 50 de ani, este recomandată reducerea aportului caloric cu 7-10 la sută la fiecare 10 ani. Este necesar un regim alimentar corect al persoanei în vârstă, cu respectarea echilibrului dintre proteine, lipide și glucide, cu reducerea cantității grăsimilor animale. Este foarte important aportul hidric și de săruri minerale. Utilizarea hranei cu o diversitate redusă, insuficiența de proteine, vitamine și alte substanțe nutritive necesare organismului uman pot genera dezvoltarea unor maladii serioase, accelerarea procesului de îmbătrânire și acutizarea bolilor cronice existente.

Interviurile cu persoanele în etate dezvăluie că **puțini pot respecta regimul alimentar și nutriția corectă pentru un vârstnic**. O femeie de 63 de ani, care locuiește cu nepotul minor, spune: „*Au fost zile în care nu*

am avut ce mânca, am ieșit din casă și nu aveam nimic, nici bani și am fost și am împrumutat 50 lei și am luat 0,5 kg de ulei și cartofi” (IIA_E_4).

O situație similară este descrisă și de o pensionară de 68 de ani, care supraviețuiește doar din pensie, ficele fiind plecate peste hotare de mulți ani, fără a-i oferi vreun ajutor. Fiind întrebată despre calitatea hranei (carne, ouă, unt), femeia răspunde: „Ei, le-am uitat gustul și cum arată... Mai cumpărăm câteodată o bucățiță de cârnaț, brânză... Mai cumpărăm și noi pește și prăjim, din cel mai ieftin... Cumpărăm slănină că e mai ieftină, dar nu carne... Luăm margarină, că e mai ieftină ca untul...”. La întrebarea intervievatorului de ce este paharul de vin pe masă, bătrâna spune: „Bem și noi de scârbă” (IIA_E_15). Este demonstrat faptul că persoanele în etate trebuie să reducă semnificativ rata grăsimilor animale din hrană, pentru a diminua cantitatea colesterolului din sânge, care este un factor determinant al multor maladii.

Totodată, consumul de alcool este frecvent printre persoanele rămase singure, după cum relatează și unii experți participanți la focus-grupuri. **Senzația de inutilitate și abandon din partea copiilor, dorința de a fugi de singurătate îi face pe bătrâni să caute alinarea în alcool.** Însă, alimentarea incorectă a bătrânului și, în special, cu utilizarea regulată a alcoolului, poate afecta grav starea de sănătate a acestor persoane, declanșând patologii grave ale tuturor organelor (sistemului cardio-vascular, nervos, digestiv etc.).

Unii dintre bătrânii participanți la cercetare recunosc faptul că **primirea coletelor cu produse este mult mai dorită decât primirea banilor, deoarece cunosc cazuri în care persoanele rămase singure preferă să-și procure băuturi alcoolice în loc de hrană.** Această observație aparține unei femei de 76 de ani, rostită atunci când a fost întrebată despre necesitatea ajutorului oferit persoanelor în etate: „Trebuie să-i ajute!... Cu mâncare, cu ceva... dar nu cu bani! Bani să nu le deie... Să le deie lemne, de pildă, să le deie cărbuni... Să le deie de mâncare ceva, pachete cum se dădea, dar sunt mulți care le dau bani și ei îi beau” (IIA_E_13).

Experții din cadrul focus-grupurilor, de asemenea, confirmă faptul că **aprovizionarea bătrânilor cu alimente este mai mult recomandată decât oferirea de bani pentru hrană.** Motivul acestei preferințe este argumentat prin faptul că **mulți dintre bătrâni**, fiind educați în perioade complicate din punct de vedere economic și politic, **tind să facă economie de bani, refuzând să se alimenteze suficient.** Ei lasă banii „pentru zile negre”. Una dintre participantele la discuții a fost plecată la muncă peste hotare pentru o perioadă de timp și povestește din propria experiență despre mama sa: „Alimentația pe care o avut-o, pe aceea și o avea... Noi am conștientizat faptul că ea are să facă economii de bani, i-am dus alimente. Alimentele, vrei nu vrei, trebuie să le folosești, să le întrebuințezi... Soțul nu-i dădea bani, îi dădea alimente”(FG_EE_urban_rural).

Vârstnicii intervievați recunosc că le ajută foarte mult produsele alimentare primite pe diferite căi: de la biserică, primărie etc. O femeie de 62 de ani, care are în grijă doi nepoți și o duce foarte greu material, având și o stare de sănătate precară, spune: *„De la o biserică de evangheliști ne mai cheamă câteodată în lună și ne mai dă pachete: crupe, ulei... și o mai întindem”* (IIA_E_12).

O îmbunătățire a regimului alimentar este menționată de către persoanele în etate care au trecut să locuiască în azil. Bătrânii povestesc: *„Normal că mai bine mâncăm!... De trei ori! Acasă de două ori mâncam... Dar câteodată, numai o dată mâncai, dacă nu aveai când, te luai cu lucru”* (FG_E_4_rural_azil). Hrana este oferită cu regularitate, sub controlul specialiștilor, și în plus, bătrânii au posibilitatea de a „sta cu cineva la masă”, fapt ce este la fel de important pentru apariția apetitului.

Fiind la azil, bătrânilor li se prepară hrana, ceea ce este foarte important, în special, pentru cei cu mobilitate redusă, care cu greu se pot deservi sau în cazul celor care suferă de stări depresive, în care ei nu se consideră motivați de a se hrăni. Oferirea bucatelor proaspăt pregătite și hrana caldă regulată cresc semnificativ calitatea vieții persoanelor în etate și le micșorează riscul dezvoltării multor maladii, inclusiv evită denutriția și malnutriția.

Datele colectate în cadrul studiului sugerează următoarele concluzii:

- Nerespectarea regimului alimentar și neglijența față de sine, inapetența, motivate de singurătate, depresie și tristețe, suferințele somatice și insuficiența de bani – sunt cauzele care induc riscul dezvoltării stărilor de denutriție și malnutriție, legate de reducerea semnificativă a calității și cantității hranei bătrânilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie.
- Atât bătrânii, cât și experții susțin inițiativa de a oferi produse alimentare familiilor nevoiașе în loc de bani, pentru a evita posibilitatea de procurare a alcoolului sau de direcționare greșită a banilor (economii inutile, estorcare din partea unor infractori etc.).

• Accesul la servicii medicale

Toți bătrânii aflați în comunitate au relatat că știu despre activitatea serviciului de urgență și au acces la servicii medicale, acestea fiind oferite de către medicul de familie. **Bătrânii au afirmat că merg frecvent la medic, primesc medicamente gratis sau compensate.** După cum spune și un bărbat de 86 de ani, atunci când este întrebat cât de des merge la medic: *„O dată în lună, dacă am tablete acasă – de acum nu mă mai duc. Mă duc pentru pastile și să mă mai controleze, tensiunea mi-o măsoară”* (IIA_E_5).

Același lucru este relevant și de discuțiile cu alte persoane în etate cu copii peste hotare: „Eu în fiecare primăvară și toamnă stau la spital și fac o cură de tratament. Dar nu mă cheltuiesc, căci mă duc cu polița. Pentru tensiune în toată luna, am reduceri la medicamente și le iau” (IIA_E_7). „La medic mă duc des, cam de două-trei ori pe lună. Mă duc atunci când expiră leacurile, pastile și mă duc, îmi scrie, mă controlează și îi spun ce s-a mai întâmplat” (IIA_E_1).

Totuși, **de multe ori necesitatea de tratament a bătrânilor depășește posibilitățile acoperite de către asigurările medicale, iar sursele financiare ale acestor persoane sunt mult prea modeste pentru a achita astfel de cheltuieli.** Este mărturia unei femei de 75 de ani, care locuiește împreună cu trei nepoți, fără a avea vreun sprijin de la copii: „Medicamente e foarte greu să cumperi, numai eu din pensia mea pot să iau, nimeni nu mă mai ajută... Am pentru băiat 200 de lei și pensia mea, iată și-i tot...” (IIA_E_25). Bătrâna se plânge pe multe boli, iar unul dintre nepoți are dizabilități și necesită tratament și îngrijire permanentă.

Din cauza insuficienței de bani, dar și în lipsa unui stimulent și a susținerii din partea copiilor, bătrânii devin mai indiferenți față de propria sănătate și evită să accepte intervenții chirurgicale sau tratamente costisitoare, ceea ce, respectiv, le scurtează viața. Un caz relevant este cel al unei femei de 78 de ani. Bătrâna povestește: „Iată îmi crește aici un nod lângă sân... Și medicul mi-a spus să mă duc să fac operație, dar am nevoie de bani pentru aceasta. Dar eu de unde să-i iau? Doar 800 de lei pensia! De unde să-i iau? Toată pensia se duce pe pastile și injecții...” (IIA_E_26). Această atitudine este menționată și de către experții participanți la discuțiile de grup: „Oamenii noștri stau așa, nu se adresează la nimeni, până nu cad la pat, spunând: „Eu sunt puternic, am să rezist, nu am nevoie de nimic, nu am bani – nu mă pot adresa nimănui” (FG_EE_urban). **Adresarea târzie la medic și ignorarea prescripțiilor medicale cresc semnificativ riscul de dezvoltare a unor complicații, forme maligne și altor maladii grave la acești pacienți.**

Uneori, bătrânii solicită ajutor și îl primesc de la copiii de peste hotare. Fiind întrebată dacă este ajutată de copii cu medicamente, o femeie de 71 de ani, a cărei fiică muncește peste hotare, afirmă: „Păi, da de unde alți bani? Numai din 900 de lei (pensia)... Medicamente iau de două-trei mii de lei... Uneori mi se dau și cu reducere de 50 de procente, astea pentru diabetici ne dau gratis... dar restul necesită a fi cumpărate... îs foarte scumpe” (IIA_E_9).

Unii bătrâni au menționat că **ajutorul financiar acordat de copii pentru efectuarea unor tratamente costisitoare le-a îmbunătățit cu mult calitatea vieții.** Este povestea unei femei care a primit 15 mii de lei de la feciorul de peste hotare pentru o intervenție chirurgicală la inimă sau

a unui bărbat care și-a permis să-și pună dinții de 12800 lei cu ajutorul feciorului.

O femeie de 61 de ani spune că procurarea medicamentelor depinde mult de banii primiți de peste hotare de la copiii săi: *„Au fost dificultăți la procurarea medicamentelor, că băiatului meu îi dă banii atunci când vine acasă, dar până atunci împrumut de la vecini și apoi când vine băiatul, dau înapoi”* (IIA_E_2). Totuși, aceasta poate fi considerată o situație benefică, deoarece bătrâna își poate urma tratamentul necesar.

Alteori, medicamentele bătrânilor sunt procurate de către persoane terțe din altruism, drept ajutor, de exemplu, din fondurile unor grupuri religioase, rude, foști colegi de serviciu, prieteni etc.

Există situații în care unii bătrâni primesc medicamente de la copiii de peste hotare. După cum povestește o femeie de 57 de ani care are în grijă nepotul minor, iar fiica ei muncește în Germania: *„Ea îmi scrie traducerea. Mi-a trimis aparatul care măsoară tensiunea... și lumânări că am probleme cu intestinul gros... Nu demult mi-a trimis calciu, magneziu... pentru copil trimite siropuri de tuse, mai ales că acum e iarnă... Niște creme pentru oase”* (IIA_E_11).

În majoritatea cazurilor, medicamentele expediate de peste hotare bătrânilor de către copii sunt foarte utile, în special, când aceștia au nevoie de tratamente costisitoare. Totuși, este necesar de menționat că **persoana care primește medicamente de peste hotare trebuie să informeze despre acestea medicul său de familie, pentru a evita suprapuneri de substanțe active ce pot conduce la supradozări sau interacțiuni negative dintre preparatul prescris de medicul de familie și cel primit de sine stătător de către pacient.**

Odată cu înaintarea vârstei, crește riscul dezvoltării unor situații de **urgență medicală** (creșterea bruscă a tensiunii arteriale, maladii cardiace, cerebrale etc.). În unele cazuri, nepoții care sunt lăsați în grija bunelor sunt cei care acordă ajutorul necesar bătrânului bolnav. După cum povestește și o femeie de 73 de ani, care locuiește împreună cu nepoatele sale de 18 și 14 ani: *„S-a întâmplat de vreo două ori că m-am simțit rău noaptea. Dar nepoțelele repede s-au sculat, repede mi-au dat ce le-am cerut... cu inima, așa oleacă, mai am probleme... da ele mă ajută...”* (IIA_E_23).

La fel este și istoria unei bătrâne foarte bolnave care are în grija sa doi nepoți: *„Chemau ei (nepoții) salvarea, eu le spuneam numărul, dar ei deja știu și, dacă se întâmplă ceva – ei sună. Sau la policlinică, îmi fac chemare...”* (IIA_E_12). Desigur, ajutorul nepoților este un lucru pozitiv, însă condițiile de trai ale acestor doi copii, care trebuie să îngrijească permanent de bunica bolnavă, pun în pericol dezvoltarea lor adecvată.

O situație de risc major pentru bătrâni reprezintă cazurile de urgență, atunci când rămân singuri și nu sunt în stare să apeleze la ajutor. „Mi s-a făcut așa de rău! Când am dat să mă scol, o făcut știobâlc în cap și aveam cana cu apă și telefonul lângă mine, și am sunat, și am sunat și nimeni nu a răspuns... că toți erau duși de sărbătoare... Și mi-am pus șervetul cu apă la cap și am așteptat până m-am putut scula și m-am dus la soră și i-am spus...” (IIA_E_6).

O situație similară este povestită și de către un bătrân, participant la discuțiile din cadrul focus-grupurilor: „Eu am rămas în casă singur, într-un timp au apărut simptome de infarct. Da, nu pot să mă scol din pat, nu pot să ies... Era târziu noaptea... Să sun la doctor să vină, da, dar doctorul trebuie să intre în casă, dar ușa îi încuiată!... Iată un asemenea caz, când de acum cazi la pat și n-are cine te îngrijește! Copilul tău nu-i acasă să vină, să poată să te ajute. Îngrijește de bătrâni în Italia, dar de mama și de tata nu are cine îngrijește” (FG_E_1_rural). Mulți dintre participanții la acest focus-grup au afirmat că **au trecut prin situații similare, când rămâneau grav bolnavi la pat timp de câteva zile, fără a fi vizitați sau ajutați de cineva.**

Se observă că asemenea probleme sunt soluționate în cazul persoanelor în etate care locuiesc în azil. Bătrânii spun cu siguranță că, în caz de urgență, chiar și noaptea este asistenta medicală de serviciu, care le va acorda ajutor.

Mulți bătrâni au confirmat faptul că sunt vizitați frecvent de către medicul de familie. O femeie în etate dintr-o regiune rurală inclusă în studiu afirmă: „Medicul vine aici la noi, noi când spunem – vine, el de acum știe, are în vedere și vine” (IIA_E_24).

Totuși, **bătrânii, în special, cei care se deplasează cu greu, ne spun că ar dori ca medicul să îi frecventeze mai des.** „Deloc nu vine (medicul)... să vină așa o dată... că eu doar sunt acolo la ei la evidență... (IIA_E_10); „Medicii ar trebui să vină la bătrâni măcar o dată în lună, dar chiar și de două ori, dar ei nu vin, numai când îi suni... Lor le mai trebuie și transport, eu când sun la medic îmi spune: „Luați mașina și veniți”, dar eu nu pot lua mașină, nu am, și nici nu sunt în stare să mă urc în mașină” (IIA_E_26).

Desigur, vizita frecventă a medicului este foarte necesară persoanelor bolnave. Din cauza stării de sănătate precare, acești pacienți ar avea nevoie de o monitorizare, poate zilnică, a sănătății, cu indicarea unor prescripții și cu realizarea unor proceduri medicale. Însă, în condițiile listei actuale a serviciilor de sănătate, achitate din contul asigurărilor medicale, medicul de familie nu este motivat suficient ca să ofere asistență zilnică acestei categorii de pacienți. O constată și experții: „Medicii de familie sunt foarte încărcați! Acuma ei sunt și în loc de pediatru, cu mame cu copii mici și cu bătrâni... Nu este o evidență – sunt plecate persoanele peste hotare, sunt bătrâni

singuratici, sunt bătrâni cu copii... Ei își fac datoria ca față de un oarecare alt pacient bolnav”(FG_EE_urban).

Alți bătrâni se plâng că ar dori un medic aparte care să se ocupe doar de persoanele în vârstă și ar fi disponibil oricând pentru a le oferi consultație, deoarece **înscrierea din timp la medicul de familie le micșorează accesul la servicii medicale, în special, atunci când li se înrăutățește starea de sănătate**. „Acum trebuie să mă duc să mă înscriu și – peste o săptămână la medic. Și cum să mă duc eu peste o săptămână, dacă eu atunci nu mai sunt bolnavă, eu azi sunt bolnavă?” (IIA_E_2).

Experiența internațională demonstrează importanța și necesitatea **medicilor geriatri** în asistența medicală oferită bătrânilor. Însă acest serviciu este puțin dezvoltat în Republica Moldova. Totodată, multe localități rurale se confruntă cu o insuficiență acută de cadre medicale și uneori un singur medic lucrează pe două sectoare sau la câteva sate. Aceasta reduce semnificativ timpul necesar de a acorda servicii la domiciliu persoanelor în etate.

Atât bătrânii, cât și experții au menționat beneficiul serviciului de îngrijire la domiciliu dezvoltat în cadrul unor proiecte: „Nu vă dați seama câtă bucurie le aduceam... Își mențineau starea de sănătate... Erau încurajați, se vedea o schimbare! Dar aici, numai cu ajutoare sociale, puțin ce influențăm” (FG_EE_urban).

O monitorizare medicală mult mai frecventă („câte o dată pe săptămână, uneori de două ori”) este remarcată cu satisfacție de persoanele în etate care locuiesc în azil. Bătrânii afirmă: „Medicul vine când are posibilitate și mai des, și vine prin azil și te întreabă, ce te doare, și i-am povestit: „Iaca mă doare inima sau mă doare un picior”. El îmi spune că trebuie să iei niște pastile sau niște injecții...” (FG_E_4_rural_azil). „În fiecare zi de marți doamna doctor ne primește, știe deja ce boală fiecare are, ne scrie rețete. Farmacie avem pe loc, doamna doctor dă comandă, surorile medicale primesc medicamentele pentru toți și joi medicamentele se dau. La fiecare pe foaie e scris ce medicamente...” (FG_E_3_urban_azil).

Este indiscutabil faptul că, în condițiile monitorizării permanente din partea personalului medical, persoanele în etate primesc cu regularitate tratamentul necesar, locuiesc în condiții adecvate și sunt în siguranță, în cazul în care se poate agrava starea de sănătate sau pot apărea situații de urgențe medicale. Acest fapt le îmbunătățește semnificativ calitatea vieții și prelungește durata acestora.

În ceea ce privește accesul la serviciile medicale al bătrânilor rămași singuri în rezultatul migrației copiilor la muncă peste hotare, concluzionăm:

- Asistența medicală, atât medicina de familie, cât și serviciul de urgență, este oferită gratis bătrânilor din contul asigurărilor medicale de stat. La necesitate, bătrânii primesc medicamente și asistență la domiciliu. Este însă mai redus accesul la servicii înalt calificate, pentru care sunt necesare deplasări în cen-

tre raionale sau în municipii. Pe unii bătrâni, distanța, cheltuielile de drum și lipsa unei persoane care i-ar însoți în oraș îi fac să renunțe la consultarea specialiștilor medicali. Acest fapt reduce posibilitatea diagnosticării timpurii a unor maladii, ceea ce ar scădea din costurile ulterioare de tratament și ar preveni dezvoltarea unor forme grave, ireversibile ale bolii.

- Persoanele în etate, cu posibilitate redusă de mobilitate, doresc ca serviciile medicale la domiciliu să fie mult mai frecvente. Însă, în condițiile listei actuale de servicii de sănătate din contul asigurărilor medicale, medicul de familie nu este motivat suficient pentru ca să ofere asistență zilnică acestei categorii de pacienți. Totodată, în multe localități rurale se atestă o insuficiență acută de cadre medicale și, uneori, un singur medic lucrează pentru două sectoare sau la câteva sate. Aceasta reduce semnificativ timpul necesar acordării serviciilor la domiciliu persoanelor în etate.
- Un risc major pentru viața persoanelor în etate singuratice constituie probabilitatea înaltă pentru dezvoltarea unor stări de urgențe medicale, fără posibilitatea de a apela după ajutor. Riscul crește odată cu înaintarea vârstei, fapt ce determină necesitatea monitorizării permanente a persoanelor în etate rămase singure.
- Pierderea capacității de a judeca corect, legată de schimbările psihice și neurologice, îi face pe bătrâni, în special, pe cei care locuiesc singuri și nu pot cere sfatul unei persoane apropiate, să fie mult mai vulnerabili în fața infractorilor. Astfel, este mare riscul ca unii să profite de acești bătrâni, lăsându-i fără casă sau surse de existență. În context, este foarte importantă evaluarea la timp, de către medicul specialist, a capacității bătrânului de a se îngriji și a lua decizii raționale.
- Unii bătrâni, datorită susținerii financiare din partea copiilor aflați peste hotare, au posibilitatea de a efectua tratamente costisitoare, care nu pot fi acoperite de polița de asigurări medicale. În multe situații, însă, se observă că lipsa susținerii din partea copiilor (atât morale, cât și financiare) induce o indiferență la bătrâni, în vederea respectării prescripțiilor medicale sau a urmării unor tratamente ample, invazive (ex.: intervenții chirurgicale). O astfel de atitudine indiferentă crește riscul dezvoltării unor complicații, forme maligne, incurabile ale maladiilor și, respectiv, reduce calitatea și durata vieții persoanelor în etate.
- Bătrânii care locuiesc în aziluri menționează că atât condițiile de trai, regimul alimentar, cât și sanitația s-au îmbunătățit semnificativ în comparație cu situația existentă până la plasarea în instituție. Persoanele sunt satisfăcute de faptul că primesc asistența medicală regulat și la necesitate, că se află permanent sub monitorizarea lucrătorului medical, care le poate oferi ajutor în caz de urgențe.

1.5. Integritatea familiilor cu migranți

Copiii

- **Schimbări în sfera familiilor și a generațiilor**

Studiul constată schimbări în relaționarea dintre copii și părinții plecați peste hotare, acestea referindu-se mai ales la volumul și calitatea comunicării, iar aceasta are un impact asupra menținerii coeziunii și integrității familiei. Unii copii (în special, cei cu ambii părinți plecați peste hotare) au menționat că **se simt privați de suportul oferit de familie, că rețeaua lor socială de sprijin este afectată**. Spre exemplu, o interviuată a constatat că a devenit „mai matură, mă descurc singură, m-am învățat să fac lucrurile tot singură, să rezolv singură problemele” (IIA_C_1). Schimbările în cadrul familiei sunt manifestate cel mai evident prin **modificări de statut și rol** la care sunt expuși copiii rămași fără îngrijire părintească, care la vârste destul de fragede trebuie să își asume responsabilități ale părinților: „Posibil că mă simt mamă” (IIA_C_4). De regulă, procesul de maturizare intervine precoce în viața copilului și prin **asumare impusă de responsabilități**.

În unele situații a fost înregistrată **o îmbunătățire a relațiilor cu părințele care a rămas acasă**: „În ultimul timp, mi-am făcut relațiile mai bune cu mama, suntem mereu împreună, mai mult râdem” (IIA_C_2); „Cu tatăl meu foarte bine mă înțeleg și chiar dacă am nevoie, pot să mă consult și cu tatăl” (IIA_C_28), iar în altele – **o înrăutățire**: „Cu mama discut (mama e plecată), cu ea vorbesc destul de normal, pot să-i spun ce am pe suflet... Tatăl nu mă înțelege, chiar mi-i frică..., îl urăsc pe dânsul” (IIA_C_22). Este de menționat că astfel de situații nu au apărut ad-hoc, ci **au urmat modelul de relaționare specific familiilor respective din perioada premergătoare migrației**, aprofundându-l sau agravându-l.

În cadrul cercetării au fost observate situații de **perturbări ale funcționalității familiei, în care copiii trebuie să învețe a relaționa în condiții total diferite** de cele cu care erau obișnuiți. Experții intervievați au adus în calitate de exemplu un caz de divorț în urma migrației în care fiecare părinte și-a creat câte o familie nouă, iar copilul răspunde la această situație prin faptul că „nu vrea să trăiască nici cu mămica și nici cu tatăl”, explicând aceasta prin schimbarea modelului de relaționare cu părinții – „ei sunt foarte reci” (FG_C_4_rural).

Modificările din cadrul familiilor vizează perturbări în sfera comunicățională, învățarea de noi roluri sociale și asumarea forțată de noi responsabilități, toate acestea generând transformări ulterioare la nivel de generații. Astfel, familia contemporană în contextul societății afectate de o migrație masivă prezintă un risc sporit pentru menținerea valorilor tradiționale și a integrității instituției familiei.

• Deficitul de îngrijire

Cercetarea a scos în evidență un deficit de îngrijire, manifestat **prin sarcinile care le revin copiilor și îi depășesc, care afectează dezvoltarea lor armonioasă; prin reducerea numărului persoanelor de apartenență și de referință la care copiii pot apela; prin consecințe în procesul de studii și sănătate** etc.

În cazul migrației, părinții au posibilitatea să-și manifeste grija, în primul rând, în procesul de comunicare cu copiii prin diverse mijloace (telefon, e-mail, Skype). Deși majoritatea copiilor intervievați au remarcat că comunică frecvent cu părinții, de obicei, în discuții nu este abordată starea lor psiho-emoțională și nu sunt discutate aspecte sensibile din viața oricărui copil.

Relatările copiilor intervievați sugerează că ei **ar prefera să simtă grija părinților, chiar dacă aceasta s-ar manifesta prin diverse interziceri sau lipsuri materiale**: „Totuși, e mai ușor pentru un copil să ceara voie de la părinți, să-i dea voie să plece sau nu” (IIA_C_21); „Eu cred că banii nu au valoare. Oricât vor munci părinții, bani tot trebuie și trebuie și trebuie. Dar copiii trebuie să fie fericiți împreună cu părinții. Copiii au nevoie de părinți și părinții au nevoie de copii!” (FG_C_3_rural).

În pofida dificultăților, o parte dintre copii depun toate eforturile pentru a corespunde așteptărilor părinților. Ei se străduiesc să fie responsabili, să aibă rezultate școlare bune, să reușească să îndeplinească activitățile cotidiene, încercând și în comunicare să enunțe doar momentele pozitive: „Spunem și noi ce-i mai bine, să nu-i facem ei rău...” (IIA_C_13). Prin astfel de acțiuni copiii **își manifestă grija reciprocă pentru părinții plecați la muncă**.

Studiul a remarcat următoarea corelație: cu cât mai frecventă este comunicarea dintre părinți și copii, cu atât mai evidentă este grija reciprocă manifestată de către copii pentru părinții lor: „Noi îi trimitem mamei colete, punem în colete mere, scrisori...” (IIA_C_26). Un interviuat în cadrul discuției focus-grup chiar a remarcat că își face griji pentru sănătatea părinților, care fac eforturi considerabile pentru bunăstarea lui. Cercetarea indică o inversare de roluri parentale între părinți și copii, copiii devenind, în percepția lor, niște „părinți” pentru părinții lor plecați.

Paradoxal, însă chiar cele mai complicate activități pot deveni obișnuite pentru copii, dacă acestea sunt îndeplinite frecvent. Și aici există **riscul evoluției problemei de exploatare prin muncă a copilului**, un pericol față de care copilul manifestă toleranță și conformare. De asemenea, există riscul creșterii unei generații mai puțin sănătoasă, copiii fiind încadrați de mici în munci grele. Spre exemplu, munca care la început părea a fi imposibilă și inadecvată vârstei copilului, odată cu trecerea timpului începe

a fi percepută drept o obișnuință. Astfel, un copil interviuat a relatat că de la 7-8 ani este implicat în prepararea prunelor uscate, care necesită timp și forță, fiind o muncă grea. Dar același copil concluzionează: „*Acum nu îmi închipui să nu fac deloc prune*” (IIA_C_9).

Experții intervieuați au relatat că efectele deficitului de îngrijire se vor manifesta peste o perioadă de timp și vor fi de lungă durată, actualmente nefiind percepute: „*Cred că peste o perioadă de timp se vor crea mari dificultăți de înțelegere*” (FG_EC_rural).

Grija reciprocă este o caracteristică determinantă a unei familii, iar deficitul de îngrijire denotă perturbări semnificative în sistemul de relaționare și cel de afectivitate. În cazul familiilor cu părinți migranți, deficitul de îngrijire este condiționat de absența părinților în viața de zi cu zi a copiilor, fapt care generează multiple riscuri, inclusiv exploatarea prin muncă a copiilor. Studiul a scos în evidență faptul că și copiii își doresc să simtă grija părinților, chiar dacă aceasta s-ar manifesta prin diverse interdicții, or, restricțiile constituie, în viziunea copiilor, o componentă a grijii manifestate față de ei.

- **Problema divorțurilor, separărilor între membrii familiei ca rezultat al migrației la muncă peste hotare**

Migrația părinților generează trăirea de către copii a **anxietății și fricii față de un eventual divorț al părinților**: „*Mi-i frică că mama, în caz de se întoarce, va da la divorț... Nu vreau aceasta... Vreau să fim o familie unită din nou... Am scris despre aceasta o poezie încă anul trecut:*

*Plecată ești de patru ani,
Plecată tu prin țări străine.
Tu ai plecat ca să faci bani,
Să faci să fie bine...
Întoarce-te, tu, înapoi,
Vino, măicuță, acasă,
Căci când doar vii din când în când,
Dorul mereu m-apasă.
Vino ca să rămâi pe veci,
Aici mereu cu mine,
Nu știi cât de mult îmi lipsești,
Câtă nevoie am de tine...
Măicuță, mamă, draga mea,
Nicăând noi nu te vom uita,
Chiar de-n străini tu ești plecată,
Rămâi mama cea mai dragă (IIA_C_19).*

Temerile copiilor sunt justificate întrucât în cadrul cercetării au fost evidențiate **situații de separare și / sau divorț al părinților**, drept urmare a migrației la muncă peste hotare: „S-au despărțit pentru că s-au dus peste hotare” (IIA_C_9). Experții intervievați confirmă frecvența divorțurilor printre migranți: „Sunt foarte multe divorțuri” (FG_EC_rural). Mai mult ca atât, unul dintre experți afirmă că în experiența sa profesională nu are „nici un exemplu de familie care și-a menținut componența după plecarea părinților peste hotare”. Aceste consecințe ale migrației deranjează mult copiii (a se vedea studiul de caz din Caseta 15).

CASETA 15**Studiu de caz. Migrația – cauză a divorțului (IIA_C_15)**

Dorina este o fetiță de 13 ani, care are o soră mai mică de nouă ani, iar în prezent se află în îngrijirea vecinei. Până la plecarea părinților peste hotare cu aproximativ șase ani în urmă în Italia, în familia lor erau relații normale. Cu timpul, însă, părinții s-au distanțat, iar acum intenționează să divorțeze: „De când au plecat și mama și tata, nu mai sunt împreună, doar vorbesc... Asta mă deranjează”. Tatăl, care revine mai frecvent acasă, o învinuiește pe soția sa: „Tata a spus că de când s-a dus mama în Italia, de atunci nu se primește să se împace cu ea”. Cea mai mare dorință a Dorinei este ca părinții ei să fie împreună și să nu divorțeze.

Unii copii chiar își fac griji pentru ca relația dintre părinți să reziste în timp: „O altă grijă este când părinții stau separat, unul acasă și unul plecat sau sunt în regiuni diferite plecați, atunci așa ți-i în grijă că nu cumva tata să-și găsească o altă femeie sau să nu divorțeze” (FG_C_3_rural).

Este de menționat că **distanțarea geografică afectează și relaționarea dintre părinți și copii**, care se răcește în timp. În loc să compenseze absența prin grija manifestată în perioada revenirii acasă, unii părinți au un comportament inexplicabil: „În cele opt zile cât am stat în spital, nici mama și nici tata nu m-au sunat nici o dată, cu toate că știau că m-au internat...” (IIA_C_19).

Studiul a demonstrat că o situație financiară mai stabilă a familiei (care este asigurată prin veniturile obținute în perioada migrației) nu soluționează problemele care există între soți, astfel încât **orice acțiune poate să ducă la neînțelegeri și conflicte**. Copiii intervievați au încercat să explice destul de amănunțit și nemijlocit motivul situațiilor conflictogene: „Ei s-au cerțat, fiindcă o dată mama mi-a cumpărat multe jucării și el a zis că pentru ce a cheltuit banii pe jucării, mai bine lua ceva de mâncare. Iar mama a zis că eu îs mic și nu mănânc mult, dar ele nu erau scumpe, un euro jucăria, adică 16 lei de ai noștri” (IIA_C_3).

În unele cazuri părinții divorțați **încearcă să-și refacă viața conjugală prin relații de scurtă durată sau căsătorii cu alte persoane**, acestea

nefiind acceptate, de regulă, de către copii: *„Ea a vrut să se mărite cu dânsul... și m-a întrebat dacă eu sunt de acord cu asta. Eu i-am zis că nu-s cam de acord... nu vreau... era mare, dar nu se comporta ca un om matur”* (IIA_C_11).

Unii intervievați au relatat **experiențe șocante în contextul deteriorării relațiilor dintre părinți**. Printre acestea este și istoria unei fete de 11 ani, care este martoră a unor **situații conflictogene ce se perpetuează în timp**: *„Îmi era dor de ea să o văd... Am sunat și mama a început să plângă... Tata spune că trebuia să stea acasă”*. Intervievata explică faptul că aceste neînțelegeri dintre părinți au apărut în momentul în care mama a decis să plece la muncă peste hotare, iar tatăl se opune, totuși, acesta a făcut un efort și *„a vrut să o primească acum a doua oară acasă”*. Cel mai dureros moment se referă la nerespectarea de către mamă a promisiunii de a reveni acasă: *„Nu a venit, nu știu de ce nu a venit”* și la așteptarea acesteia în drum: *„Am așteptat-o la șosea și nu a venit...”* (IIA_C_10).

Separările și / sau divorțurile constituie tot mai frecvent o consecință a migrației și acest lucru este și mai alarmant dacă este corelat cu scopul emigrării: cel de a asigura bunăstarea familiei. Copiii intervievați sunt expuși dublului risc: de a învăța să trăiască fără părinți atâta timp cât ei sunt plecați, dar și de a face față ulterior situațiilor de separare / divorț al părinților. Experiențele relatate de copii sunt șocante, iar evaluarea riscurilor pentru bunăstarea lor morală suplinește conștientizarea gravității situației.

Vârstnicii

• Schimbări în sfera familiilor și a generațiilor

Fiecare familie reprezintă o micro-societate cu mentalitate proprie, cu atitudini și modele afective specifice, cu structură și dinamică de abordare a relațiilor și interacțiunii cu ceilalți. Fenomenul migrației la muncă peste hotare aduce schimbări și la acest nivel de interacțiune umană. Or, **modelul tradițional al familiei se distorsionează**. Vârstnicii nu au posibilitatea să-și considere viața împlinită, prin implicarea și preocupările continuate de copiii lor: *„Și ea când vine acasă, mereu vine cu cadouri, însă nu mă întreabă întotdeauna poate am nevoie de bani... Eu nu vreau să le stric viața, nu vreau să le cer prea multe..., dar ea dacă singură vede că am nevoie de ceva, trebuie să mă ajute... Trebuie să se gândească că sunt mama ei și trebuie să-mi procure... Nu vreau să-i forțez, nu vreau să stau pe spinarea lor...”* (IIA_E_11).

Copiii, la rândul lor, nu văd rostul sfatului și experienței de o viață a persoanei în etate. În consecință, abandonul persoanei în vârstă de către copiii plecați la muncă peste hotare este un fenomen înregistrat tot mai frecvent: *„Are pe al treilea an, m-a adus aicea, eu n-am vrut, a zis –*

hai, tatică, la dom invalidov... și am rămas singur... A fost aici și m-a adus și pe urmă n-a mai fost...” (FG_E_3_urban_azil). **Neglijarea vârstnicilor** este în majoritatea cazurilor condiționată de necesitatea plecării peste hotare și de iresponsabilitate: „Ar fi bine să mai vină și la noi, că noi suntem tată, suntem mamă” (FG_E_4_rural_azil). Distanțarea fizică, în special, cea de lungă durată, conduce în timp și la **distanțarea relațională**. Acest fenomen caracterizează vârstnicii care se află în **azil**. În același timp, menționăm experiența unei persoane în etate care, în speranța de a reduce distanțarea relațională cu apropiații, și-a procurat telefon mobil din economiile modeste, accentuându-și dreptul la comunicare: „...Ei mă sună câteodată, da eu mi-am cumpărat telefon mobil, am dreptul și eu să telefonez...” (FG_E_4_rural_azil).

În această situație, **persoana în etate nu-și mai găsește locul în modelul tradițional al familiei**, chiar și cu adaptările de rigoare la viața contemporană. Impedimentele și frustrările determinate de necesitatea de a emigra condiționează și carențe la nivel de mentalitate, care conferă comportament violent cu referire la persoanele în etate.

Remitențele nu pot compensa lipsa afectivității, atât de specială pentru această categorie de vârstă. Disconfortul emoțional se manifestă diferit de la un vârstnic la altul în funcție de particularitățile personalității. „Când îmi sună din Moscova, ea plânge acolo și eu plâng aicea, și plângem amândouă. Ei îi e dor de noi, și nouă ne e dor de dânsa, dar ce să-i faci, așa-s vremurile...” (IIA_E_23) sunt destăinuirile printre lacrimi ale unei persoane în etate.

În același timp, **distanța în unele cazuri contribuie la apropierea persoanelor**: „De când au plecat, relațiile sunt încă mai bune, au o stimă mai mare, lipsa acționează” (IIA_E_5). Mai profunde în acest sens sunt trăirile persoanelor în etate instituționalizate: „Am un băiat și o fată în Moscova. Băiatul a fost de vreo lună, a fost Iura, și a spus că a venit să plătească contractul (de întreținere în azil), și de amu de Anul Nou n-am să vin”, care scot în evidență regretul lipsei de comunicare în perioada sărbătorilor, fără a pune un accent evident pe aspectul financiar (FG_E_4_rural_azil).

Studiul scoate în evidență sentimentul de datorie și loialitate familială al vârstnicilor față de propriii copii. Astfel, persoanele în etate ajung să-și vândă deseori locuințele pentru a crea un capital inițial pentru copiii care vor să plece la muncă peste hotare. Nu întotdeauna situația creată este conștientizată de către cei plecați la muncă la justa ei valoare, care uneori nu-și asumă responsabilitățile pentru persoanele rămase acasă. În aceste condiții, fără un suport emotiv, dar și financiar din partea copiilor, **vârstnicii ajung să-și piardă autonomia** și „ei sunt plasați în instituția medico-socială care se numește Casa veteranilor” (FG_EE_urban_rural).

Astfel, familia pentru acești bătrâni nu exercită un rol de sprijin, ci un rol de disfuncționalitate.

CASETA 16

Studiu de caz. Migrația – cauză a instituționalizării vârstnicilor (FG_E_3_urban_azil)

Tamara, 80 de ani, vârstnică instituționalizată în azil:

„Eu am ajuns aici din cauză că am rămas fără casă. Am trăit cu soțul și el a decedat. Eu am rămas singură. Fiica, care se află în Kirovograd, a venit să mă ia la ea. Am vândut casa. Apoi fiica cu soțul ei au hotărât să plece în Italia. Au vrut să mă ia și pe mine. Eu am spus: „Eu am multe rude aici, cum să plec”. Eu am refuzat și ei au plecat. Le-am făcut nunta lor pe banii de pe casă... Fiica e plecată de șapte ani”

Cercetarea relevă că emigrarea poate conduce și la **o redefinire a relațiilor de rudenie**. Astfel, copiii lăsați în grija bunicii nu se asociază cu părinții lor biologici, dar caută alte modele afective și de apartenență: *„Și tot așa se uitau cum alții se jucau și au venit în casă pe urmă și tot scârbiți și au zis: „Bunicuță, noi o să-ți spunem ție „mamă”, se poate?” Și din ziua aceea „mamă, mamă, mamă”, ca să aibă și ei cui să-i spună „mamă”. Și de atunci până în ziua de azi îmi spun „mamă...”* (IIA_E_12); *„Fata plânge, băiatul cum el că era în genere mititel și de acum îmi spun mie „mămică, până când tu ești, tu îmi ești mamă, dacă mămica o să se găsească, atunci o să-i spunem ei „mămică” și ție „bunică”* (IIA_E_2). Astfel, bunei care niciodată nu pot să înlocuiască părinții, deși ei au grijă să-i spele, să-i educe etc., ajung să fie, totuși, **părinți pentru propriii nepoți**. Preluarea rolului părinților de către bunici, deseori de vârstă înaintată, creează **situații de epuizare vitală, emoțională și fizică** a acestora: *„Cu educația mă descurs, dar puterile nu sunt acelea și este greu... Cel mai greu e să avem răbdare, dar acum mă enervez repede, dar nu vreau... Întotdeauna mă strădui să ies cu cuvinte plăcute, să nu audă cuvinte rele”* (IIA_E_4). Există cazuri în care bunei se confruntă, la rândul lor, cu probleme personale, vicii cărora trebuie să le facă față. În această situație, aceștia nu mai pot *„să coboare la nivelul nepotului și să discute la nivelul la care nepotul are nevoie. Fie, bunei sunt oameni înțelepți și le dau sfaturi bune, nu spun eu nimic, dar sunt și bunei între bunei, pot să mai folosească și băutură și alte probleme. Sunt și așa cazuri”* (FG_EC_rural).

Încercările de reintegrare familială (plecarea părinților la copiii stabiliți peste hotare) eșuează, pentru că în anumite cazuri, **copiii nu suportă costurile reîntregirii familiei sau vârstnicii nu se pot adapta noului mediu de trai**. Și acest aspect este deosebit de dificil pentru persoanele în etate: *„Cum să merg acolo? Dar nici nu știu... dacă nu mor până atunci... poate am să merg... Dar când îmi este dor de părinți, mă duc la*

cimitir... mi-e dor de pământul nostru... și aceste lucruri ne dau mult... Cine o să meargă la ei, dacă eu am să fiu acolo?” (IIA_E_11). Deseori, aceste reintegrări nici nu sunt dorite și admise de către vârstnici: „Asta din Turcia a fost acasă, eu am fost la ei vara asta. Ei mi-au cumpărat bilet și eu m-am dus vara asta. Dar să rămân... nu vreau” (IIA_E_18). Drept impedimente pentru plecarea peste hotare la copii, persoanele în etate instituționalizate deseori invocă starea lor de sănătate (mobilitate redusă, prezența unor dizabilități, deficiențe de văz, probleme de memorie etc.), care condiționează necesitatea de resurse mult mai mari pentru întreținerea în străinătate.

Emigrarea unor membri ai familiilor **pune în pericol ideea de familie, funcțiile și rolul acesteia în societate**. Studiul relevă că familiile sunt formate dintr-un număr foarte redus de persoane: bunici – nepoți, persoane care trăiesc singure, familii cu un singur părinte: „Acum trăiesc cu nepoțelii și cu tata bolnav” (IIA_E_2). Comunicarea, raporturile și solidaritatea, transmiterea tradițiilor capătă alte conotații: „Au rămas bătrâni, au crescut câte 5-6 copii și n-are cine avea grijă de dânsii, n-are cine să le aducă o căldare de apă. Trăiesc într-o mahala cu buneii și mă uit și chiar îi greu, dar nu știu ce vor face ai noștri până vom ajunge noi. Asta-i o problemă, decedează mama, tata și ei nu vin”; „Copiii noștri sunt bătrânețea noastră, deci educația bună înseamnă bătrânețe fericită, educația – proastă, e jalea” (FG_EC_rural). Instabilitatea conjugală, determinată deseori de migrație, influențează structura familială: „Eu stau cu mama și cu bunica, iar tata s-a despărțit de mama când aveam doi ani... Nu țin minte cum era înainte când era și mama și tata – eram prea mic” (IIA_C_9). În acest context, familia pierde rolul de instituție de bază în societate.

În concluzie: migrația la muncă peste hotare produce schimbări specifice la nivel de interconexiuni între generații. Trebuie să se țină cont de aceste modificări și de efectele lor asupra generațiilor implicate. Intensificarea proceselor de migrație se face tot mai mult resimțită de către familii, iar structura acestora suportă tot mai multe schimbări: număr redus de persoane, trai separat al membrilor familiei, preluarea rolului de părinte de către buneii sau alte persoane care îngrijesc copilul rămas acasă etc. Necesitatea adaptării la exigențele zilei de astăzi conduce la modificări în viața internă a familiei, dar și în comportamentele externe.

• Deficitul de îngrijire

Îngrijirea acordată persoanelor în etate determină starea de sănătate, fericirea și longevitatea acestora. Mediul și suportul familial sunt cei mai importanți factori în îngrijirea persoanei în vârstă.

Calitatea îngrijirii persoanelor în etate instituționalizate poate fi abordată din perspectiva serviciilor de îngrijire prestate nemijlocit în instituție. Faptul că vârstnicii au ajuns în azil este condiționat de **o lipsă totală de îngrijire și abandon al acestora de către copii / nepoți**: „Eu am vândut casa... la băiat am dat... și băiatul a decedat și am rămas și fără casă și fără băiat... nepoata nu mai are grijă” (FG_E_4_rural_azil). În alte cazuri, prezența persoanei în etate în azil este determinată **de respect și atitudinea responsabilă a copiilor / nepoților față de soarta vârstnicului**: „Au vorbit cu fetele, Vera și Tanea... Eu eram în spital cu piciorul (i-a fost amputat piciorul)... Dna Vera (directorul azilului) a venit cu mașina și am vorbit cu dânsa. Ea a spus că doctorii, când îmi dau drumul, să sun la azil și au să vină să mă ia. Fetele... vor plăti contractul – ce acolo nu se ajunge. Să mă fi dus acasă – nu era nici-meni, casa-i singură și eu sunt cu un picior, trebuie să beau apă, să-mi aduc o căldare de apă, să-mi fac mâncare și nu-i chip nici într-un fel” (FG_E_4_rural_azil).

Destul de variată este și situația la nivel de îngrijire a persoanelor în etate nemijlocit în instituția rezidențială. În parte, relevă studiul, acest fapt este condiționat nu atât de mediul de reședință (urban, rural) sau sursele financiare alocate, cât de factorul uman care este implicat în procesul de îngrijire. Astfel, vârstnicii dintr-un azil sunt mulțumiți de îngrijirea acordată și mediul susținut: „Dar cum să ne simțim, probabil, eu aici singur mă simt bine, pentru că eu nu spăl, nu fac mâncare, dacă aș fi singur acasă, ar fi multe neajunsuri, n-aș putea face aceea... dar aici sunt căutat” (FG_E_4_rural_azil), iar cei din alt azil acuză neglijență, insulte, hărțuială: „Mă amăgesc aici și toți vreau bani. Vine și zice (cineva din personal) dă, ș-apu dai 10-20 de lei și nu-s. Amăgesc și cu telefonul și cu toate cele...” (FG_E_3_urban_azil).

Studiul a relevat câțiva factori cu privire la **starea de bine** a vârstnicilor:

- **Prezența cuplului** este o sursă de susținere și îngrijire fizică și afectivă: „Eu cu soția suntem singuri ca de la începutul vieții... Vorbim amândoi cu soția... împărțim scârba de la unul la altul” (IIA_E_5). Pierderea unui soț este suportată greu, iar problemele apărute în organizarea cotidiană sunt consecințele unui deficit de afectivitate, comunicare și îngrijire: „Sunt singură, soțul mi-a murit din 1985, eu sunt singură toată viața” (IIA_E_4).
- **Modalitatea de rezolvare a problemelor**, a felului de a conveni asupra dificultăților cotidiene. Potențialitatea de a depăși aceste impedimente la nivel de familie, de a oferi și a primi sfaturi determină sentimentul de siguranță și utilitate.

- **Menținerea la domiciliu a persoanelor vârstnice și favorizarea, condiționarea unui trai independent.** Doar în acest mod persoanele în etate mențin sentimentul de competență și utilitate.

Îngrijirea și atenția insuficientă, climatul socio-familial nefavorabil au fost identificate în cadrul cercetării drept carențe esențiale în menținerea unui trai decent pentru persoanele în etate. Responsabilizarea copiilor și respectarea îndatoririlor față de părinți rămân a fi soluțiile-cheie identificate de toate părțile: „*Eu consider că mai întâi de toate trebuie găsiți copiii ceea ce și-au părăsit părinții bătrâni fără ajutor și de tras la răspundere... Să fie pedepsiți așa oameni... fără inimă, să fie obligați să plătească...*” (IIA_E_17).

Studiul evidențiază că deficitul de îngrijire creează disconfort atât bătrânilor din instituții rezidențiale, cât și celor care se află la domiciliu. Și într-un caz și în altul situația depinde de atitudinea copilului față de părintele său, de implicarea în viața acestuia și de maturitatea responsabilității sociale a acestuia.

1.6. Nivelul de bunăstare al gospodăriilor cu migranți la muncă peste hotare

Copiii

• Dotarea gospodăriilor

Studiul realizat a scos în evidență că **nivelul de dotare al gospodăriilor migranților este în evoluție**, grație eforturilor depuse de persoanele plecate peste hotare. Au fost înregistrate câteva situații care confirmă acest aspect, printre care procurarea materialelor de construcție și construcția casei de locuit; procurarea computerului (conectarea la internet) și a telefonului mobil, a diverselor obiecte din dotarea gospodăriilor, a produselor alimentare și ne-alimentare etc. *„Înainte de a pleca părinții, noi am început să ne construim altă casă, oarecum erau surse de bani, dar nu erau de ajuns. Plecând, ea a putut să acumuleze acei bani și venind acasă a reușit să ne facă acele condiții pe care, dacă stătea aici, nu reușea să le facă”* (FG_C_2_rural).

Totuși, îmbunătățirea dotării gospodăriilor casnice nu este înregistrată în toate cazurile. Nu sunt rare situațiile în care remitențele sunt direcționate pentru alimentare și alte lucruri necesare sau considerate importante în familie: *„Mai mult se cheltuie pe mâncare și pe telefonul mobil”* (IIA_C_20).

Deși asigurarea gospodăriilor ar trebui să reprezinte un rezultat așteptat al muncii peste hotare, totuși, ea nu are loc în toate situațiile elucidate în cercetare. O explicație ar putea să vizeze complexitatea necesităților și gravitatea problemelor cu care se confruntă familiile, astfel încât printre priorități pe primele locuri se situează alte necesități decât dotarea gospodăriilor.

• Remitențele și modul de gestionare a acestora

Remitențele au un **rol important în asigurarea bunăstării copiilor, acestea reprezentând, de fapt, și motivul de bază al migrației părinților**. Unul dintre experții intervievați afirmă că *„remitențele reprezintă un aport considerabil la stabilitatea și dezvoltarea economică a țării noastre. Astăzi, o bună parte din remitențe sunt direcționate spre consum. Și într-un mod, noi trebuie să fim recunoscători acestor lucruri, deoarece ele sunt orientate, în primul rând, spre atenuarea sărăciei. Banii sunt utilizați pentru combaterea sărăciei familiei, dacă e să vorbim despre un ansamblu de perspectivă generală pe țară, națională”* (IIA_EC_5). Prin intermediul remitențelor sunt soluționate problemele ce țin de viața de zi cu zi, achitarea serviciilor comunale, a cheltuielilor pentru școală, distracții, tratamente, întoarcerea datoriilor etc.: *„De când mama este plecată, nu am împrumutat bani, acum ne ajung banii pe care îi avem”* (IIA_C_6). Dacă până la plecarea părinților peste hotare familia nu putea să-și asigure nici consumul alimentar sau să achite cheltuielile

de transport interurban, atunci peste 2-3 ani de zile în majoritatea familiilor se discută despre diversitatea obiectelor, inclusiv pentru jocul copiilor, care sunt cumpărate. „Acum eu le spun ce vreau”, afirmă un respondent de nouă ani (IIA_C_7).

Remitențele sunt, de cele mai dese ori, **transmise prin intermediul unei terțe persoane**, prin intermediul **serviciilor bancare** sau **aduse de către părinți în perioadele de revenire a acestora acasă**. Sumele de bani variază destul de mult – de la câțiva zeci de euro la câteva sute. În majoritatea cazurilor, persoanele care au sarcina să aducă banii la destinatar cunosc mărimea sumei de bani. Totuși, au fost remarcate și situații în care părinții aplică și-retlicuri, neinformând despre tipul de marfă transmis: „Lui bunelul i-a pus o rățușcă și a cusut-o și acolo i-a pus banii” (IIA_C_14).

În cadrul cercetării s-a constatat că în majoritatea cazurilor **îngrijitorii** au rolul principal în gestionarea banilor primiți de pe peste hotare, ei oferindu-le copiilor sume de bani pentru diverse cheltuieli legate de școală, gospodărie și activități de timp liber. Frecvent, copiii se consultă cu **părinții** privitor la cheltuielile pe care trebuie să le facă: „Dacă e o cumpărătură mai mare, ne sfătuim cu mama” (IIA_C_18). De regulă, copiii acceptă faptul că îngrijitorii lor dețin banii și le oferă acestora sumele necesare, dar sunt și situații în care acest lucru deranjează copiii, în special, atunci când ei nu au dreptul să participe la gestionarea banilor. Este și cazul celor două surori de 11 și 15 ani, cărora mama plecată la muncă peste hotare le trimite colete, iar banii îi încredințează unei verișoare. Atunci când „ne trebuie bani, mergem și cerem de la ea (de la îngrijitor), cu explicații foarte detaliate pentru ce avem nevoie... Este neplăcut să merg să cer, să mă închin pentru fiecare 20 de lei de care avem nevoie”. Fetele percep această situație drept umilitoare, mai ales că și tatăl, care periodic vine acasă, le obligă să argumenteze orice cheltuială: „Ducem evidența cheltuielilor într-un caiet aparte, până la bănuți, de exemplu, chiar și prețul unei cutii de chibrituri sau al unei sacoșe... Așa că cu banii de buzunar o ducem rău” (IIA_C_19).

În unele situații, **anume copiii au cuvântul decisiv în procurarea** mărfurilor mai costisitoare: „A fost un caz că am cumpărat televizor și ei au vrut să cumpere unul de acel simplu, dar eu – nu, vroiam ceva mai contemporan și cum am spus așa au cumpărat” (IIA_C_2).

Abilitatea de a cheltui banii nu este direct proporțională cu vârsta copilului, or, chibzuința și responsabilitatea financiară se pot manifesta în mod divers la diferite vârste. Spre exemplu, o fetiță de 15 ani a menționat: „Când nu-s părinții, eu distribui banii, pentru că fratele nu poate grămădi banii (fratele are 19 ani). El repede vrea să cheltuiască cât mai mult, însă eu știu că trebuie cu normă, trebuie și pe mâine să ne ajungă” (IIA_C_1).

La altă extremă se poziționează situațiile în care părinții sau copiii **exagerează cu procurarea unor obiecte**, care sunt de o necesitate discutabilă:

„Spre exemplu – încălțăminte, are multe perechi noi pe care nu le poartă... Cumpără haine de care nu are nevoie” (FG_C_2_rural). Prin astfel de gesturi, părinții încearcă să compenseze lipsurile de care au suferit anterior copiii lor sau timpul în care nu sunt cu ei împreună.

Totodată, au fost înregistrate și situații în care **părinții nu transmit remitențe**, iar **familia în continuare suferă de deprivare materială**, la aceasta **adăugându-se și deprivarea morală**, or, lipsurile anterioare sunt cumulate cu toate efectele absenței părinților și în astfel de cazuri se observă o **dublă deprivare la care sunt expuși copiii**.

În cadrul discuțiilor focus-grup cu experții, s-a conturat un **efect de reproducere secundară a problemelor** în cadrul comunității: pe de o parte, copiii cu părinți migranți sunt discriminați din cauza absenței acestora în viața lor, pe de altă parte, suferă și copiii care au părinții acasă, dat fiind că nu au posibilități de asigurare materială ca primii. „Și suferă nu numai cei care au părinții plecați peste hotare, dar suferă și cei care au părinții aici, deoarece părinții care sunt acasă nu pot să le dea acele lucruri pe care le are vecinul și suferă și ăștia care au, fiindcă vecinul din bancă care are și mobil mai scump și hăinuțele și el se simte un pic discriminat și suferă” (FG_EC_urban).

În fine, este important de a cita opiniile contradictorii, care sunt enunțate de copii în **reflecțiile lor asupra beneficiilor remitențelor**. Astfel, dacă unii copii văd lucrurile absolut nemijlocit: „S-a dus tata și am câștigat scuter, s-a dus mama am câștigat telefon” (FG_C_3_rural), atunci alții chiar **desconsideră valoarea bunurilor pe care le-au primit în urma migrației părinților**: „Eu cred că am câștigat multe, dar banii pentru mine nu au valoare. Cel mai mult pentru mine are valoare dorul și tristețea pe care o duc față de mama” (FG_C_3_rural).

Studiul a constatat rolul semnificativ al remitențelor în asigurarea supraviețuirii copiilor, în oferirea posibilităților de a achiziționa bunuri și produse indispensabile unei vieți decente. Există o diversitate de situații în care copiii au relatat despre modul de alocare a banilor, precum și despre gradul de solicitare a opiniei lor vis-a-vis de necesitățile care trebuie acoperite. Totuși, nu toți părinții migranți transmit bani acasă, or, astfel de situații, împreună cu încercările de procurare a unor obiecte de o necesitate discutabilă, reprezintă diferite expresii ale gestionării remitențelor în familie.

• Strategii de utilizare a banilor de către copii

În cele mai multe cazuri migrația părinților determină o creștere a nivelului de trai pentru membrii rămași acasă. Strategiile de utilizare a banilor sunt orientate preponderent spre consumul curent, menținerea gospodăriei, achitarea facturilor, procurarea bunurilor alimentare și nealimentare: „Cum-păr de mâncare” (IIA_C_10); „Pentru internet” (IIA_C_17); „Pentru comu-nale și pentru gospodăria noastră” (IIA_C_22); „Lucruri pentru școală, fratele

plătește lumina, gazul, ne mai cumpărăm bomboane, cipsuri” (IIA_C_27) și mai rar pentru investițiile în casă sau achitarea contractelor la studii etc.: „Sora a plecat în România la universitate”.

Un alt aspect al cercetării se referă la **învățarea unui nou rol social – de a gestiona banii**. În acest context, copiii intervievați au exprimat opinii destul de diferite privitor la dezvoltarea abilităților lor de administrare a banilor, acestea variind în funcție de priorități – cheltuirea banilor pentru distracții, pentru necesități cotidiene, gospodărie, școală sau încercarea de a economisi la maxim banii primiți de la părinți. Prin modul în care cheltuiesc banii, copiii cu părinți plecați în străinătate se diferențiază de cei cu părinți acasă: *„Se deosebesc copiii cu părinți plecați peste hotare de ceilalți, pentru că au mai mulți bani, chiar și la îmbrăcăminte, chiar când vin la școală, intră în magazin, își permit să-și cumpere tot ce doresc. Dar aceștia cu părinți acasă sunt ținuți mai din scurt. Lor nu li se dau bani cât vrei pe zi” (FG_C_3_rural)*. Această situație creează disconfort în rândul celorlalți copii care nu au părinți peste hotare. Dar există și alte situații în care copiii cu părinți plecați au ajutat copiii nevoiași din comunitate, conștientizând că pot contribui la bunăstarea altor copii.

Înșiși **părinții au rezerve privitor la modul de gestionare a banilor de către copiii lor**. Încercând să preîntâmpine un comportament deviant, unii părinți preferă să direcționeze banii către îngrijitor. Copiii, de regulă, înțeleg și acceptă o astfel de decizie: *„Nu ne dă, că știe că-i cheltuim sau... Da nu prea avem ce face cu dănașii și se teme să nu batem înspre tutun, droguri, chestii de astea” (IIA_C_13)*.

Este necesar să menționăm și situațiile de „răsfățare” a copiilor prin intermediul remitențelor. Prin aceasta se poate explica **dorința părinților de a „compensa” lipsa îngrijirii și afecțiunii părintești** prin accesul la unele bunuri și servicii suplimentare pentru copiii lor. *„Este foarte important ca părinții, atunci când trimit acasă, să știe exact ce fac copiii cu acești bani, să existe un responsabil legal de îngrijirea copiilor”, consideră experții.*

Strategiile de gestionare a banilor sunt orientate mai ales spre alocarea resurselor în scopul asigurării unei vieți decente. În același timp, în cadrul studiului au fost specificate diverse modalități de prioritizare în alocarea banilor: de la achitarea contractelor de studii până la cheltuirea banilor pentru distracții. Învățarea unor noi roluri sociale de către copii presupune și rolul de a cheltui banii, iar orice abatere în modalitatea de a gestiona remitențele cunoaște o anumită rezonanță și la nivel de comunitate.

Vârstnicii

• Dotarea gospodăriilor

Experiențele, cunoștințele și obiceiurile obținute de către copiii plecați în străinătate își lasă amprenta asupra gustului estetic, igienei și aprecierii

valorii veniturilor: „Se duc din diferite pături, se duc și cu cultură și cu mai puțină, dar acolo învață multe lucruri bune”; „La țară poate că nu-i obișnuit cu multe lucruri, nu mai știau de mașină automată de spălat, nu știau în ce condiții bune ar putea să trăiască, să fie, de exemplu, întotdeauna cald, curat. La noi nu-s condițiile astea, când vin, stai de vorbă cu unele femei și ele zic: „Îmi părea că am o casă frumoasă și totuși bine, dar când am venit m-am uitat și văd care-i diferența dintr-un mod de viață și alt mod pe care îl avem noi și tind, tind la mai bine” (FG_EC_rural).

Studiul remarcă faptul că **remitențele influențează consumul de mărfuri și servicii**. În majoritatea cazurilor, chiar și atunci când remitențele nu sunt semnificative, se fac **investiții în instalarea rețelelor de apă, canalizare, gaz, construirea sau reparația capitală a locuințelor, dotarea acestora cu tehnică de uz casnic și mobilier**: „De când au plecat copiii, am început să trăim mai bine... Ne permitem mai multe să cumpărăm și din produse, și reparație am făcut, și mobilă am cumpărat” (IIA_E_14).

În localitățile rurale, există gospodării dotate cu toate comoditățile: „Am baie, am veceu acolo, am mașină de spălat automată, pe urmă în casă am încălzire, am cazan pus” (IIA_E_1); „Avem baie, avem apă caldă, ne-am tras gaz și avem încălzire autonomă... Nu e o problemă de a face baie oricând... Avem mașină de spălat automată, internet cu cameră video” (IIA_E_14). Acest fapt contribuie la creșterea bunăstării și ameliorării condițiilor de viață.

Dotarea gospodăriilor depinde de relațiile între copii și părinți. Astfel, au fost identificate cazuri în care condițiile de trai ale vârstnicilor practic nu s-au schimbat: „Trăiesc în condițiile în care au rămas după plecarea copiilor” (FG_EE_urban_rural), de cele mai dese ori atunci când persoanele în etate duc un trai separat. În cazul în care copiii trăiesc împreună cu părinții, ei sunt nevoiți să facă reparații: „Sunt care au mai investit în niște reparații” (FG_EE_urban_rural). De asemenea, există situații în care **vârstnicii practic gestionează construcția sau renovarea totală a casei copiilor**: „Tata a gestionat construcția casei și mama o venit în casă nouă” (FG_EE_urban_rural).

Pentru unii vârstnici instituționalizați, copiii încearcă să creeze un **confort suplimentar în azil**: „Iaca asta – televizor și magnetofon, el mi-a cumpărat la ziua mea de naștere” (FG_E_3_urban_azil), fapt care contribuie la crearea unei atmosfere mai apropiate de cea de la domiciliu.

Necesitatea de comunicare a contribuit esențial la asigurarea **cu rețele de telefonie fixă, precum și la procurarea telefoanelor mobile, computerelor și instalarea internetului**: „Iaca asta l-am obligat să cumpere ca noi să comunicăm (arată laptopul pe masă) cu Tonea” (IIA_E_21). Cheltuirea remitențelor pentru dotarea cu echipament electrocasnic are loc mai frecvent în familiile în care persoanele în etate au în îngrijire nepoți. Vârsta înaintată determină o investire mai redusă în asigurarea cu tehnică a gospodăriilor.

Situația rămâne a fi dificilă atunci când persoanele vârstnice au fost abandonate sau copilul plecat la muncă peste hotare a dispărut. În aceste condiții, practic nu există remitențe și persoanele în etate trebuie să se descurce cu resursele financiare proprii care sunt modeste și nu fac investiții în imobil sau dotări.

Prin urmare, remitențele, indiferent de mărimea acestora, sunt cheltuite de vârstnici primordial pentru întreținerea proprie și a nepoților și doar, în al doilea rând, pentru dotarea gospodăriilor.

• Remitențele și modul de gestionare a acestora

Remitențele rămân a fi **unica sursă de majorare a venitului** și asigurare a supraviețuirii pentru persoanele în etate: „*Se îmbunătățește situația materială și ajută și părinții, că unii părinți au pensia mică și trimit. Copiii nu susțin doar copiii lor, dar și părinții*” (FG_EC_rural).

Studiul scoate în evidență diferențe substanțiale în mărimea remitențelor, forma și periodicitatea trimiterii acestora în funcție de statutul social al vârstnicului, relațiile interfamiliale, capacitatea de autonomie a acestuia, existența nepoților în îngrijire, locul de aflare a vârstnicului (la domiciliu sau în instituția rezidențială).

Prezența unor relații afective profunde familiale, statutul social autoritar al vârstnicului și aprecierea justă a responsabilităților față de părinți contribuie la existența unor remitențe considerabile cu o frecvență periodică: „*Fii-ca trimite câte 100-150 dolari o dată la două luni, colete cu haine, mâncare*” (IIA_E_20).

Capacitatea de autodeservire și veniturile proprii ale persoanelor în etate influențează forma de contribuție a copiilor. Deseori, vârstnicii care sunt în putere au gospodărie și nu abuzează de implicațiile copiilor: „*Eu sunt în stare, dacă a fi sănătate să îmi fac tot ce este necesar... Eu nu cer bani de la dâșii, că m-am luat de vorbă că s-a stricat mașina de spălat și fără să cer, ei mi-o trimis*” (IIA_E_1).

Decisivă în trimiterea remitențelor este existența nepoților aflați în îngrijirea vârstnicului. În acest caz, remitențele sunt frecvente, mult mai variate și coordonate: „*Câte 100 dolari tot ne trimitea, colete cu trenul sau dacă cineva venea, de îmbrăcat la copii, de mâncat*” (IIA_E_2). Instituționalizarea convenită cu copiii persoanei în etate determină un transfer obligatoriu în instituția de îngrijire a vârstnicului.

O parte din persoanele instituționalizate, indiferent de faptul că se achită un contract sau nu, **beneficiază de suport suplimentar din partea copiilor**: „*Și când era vreo problemă materială, eu sunam și... niciodată nu spuneam suma, cât poți, așa trimite. Sau mai bine trimite medicamente, pentru că la ei sunt și bune și ieftine*” (FG_E_3_urban_azil).

Cercetarea a constatat că volumul și periodicitatea remitențelor sunt condiționate și de situația persoanei aflate în străinătate (salariu, loc de muncă, perioadă a anului etc.): „*Ea acum nu are de lucru și eu din pensie trăiesc, din lucrul pe care îl fac. Când avea ea, îmi trimitea în fiecare lună câte 50 euro sau 100 euro, când avea, dar acum dacă nu are. Iaca sunt vreo trei luni de când nu îmi trimite deloc*” (IIA_E_4); „*Niciodată... vă spun așa cum este... El acolo și-a luat mașină... Trebuie să o plătească... casa... Acum el a rămas fără serviciu și spune că ei acum stau la evidență la oficiul de ocupare a forței de muncă... Și el a împrumutat și o sumă de bani pentru a achita apartamentul său*” (IIA_E_11).

Transferul bancar nu este întotdeauna agreat de vârstnici pentru că presupune deplasarea la oficiul poștal sau bancă, precum și cunoașterea sumei remise.

În majoritatea cazurilor, resursele financiare se păstrează și sunt gestionate de către persoanele în etate, inclusiv, în cazul existenței nepoților de care aceștia îngrijesc: „*Banii îi cheltuim după ce ne sfătuim în comun, ce trebuie de cumpărat... Dacă avem nevoie de ceva pentru fete, o sun eu sau atunci când fiica sună discutăm și ea trimite imediat tot ce trebuie, luăm decizii împreună*” (IIA_E_15); „*Nu le dau lor (nepoților) bani în mână*” (IIA_E_17).

O particularitate identificată în gestionarea remitențelor de către vârstnici este **capacitatea de a economisi și de a se mulțumi cu puținul**: „*Orice lucru îl strânge, să fie pus să nu se cheltuie prea mult*”; „*Are să fie bine la înmormântare*”. Acest fapt poate fi explicat prin greutatea prin care a trecut generația respectivă (al doilea război mondial, foametea), precum și prin asumarea executării în continuare a rolului de părinte susținător: „*Alt copil trebuie să vină să mă vadă și eu cu ce lo-i primi?*”

În cazul persoanelor în etate care nu se deservesc sau al celor instituționalizate, gestionarea banilor revine îngrijitorului sau instituției rezidențiale conform contractului: „*Acum fata a zis că directoarea (azilului) are să primească banii mei...*” (FG_E_3_urban_azil).

Deosebit de dificilă este situația vârstnicilor abandonați sau ai căror copii plecați la muncă peste hotare au dispărut și care nu mai au alte rude. Aceștia sunt nevoiți să **supraviețuiască din pensie, forme de protecție socială, binefacere**: „*Și nu știu unde este acum (fiica)... Nepoata stă la întreținerea mea... Pot să spun că material este mai greu de trăit*” (IIA_E_3).

Studiul indică și posibilitatea de **aparitie a conflictelor în familii din cauza remitențelor**. Este vorba de situațiile în care remitențele sunt expediate de copii propriilor părinți, iar nepoții se află în îngrijirea soțului / cuscilor: „*Plecată peste hotare este mama, coletele le trimitea la părinții ei, tata fiind cu copiii acasă și, neprimind coletele, era conflict între părinți, între tata și părinții soției și în cazul ista au ajuns la faptul că de acum sunt în proces de divorț. Tata doar cere ca mama să fie decăzută din drepturi, rudele tatălui și rudele*

mamei se ceartă între dâșșii...” (FG_EE_urban_rural). Respectiv, situațiile tensionate, cauzate de dificultățile de gestionare a remitențelor, pot conduce la destrămarea familiilor.

Constatăm că remitențele contribuie semnificativ la sporirea calității vieții persoanelor vârstnice, indiferent de locul aflării acestora, autonomie, stare a sănătății sau îngrijire a nepoților.

• Strategii de utilizare a banilor de către vârstnici

Studiul a evidențiat că vârstnicii deseori diminuează necesitățile lor: „M-am învățat din tinerețe să fiu econom și banul l-am cheltuit numai pentru ceea ce ne trebuie, nu așa pe vânt. Iaca haina asta la mine ține 10 ani” (IIA_E_5), iar cerințele nepoților prevalează: „Nu i-am spus niciodată să ne trimită ceva. Atunci când a venit, ea ne-a cumpărat multe de toate și asta mult înseamnă. A cumpărat mai mult pentru nepoată, dar mie nu îmi trebuie nimic. Ea m-a întrebat dacă trebuie să îmi cumpere ceva, dar eu i-am spus că nu am nevoie de nimic, haine eu am” (IIA_E_3).

Experiența de viață, precum și realitatea dură îi face să aplice **strategii foarte pragmatice de economie în gestionarea banilor**, achitarea serviciilor comunale, alimente, medicamente, școală / grădiniță, haine, încălțăminte: „Acum mai mult pe servicii, dar vara pe mâncare... Luna trecută n-a fost scump, erau 370 de lei..., dar oricum... aproape 100 deservirea blocului... și apoi Sun TV 60 de lei, apoi apa rece, apa caldă... și e scumpă... și lumina... și iată unde se duc banii...” (IIA_E_9); „Și așa că ne ajung banii ceea. Totuși, câteodată când nu ne ajung, țărâim și noi din țărâit... Așa, trebuie de economisit și ajung. Dacă n-ai economisi, apoi...” (IIA_E_17). De asemenea, nu sunt puțini acei vârstnici care întotdeauna vor avea ceva **bani puși deoparte**: „Eu știu o lege: eu folosesc doar bunurile mele și atât. Eu am o pensie și nici într-un caz eu nu o voi cheltui întreagă, nici într-un caz. O las pentru ziua neagră, așa să spun. Pentru că noi avem foarte multe zile negre. Mai ales, când nimerеști în spital, asta-i o zi neagră” (FG_E_3_urban_azil).

Nepoții reprezintă o prioritate pentru persoanele în etate, bătrânii alo-când sume considerabile din resursele financiare pentru întreținerea lor: „Practic, toți banii trimiși sunt cheltuiți pentru necesitățile nepoatelor (școală, haine, caiete etc.)” (IIA_E_20), inclusiv deseori din propriile venituri.

Surse de venit pentru familiile în care vârstnicii îngrijesc nepoți sunt **resursele din alocații**, atunci când vârstnicului îi este atribuit rolul de tutore: „De la primărie eu primesc pe nepoței, sunt tutore și primesc ca pentru tutore, câte 500 lei pentru un copil. În total 1000 lei” (IIA_E_2).

Deseori există **conflicte în determinarea persoanei care va asigura tutela copilului rămas acasă**: „Dacă părintele a fost din timp... S-a gândit la faptul

că copilul trebuie să rămână sub tutelă și a fost înfăptuită tutela, atunci este mai ușor. Atunci când nu este o tutelă sau nu este oficială, atunci apar conflicte în familii chiar și pentru bani și pentru cine crește copiii sau cine primește beneficiile celea, pe care le trimit părinții de peste hotare” (FG_EE_urban_rural). Însă, sunt frecvente cazurile în care această formă de protecție nu se instituie. Se ajunge în situația în care actele se perfectează la necesități stringente: „Nici până acum nu ar fi făcut tutela, doar în momentul în care trebuia să plece cu ansamblul de dansuri în România și au cerut de la vamă, adică și atunci, în momentul acela, au făcut repede, dar în multe cazuri nici nu se înregistrează, până nu le trebuie ceva” (FG_EE_urban_rural). Pentru a evita situații similare, experții intervievați afirmă că părinților trebuie „să li se ceară actul unde îi arătat cu cine rămâne copilul, vedeți că aicea ar trebui de stipulat indiferent de termenul plecării, părintele trebuie să instituie o tutelă” (FG_EE_urban_rural).

Atunci când remitențele lipsesc sau sunt neesențiale, vârstnicii găsesc forme de întreținere atât pentru sine, cât și pentru nepoți prin **efectuarea diverselor munci casnice sau agricole, angajarea la servicii suplimentare**: „Mă ajut eu pe mine, vara mă duc în Târnova. Am mulți cunoscuți acolo, nu rude, dar buni cunoscuți și le ajut începând cu primăvara la pământ, de săpat, curat, până la iarnă, vara împreună cu nepoata mergem de fiecare dată. Pământul este al lor, dar eu mă duc să le ajut cu prelucratură și ei îmi dau pe săptămână lapte, ouă, făină de grâu, porumb” (IIA_E_3).

În instituțiile rezidențiale vârstnicii primesc doar 20 la sută din pensie. Celelalte 80 la sută sunt gestionate de instituție pentru întreținerea persoanelor în etate. Gestionarea banilor primiți la mână este o problemă pentru cei care se află într-un azil în care starea generală de lucruri – începând cu alimentația și terminând cu îngrijirea – nu este de calitate. Studiul relevă situații deosebite în instituțiile rezidențiale, atunci când persoanele în etate sunt nevoite să plătească personalului pentru orice serviciu prestat: „Chiar rufe la spălătorie eu nu pot să le duc – dau zece lei și mi le duc”, „Dacă plătești – îți ajută, nu plătești – nu ajută” (FG_E_3_urban). Gestionarea puținelor resurse financiare de care dispune un vârstnic de 75 de ani instituționalizat este relevantă în acest sens: „Dacă ar fi o mâncare gustoasă. Iacă asta-i cel mai rău. Nu e problema că-i puțin, dar e prost făcută mâncarea. Din cauza asta noi deseori cumpărăm după posibilități. Și pensiile noastre se iau, ne dau numai 25 la sută... Și deseori trebuie să ne cumpărăm medicamentele, pentru că nu ne ajung. Asta-i cea mai dureroasă întrebare” (FG_E_3_urban_azil).

Deci, apreciind importanța remitențelor pentru asigurarea unui trai decent, persoanele în etate rămân a fi deosebit de economice, respectuoase pentru ajutorul acordat de copii și pasive în ce privește solicitarea ajutorului de la aceștia.

1.7. Valori și proiecte de viitor

Copiii

• Valorile copiilor

Cele mai importante valori menționate de copii se referă la familie, sănătate, bani, studii, muncă, stabilitate economică și politică etc. În linii generale, pentru copii nu este esențial dacă trebuie să vină părinții acasă sau să plece ei la părinți, **important** este altceva: **să se reîntrească familia**: „Părinții să fie alături... Eu aș vrea ca ei să trăiască cu noi sau să trăim toți acolo” (IIA_C_3). Dorința de a avea părinții alături este cea mai frecvent enunțată de copii în discuții, chiar dacă în viața copilului s-au întâmplat lucruri oribile.

Modelul familiei viitoare este uneori opus celui din familia nucleară: „Nu ca familia mea...” (IIA_C_9).

Totodată, dacă ar fi în putere să schimbe ceva, copiii ar asigura părinții, așa cum mărturisesc ei, cu locuri de muncă, astfel aceștia să poată rămâne acasă în țară: „Aș face ca părinții să fie aici lângă mine, să aibă aici, în țară de lucru” (IIA_C_21).

În ceea ce privește viitorul îndepărtat, copiii cu părinții plecați peste hotare își asociază **viitorul preponderent cu plecarea peste hotare**: „Mama îmi spunea că vrea să mă ia peste hotare... Și eu aș vrea să plec” (IIA_C_6), argumentând prin lipsa sau reducerea oportunităților de muncă în Republica Moldova atât pentru părinți, cât și pentru tineri. Din spusele copiilor, aceste aspirații sunt susținute de părinți. De regulă, copiii ar vrea să plece în astfel de țări, precum Germania, Italia, SUA, Anglia sau în orice altă țară europeană, menționând că, în opinia lor, în Republica Moldova „nu există stabilitate, nu există echilibru... Oamenii sunt răi... E prea multă suferință, nu e dreptate, este corupție și cine are bani, acela e om” (FG_C_3_rural). Câțiva dintre copii au remarcat însă că **viitorul lor este legat de Republica Moldova**: „Da nu mai mori de foame în Moldova, îți găsești de lucru și aici” (FG_C_3_rural).

Unii intenționează să plece peste hotare pentru a-și continua studiile la o facultate sau pentru a obține o specialitate mai modernă, alții – pentru a se angaja la muncă.

Migrația părinților și alte probleme ce țin de asigurarea unui trai decent i-au marcat atât de mult pe copii, încât câțiva dintre aceștia plasează pe primul loc **valoarea banului**, argumentând că este deosebit de important pentru ei să nu se simtă lipsiți de ceva: „Eu am multe vise, dar cele mai importante sunt să avem mereu bani, să nu ducem dorul de ceva de care avem nevoie” (IIA_C_2).

Unii dintre copiii intervievați au menționat că, în esență, nu sunt deranjați de situația în care se află familia lor, dar ceea ce ar vrea ei să schimbe este **situația politică instabilă** din Republica Moldova: „*Și dacă aș avea posibilitatea, aș schimba situația asta*” (IIA_C_2). Vom remarca că acest copil interviuat este din satul Doroțcaia, raionul Dubăsari, deci din zona de conflict, care este afectată de instabilitatea politică și socială din țară.

Printre alte aspirații valorice ale copiilor pot fi menționate și **dorința de a face lumea înconjurătoare mai bună, mai sensibilă, de a reduce nivelul de agresivitate**: „*Aș face să nu fie lumea lăudăroasă, mândră*” (IIA_C_27).

În concluzie, studiul evidențiază plasarea de către intervievați a familiei și integrității acesteia în ierarhia priorităților lor valorice. În același timp, situația complicată în care se află la moment acești copii, precum și pragmatismul societății contemporane favorizează prioritizarea valorii banilor, a unui serviciu bun etc. Este alarmant că mulți dintre copiii intervievați își asociază viitorul cu plecarea peste hotare, și doar unii dintre ei consideră că Republica Moldova este un cadru potrivit pentru perspectiva lor.

• Continuarea studiilor și profesia pe care doresc să o îmbrățișeze

Rezultatele studiului demonstrează că, de fapt, copiii rămași fără îngrijire în urma migrației părinților la munci peste hotare au **tendințe profesionale** pronunțate. Alegerea profesiei apare ca o încercare de realizare a simțului propriului Eu. **Tinderea spre învățare și profesie depinde**, într-o oarecare măsură, de imaginea de sine care, la rândul ei, poate fi influențată de starea familială. Siguranța că părinții le vor achita costurile studiilor le conferă încredere în sine și le alimentează aspirațiile profesionale. Acest lucru a fost confirmat și de către unii din experții din mediul rural: „*Copiii aceștia la care părinții sunt plecați au o țintă facultatea și nu acceptă alte profesii*” (FG_EC_rural).

Aspirațiile profesionale ale unor copii rămași fără îngrijire părintească sunt alimentate și de dorința de a exprima **gratitudine pentru grija părintească și a justifica eforturile părinților** care muncesc peste hotare: „*Să termin școala, să-mi caut o profesie, să ajung ceea ce mi-am propus și prin asta să-i mulțumesc lui mama pentru tot ce a făcut pentru mine, prin munca ei. Prin ceea ce fac vreau să se mândrească că are așa fată și poate, la un moment dat, am să pot să o ajut și eu pe ea*” (IIA_C_4).

Studiul a remarcat tendințele profesionale ale copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației și **motivația lor**: „*Vreau să fiu polițist*.”

Ca polițist trebuie să opresc mașinile care merg repede, să arestez pe cei care fură ceva din magazin” (IIA_C_7); „Dar eu vreau să fiu polițist. Să fac dreptate. Să îi apăr pe cei nevinovați și să îi găsesc pe cei vinovați...” (IIA_C_19); „Vreau să devin **doctor**, să ajut oamenii care sunt bolnavi. Am discutat cu părinții despre asta. Mama a spus că e foarte bine că doresc să devin doctor, dar trebuie să învăț foarte mult și bine pentru asta. La școală învăț pe 7-9. Trebuie să mă strădui mai mult. Știu că e nevoie de mulți bani pentru a învăța de doctor. Părinții pentru asta muncesc” (IIA_C_27); „Vreau să învăț la Facultatea de **Psihologie**. Îmi place foarte mult să studiez oamenii, felul lor de a fi, de a gândi, de a vorbi... Sunt foarte diferiți! Mama îi place ideea mea, numai că spune că această profesie este plătită rău în Moldova. Dar poate, până termin eu facultatea, va fi plătită mai bine... căci acești specialiști sunt necesari foarte mult în școli, ei trebuie să ajute copiii...” (IIA_C_18).

Unii copii își construiesc aspirațiile profesionale și în funcție de autoaprecierea competențelor și calităților proprii: „Am vrut să fiu programator și acum nu mai vreau, pentru că am văzut că informatica este foarte grea. Dar cu informatica nu prea merge bine” (IIA_C_9). Concomitent, aspirațiile profesionale sunt influențate și de **estimarea adecvată de către copii a propriei situații**: „Vreau să învăț de maseură. Mama vrea să merg la medicină, dar nu cred că noi vom avea posibilitatea pentru aceasta... În plus, este sora de care trebuie să am grijă, nu pot să îmi permit să învăț mult... Va trebui să lucrez”; „Vreau să fac limbile străine, mi-ar plăcea foarte mult să fiu traducător, dar numai nu profesoară. Vreau să fiu și fotograf sau să organizez nunți”.

Printre alte năzuințe profesionale ale copiilor cu părinți plecați la muncă peste hotare, ei au menționat: *cântăreață, profesoară, fotbalist, șofer, dansatoare, frizer, balerină, bucătăreasă, cofetar-bucătar*.

Se conturează o tendință a unor părinți sau bunici de a lua decizii singuri pentru copiii lor. Unii părinți recurg chiar la amenințări: „Eu în viitor vreau să fiu frizeriță și îmi place atât de tare că eu lui sora mea îi fac breton și îmi place și vreau să fiu... Tata așa mi-a spus... eu tot doresc la vama așa cum... inspector la vamă. El îmi spune că ce el **nu are bătă sau ce?** Tata vrea să mă duc la vamă, că el are un prieten și fata lui tot așa învață, dar eu nu știu dacă o să mă duc” (IIA_C_10).

Există și situații în care adulții încearcă să impună copiilor propriul mod de viață drept model de carieră profesională: „Dar bunica spune că „ei, eu toată viața am tras sapa”, nu este de acord” (IIA_C_10).

Totodată, au fost și persoane intervievate care sunt **dezorientate** în ceea ce privește studiile și profesia viitoare, considerând că vor decide mai târziu.

Pot fi salutate deciziile majorității intervievaților (unii dintre care au doar 10-12 ani) de a-și continua studiile, gama profesiilor dorite fiind destul de diversă. De regulă, copiii care s-au arătat nesiguri în ceea ce privește studiile sunt încă destul de mici.

- **Reprezentarea socială a viitoarei familii și valorile ce sunt puse la baza acesteia**

Copiii de vârstă mai mică s-au referit, în principal, la viitorul lor în cadrul familiei nucleare, exprimându-și dorința de a locui împreună cu toți membrii acesteia: „*Cu mama și tata și fratele împreună*” (IIA_C_19). **Copiii mai mari** și-au reprezentat familia pe care o vor întemeia ei înșiși, referindu-se la **relațiile dintre membri, numărul și genul copiilor, importanța bunăstării materiale și asigurării unui trai decent**.

Copiii intervievați în cadrul cercetării **abordează frecvent familia în planurile lor de viitor**, punând accent pe importanța instituției familiei, pe valorile pe care aceasta le promovează, pe siguranța socială ce trebuie oferită de familie. Explicația ar putea să rezide în experiența tristă de despărțire de părinți, care i-a făcut **să mediteze asupra rolului familiei și să evalueze locul acesteia în viața unui copil**. Majoritatea copiilor accentuează că văd viitoarea lor familie drept o uniune temeinică în care fiecare să muncească împreună și în nici un caz „*să nu plece peste hotare*” (IIA_C_1). Unii sunt absolut siguri că „*atunci când voi avea copiii mei, nu îi voi părăsi niciodată, fiindcă știu cât de greu și rău le va fi fără mine. Am să le arăt permanent cât de mult îi iubesc, îi voi întreba ce îi doare, cum să îi ajut*” (IIA_C_19).

Participanții la focus-grup au menționat că își vor întemeia o familie numai după „*ce voi face toate studiile necesare, vor avea un loc de muncă stabil*” (FG_C_2_rural), pentru a reduce riscul unei eventuale despărțiri de care au avut parte în copilărie.

Unii intervievați ar accepta să aibă un nivel de trai mai modest, dar **să trăiască împreună cu familia**: „*Mai bine mai puțin, dar alături de ei*” (IIA_C_15). Sunt relevante astfel de afirmații, în special, în situația în care părinții au plecat peste hotare tocmai pentru a le asigura copiilor un trai decent.

Cercetarea a evidențiat și unele situații specifice, printre care și istoria unei fete de 17 ani cu domiciliul în mediul rural, cu ambii părinți plecați peste hotare și cu mătușa în calitate de îngrijitor. Pentru acest copil consecințele migrației părinților au fost deosebit de dure: deteriorare a relațiilor cu părinții, comunicare defectuoasă cu mătușa. Este explicabil că, fiind întrebată despre reprezentarea socială a viitoarei familii, intervievată a afirmat: „*Nu o văd prea frumoasă... Doar sfadă și neînțelegeri...*”

așa va fi... Aș schimba greșelile făcute din cauza prietenului meu... M-aș opune deciziei părinților mei de a pleca peste hotare, fiindcă nu-mi place viața pe care o duc acum, problemele pe care nu le pot rezolva singură” (IIA_C_17).

Familia reprezintă pentru majoritatea copiilor intervievați un cadru de referință, care oferă modele de conviețuire și relaționare. Cu toate că reprezentările sociale ale familiei diferă în funcție de vârsta copiilor (*pentru cei mai mici – ca punct de orientare este familia nucleară, iar pentru cei mai mari – familia pe care o vor crea ei*), aceasta este percepută drept o instituție care constituie sprijinul indezirabil al oricărui om. Este important că unii dintre copii și-ar dori să trăiască împreună cu familia lor, chiar dacă există riscul unui trai mai modest.

Vârstnicii

• Valorile vârstnicilor

Vârstnicii prețuiesc **familia tradițională**, în care buneii și părinții trebuie să le arate copiilor iubirea plină de grijă și ocrotire, iar copiii trebuie să vadă unitatea iubirii părinților și toate responsabilitățile pe care aceștia le au față de copii. „Când erau copiii mei acasă, vă spun, am avut parte de niște copii frumoși și așa când îi vedeam că eram prin serviciu și mă duceam și prin alte sate că lucram pe cinci sate și mă duceam într-un sat, în altul, când veneam acasă, mă atrăgea dorul de copii. Îi vedeam pe toți sănătoși, voioși săreau înaintea mea, mă cătau în buzunare să le dau dulceață, bani, ca copiii, și eu mă bucuram că atât sunt de bogat” (IIA_E_5).

Intervievații își conturează valoarea în **modelul tradițional al familiei** și nu în modelul „familiei la distanță”: „Să vină toți copiii acasă și să stăm la masă toți-toți. Vreau să fiu sănătoasă și să îi văd pe ei sănătoși și voioși” (IIA_E_6); „Aș vrea toți să fie împreună... pe aici în oraș pe aproape” (IIA_E_8), fiind conștienți că funcțiile tradiționale ale familiei de creștere a copiilor și de îngrijire a bătrânilor sunt tot mai mult neglijate. Ele sunt împărțite cu alte instituții sociale, dar acestea nu le pot oferi dragoste, căldură.

Studiul scoate în evidență că **remitențele deseori nu au valoare semnificativă** pentru vârstnici. Dorința de a avea familia alături și de a-și trăi bătrânețile în jurul nepoților sunt o opțiune reală pentru persoanele în etate: „Dacă copiii sunt aranjați bine, îi trimite pachete lunar, bani, nu, el vrea copilul să-i fie lângă dânsul, să fie sprijinit. El nu are nevoie de pachetul și de banii ceea” (FG_EE_urban_rural).

Valoarea casei părintești, atât de motivantă în tradiția autohtonă, este accentuată în special de vârstnicii instituționalizați: „Ca acasă nu-i nicăieri”;

„E mai bine acasă”, pentru care aflarea în azil și lipsa legăturii cu ceea ce au moștenit sau la ce au lucrat o viață este dureroasă. Conștientizarea situației este voalată cu o acceptare și scuză formală: „Noi dacă am putea lucra, dar când nu poți”, „Cine să te cate acasă dacă nu vor de amu” (FG_E_4_rural_azil). Valoarea vetrei natale și necesitatea de a avea grijă de aceasta rămâne a fi preocuparea persoanelor în etate din instituțiile rezidențiale: „De când sunt în azil, casa-i singură... Mi-o luat antena de la televizor, plita de la cup-tioarăș, tot mi-o luat-o, vecinii dacă o știut și mi-o luat și unelte, lopată, furcă, tot, pe afară nu-i nimic, în casă cât mai este, dar pe afară nu-i”, „Mi-o furat, mi-o spus băietul că mi-o furat din ogradă, dar ce am putut să fac” (FG_E_4_rural_azil). Trăirea sufletească în aceste cazuri este deosebit de dureroasă.

Vorbind de valori, persoanele în etate tind să accentueze că sprijinul pe care copiii îl pot oferi părinților ar trebui să vizeze aspectele privind asumarea responsabilității pentru îngrijirea părinților când e nevoie, oferirea sprijinului financiar părinților, locuirea în comun atunci când vârstnicii nu se mai pot îngriji singuri: „Ar fi rușinea copiilor, ca ei să lucreze acolo și să nu-și ajute părinții...” (IIA_E_1). Notăm că această orientare către valorile tradiționale și adoptarea unor **comportamente conservatoare** este exprimată de toți intervievații: „Eu aș dori ca să spun așa niște cuvinte care nu pot să se împlinească, pentru că timpul nu poate să se întoarcă înapoi. Dar aș dori să avem o viață liniștită și o viață fără scârbe, fără dușmani și să avem toate cele ce ne trebuie nouă pentru alimentație. Dar trebuie oamenii să lucreze și să nu lase pământul pâr-loagă și pământul șade și așteaptă mâna muncitorului să-l muncească și aș dori ca copiii mei să fie lângă mine până mă voi duce pe cealaltă lume” (IIA_E_5).

O valoare deosebită pentru vârstnici este **starea de bine a propriilor copii și nepoți**. Situația pozitivă a acestora diminuează lipsa de comunicare sau distanțarea, precum și justifică emigrarea copiilor: „Mă duc în ospetie la băiat în Soci o dată în an pe o lună. Acolo lui îi este bine, dar să fi fost aici, cine știe cum era el. Întotdeauna când mă duc în ospetie, eu îi spun băiatului meu că sunt liniștită că la voi totul e bine, dacă nu mă sunați atunci e bine, dar dacă e rău întotdeauna o să mă sunați” (FG_EE_urban).

Deci, valorile persoanelor în etate poartă o nuanțare tradițională și nostalgia unei familii tradiționale. Remitențele nu pot fi puse pe același cântar cu tendința de a reîntregi familia în jurul casei părintești și starea de bine a propriilor copii și nepoți. Atitudinea conservatoare în operarea valorilor este caracteristică pentru toate categoriile de vârstnici ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare.

• Proiecțiile de viitor

Viziunile persoanelor în etate, conștiente de posibilitățile limitate de intervenție cu referire la viitor, sunt axate pe valorile la care aspiră: „*La anii aceștia nu am posibilitate să schimb, fata să se schimbe, să o văd cu un ginere și totul să fie bine. Restul se face*” (IIA_E_4).

Deosebit de accentuată rămâne a fi așteptarea persoanelor în etate a **revenirii copiilor acasă și reîntoarcerii la viața normală dinaintea plecării acestora**: „*Eu aș vrea să mai stea acolo vreo 2-3 ani și să se întoarcă acasă cu totul... Vrea și ea să facă un ban pentru copiii ăștia... Măcar câte vreo 5000 să pună pentru copiii săi... Să le fie pentru învățătură sau de medicamente sau așa pentru ca să le aibă*” (IIA_E_9); „*Eu personal aș vrea să se întoarcă copiii în sat și să mai trăiesc și eu să văd cum trăiesc, să se întoarcă, să văd nepoții însurați, măritați, să trăiască bine, atunci mi-ar părea și mie bine*” (FG_E_4_rural_azil). Pentru bătrânii instituționalizați este foarte accentuată doleanța de a reveni acasă: „*... Eu mă gândesc să mă duc, să ajung acasă, ca să mor în casa mea*”, indiferent dacă pentru realizarea acesteia nu există nici o posibilitate.

Studiul evidențiază **atitudinea pesimistă** a persoanelor în etate, dominarea de gânduri fatale: „*Aștept sfânta moarte, ce pot să mai aștept dacă împlinesc la vară 77 de ani*” (IIA_E_16); „*Dacă-s bolnavă, nu văd și vai de sufletul meu*”; „*De-ar veni moartea mai repede, că cu bătrânețile nu ne împăcăm și gata*” (FG_E_4_rural_azil).

În același timp, vârstnicii aspiră la **accesibilizarea granițelor și au încredere în schimbare și relansarea economică a țării**: „*Pace să fie peste tot. Să se spună adevărul, să fie regulă în statul ăsta basarabean. Că numai atunci vom avea pensii și salarii mari*” (IIA_E_19); „*Să fie un acces politic liber, să pot să mă duc și eu la ei să văd ce fac, să le fac o surpriză*” (IIA_E_1); „*Cred eu că lumea care-i plecată va veni, dacă cei de la conducere... dacă ar fi aicea de lucru*” (FG_E_4_rural_azil).

Așteptările de viitor relaționate cu implementarea unei „**dreptăți sociale**” sunt întâlnite în special printre vârstnicii instituționalizați care se văd ajunși în această situație doar din cauza pensiilor și veniturilor mici: „*Ar fi bine dacă s-ar oferi pensii, dar după merit, dacă ar lua în calcul câți ani am lucrat ar fi foarte bine. Iaca eu am o rudă, fiica ei e plecată în Italia și ea îmi sună și îmi spune: „Cred că am să vin acolo la voi!” Eu o întreb de ce? Ea îmi spune: „Nu am bani cu ce să-mi achit toate cheltuielile”. Da dacă ar fi pensia mare, ar sta bătrânii acasă chiar și în acel sat, dar să aibă cu ce trăi, cu ce să-mi ar pământul*” (FG_E_3_urban_azil).

Constatăm că așteptările vârstnicilor sunt axate pe reîntoarcerea copiilor acasă, pe starea de bine a acestora și a nepoților și pe dorința de a trăi în propria casă. Toate acestea, însă, sunt conturate într-o stare

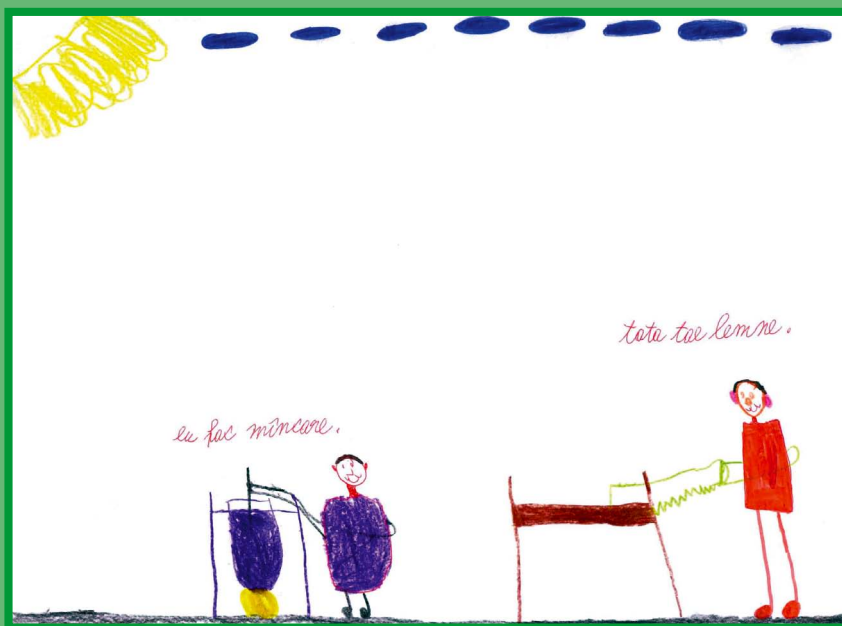
de pesimism caracteristică persoanelor în etate ai căror copii sunt plecați peste hotare.

CASETA 17

Viziunea despre viitor a unei persoane vârstnice ai cărei copii sunt plecați peste hotare la muncă (IIA_E_23)

„Eu de multe ori am zis că... dacă ar fi să-mi aleg iarăși o cale a vieții, eu tot pedagog aş alege să fiu, iubesc copiii și... aş face ca... mai întâi de toate, ca satul meu să fie amenajat și oamenii să trăiască bine, să aibă locuri de muncă și să nu se ducă nicăieri, aici să lucrăm cu toți... Sunt multe greutăți, neajunsuri, drumurile sunt rele și când e rău oamenii se fac și mai răi, oamenii sunt nervoși, toți hrăpăreți... Parcă e o luptă spre bogăție, dar toți milionari nu pot să fie, fiindcă dacă toți ar fi bogați nici nu ar fi cuvântul ăsta „bogat”, ar fi toți totuna. Dar așa în societate sunt bogați și sunt săraci și trebuie să fie o limită la fiecare, nu cel care are un milion să lupte și să vrea tot mai mult, da alții să trăiască în mizerie, el trebuie să gândească că îi ajunge, trebuie să dea și la alții, cum Hristos a spus. Dar deocamdată nu văd eu asta și cred că și pe viitor tot așa o să fie, fiecare se descurcă cum poate... Având în vedere că aceștia care au plecat peste hotare sunt tineri care s-au căsătorit..., poate nu au nici cele necesare pentru viață, dar să-și mai facă cele necesare pentru viață nu pot, și fac comparație cu cei care au plecat, și-au făcut casă, și-au luat mașină, unii sunt că își fac reparații euro, și eu câteodată îmi pare rău că nu-s tânăr, că aş pleca și eu să fac și eu să fie necesarul, așa cum trebuiește...”

Capitolul III

Unii copii ai căror părinți sunt plecați la muncă peste hotare exclud din reprezentările și percepțiile familiei persoanele migrante. Conținutul desenului denotă preluarea de către copil a funcțiilor mamei plecate la muncă peste hotare și „excluderea” ei din familie.

**Politici sociale centrate pe eliminarea
consecințelor negative ale migrației:
realizări și perspective**

2.1. Aspecte normative privind copiii și vârstnicii lăsați fără îngrijirea membrilor de familie

- **Cadrul legal existent și problemele de asigurare a reprezentanței legale a copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației părinților**

Legislația din Republica Moldova a început să abordeze problematica copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației părinților **începând cu anul 2008**, până în acea perioadă nefiind elaborate acte normative vizând protecția copiilor migranților și nu au fost dezvoltate servicii orientate spre această categorie de copii.

„**Legea cu privire la migrația la muncă**” nr. 180/10.07.2008 (publicată în *Monitorul Oficial* nr. 162-164/598 din 29.08.2008) face referire pentru prima dată la categoria de copii rămași fără îngrijire părintească în urma migrației. Astfel, **articolul 16, litera d**, fixează condițiile de angajare provizorie la muncă în străinătate a cetățenilor Republicii Moldova, pe care aceștia trebuie să le îndeplinească, printre care și necesitatea de a prezenta la Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă (ANOFM) documentul de confirmare, emis de organul competent de protecție a copilului din raionul / sectorul de domiciliu al părinților, privind luarea la evidență a copiilor minori care rămân în țară. **Articolul 22, aliniatul (3), litera d**, stipulează obligativitatea lucrătorului emigrant să „prezinte la Agenția Națională (se are în vedere Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă) copia documentului de confirmare privind luarea la evidență a copiilor minori care rămân în țară, emis de organul competent de protecție a copiilor din raionul / sectorul de domiciliu al părinților”.

În scopul executării prevederilor respective, Guvernul Republicii Moldova a aprobat la 15.04.2009 Hotărârea nr. 290 **„Pentru aprobarea Regulilor de eliberare a certificatului de luare în evidență a copilului care rămâne în țară, al cărui părinte / tutore (curator), cetățean al Republicii Moldova, se angajează provizoriu la muncă în străinătate”** (publicată în *Monitorul Oficial* nr. 80-81/341 din 24.04.2009). Hotărârea menționează instituțiile care au dreptul să elibereze certificatul de luare la evidență a copilului care rămâne în țară, acestea fiind Secțiile / Direcțiile de Asistență Socială și Protecție a Familiei, Direcția Municipală pentru Protecția Drepturilor Copilului din Chișinău, care exercită funcțiile de autoritate tutelară. Totodată, Hotărârea face referire și la **situația în care copilul urmează să rămână în îngrijirea unuia dintre părinți**. În acest caz, solicitantul urmează să anexeze la cerere **adeverința prin care se confirmă capacitatea părintelui** de exercitare a drepturilor și obligațiilor părintești, care să fie eliberată de autoritatea tutelară din unitatea administrativ-teritorială de la

locul de trai al acestuia, iar în municipiul Chișinău – de Direcțiile sectoriale pentru Ocrotirea și Protecția Copilului.

În situația în care copilul rămâne fără un reprezentant legal în urma migrației părinților, autoritatea tutelară urmează să specifice forma de protecție socială potrivită copilului (în conformitate cu Codul Familiei al Republicii Moldova nr. 1316-XIV din 26.10.2000). Pentru fiecare din aceste două situații distincte (copilul rămâne în îngrijirea unuia dintre părinți sau copilului i se aplică o formă de protecție) sunt prevăzute două tipuri de certificate (a se vedea *Anexa 7* și *Anexa 8*). Este de menționat că termenul de valabilitate a certificatului este de trei luni de la data eliberării.

În contextul analizei cadrului legal și a problemelor de asigurare a reprezentanței legale a copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației, vom menționa **Planul Național de Acțiuni cu privire la protecția copiilor rămași fără îngrijirea părinților pentru anul 2010-2011**, aprobat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 450 din 02.06.2010 (publicat în *Monitorul Oficial* nr. 87-90/519 din 04.06.2010). Acest document stabilește **acțiuni de protecție a copiilor rămași fără îngrijirea părinților, inclusiv în rezultatul migrației, ce urmează a fi realizate în scopul asigurării respectării drepturilor acestora**. Acțiunile vizează: (i) necesitatea ajustării cadrului legislativ, normativ și instituțional din Republica Moldova; (ii) realizarea activităților metodologice în domeniul formării continue și de consolidare a capacităților specialiștilor implicați; (iii) desfășurarea acțiunilor de sensibilizare a opiniei publice privitor la importanța suportului pentru creșterea și dezvoltarea copiilor rămași fără îngrijirea părinților, existența serviciilor sociale disponibile și responsabilităților părinților, comunităților și instituțiilor; (iv) asigurarea asistenței medicale și a măsurilor de prevenire a delincvenței juvenile; și nu în ultimul rând, (v) realizarea unei cercetări calitative comprehensive pentru identificarea necesităților specifice și primordiale ale copiilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați peste hotare, în scopul stabilirii reperelor pentru realizarea unor politici eficiente.

Experții intervievați din cadrul Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei au remarcat calitatea Planului de Acțiuni, menționând că „*în acest Plan de Acțiuni sunt prevăzute două categorii de acțiuni, două obiective. În primul rând, stabilirea unor legături cu fiecare dintre copiii rămași fără îngrijire părintească ca urmare a migrației. Asta ar însemna să știm unde se află fiecare copil, în tutela cui. E o cunoaștere și o evaluare minuțioasă a situației acestor copii. Și al doilea obiectiv ține de schimbarea „arhitecturii” responsabilității în protecția dreptului copilului la nivel local. Fiindcă instituțiile locale sunt cele care intră în contact direct cu beneficiarul*” (IIA_EC_1).

În fine, trebuie să subliniem că prevederile unor anumite acte normative existente pot fi aplicate și copiilor, care au rămas fără îngrijire părintească în urma migrației, printre care:

- **Codul Civil, nr. 1107 din 6.06.2002** (publicat în *Monitorul Oficial* nr. 82-86/661 din 22.06.2002), care stabilește în **articolul 31** domiciliul minorului în vârstă de până la 14 ani; iar în **articolele 32-47** toate aspectele ce țin de tutelă și curatelă.
- **Codul Familiei, nr. 1316-XIV din 26.10.2000** (publicat în *Monitorul Oficial* nr. 47-48/210 din 26.04.2001), care stabilește drepturile copilului rămas fără îngrijire părintească din diferite motive, precum și obligațiile părinților și ale autorităților tutelare.

Referindu-se la legislație, experții au concluzionat: *„Deoarece fenomenul este unul în dinamică și nu este latent, noi considerăm că cel mai important este să avem acțiuni pro-active în care să se prevadă niște schimbări mai rapide la nivel local”* (IIA_EC_1).

Un alt aspect studiat în cadrul cercetării s-a referit la **problemele de asigurare a reprezentanței legale a copiilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie**. În acest context, experții au reiterat că **în prezent nu funcționează instituția tutelei pentru copiii rămași fără îngrijire părintească în urma migrației**: *„Mulți spun că sunt tutore, dar nu au nici un document care legitimează acest lucru”* (FG_EC_urban). Ponderea persoanelor care instituie tutela este destul de redusă: *„Se instituie tutela, dar nu în toate cazurile, în 119 cazuri din totalul de 1800 s-a instituit tutela în mod legal în municipiul Chișinău”* (FG_EC_urban) și că este aplicată, de regulă, în cazul părinților care pleacă peste hotare cu contract de muncă oficial (de exemplu, Israel).

Experții s-au referit la faptul că **înstituirea tutelei necesită un timp îndelungat**, fapt ce îi face pe părinți să renunțe la această formă de protecție din lipsă de timp: *„Ei zic: „repejor să facem”, noi îi spunem că este nevoie de cerere, document, certificat. „Heeeeeeeeei, știți ce, duceți-vă voi, las eu copilul cu cine am” și noi nu îl putem obliga”* (FG_EC_urban). De asemenea, experții din domeniul social s-au referit la **lipsa de cunoștințe ale părinților despre instituția tutelei și avantajele acesteia pentru copil și părinte**, ceea ce reprezintă un obstacol în înstituirea ei în cazul plecării: *„Mulți nu știu ce înseamnă tutela, care sunt responsabilitățile, nu înțeleg ce reprezintă tutela în sine”* (FG_EC_urban); *„Nu știu legile”* (FG_EC_rural).

Deseori **între copii și tutori pot să apară conflicte**, ultimii neavând autoritatea unui părinte în relația cu copilul: *„Când copiii ajung la adolescență, de multe ori apare contradicția dintre copii și tutore, pentru că ei reproșează tutorilor de ce ei le spun ce să facă și cum să procedeze”* (FG_EC_urban), *„Buneii nu-i pot stăpâni peăștia mari”* (FG_EC_rural).

În legislația Republicii Moldova este parțial abordată problematica copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației, totuși, rămân multe aspecte neacoperite sau cu mecanisme incerte de realizare.

Experții intervievați au propus următoarele schimbări în **cadrul legal existent pentru asigurarea reprezentanței legale a copiilor**:

- **Perfecționarea legislației în vigoare** în vederea protejării copilului, în sensul supunerii unui control minuțios al persoanelor în grija cărora sunt lăsați copiii: *„Probabil, ar fi trebuit să existe o lege care să verifice persoanele cu care se lasă copiii”* (FG_EC_urban).
- **Monitorizarea de către autoritățile locale a copiilor lăsați în grija altora**: *„Este cazul de monitorizat aceste situații, cel puțin de două ori pe an”* (FG_EC_urban).
- **Reformarea autorității tutelare și acordarea unor drepturi acestora pentru a putea sancționa părinții care își neglijează copiii, plecând la muncă peste hotare**: *„Noi examinăm acum, de fapt, niște modalități de a responsabiliza mai mult și am menționat aici reforma autorității tutelare. Împuternicind autoritățile publice locale cu mai mari atribuții în acest domeniu, ele vor putea interveni și vor putea sancționa uneori familiile pentru practici negative față de copii”* (IIA_EC_1).
- **Responsabilizarea părinților**: *„Să fie o lege care să trezească la părinți o responsabilitate mai mare”* (FG_EC_rural).
- **Introducerea unor măsuri de control la frontieră**: *„Să fie un document legal care să ateste cui i-a rămas copilașul”* (IIA_EC_3) etc.

Totodată, experții au formulat un șir de **propuneri complementare**, care ar suplini schimbările necesare de realizat la nivel de legislație, printre care vom menționa următoarele:

- **Sensibilizarea părinților în vederea instituirii legale a tutelei**, în acest sens părinții ar trebui informați cu privire la actele legislative în vigoare: *„Să fie înaintate niște cerințe pentru persoanele acestea, care pleacă peste hotare, ca să fie responsabile”* (FG_EC_urban); *„Trebuie instituită tutela, mama a plecat, dar instituția nu știe nimic, nu este instituită tutela, și asta este o problemă foarte mare”* (FG_EC_rural); *„Ei trebuie să fie familiarizați cu documente înainte de a pleca”* (IIA_EC_3).
- **Sensibilizarea părinților cu privire la riscurile asupra familiei în cazul plecării lor**: *„Primul lucru care se face este evident discuția cu această familie, o activitate de consiliere în care trebuie să se explice clar riscurile ce pot apărea”* (IIA_EC_1).

- **Sensibilizarea părinților în vederea necesității de a relaționa sistematic cu copiii lor**, experții sugerând chiar pedepsirea părinților care nu contactează telefonic copiii: „Părinții să fie obligați să sune, în caz contrar, să fie pedepsiți, amendați” (FG_EC_urban).
- **Dezvoltarea și realizarea programelor de educație parentală**: „Programe de educație parentală, care trebuie să aibă început din școală” (IIA_EC_2).
- **Abordarea prin intermediul mass-media a cazurilor / situațiilor dificile** în care trăiesc copiii cu părinți peste hotare, altfel zis, terapia de șoc prin care părinții ar fi informați: „Mass-media, care fac un lucru enorm, promovând istoriile triste, dramatice, demonstrează poate unele situații extreme la care se poate ajunge” (IIA_EC_1).
- **Organizarea unor campanii de informare de către ONG-urile active în domeniul protecției familiei și copilului**: „ONG-urile care sunt foarte active să promoveze campanii de informare” (IIA_EC_1);
- **Activizarea tuturor actorilor sociali în vederea monitorizării și acordării de suport copiilor fără îngrijire părintească ca rezultat al migrației**.

Este cert faptul că inițiativele multidisciplinare în domeniul protecției copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației au șanse de reușită mai mari și un areal mai extins de realizare, or, în situația în care schimbările la nivel de legislație vor fi completate cu cele de ordin mediatic, social și psihologic, se va putea interveni în mod complex în cazul unui asemenea fenomen multiaspectual.

- **Problemele de asigurare a reprezentanței legale a vârstnicilor rămași fără îngrijirea copiilor plecați la muncă peste hotare și relațiile patrimoniale**

În Republica Moldova nu este prevăzut vreun suport legal de asigurare a reprezentanței legale apentru persoanele vârstnice lăsate fără îngrijire de către copiii care sunt plecați la muncă peste hotare. **Legea nr. 180-XVI cu privire la migrația de muncă** prevede restricții în migrarea de muncă doar pentru persoanele care nu și-au pus la evidență în instanțele competente (primărie, serviciul de asistență socială comunitară etc.) și nu le-au asigurat tutela temporară **copiilor minori**. Pe când referitor la persoanele vârstnice neajutorate ai căror copii sunt plecați peste hotare, legea în cauză nu se pronunță.

În acest context, ar fi binevenită **obligarea (sau motivarea) prin lege a persoanelor care pleacă la muncă peste hotare, să pună la evidență pă-**

rinții neajutorați în cadrul instanțelor competente (primărie, serviciul de asistență socială comunitară etc.), la fel cum sunt puși la evidență copiii.

Alte legi care pot avea tangențe la reprezentanța legală a persoanelor vârstnice neajutorate ai căror copii sunt plecați peste hotare sunt:

- **Codul Familiei** nr. 1316 din 26.10.2000 (Publicat: 26.04.2001 în *Monitorul Oficial* nr. 47-48 art. nr. 210) și;
- **Codul Civil** nr. 1107 din 06.06.2002 (Publicat: 22.06.2002 în *Monitorul Oficial* nr. 82-86 art. nr. 661).

Codul Familiei are menirea de a reglementa relațiile dintre membrii familiei, drepturile și obligațiunile lor, indiferent de vârstă. Astfel, articolul 82 al Codului prevede obligația copiilor majori de a-și întreține părinții. Iar în unele cazuri, Codul prevede și acordarea de către copiii majori a unei pensii de întreținere a părinților. În ceea ce privește Codul Civil, referitor la asigurarea reprezentanței legale grupului vulnerabil cercetat, acesta reglementează relațiile succesoriale dintre membrii familiei, procedurile și condițiile de instituire a tutelei, precum și relațiile patrimoniale care pot avea loc între persoane care nu se află în relații de rudenie.

Deși legile menționate dispun de capacitatea de a cuprinde orice situație aflată în competența lor, **sunt cazuri, în special cele legate de reprezentanța legală a persoanelor vârstnice neajutorate ai căror copii sunt plecați peste hotare, în care acestea nu fac față.** Astfel, studiul a identificat un fenomen destul de frecvent întâlnit, care presupune **lăsarea copiilor minori de către persoanele care pleacă la muncă peste hotare în grija părinților vârstnici.** Cu toate că persoanele în etate din cauza vârstei nu mai sunt în stare să ofere o asistență și o educație adecvată copiilor, acestora li se acordă și statut de tutore (pentru a corespunde prevederilor legislației privind migrația de muncă și a facilita plecarea copiilor peste hotare). **Acest fapt este inadmisibil,** pentru că persoanele vârstnice necesită ele însele frecvent asistență socială din partea serviciilor de asistență socială comunitară. Cu toate acestea, legislația în vigoare permite acest lucru. În context, trebuie menționat faptul că în mai multe țări în procesul de instituire a tutelei este prevăzută și o anumită limită de vârstă. Deci, **în situația instituirii tutelei asupra copiilor minori din partea bunicilor trebuie prevăzută o limită de vârstă pentru tutore.** Astfel, legislația în vigoare necesită ajustările respective.

Alte probleme evidențiate de studiu sunt legate de **relațiile patrimoniale dintre persoanele vârstnice neajutorate și unele persoane care se angajează să le îngrijească până la moarte în schimbul moștenirii imobilului aflat în proprietatea persoanelor vârstnice.**

În unele situații persoanele vârstnice neajutorate sunt induse în eroare de diverși escroci și depozitate de bunurile imobiliare, rămânând astfel pe

drumuri. Legislația în vigoare, în asemenea cazuri, nu prevede nici o restricție dacă persoana vârstnică a semnat contractul, fiind considerată a fi cu discernământ. În unele cazuri, înșelăciuni similare sunt făcute de propriii copii care, pentru a obține bunurile imobiliare ale părinților vârstnici, transformă testamentele în donații, după care vând imobilele sau le pun în gaj, lăsând părinții pe drumuri.

În scopul evitării unor asemenea situații, ar fi oportună **monitorizarea unor astfel de tranzacții și „transferuri de bunuri” de către asistenții sociali comunitari, iar gama de servicii sociale acordate persoanelor vârstnice neajutorate să prevadă și servicii de consultanță juridică.** O altă modalitate ar fi ca Oficiile Cadastrale Teritoriale, atunci când oferă persoanelor în etate certificate cu drept de înstrăinare, să fie obligate să **contacteze organul teritorial de asistență socială.** În situația în care persoanele vârstnice riscă să rămână fără imobil, tranzacția sau contractul trebuie anulate.

Intensificarea proceselor migrației internaționale de muncă din ultimii ani a condus la creșterea numărului persoanelor de vârstă a treia lăsate fără îngrijirea membrilor de familie. Situația a determinat și **majorarea numărului de solicitări din partea persoanelor vârstnice față de sistemul de asistență socială, astfel încât sistemul nu mai este în stare să facă față situației,** fiind supasolicitat.

Studiul a relevat că persoanele vârstnice neajutorate cu copii plecați la muncă peste hotare, ca grup social-vulnerabil specific, a devenit atât de numeros, încât se poate vorbi despre **necesitatea implementării unui suport legal suplimentar care le-ar asigura protecția socială necesară și adecvată printr-o gamă de servicii sociale speciale pentru această categorie de persoane vulnerabile.** În acest caz, problemele lor nu ar viza atât insuficiența veniturilor, grație remitențelor pe care ei le primesc de la copiii plecați (cu toate că există și cazuri ieșite din comun, atunci când persoanele vârstnice sunt lăsate și fără îngrijire, și fără surse de existență), cât necesitatea **unei reprezentanțe legale adecvate, a unor servicii sociale la domiciliu, servicii de ordin psihologic sau servicii care le-ar depăși insuficiența de comunicare,** atât de importantă pentru ei. *„Financiar, posibil ei sunt asigurați, dar din punct de vedere uman sau moral, să-l îngrijească cineva, nu are cine”* (IIA_EE_10).

Problema prestării serviciilor sociale pentru această categorie de persoane este determinată și de **insuficiența resurselor umane, financiare și instituționale necesare** din cadrul centrelor de asistență socială din localități care să răspundă necesităților unor astfel de servicii. Or, serviciile sociale de acest fel sunt prestate deocamdată de instituțiile de stat (rețeaua de asistenți sociali comunitari) și, într-o măsură mai modestă, de reprezentanți ai societății civile.

În aceste condiții, ar fi binevenită **crearea unor organizații private similare**, care ar oferi servicii sociale pentru persoanele vârstnice contra plată, astfel încât acestea, dacă au posibilitate, să apeleze și la servicii sociale private. O asemenea practică există în țările dezvoltate. *„Și la noi deja se practică angajarea unor persoane pentru îngrijirea bătrânilor, de exemplu, pe un vecin sau pe altcineva. I se plătește ca să aibă grijă de bătrâni. Dar nu toți pot s-o facă, nu toți acceptă la noi să îngrijească de cineva”* (IIA_EE_10).

Prestarea serviciilor sociale private este dificilă, deoarece **ea nu este susținută de un suport legal adecvat**. Pe de altă parte, **atitudinea populației față de acest gen de activitate este, deocamdată, negativă**. Astfel, dacă cetățenii moldoveni sunt gata să presteze asemenea servicii în străinătate, ei nu acceptă să le ofere acasă în Republica Moldova.

Prin urmare, **asigurarea suportului legal pentru prestarea serviciilor sociale private persoanelor vârstnice neajutorate ai căror copii sunt plecați peste hotare** ar rezolva mai multe probleme legate și de accesibilitatea la serviciile sociale date și de calitatea acestora.

Modificările de ordin legal menționate anterior ar conduce și la **schimbarea statutului asistentului social comunitar** care este responsabil de promovarea politicilor sociale la nivel de comunitate. Astfel, **asistentul social va deveni principalul factor de decizie la nivel comunitar** în coordonarea prestării serviciilor sociale persoanelor vârstnice neajutorate atât de subdiviziunile proprii, cât și de către alți parteneri sociali, precum organizațiile private, reprezentanții societății civile sau voluntarii.

2.2. Politici și mecanisme existente în domeniul protecției copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie

Copiii

• Obiectivele politicilor

Migrația este un fenomen deosebit de complicat, care se manifestă în cadrul societății ca rezultat al schimbărilor produse în ultimele decenii în sistemul economic, social și politic din Republica Moldova, pe de o parte, și ca produs al fenomenului de globalizare la nivel mondial, pe de altă parte. Migrația reprezintă o provocare pentru asigurarea coeziunii sociale și pentru integritatea instituției familiei, iar **politicile centrate pe asigurarea bunăstării copiilor rămași singuri în urma migrației părinților trebuie să ocupe un loc important în cadrul politicilor sociale**. Evaluând situația reală, putem afirma că *„astăzi culegem roadele celor peste 15 ani de migrație din Republica Moldova. Riscurile sunt foarte multe, începând cu afectarea relațiilor de familie și a instituției familie în general, îngrijirea adecvată a copiilor și susținerea lor în procesul de educație, de unde apare și scăderea randamentului școlar, probleme ce țin de comportamentul copiilor, de pregătirea lor de viață, de dezvoltarea psihologică, integritatea fizică și morală a copiilor. Din cauza acestui fenomen trebuie să sufere schimbări atât diferite servicii sociale, cât și sistemul de educație, și sistemul de protecție socială, care trebuie să-și schimbe forma și conținutul. Pe de altă parte, au loc evoluții la nivel de probleme ale societății. Avem mai multe cazuri ieșite din comun în ceea ce privește violența în rândul copiilor, între copii, avem mai multe situații în care copiii sunt subiecți ai unor transformări la nivel de comunitate”* (IIA_EC_1). Totodată, **manifestările actuale vor fi urmate de consecințe, care pot și trebuie să fie prevăzute:** *„Urmările esențiale se vor evidenția atunci când acești copii vor ajunge să-și creeze propriile lor familii, să-și educe propriii lor copii”* (IIA_EC_2).

Experții Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei au afirmat că la nivelul instituției lor funcționează **Direcția Protecție a Familiei și Drepturilor Copilului**, care are, printre altele, și un obiectiv de **a asigura și a elabora acțiuni, măsuri, politici în vederea protecției drepturilor copilului, de a fortifica capacitatea de autoritate tutelară a autorităților publice locale, astfel încât autoritățile publice locale să aibă și mai mare responsabilitate vis-a-vis de protecția copiilor rămași fără îngrijire părintească, dar și să poată interveni mai efectiv**. Printre alte obiective pe care se bazează activitatea Direcției pot fi menționate: elaborarea de recomandări privind îmbunătățirea situației în domeniu, accesului copilului și

familiei la servicii de asistență socială de calitate, susținerea metodologică a acțiunilor comunitare axate pe prevenirea intrării copilului în sistemul de îngrijire rezidențială și menținerea lui în mediul familial, monitorizarea aplicării standardelor minime de calitate pe tipuri de servicii adresate copilului în dificultate, coordonarea activității de tutelă și curatelă și de protecție a drepturilor copiilor orfani și a celor rămași fără îngrijire părintească etc. În cadrul Direcției Protecție a Familiei și Drepturilor Copilului activează două secții: Secția Protecția Drepturilor Copilului și Secția Asistență Socială pentru Copii.

Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei promovează respectarea drepturilor copiilor, asigurarea protecției sociale și atenuarea consecințelor negative ale migrației părinților. *„O preocupare actuală constă în elaborarea unor mecanisme eficiente de monitorizare și responsabilizare a părinților migranți vizavi de exercitarea de către aceștia a obligațiilor părintești față de copiii lăsați în țară. În acest domeniu, ne bazăm pe Codul Familiei, unde este stipulat că fiecărui copil trebuie să i se aplice o formă de protecție”* (IIA_EC_2).

În cadrul **Ministerului Educației** nu este instituită o subdiviziune care să se preocupe nemijlocit de problemele copiilor ai căror părinți sunt plecați peste hotare. Expertii intervievați din cadrul Ministerului Educației sunt de părere că *„toți copiii au dreptul la educație și accesul la învățământ este același pentru toți. Copiii ai căror părinți sunt plecați la muncă peste hotare au aceleași drepturi ca și ceilalți copii pentru a urma școala. Școala este una pentru toți copiii”* (IIA_EC_5). În același timp, menționăm că *„practic toate subdiviziunile Ministerului Educației au tangență cu această categorie de copii și efectuează implementarea și monitorizarea politicilor educaționale în funcție de aria de competență a acestora”*, dar în mod special: **Direcția Învățământ Preșcolar, Primar și Secundar General, Direcția Învățământ Secundar Profesional și Mediu de Specialitate, Direcția Analiză, Monitorizare și Evaluare a Politicilor, Direcția Politică Economică, Patrimoniu și Finanțe.**

Ministerul Educației, în parteneriat cu Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei, Ministerul Sănătății, Ministerul Finanțelor, cu suportul UNICEF, în parteneriat cu Administrația Publică Locală și organizațiile non-guvernamentale, implementează **Strategia Națională și Planul de Acțiuni privind reforma sistemului rezidențial de îngrijire a copilului, Planul Cadru de transformare a sistemului rezidențial de îngrijire a copilului.**⁵ Datorită politicilor și cadrului legislativ în domeniul dezinstituționalizării promovate de ministerele menționate și parteneriatele create cu organizațiile internaționale și naționale în domeniu, numărul copiilor plasați în instituțiile de tip rezidențial subordonate Ministerului Educației s-a redus cu circa 40 la sută.

NOTĂ

⁵ Hotărârea Guvernului nr. 784 din 9 iulie 2007.

NOTĂ

⁶ Ordinul Ministrului Educației nr. 861 din 3 decembrie 2010.

În noiembrie 2010, a fost elaborat și aprobat Cadrul de monitorizare a politicilor educaționale și lista indicatorilor pentru educație⁶, care are drept scop consolidarea capacităților Ministerului Educației, altor autorități ale administrației publice centrale și locale, precum și ale instituțiilor de învățământ privind planificarea strategică, monitorizarea și evaluarea politicilor implementate în domeniul educației. Experții Ministerului Educației au relatat că administrarea Cadrului de monitorizare al politicilor educaționale este efectuată de Ministerul Educației prin subdiviziunile sale de profil: *Direcția Tehnologii Informaționale și Asigurare Didactică* și *Direcția Analiză, Monitorizare și Evaluare a Politicilor*, care asigură monitorizarea proceselor de colectare a datelor, de calculare a indicatorilor și de furnizare a produsului final factorilor interesați etc.

Colectarea datelor și calcularea indicatorilor se realizează de Centrul Tehnologii Informaționale și Comunicaționale în Educație, în cadrul căruia funcționează o structură specializată în: colectarea / procesarea datelor; calcularea indicatorilor; păstrarea și gestionarea bazei de indicatori calculați; diseminarea indicatorilor calculați factorilor interesați. Ministerul Educației utilizează diverse surse de informare, inclusiv face cartografie-rece instituțiilor de învățământ, colectând date despre „*elevii cu necesități speciale, iar în necesitățile astea speciale sunt incluse două puncte – elevi cu un părinte plecat peste hotare și elevi cu ambii părinți plecați peste hotare*” (IIA_EC_5).

Experții intervievați din cadrul Ministerului Educației au informat despre inițierea unui **sistem cartografic la nivel de țară** „*în care este o componentă – copiii cu părinții plecați peste hotare. Într-un compartiment am inclus toate categoriile: elevi cu necesități speciale, iar în necesitățile astea speciale sunt incluse alte două puncte – elevi cu un părinte plecat la muncă peste hotare și elevi cu ambii părinți plecați peste hotare. Această informație urmează s-o colectăm din teritoriu, din fiecare comunitate. Conform datelor Ministerului Educației, la 28 octombrie 2010 în sistemul de învățământ erau 70028 de copii cu un părinte plecat peste hotare, 38399 de copii cu ambii părinți peste hotare, în total – 108427 de copii*” (IIA_EC_5). Alți experți intervievați consideră că instituțiile de învățământ, poliția, instituțiile medicale ar putea să se implice mai activ în monitorizarea copiilor fără îngrijire părintească în urma migrației: „*Ne dorim o mai bună implicare a acestor specialiști*” (IIA_EC_1).

În cadrul **Ministerului Sănătății** funcționează **Direcția Politici, Asistență Medicală a Femeii, Copilului și Grupurilor Vulnerabile**, care, împreună cu alte direcții, se preocupă de **monitorizarea situației privind sănătatea copiilor**. Referindu-se la legislația în domeniul dat, experții au subliniat că „*grija față de sănătatea copiilor... este menționată în prioritățile Politicii Naționale de Sănătate*” (IIA_EC_3), iar în contextul realizării Hotărârii

nr. 450 din 2.06.2010: „Ministerul a emis un Ordin cu un plan de măsuri... Copiii sunt asigurați de stat, sunt standarde de supraveghere care prevăd volumul ce trebuie realizat în funcție de vârstă. Adică aici să zicem că este ceva ce nu acoperă un segment oarecare... nu putem zice. Cadrul legal și normativ există, aceleași standarde, același pachet de investigații, care prevede programul unic, medicamentele compensate. Dacă este vorba de copii sub cinci ani, ei gratuit beneficiază sau 100% compensate în condiție de ambulatoriu, pentru că este prevăzut. Dacă este vorba de tratament staționar, acolo este tratament gratuit. Dacă este necesitatea de recuperare pentru copiii din această categorie, poftim. Noi dispunem de centrele de reabilitare pentru copii, sunt trei la număr, în afară de secțiile specializate din Sergheevka, din Ceadâr-Lunga, Chișinău, care au secții de reabilitare pentru copii” (IIA_EC_3).

Fenomenul copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației este în mod divers perceput de reprezentanții intervievați din cele trei ministere. Astfel, ministerul cu cea mai mare responsabilitate și impact este Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei, celelalte două ministere abordând aspecte concrete ale vieții unui copil fără a face diferența dintre copiii cu părinți migranți și copiii cu părinți acasă: Ministerul Educației – accesul în sistemul educațional și reușita școlară, și Ministerul Sănătății – starea de sănătate în contextul standardelor generale de supraveghere.

• Formele de suport, serviciile sociale și instituțiile care le oferă

Analizând formele de suport și serviciile sociale oferite copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației, menționăm că acestea **sunt puțin dezvoltate sau lipsesc cu desăvârșire**, iar unii părinți, atunci când pleacă la muncă peste hotare, plasează copiii în instituțiile rezidențiale. Totodată, există forme de suport care, chiar dacă nu au o destinație specială pentru această categorie, totuși, au în calitate de beneficiari **și copii afectați de migrația părinților**.

Cadrul instituțional care asigură educația și dezvoltarea copiilor aflați în dificultate include și **instituțiile rezidențiale**: „În subordinea Ministerului Educației sunt 15 gimnazii internat pentru copii orfani și rămași fără îngrijirea părinților, cu un contingent de circa 2279 de copii. Dintre aceștia 35 la sută sunt copii orfani și rămași fără îngrijirea părinților, iar 65 la sută sunt proveniți din familii social-vulnerabile, cu părinți neîncadrați în câmpul muncii, familii care nu dispun de cele mai elementare condiții de întreținere și educare a copiilor” (IIA_EC_6).

Astfel, unul dintre experții de la Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei a abordat problema mai general, specificând: „În prezent, în țară activează 163 de centre sociale destinate familiilor cu copii și copiilor aflați în dificultate, dintre care 102 centre de zi, care prestează servicii pentru 5125

beneficiari; 31 centre de plasament temporar, care prestează servicii pentru 1034 beneficiari; 28 centre mixte, care prestează servicii pentru 1195 beneficiari; 2 centre de reabilitare socio-medicală, care prestează servicii pentru 217 beneficiari. Spectrul serviciilor sociale prestate de către centrele menționate este în funcție de tipul acestora. Aceste instituții oferă servicii și pentru copiii rămași fără de îngrijire părintească în rezultatul migrației” (IIA_EC_2).

Printre cele mai **funcționale forme de suport** oferite în prezent copiilor fără îngrijire părintească în urma migrației au fost identificate următoarele:

- La nivel național funcționează diverse **centre pentru copiii aflați în dificultate (experții îi includ în această categorie și pe copiii rămași fără îngrijire părintească)**. Totuși, experții consideră că aceste servicii ar trebui dezvoltate și adaptate la cerințele categoriei date de copii: „Serviciile sociale existente astăzi sunt insuficiente, trebuie dezvoltate” (IIA_EC_2). Iar unii experți **s-au pronunțat în defavoarea separării serviciilor sociale în funcție de categoria de copii**: „Pentru ce să îi divizăm noi pe dânșii? Noi trebuie să îi analizăm pe toți împreună, dar nu să îi punem stampilă că la aceștia mama și tata sunt plecați peste hotare. Noi vorbim despre lucruri generale, dar dacă vedem că este o problemă cu un copil, atunci rezolvăm acest lucru individual” (FG_EC_urban).
- **Activități realizate de cadrele didactice** cu acești copii în cadrul instituției de învățământ, inclusiv discuții, consiliere, diverse forme de ajutor etc.: „Lucrează cu copiii aceștia directorii școlii, dirigintele se implică în lucrul cu acești copii” (FG_experti_copii_urban), „Discutăm problemele” (FG_EC_rural), precum și activități extracurriculare, desfășurate prin intermediul cercurilor pe interese, dezbaterilor, meselor rotunde.
- **Oferirea ajutorului material și ajutorului social**: „Ajutor material noi oferim după posibilitate” (FG_EC_urban); „Sunt copii care-s mai rău asigurați material, sunt copii cu părinți care-s plecați și lăsați în grija bunelor, nu poți material să-i... Și primăria îi ajută” (FG_EC_rural); „Ajutor social... ei se adresează și noi le acordăm ajutorul social”.
- **Vizitarea familiei de către asistentul social sau pedagogul social** de două ori pe an sau mai des, în cazul unor probleme cu copilul: „De obicei, familia se vizitează de două ori pe an, dar se întâmplă cazuri în care se vizitează și mai des, poate chiar și în fiecare săptămână” (FG_EC_urban).
- **Reprezentarea copilului în instanțele de judecată**: „Atunci când copilul a ajuns într-o situație dificilă, pedagogul social prezintă cazul fie la procuratură fie la poliție și judecată” (FG_EC_urban).

- **Implicarea copiilor** în activitățile **Centrelor comunitare și de zi de către pedagogii sociali**: „*Direcția Protecția Drepturilor Copilului lucrează cu acești copii. Sunt atrași în activitățile centrelor specializate și lucrează pedagogii sociali care îi atrag în centrele noastre comunitare*” (FG_EC_urban);
- **Munca de explicație** realizată de către asistenții sociali cu buneii, persoanele în grija cărora sunt lăsați copiii, **privitor la necesitatea instituirii legale a tutelei**: „*Am propus la buneii... cu cine a rămas copilul, am lămurit ce înseamnă tutelă și ce drepturi și obligații sunt. Noi oferim după posibilitate și informăm despre tutelă și despre serviciile pe care le putem oferi*” (FG_EC_urban).
- **Asistența psihologică** care constituie un tip de intervenție specializată individualizată, fiind realizată cu „*copii ai căror părinți sunt plecați peste hotare, ei vin, de obicei, cu relații interpersonale, cu situații de conflict, sunt agresați sau au o neînțelegere*” (FG_EC_rural) etc.

Referindu-ne, în acest context, la **rolul asistenților sociali comunitari**, menționăm că aceștia reprezintă parțial și autoritatea de tutelă în comunitate. Ei sunt deținătorii unor instrumente care permit inițierea unor proceduri legale asupra copiilor, sunt cei care pot să evalueze corect situația și să direcționeze diferite cazuri către diferite instituții, sunt cei care trebuie să inițieze anumite procese: „*Sunt ca niște clopote de alarmă în cazuri necesare*” (IIA_EC_1). Din păcate, dimensiunea fenomenului este mult peste capacitățile sistemului de asistență socială. Unul dintre experții de la Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei a prezentat și un simplu calcul matematic, care demonstrează veridicitatea celor expuse: „*Dacă noi luăm o cifră medie de 60-70 de mii de copii rămași fără îngrijire părintească, atunci acestora le revin doar 1500 de asistenți sociali. Vă dați seama că cifra este incomparabilă. Într-o comunitate pot fi o sută de copii rămași fără îngrijire părintească și un singur asistent social care mai are încă în responsabilitatea sa familiile dezavantajate, prestațiile sociale pe care le intermediază etc. Deci, sunt foarte multe responsabilități pe care le are*” (IIA_EC_1).

Deși cercetarea a evidențiat unele forme de suport și servicii sociale, subliniem că acestea au un caracter generalist și sunt realizate sporadic. Totodată, dimensiunea și caracterul grav al fenomenului copiilor rămași singuri în urma migrației depășesc posibilitățile serviciilor sociale implementate acum în Republica Moldova.

• **Apelarea membrilor familiei la instituțiile locale înainte de plecare**

Urmând stipulările legislației naționale, înainte de plecarea peste hotare, părinții ar trebui să apeleze la câteva instituții (a se vedea 2.1.). În conformitate cu datele obținute în cadrul cercetării, **părinții evită sau minima-**

lizează adresabilitatea la instituțiile locale. „Foarte rar, noi singuri îi căutăm”, au afirmat majoritatea experților intervievați. Spre exemplu, părinții apelează destul de rar la **Direcția pentru Protecția Drepturilor Copilului** pentru a institui tutela asupra copiilor care rămân singuri: „Nu, foarte puțini copii cu părinți plecați peste hotare au instituit tutela” (FG_EC_urban).

În ceea ce privește **poliția** din localitate, această instituție este contactată **doar în cazul apariției unei probleme cu copilul și tutorele** (consum de alcool, violență etc.): „Ei se adresează la poliție doar atunci când sunt probleme, când școala nu se poate isprăvi cu copilul” (FG_EC_urban).

Nici **medicul de familie** nu este informat despre plecarea părinților peste hotare, cu toate că experții intervievați au afirmat că ar fi oportună înștiințarea medicului, care cunoaște toată situația familiei și copilului din punct de vedere medical: „Cred că asta ar fi, în primul rând, că medicul de familie cunoscând familia, copilul, cu antecedentele, cu problemele de sănătate, ar putea într-adevăr discuta cu părinții asupra eventualelor schimbări asupra stării de sănătate a copilului, care pot surveni în rezultatul faptului că el va rămâne singur” (IIA_EC_1).

Cercetarea permite de a concluziona că adresabilitatea la serviciile sociale din comunitate este destul de redusă, astfel încât nici administrația publică locală și nici alți actori sociali nu sunt informați privitor la copiii care rămân fără îngrijirea părinților, cu excepția cazurilor în care a fost imposibil de evitat contactul cu respectivele instituții.

• Problemele cu care se confruntă școala, competențele cadrelor didactice și soluțiile identificate

Este cert faptul că în condițiile creșterii numărului de copii rămași fără îngrijire părintească în urma migrației, dar și ale agravării problemelor cu care ei se confruntă, este important rolul școlii și al cadrelor didactice în susținerea acestor copii. „Pedagogii sunt cel mai mult în contact cu copiii, ei cunosc foarte bine comportamentul copiilor, ei pot să observe schimbările și cunosc destul de bine familiile acestor copii”, au afirmat experții din cadrul Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei (IIA_EC_1).

Analizând problemele cu care se confruntă instituțiile de învățământ, a fost evidențiat, spre exemplu, **gradul mai redus de pregătire pentru lecții** al copiilor cu părinți peste hotare, mai ales a celor care stau cu bunicii: „Foarte grav la clasele primare, vin elevii nepregătiți de lecții. Ei cer ajutor de la bunica, ei nu știu cum” (FG_EC_rural). Totodată, a fost menționat de către profesorii intervievați și **interesul scăzut al părinților migranți pentru discuțiile cu cadrele didactice, cu referire la copilul propriu**, în perioadele de revenire a acestora acasă: „Nu, când se duc, practic mai nu-i știi” (FG_EC_rural).

La fel, cadrele didactice sunt actorii sociali care pot observa printre primii un **comportament deviant al copilului** sau **alte schimbări comportamentale**, printre care frecventarea discotecilor de la vârste fragede: „*E timpuriu pentru discotecă, dar am aflat că o fată frecventează discoteca și este exact din fetele la care mama nu-i acasă*” (FG_EC_rural). Profesorii explică aceasta prin **lipsa de control a copilului din partea familiei**: „*N-are cine să controleze agenda copilului*”.

Nu în ultimul rând, cadrele didactice au remarcat **probleme legate de remunerarea cadrelor didactice**, referindu-se la plata solicitată de ei pentru lucrul extracurricular cu elevii restanțieri, care este, de regulă, acceptată de părinți, dar privită destul de rezervat de administrația școlii: „*Părinții sunt de acord să plătească, dar nouă nu ni se permite*” (FG_EC_rural).

Analizând nivelul de **competențe ale profesorului**, precum și capacitatea acestuia de a face față noilor provocări ale timpului, concluzionăm că acestea **sunt destul de diferite**, variind în funcție de **gradul de pregătire profesională și psiho-pedagogică al profesorului, reședința, vârsta și disponibilitatea lui pentru acțiuni ce depășesc atribuțiile sale în sens strict**. Dacă nivelul lor de pregătire este mai redus, atunci „*ei trebuie instruiți. Asta se face prin mulți parteneri de ai noștri – CIDDC, Pro Didactica etc.*” (IIA_EC_6). Totodată, expertul de la Ministerul Educației promovează ideea unei instruirii continue, care ar asigura obținerea abilităților necesare în contextul apariției noilor probleme sociale: „*Formarea continuă a cadrelor didactice este în proces de reformare. Procesul respectiv trebuie să fie determinat de schimbările care se produc la nivel de instituție școlară și de acea categorie de copii care vine astăzi în școală. Deosebit de necesare la acest moment sunt competențele profesionale ale cadrelor didactice ce țin de cunoașterea psihologiei și pedagogiei sociale*” (IIA_EC_6).

Pentru instituțiile de învățământ categoria de copii rămași fără îngrijire în urma migrației părinților reprezintă o provocare, care le solicită noi abilități și aptitudini. Frecvență nesistematică, lipsa parteneriatului cu părinții, apariția comportamentelor deviante la copii etc. – sunt unele manifestări comportamentale cu care se confruntă cadrele didactice. Totodată, capacitatea și disponibilitatea învățătorilor de a răspunde acestor situații este diferită și chiar polarizată.

• Evidența și monitorizarea la nivel local a copiilor

Sarcina monitorizării copiilor rămași fără îngrijire părintească le revine **autorităților publice locale**, care prin intermediul diverșilor angajați trebuie să aibă în vizor copii rămași singuri după plecarea părinților la muncă în străinătate: „*Autoritatea publică locală este cea care trebuie să coordoneze și să aibă o viziune de ansamblu a tot ce se întâmplă în comuni-*

tate” (IIA_EC_1). În prezent, această activitate este efectuată de **asistenții sociali comunitari** și de **instituțiile de învățământ**: „Monitorizarea se realizează în mare parte pe activitatea de zi cu zi a asistenților sociali comunitari și în instituțiile de educație” (IIA_EC_1).

Evidența copiilor cu părinți plecați peste hotare **rămâne a fi o problemă**. Instituțiile de învățământ duc evidența tuturor copiilor și situației lor familiale, iar date de acest gen putem găsi chiar în registrul clasei. Experții intervievați au menționat necorespunderea rubricilor registru cu situați familială actuală a copiilor: „Dar referitor la catalog vreau să vă spun că nu este împărțită rubrica... Acolo scrie părinți și mama, tata și nu este specificat familia este completă sau incompletă” (FG_EC_urban). Instituțiile școlare, iar dirigenții în particular, fac eforturi pentru a monitoriza situația copiilor din comunități sau circumscripții: „De la începutul anului școlar, am analizat cazurile din clasa mea, situația familială, familii complete sau incomplete, după număr de copii” (FG_EC_urban). Informația colectată este stocată în baze de date: „Dirigintele oricum el are în registru unde scrie care este situația copilului, este plecat părintele sau nu este plecat” (FG_EC_urban) și sunt analizate de consiliul de administrare și profesoral al școlii. Iar uneori se află la o evidență particulară a managerului instituției: „Doamna director știe și cere de la profesori să cunoaștem situația reală a copiilor, cine este plecat. Nu vorbesc de alte licee, dar la noi dna director știe personal care sunt cu copii plecați peste hotare. Când am activat, era o persoană aparte care avea grijă de această situație, era dna director adjunct, este cineva care monitorizează” (FG_EC_urban). Un aspect vulnerabil la acest capitol este corectitudinea datelor colectate: „Dar la o anumită vârstă copilului poate să-i fie rușine să spună că el este singur. De aceea el poate numi pe ambii părinți în registru și sunt înscrși ambii, nu lucrează, dar de unde să știm noi care este realitatea la acest copil. Cel mai bine se știe în grădiniță, dar după o anumită vârstă lor le este rușine să spună, de exemplu, că părinții sunt divorțați sau plecați... De pildă, sora mea tot este divorțată, dar la ea în catalog este scris mama și tata că nu o să pună bară că nu este tată” (FG_EC_urban). Deseori se merge pe verificarea informației din mai multe surse pentru a afla situația reală: „Noi mergem pe alt tip de recensământ, primăria are alt tip de recensământ, pentru planurile de vaccinare știm care este situația la noi în general” (FG_EC_rural).

De asemenea, la sfârșitul anului 2009-2010, în cadrul **instituțiilor medicale** au fost realizate monitorizări medicale ale copiilor, printre care și ale celor care au rămas fără părinți în urma migrației: „În primul rând, au identificat familiile, au făcut lista copilașilor, după care au organizat examenele medicale” (IIA_EC_3). În cazul depistării unor maladii, copilul din această categorie este monitorizat, însă dacă este sănătos nu se duce evidența lui mai departe, iar pentru personalul medical nu este o prioritate vizitarea tuturor copiilor la domiciliu: „Dvs. considerați că este datoria medicului să

meargă în vizită? Pentru că medicul de familie merge ori de câte ori este vorba de boală. Alte cazuri care ar fi?” (IIA_EC_3), se întreabă expertul de la Ministerul Sănătății.

Una dintre problemele cele mai importante este **insuficienta monitorizare și înregistrare a cazurilor de plecare peste hotare**, deoarece părinții nu anunță autoritățile despre decizia de a migra, astfel că nu se instituie tutela legal: *„Dacă părinții care au plecat peste hotare ar anunța autoritățile – da, atunci s-ar face tutela tot legitim, dar așa majoritatea pleacă ilegal, și de asta nu se poate de monitorizat”* (FG_EC_urban). O **practică pozitivă** în municipiul Chișinău a fost realizarea unui mic **„recensământ” al copiilor fără îngrijire părintească în urma migrației** în vara anului 2010, în acest proces fiind implicați angajații Direcției Municipale pentru Protecția Drepturilor Copilului: *„Noi am colaborat cu liceele, am avut listele, am mers la casele oamenilor și am depistat cazuri”* (FG_EC_urban). În consecință, în cadrul Direcției există o bază de date a copiilor cu părinți plecați peste hotare, care facilitează lucrul cu acești copii. În prezent, și în unele localități rurale, asistenții sociali duc evidența copiilor cu părinți peste hotare: *„Noi avem lista chiar, unde-s plecați ambii părinți, unde-i plecat unul, în a cui grijă-s lăsați. Ducem o evidență nu numai noi ca asistenți sociali, dar totodată, noi ducem informația asta și la Comisariatul de poliție, pentru că acolo polițistul tot are lista părinților care-s plecați peste hotare, este o evidență, este”* (FG_EC_rural).

Semnalăm aici importanța evidenței și monitorizării efectivului de copii afectați de migrația părinților. Deși au fost specificate unele modalități de înregistrare a acestor copii, care se realizează în funcție de tipul instituției preocupate de aceasta, totuși, imaginea generală este incompletă și afectată de abordarea ocazională.

• Parteneriatul la nivel local

Evaluarea problemelor privind **asigurarea parteneriatului la nivel local** relevă că acesta **este în stare incipientă**, în special, în ceea ce privește categoria de copii rămași fără îngrijire părintească în urma migrației. Altfel spus, partenerii locali acționează *„în mod particular”* (IIA_EC_1). Experții intervievați în cadrul cercetării au afirmat că este nevoie de fortificarea capacităților Administrației Publice Locale în vederea acordării de servicii sociale copiilor fără îngrijire părintească și familiilor acestora: *„Capacitățile APL trebuie consolidate prin dezvoltarea serviciilor sociale”* (IIA_EC_2).

Serviciile care trebuie dezvoltate urmează să **asigure un parteneriat viabil dintre copii, tutori, primărie, școală, poliție, asistenți sociali și alte instituții**. Informația colectată în cadrul cercetării indică necesitatea de realizare a următoarelor acțiuni:

La nivel local:

- Angajarea în cadrul fiecărei **primării a unui specialist care să fie centrat pe lucrul cu copiii și tinerii, inclusiv cu cei care au părinți plecați la muncă peste hotare**: „Trebuie o persoană responsabilă, să ducă o evidență strictă a părinților care pleacă” (FG_EC_rural); „Nu pur și simplu introdusă unitatea, dar și asigurată, unde specialistul cu adevărat să fie preocupat de asta” (IIA_EC_3).
- **Fortificarea parteneriatului local dintre școală, direcția de asistență socială și protecția copilului și familiei**: „Poate trebuie să dezvoltăm relațiile de parteneriat dintre școală, Direcție și familie” (FG_EC_urban).
- Instituirea unei **linii fierbinți** la care copiii să poată solicita ajutor: „Linie gratuită pentru copii” (FG_EC_rural).
- Organizarea de **întuniri la nivel comunitar** cu copiii și persoanele în grija cărora aceștia sunt lăsați, la care să fie abordate diverse aspecte, inclusiv problemele caracteristice vârstei adolescente: „Vorbim despre copiii ai căror părinți sunt plecați peste hotare, poate chiar ar trebui de organizat niște seri speciale, dacă ei ar spune la timp problemele acelea care îi dor, poate cumva altfel s-ar simți” (FG_EC_urban).
- Organizarea de **excursii, acțiuni culturale** cu participarea tuturor copiilor, pentru a nu permite etichetarea nici unui copil: „De organizat excursii cu clasa, măcar de sărbătorile de iarnă” (FG_EC_urban).

La nivel de instituții de învățământ:

- **Instruirea cadrelor didactice în vederea relaționării cu copilul rămas fără îngrijire părintească și familia acestuia**: „Diriginții atât de mult ne rugau: ce ați recomanda, să venim la ei să lucrăm cu diriginții ca să le arătăm tehnici de lucru”; „Profesorilor și asistenților sociali poate ar trebui să li se ofere cursuri de formare continuă” (FG_EC_urban).
- **Instituirea obligatorie în toate școlile a postului de psiholog școlar**, care să lucreze nemijlocit cu acești copii: „Psihologii lucrează cu copiii aceștia”, „Eu cred că în școală trebuie să fie psiholog, dar ar trebui să fie cabinete aparte” (FG_EC_urban); „Psihologul să facă niște traininguri cu dâșii, să-i scoată din stres” (FG_EC_rural); „Copiii rămași singuri au nevoie de consiliere și este nevoie de lucrat cu dâșii” (IIA_EC_3).
- Organizarea de **cercuri în școli atât sportive, cât și culturale**, care să le ocupe copiilor timpul liber, iar acestea ar putea fi finanțate de către părinții plecați la muncă: „Ar trebui să deschidem niște cercuri” (FG_EC_rural); „Într-un cerc de interese el ar putea să se integreze, de exem-

plu, ele ar putea fi deschise în școală, în localitate sau chiar la nivelul comunei, satului” (IIA_EC_3); „Ar fi eficient de organizat niște grupuri de self-suport, în special, pentru copiii care au devenit închiși, violenți, agresivi, după ce au plecat părinții” (IIA_EE_9).

- **Deschiderea unor internet-cafe în incinta școlilor în care copiii ar putea să își contacteze părinții:** *„Poate ar trebui, de exemplu, multe școli au internet și se poate de organizat o zi în care copiii aceștia să comunice cu părinții, poate să fie numită Ziua comunicării, Ziua dragostei. Să arate părinții prietenilor lor, dirigintelui să arate părinții” (FG_EC_urban), în acest fel fiind posibilă comunicarea dintre părinți-copil și, eventual, profesor.*

La nivel de servicii comunitare:

- **Diversificarea activităților centrelor comunitare de zi pentru copii și tineri:** *„Centrele acestea specializate să organizeze mai multe activități separate pentru fiecare nivel școlar” (FG_EC_urban).*
- **Implementarea asistenței juridice pentru acești copii:** *„Asistența juridică”, „Avocatul poporului”, de asemenea, s-au referit și la necesitatea asistenței sociale.*
- **Ajutor material pentru copiii nevoiași și cu părinți plecați la muncă peste hotare:** *„Să fie asigurați cu rechizite școlare” (FG_EC_rural).*

Hotărârea nr. 450 din 2.06.2010, în viziunea experților intervievați, **intentionează să inițieze și să asigure parteneriatul la nivel local:** *„Segmentele parcă toate sunt acoperite, dar realizarea lor, totuși, urmează a fi la sectorul primar, acolo unde este beneficiarul. Acolo apare realitatea, pentru că pe hârtie parcă îți pare că este totul corect și se acoperă segmentul necesar, dar odată ajuns acolo, în urma discuțiilor și studiului, se va arăta cu exactitate unde ele se încheagă și unde nu se unesc” (IIA_EC_3).*

Prin eforturi conjugate vor putea fi identificate soluții optime pentru problemele copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației. Abordarea sectorială trebuie înlocuită cu cea integratoare, dat fiind faptul că doar astfel copilul va putea beneficia de un suport complex, oferit în parteneriat de instituțiile / actorii sociali din comunitate: primărie, serviciile de asistență socială, școală, poliție etc.

• Eficiența politicilor

Fenomenul migrației părinților va exista atâta timp cât vor exista circumstanțe ce vor impulsiona o anumită mobilitate. Astăzi aceasta vizează munca peste hotare pentru asigurarea unui nivel decent de trai familiei. Și, în această ordine de idei, *„noi trebuie să dezvoltăm niște capacități*

la nivel de instituții, care să ne permită să acționăm mai bine. Iată aici toate instituțiile își au rolul lor, inclusiv mass-media, instituțiile administrației publice locale, nu numai asistența socială, inclusiv școala, domeniul sănătății. Or, a pune pe agenda acestor instituții copiii rămași fără îngrijire părintească este principala filosofie a întregului proces. Asta e important, ca funcționarul de orice tip să fie atent față de acest fenomen la nivel local”, a declarat reprezentantul administrației publice centrale (IIA_EC_1).

De asemenea, **pentru a asigura eficiența politicilor este important ca problema și consecințele acesteia să nu mai fie ignorate.** Din cauze instituționale sau din intenția de a obține dividende politice, fenomenul migrației a fost relativ modest prezentat în contextul politicilor sociale, totodată, *„ca societate am ignorat, inclusiv mass-media, instituțiile societății civile au ignorat acest fenomen. De aceea, astăzi aveam reacții întârziate, de acum un an sau doi ele sunt destul de întârziate, din simplul motiv că lucrurile puteau fi făcute mult mai devreme. Pentru că era clar că ne vom confrunta cu acest fenomen în situația în care fluxurile migraționale se înclinau mai mult în balanța plecării oamenilor decât a venurilor înapoi”* (IIA_EC_1).

Este important de a susține necesitatea dezvoltării capacităților instituționale de a acționa în circumstanțe noi în fața unor probleme noi, care solicită modele individualizate de intervenție. Copiii afectați de plecarea părinților la muncă peste hotare constituie o categorie care într-o formă latentă se extinde și nu mai poate fi evitată din contextul politicilor sociale. Prin acțiuni concrete urmează să se asigure bunăstarea acestor copii și integrarea lor în viața socială, doar astfel politicile sociale își vor valida eficiența.

Vârșnicii

• Obiectivele politicilor

Principalele repere actuale ale politicii sociale axate pe persoanele vârstnice sunt reflectate în **legislația** în vigoare din Republica Moldova, în **Strategia Națională de Dezvoltare pe anii 2008-2011** (Legea nr. 295 din 21.12.2007, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 18-20 din 29.01.2008), precum și în **Planul Național privind crearea sistemului integrat de servicii sociale pe anii 2008-2012** (Hotărârea Guvernului nr.1 512 din 31.12.2008, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 7-9 din 20.01.2009).

Strategia Națională de Dezvoltare prevede:

- Oferirea de noi oportunități economice și sociale pentru segmentele vulnerabile ale populației, inclusiv prin îmbunătățirea eficienței și stabilității resurselor destinate asistenței sociale.

- Îmbunătățirea politicilor de asigurare socială, în special, a sistemului de pensii.

Cu alte cuvinte, protecția socială pentru persoanele vârstnice vizează **dreptul la protecția sănătății, la securitatea socială și medicală, dreptul de a beneficia de servicii sociale.**

Programul Național privind crearea sistemului integrat de servicii sociale pe anii 2008-2012 are drept scop **dezvoltarea unor servicii calitative și eficiente pentru persoanele în dificultate** și, respectiv, pentru persoanele vârstnice. Acest program are două obiective: (1) **asigurarea calității serviciilor sociale**, care este posibilă prin intermediul gestionării sistemului de servicii sociale integrate (cadru instituțional, resurse umane, finanțe și metodologia de lucru cu anumite categorii de beneficiari); (2) **dezvoltarea și consolidarea sistemului de servicii sociale, care prevede extinderea serviciilor comunitare**, care la moment nu sunt în corespundere cu nevoile cu care se confruntă persoanele în dificultate din țară și respectiv, îmbunătățirea serviciilor cu specializare înaltă – rezidențiale.

În cadrul filozofiei politicii de protecție socială implementată de Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei **nu se face diferență pe grupuri, care ar scoate în evidență persoanele în etate ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare.** În context, reprezentanții acestei instituții remarcă faptul că *„fenomenul vârstnicilor copiii cărora sunt plecați peste hotare este unul actual, în special în condițiile existenței fenomenului îmbătrânirii populației, a situației sociale precare din țara noastră, precum și a fenomenului migrației în masă a tinerilor”* (IIA_EE_8).

Obiectivele trasate includ promovarea unei politici comprehensive privind susținerea persoanelor în dificultate prin prestarea serviciilor sociale eficiente și de calitate înaltă. Aceste servicii au drept scop **de a oferi sprijin persoanelor pe termen scurt sau lung, pentru a satisface nevoile lor sociale, a reduce excluziunea socială și a îmbunătăți calitatea vieții.** Astfel, **toți beneficiarii sunt tratați ca un grup integrat.** Această abordare prevede: identificarea și prioritizarea necesităților individuale ale persoanelor în dificultate; soluționarea problemelor la nivel comunitar, precum și prestarea serviciilor sociale specializate beneficiarilor conform necesităților; integrarea serviciilor sociale, evitând dublarea, suprapunerea sau lacunele în prestarea acestora; coordonarea procesului de utilizare eficientă și formare profesională a resurselor umane angajate în sistemul de asistență socială; gestionarea asigurării calității și eficienței serviciilor sociale conform standardelor de calitate și mecanismelor unice.

Pornind de la abordarea menționată aici, în cadrul Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei **nu există structuri sau specialiști separați care să se ocupe anume de persoanele în etate ai căror copii sunt ple-**

cați la muncă peste hotare. În minister există anumite subdiviziuni care abordează tangențial, prin activitatea lor, această problematică: **Direcția Politici de Asistență Socială, Direcția Politici de Asigurări Sociale, Secția Politici Migratoriale și Secția Politici Demografice.** Domeniile de intervenție ale specialiștilor sunt în funcție de responsabilitățile fiecăruia în subdiviziunile fiecăruia.

Domeniile de competență ale Direcției Politici de Asistență Socială sunt structurate în trei secții: **Secția Reformă în Asistența Socială, Secția Servicii Sociale, Secția Servicii Rezidențiale,** care coordonează funcționarea sistemului național de asistență socială, dezvoltă un sistem coerent de programe, măsuri, activități de suport și protecție a persoanelor defavorizate, inclusiv persoane vârstnice, evaluează impactul politicii în domeniul asistenței sociale în vederea reformării și eficientizării acordării prestațiilor sociale și sporirii accesului și calității serviciilor sociale, monitorizează activitatea rețelei de servicii sociale și acordă asistență metodologică în vederea dezvoltării serviciilor sociale alternative la nivel comunitar. În aceeași ordine de idei, pentru categoria dată, *„Direcția Politici de Asigurări Sociale intervine prin elaborarea de propuneri privind dezvoltarea și reformarea sistemului de asigurări sociale și ajustarea lui la necesitățile societății; determină mecanismele de aplicare a prevederilor legale referitor la stabilirea dreptului la pensii, altor drepturi de asigurări sociale și a drepturilor acordate prin legi speciale”* (IIA_EE_8). În același context, menționăm că **specialiștii Direcției de Politici de Asistență Socială fac parte din grupurile de lucru ale Ministerului și sunt la curent cu problemele în cauză, dar monitorizarea fenomenului migrației nu este obiectivul acestora.** *„Domeniul nostru de activitate sunt persoanele, potențialii beneficiari ai unui serviciu de asistență socială, precum și evaluarea necesităților individuale ale acestora. Respectiv, în lucrul nostru cu beneficiarii, putem scoate în evidență persoanele în etate care au rămas fără îngrijire, ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare. Cu toate că codul îi obligă să aibă grijă de părinți”* (IIA_EE_7).

Pornind de la aspectul non-discriminării și stigmatizării, Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei nu face o divizare între persoanele vârstnice neajutorate care au sau nu au copii plecați a muncă peste hotare. *„Ei sunt priviți în calitate de beneficiari în mod egal în funcție de necesitățile lor individuale. Persoanele vârstnice ai căror copii sunt plecați peste hotare și sunt într-o situație de dificultate, determinată în urma evaluării necesităților, sunt asistate la fel ca și alte persoane social-vulnerabile aflate în dificultate și necesită o anumită asistență”* (IIA_EE_7).

La nivel teritorial în domeniul asistenței sociale a persoanelor vârstnice aflate în dificultate în Direcția Asistență Socială și Protecție a Familiei **există funcția de specialist în problemele persoanelor în etate și cu dizabili-**

tăți, care are atribuții în realizarea politicii naționale în domeniul asistenței sociale a persoanelor vârstnice aflate în dificultate și asigurarea aplicării legislației la nivel teritorial. Asistentul social la acest nivel: (i) promovează interesele persoanelor vârstnice aflate în dificultate; (ii) elaborează strategii la nivel de raion pentru susținerea vârstnicilor aflați în dificultate, conducându-se de rezultatele evaluării necesităților identificate în teritoriu; (iii) informează populația despre serviciile de asistență socială adresate persoanelor vârstnice, criteriile de eligibilitate, procedurile de solicitare a serviciilor de asistență socială, drepturile și responsabilitățile beneficiarilor; (iv) contribuie la perfectarea documentelor necesare pentru oferirea prestațiilor sociale; (v) dezvoltă, consolidează și prestează servicii sociale adresate persoanelor vârstnice aflate în dificultate; (vi) referă cazurile complexe spre serviciile specializate sau cu specializare înaltă prestate la nivel național; (vii) coordonează activitatea specialiștilor și asistenților sociali comunitari care prestează servicii sociale adresate persoanelor vârstnice aflate în dificultate și a reprezentanților organizațiilor guvernamentale și non-guvernamentale; (viii) asigură realizarea intervenției în cazul persoanelor vârstnice aflate în dificultate conform procedurii managementului de caz; (ix) evaluează impactul serviciilor de asistență socială pentru persoanele vârstnice aflate în dificultate.

În ceea ce privește **politica de ocrotire a sănătății** pentru persoanele vârstnice, trebuie menționat faptul că și **aceasta prevede un acces garantat, nediscriminatoriu la o asistență medicală, indiferent de situația materială a persoanei**. *„Acordarea serviciilor medicale copiilor și bătrânilor este inclusă în pachetul acoperit de către asigurarea medicală obligatorie. Toți copiii, indiferent de starea familială, precum și bătrânii primesc asistența medicală necesară. Grijă față de sănătatea copiilor, precum și față de sănătatea populației în vârstă este menționată în prioritățile Politicii Naționale de Sănătate”* (IIA_EC_4).

Pornind de la misiunea de menținere și îmbunătățire continuă a stării de sănătate a populației prin asigurarea accesului echitabil la serviciile de sănătate de calitate și cost-eficiente, prin susținerea și promovarea intervențiilor de prevenție, protecție și promovare a sănătății, Ministerul Sănătății, prin **Direcția Politici și Asistență Medicală a Femeii, Copilului și Grupurilor Vulnerabile, tangențial se referă și la persoanele în etate ai căror copii sunt plecați la muncă în străinătate**: *„În cadrul acestei direcții se discută toate documentele și propunerile care ne vin din alte instituții de resort ce vizează aceste grupuri. Noi nu avem documente speciale pentru anumite servicii direcționate acestor bătrâni”* (IIA_EC_4).

Astfel, putem observa că **atât ambele structuri guvernamentale, cât și cele teritoriale** (asistența socială și medicală), care au tangență în prestarea serviciilor pentru persoanele vârstnice ai căror copii sunt plecați la

muncă în străinătate, **nu prevăd servicii speciale pentru această categorie**. În ambele cazuri serviciile sunt prestate prin abordare complexă și conjugarea grupului persoanelor în etate ai căror copii sunt la muncă peste hotare la grupul persoanelor în etate, pensionarilor sau invalizilor.

- **Formele de suport, serviciile sociale și instituțiile care le oferă**

Sistemul actual de servicii sociale creează oportunități pentru incluziunea socială a persoanelor vârstnice ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare. Accentuând că nu există servicii sociale special axate pentru acest grup, acestea pot beneficia de servicii sociale prestate persoanelor în etate, invalizilor și pensionarilor. Specific este că **„se merge pe abordarea individuală a necesităților, indiferent de categoria grupului social-vulnerabil”** (IIA_EE_7). Astfel, tipurile de servicii sociale la care pot accede vârstnicii sunt divizate în **servicii sociale primare (comunitare), servicii sociale specializate și servicii sociale cu specializare înaltă**. Explicând modalitatea de prestare a acestor servicii adresate persoanelor în etate, experții Ministerului de resort evidențiază că *„există și un mecanism de acordare a serviciilor sociale cu referire la beneficiar în sistemul dat, dar accentuez, noi nu dezvoltăm servicii anumite pentru această categorie de persoane vârstnice ai căror copii sunt plecați la muncă în străinătate”* (IIA_EE_7).

Autoritățile administrației publice locale de nivelul întâi (consiliile locale și orașenești) au responsabilități privind identificarea problemelor sociale, administrarea și gestionarea fondurilor locale pentru asistență socială, dezvoltarea și susținerea financiară a serviciilor sociale comunitare, precum și crearea parteneriatelor cu ONG-uri pentru dezvoltarea serviciilor sociale. La acest nivel se administrează serviciile sociale comunitare.

Serviciile sociale primare sunt reperul persoanelor în etate ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare. Astfel, pot fi nominalizate serviciul de îngrijire socială la domiciliu (oferit de lucrătorul social), serviciul de asistență socială comunitară, cantinele de ajutor social și serviciile centrelor comunitare.

Serviciul de îngrijire socială la domiciliu adresat persoanelor vârstnice este prestat de către lucrătorii sociali: *„Să-i deservești e mai greu în sectorul privat pentru că distanța e mare, dar totuși e mai ușor să-i deservești pentru că se cunosc unii cu alții. Noi ne ducem peste o zi la beneficiar și uneori se întâmplă că urgent are nevoie de medicamente. Ea o strigă pe vecină și o roagă să se ducă după medicamente pentru că ea are nevoie urgent. Dar în apartamente greu e să răzbați la vecină”* (FG_EE_urban). **Ajutorul acordat persoanelor vârstnice de către asistenții sau lucrătorii sociali este perceput foarte diferit:** *„Încă nu a refuzat nici unul ajutor”, „Acceptă tot*

din aceștia care au”, „Au fost peste hotare, primesc nu știu câte mii de euro, vin cu niște aere, că mama ei îi ținută la pat și-i trebuie pat ortopedic, ceea ce noi nu avem. Și ea spune că scrie la Minister petiții că trebuie de făcut, ei fac comparație cum e acolo și cum e aici, da acolo sunt servicii contra plată, dar aici doar nu e așa” (FG_EE_urban_rural). Deseori copiii plecați peste hotare nu conștientizează că „**ei acolo lucrează, dar impozite la stat nu plătesc la noi și ei vor aceleași servicii**”. În acest fel este „atacată asistența socială că nu oferă servicii îndeajuns” (FG_EE_urban_rural).

La rândul lor, **asistenții și lucrătorii sociali sunt necăjiți de problemele cu care se confruntă în prestarea serviciilor**: „Accesul este dificil, salariul mic, chiar de aceeași calori tot ai nevoie”, **lipsă de dotare sau percepere eronată a fișei de post**: „În echipamentul lucrătorului social ar trebui să intre și un aparat de măsurat tensiunea, că el nu se duce pur și simplu în vizită și ar trebui să mai facă și chestia asta”, „Lucrătorul social trebuie să fie și un bun medic și psiholog” (FG_EE_urban_rural).

Serviciul de alimentare în cadrul cantinelor de ajutor social oferă hrană pentru persoanele vulnerabile. Acest serviciu este finanțat, în mare parte, din bugetele locale și din subvențiile de la Fondul Republican de Susținere Socială a Populației, din donații private, precum și de la organizații non-guvernamentale: „100 de oameni lunar și în fiecare lună are loc o rotație. Avem trei cantine ce se finanțează din contul domeniului social” (FG_EE_urban). Dar trebuie de menționat că aceste servicii sunt destinate persoanelor „singurate”, „care au pensia de 500-600 lei, acei care nu au pe nimeni din copilărie, persoane social-vulnerabile sau familiile care au doi copii și nici nu au ce mânca în casă, copiii mici. **Nu prea vin aceștia cu copiii plecați peste hotare**” (FG_EE_urban_rural). Acest fapt este explicat atât prin rigorile de funcționare a acestui serviciu, cât și prin particularități de personalitate ale persoanelor vârstnice: „Rar vin astfel de persoane, sunt una-două, că pot să vă spun, este și mândria asta. Ce are să spună satul că eu am copiii plecați peste hotare și eu mănânc la cantină, asta poate să fie, și mulți pot să refuze din acest motiv. Noi putem să ne implicăm, să-i spunem că, uite, nu ești tu unicul care mănâncă la cantină, dar el în memoria lui se macină” (FG_EE_urban_rural). În general, persoanele beneficiare de acest serviciu sunt satisfăcute de calitatea acestuia, dar „sunt persoane la care nu le place mâncarea, avem o bătrânică și tot timpul vine la mine în cabinet și se jeluiește, nu contează că îi diminează, de amiază sau seara, ei nu-i place mâncarea” (FG_EE_urban). Experții intervievați presupun că persoanele acestea toată viața au trăit bine și nu se pot adapta la asemenea schimbări.

Serviciile sociale comunitare se află în competența asistentului social comunitar. Aceste servicii includ: consilierea, informarea, managementul de caz: „Dacă constatăm că pensia e mică, are posibilitatea să se adreseze,

să depună cerere la ajutor social și pentru cantină socială, dreptul la permis în transportul public. Îl anunțăm, recomandăm toate serviciile de care persoana poate să beneficieze de ajutor material, umanitar” (FG_EE_urban); „Bătrânii vin la asistentul social la necesitate, atunci când au probleme între dâșii cu împărțirea lucrurilor, împărțirea copiilor, când au nevoie de tutelă sau de făcut niște acte”, „Câteodată vin și după un sfat, așa un document cam ar fi bine, cam cum ar trebui să facem. Principalul e ca să fim cât de cât documentați, să-i putem instrui cum să rezolve problema. Chiar se adresează, cel mai mult se adresează la asistent social, dacă înainte mai era secretar, mai era primar, cred că noi avem mai multe vizite acum” (FG_EE_urban_rural). Ele se bazează pe evaluarea inițială și complexă a vârstnicului și nevoilor lui individuale: „În cadrul acestui proces de lucru, este evaluată necesitatea beneficiarului. În funcție de necesitățile scoase în evidență, se elaborează planul de asistență socială. Aici deja se implică și psihologul, dacă este necesar, și sunt atrași și ceilalți membri care fac parte din echipa multidisciplinară” (IIA_EE_7). Esența acestui proces este mobilizarea eforturilor persoanei în etate și sporirea sprijinului din partea familiei și comunității pentru a depăși problemele cu care se confruntă beneficiarul. Managementul de caz⁷ determină practic și suportul de care va beneficia persoana în etate. **Nu în toate cazurile apartenența la grupul persoanelor în etate ai căror copii sunt la muncă peste hotare este un criteriu de vulnerabilitate și invers:** „Mi se plângea o persoană în etate că la ei în sat au fost aduse colete cu alimente destinate bătrânilor singuratici. O familie în etate, la care ambele fice lucrează peste hotare și le trimit lunar o anumită sumă de bani pentru trai, au primit ajutor, fiind incluși în categoria bătrâni rămași singuri. Pe când alții, care trăiesc doar din pensie, abia supraviețuiesc, nu au primit nimic, deoarece copiii lor sunt în țară și acești bătrâni nu pot fi incluși în grupul-țintă. Dar oare acesta este un indicator, atunci când starea financiară a copiilor acestor bătrâni nu este cea mai bună? **Ei înșiși au familie lor și se confruntă cu probleme serioase pentru a supraviețui și nu au posibilitatea de a-și ajuta financiar părinții.** Cine, în acest caz, ar avea mai tare nevoie de acel colet cu ulei și paste făinoase primite prin ajutor material? **Decizia ar trebui să fie doar a comunității, care cunoaște situația de la caz la caz**” (IIA_EE_4). În opinia structurilor centrale, „asistenții sociali comunitari lucrează foarte mult cu persoanele vârstnice și au diferite programe prin care încearcă să facă diferite serate la care să adune persoanele rămase singure pentru a face un schimb de opinii. Sunt și acestea un fel de suport pentru ei” (IIA_EE_7).

NOTĂ

⁷ „Principalele Instrucțiuni metodice de lucru a asistentului social comunitar se referă la managementul de caz, prin intermediul căruia asistentul social evaluează nevoile beneficiarului și ale familiei lui în colaborare cu ei, coordonează, monitorizează, evaluează și susține beneficiarul pentru a beneficia de servicii sociale care să răspundă acestor nevoi”.
Managementul de caz.
Ghidul asistentului social.
Aprobat prin ordinul MPSFC nr. 71 din 3 octombrie 2008.

Autoritățile administrației publice locale de nivelul al doilea (Secțiile / Direcțiile de asistență socială și protecție a familiei) implementează politicile sociale, creează și dezvoltă servicii sociale la nivel de raion. La acest ni-

vel se gestionează o parte din serviciile comunitare, majoritatea serviciilor specializate și unele servicii cu specializare înaltă.

CASETA 18

Model de prestare a serviciilor specializate. Centru de plasament temporar la nivel de municipiu (FG_EE_urban)

„Centrul lucrează de aproape doi ani. În plasament sunt 8 persoane și la centrul de zi sunt 24 de persoane. O lună de zile stau aceștia care sunt la zi. Iar la plasament de la o lună la trei și de acum dacă este vreo problemă oarecare că nu are de foc sau altceva. Colaborăm cu Primăria și dacă semnează încă pentru trei luni, persoanele rămân încă pe trei luni. La noi în centru lucrează trei asistenți sociali și un psiholog. Le oferim diferite servicii. Persoana vine de dimineață, bea ceaiul, iar mai departe după program se ocupă psihologul, asistentul social, asistentul medical, medicul vine la noi și dacă persoana are nevoie, îl consultă. La ora 13.00 iau masa, iar la plasament ei iau masa de patru ori: dimineața, la amiază, la ora 14.00 și la 18.00. Eu mă ocup de exercițiul de dezvoltare a memoriei, terapia creativă, testare, consultații individuale. Asistentul social se ocupă cu diferite activități manuale sau ceva de tipul acesta. Ei mai frecventează și centrul de lângă noi „Socium”. Acolo sunt calculatoare, mașini de cusut. La noi sunt bătrâni care cu mare plăcere vizitează centrul pentru a învăța ceva nou. Chiar dacă sunt care au și câte 70 de ani, le este interesant.

Aproximativ 50 de procente din toții beneficiarii care vin la centru sunt singuratici și au copii plecați peste hotare. Ei de atâta mulți vreau să viziteze centrul, fiindcă nu au cu cine comunica, acasă în patru pereți și televizorul și atât. Ei câteodată spun: „Nu avem atâta nevoie de hrană, cât avem nevoie de comunicare și înțelegere.”

Serviciile sociale specializate presupun implicarea mai multor specialiști în menținerea, reabilitarea și dezvoltarea capacităților individuale pentru depășirea situației de dificultate. Acestea includ **servicii specializate de îngrijire de zi, centre de plasament temporar care includ asistență medicală și psihologică**. Adesea aceste centre combină îngrijirea specializată cu activități de îngrijire primară. Centrele de plasament temporar sunt create, de regulă, de societatea civilă și cu suportul organizațiilor internaționale: în centrul „Reîntoarcere” în municipiu deja de doi ani plasăm persoanele fără adăpost. Multe persoane au pierdut actele de identitate. Noi îi plasăm acolo ca pe urmă să restabilim documentele, să-i putem plasa într-un internat pe teritoriul Republicii Moldova. Aici au toate comoditățile. Se plasează pe perioada cât decidem că putem să restabilim actele, dacă este necesar, prelungim termenul. Odată cu perfectarea actelor, la centru i se pune și viza de reședință în acest centru pentru o perioadă de șase luni. Dar dacă nu este loc la centrul „Reîntoarcerea”, ne adresăm la alte centre care ne oferă ajutor, de exemplu, la Rezina avem legături strânse cu centrele de acolo” (FG_EE_urban).

Echipa mobilă este un nou tip de serviciu comunitar dezvoltat recent: „În municipiu în genere s-a creat o echipă mobilă, pentru ca să depistăm persoanele singuratice fără adăpost” (FG_EE_urban).

Autoritățile publice centrale implicate în prestarea serviciilor sociale pentru persoanele vârstnice sunt Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei și Ministerul Sănătății. La acest nivel se administrează **serviciile sociale cu specializare înaltă**.

Serviciile sociale cu specializare înaltă sunt cele mai solicitate, datorită accesului limitat la alte tipuri de servicii sociale. **Îngrijirea rezidențială** (24/24 ore) este orientată spre persoanele vârstnice care se confruntă cu probleme extrem de grave. **Serviciile rezidențiale implică costuri mari, nu reflectă și nici nu satisfac pe deplin nevoile beneficiarilor.** Aceștia ar putea beneficia de servicii sociale în familie și în comunitatea lor. Pot fi evidențiate patru instituții rezidențiale psiho-neurologice pentru vârstnici cu specializare înaltă cât și serviciile balneare-sanatoriale (din Vadul lui Vodă și Sergheevka, Ucraina) din subordinea Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei.

Este de menționat faptul că acest tip de servicii poate fi gestionat de autoritățile centrale sau de autoritățile administrației publice locale de nivel al doilea (raion). „Procesul de instituționalizare a vârstnicilor are loc în urma evaluării necesităților. Cu toate acestea, **scopul pe care și-l pune reforma sistemului de asistență socială constă în evitarea instituționalizării**, în aplicarea tuturor soluțiilor posibile pentru acordarea suportului și susținerii persoanelor în casele lor proprii, precum și în cadrul comunității lor. Dacă au fost epuizate deja toate resursele, persoana în etate parcurge traiectoria care este descrisă în mecanismele de referire a beneficiarului la sistemul asistență socială” (IIA_EE_7). **În ultimii ani, se atestă o solicitare sporită a acestui tip de servicii și impedimente în accesarea lor:** „În Casa veteranilor să nimerești la momentul dat e foarte problematic, numai cu ajutorul Ministerului Muncii de la Chișinău, dacă ne dă acord, dar asta trebuie să argumentezi nu știu cum și nu știu cât. Dacă unu din o sută se plasează acolo, asta e succes mare” (FG_EE_urban).

Specificul serviciilor de îngrijire rezidențială a persoanelor în etate constă în faptul că **ele nu asigură o abordare individualizată față de beneficiari**; în multe cazuri, angajații instituțiilor nu au o pregătire în domeniul abordării vârstnicilor; lipsește un sistem de reevaluare a situației persoanei în etate pentru a depista o potențială reintegrare în familie și comunitate. Astfel, aceste particularități ale sistemului rezidențial conduc la deteriorarea relațiilor familiale cu persoana în etate instituționalizată, izolarea socială și dependența cronică de sistemul rezidențial.

Merită a fi nominalizate acțiunile legislative întreprinse pentru sporirea capacității autorităților publice locale de a iniția anumite servicii. O problemă în acest sens rămâne a fi **potențialul de a dezvolta servicii la nivel local**: „Autoritățile nu posedă cunoștințe suficiente în elaborarea regulamentelor pentru funcționarea anumitor servicii, instituții. În căutarea soluției, se solicită sprijinul Ministerului” (IIA_EE_8).

Serviciile de asistență medicală pentru vârstnicii ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare se realizează din fondul de asigurări medicale obligatorii și sunt incluse în pachetul acoperit de către asigurarea medicală obligatorie, dar fără prevederi anume pentru acest grup de bătrâni. Important este că toți bătrânii primesc asistența medicală necesară, iar grija față de sănătatea populației în vârstă este menționată în prioritățile Politicii Naționale de Sănătate (Hotărârea Guvernului nr. 886 din 6 august 2007, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 127-130 din 17.08.2007).

Pentru a spori calitatea prestării serviciilor și depistarea diverselor maladii, pentru asigurarea unui tratament la faze incipiente ale maladiei „la moment, **există un mecanism de motivare financiară a medicului de familie, pentru ca acesta să identifice proactiv bătrânii de pe teritoriul pe care îl curează și să le monitorizeze sănătatea**. Este un mecanism foarte bun, deoarece medicul ține sub control situația din localitatea sa și cunoaște problemele localnicilor. Împreună cu munca sa de bază, medicul este interesat de a înregistra toți bătrânii de pe sectorul său și a-i monitoriza, deoarece în funcție de aceasta va obține bonusuri la salariu. Rămân în beneficiu toți – și medicul motivat, și pacienții care primesc asistența respectivă” (IIA_EE_9).

O problemă în prestarea serviciilor medicale de calitate rămâne a fi adresarea tardivă a vârstnicilor la medic: „În ce privește bătrânii rămași fără îngrijirea copiilor plecați peste hotare, **aceștia ar părea parcă mai protejați, deoarece sunt persoane mature, conștientizează pericolele, se pot adresa singuri după ajutor atunci când simt că au nevoie**. Aici deja nu ține de capacitatea sistemului, dar de factorul uman” (IIA_EE_9). În același timp, experții din teritoriu pun accent pe **accesul limitat la servicii medicale**: „Asistentul medical și medicul merg doar în cazul în care sunt chemări și atunci cu „scârț”, explicațiile în acest sens conturează cauzele: „Numărul de beneficiari pe o unitate este prea mare. O unitate și jumate este deservită de un medic și el nu reușește, numai câtă audiență are, sunt niște chestii care săracii acei bătrâni nu mai ajung la primire”; „Dacă merge la un bătrân, atunci el nu știu cât acolo trebuie să aștepte la ușă, nici medicii, nici asistenții sociali nu dispun de transport personal pentru a se deplasa la beneficiari” (FG_EE_urban_rural). Nu în ultimul rând, în cazul persoanelor vârstnice, **serviciile mixte (medico-sociale sau socio-medicale) ar fi mai eficiente**.

Dezvoltarea serviciilor sociale, indică studiul, **reprezintă o problemă**, întrucât dinamica, necesitățile și condițiile vieții persoanelor în etate sunt

foarte diverse: „Posibil, ei ar avea nevoie de servicii sociale, dar această dependență nu este sută la sută. Aici, deja, problema cantinelor de ajutor social nu este relevantă. În ceea ce privește îngrijirea la domiciliu, iar ar putea să angajeze în mod individual o femeie sau un ajutor care să aibă grijă de ei” (IIA_EE_7). **Soluția în acest sens este planificarea strategică bazată pe analiza riguroasă a situației și identificarea necesităților:** „Când am lucrat cu FISM 2, am elaborat harta serviciilor sociale cu ajutorul unei companii de consulting. Am precizat resursele existente, am precizat resursele acoperite și am ajuns la ceea că am deschis șase centre, iar pentru bătrâni s-a deschis un centru mic care prevede amplasare temporară și are doar opt locuri. Însă din experiența mea, acum nu prea sunt locuri, astfel că pentru această categorie trebuie încă de dezvoltat aceste servicii, dar în acel moment echipa noastră și comisia gândea puțin altfel” (FG_EE_urban).

Majoritatea experților intervievați susțin ideea **necesității dezvoltării unei game de servicii contra plată pentru această categorie de persoane:** „Sunt copii care ar plăti pentru părinți, dar sunt chiar și bătrâni care pot lăsa casa statului ca să fie îngrijiți” (FG_EE_urban_rural). Acest lucru este confirmat prin modele demonstrate de experiențele internaționale unde sunt dezvoltate deja astfel de servicii: „Peste hotare, din ceea ce am văzut, este un serviciu, în afară de ceea ce dă statul pentru un bătrân, copiii mai plătesc. Și, într-adevăr pentru îngrijirea acestor bătrâni plătește statul în funcție de cum a lucrat sau cum a activat bătrânul și restul sumei o achită familia bătrânului sau din pensia bătrânului. Asta eu consider că e foarte bine, dacă sunt copii bine mersi și trăiesc foarte bine și au posibilitatea să îngrijească de bătrân ar trebui să plătească” și experiențele naționale: „La Strășeni este „Neohumanistul”, care oferă contra plată, acolo sunt atâtea persoane care vor să plătească” (FG_EE_urban_rural).

În baza datelor colectate în cadrul studiului, **au fost identificate un șir de probleme** în organizarea și prestarea serviciilor de suport pentru persoanele vârstnice ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare:

- **Lipsa serviciilor pentru persoanele în etate ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare:** „Servicii de care ar beneficia aceștia care au copii plecați nu avem. Ar putea fi spălătorii, ar fi binevenite cluburile astea de interese pentru bătrâni, modelele de recuperare psihologică, de comunicare, voluntariatul ar fi foarte bun, cu toate că la noi e puțin dezvoltat. Și bătrânii trebuie implicați în activități de voluntariat” (FG_EE_urban_rural).
- **Insuficiența serviciilor sociale existente pentru o categorie mai largă – persoane în etate:** „Oricum nu avem servicii de ajuns ca să le putem rezolva anumite probleme. Chiar cum este și cantina ceea, este nevoie ca să mănânce 23 de persoane. Este foarte greu, pentru persoanele în etate” (FG_EE_urban_rural).

- **Diversitatea limitată a serviciilor sociale existente pentru o categorie mai largă – persoane în etate:** *„Accentul trebuie pus pe dezvoltarea serviciilor sociale alternative față de cele rezidențiale, care sunt mai eficiente în ce privește costurile și asigură o abordare mai individualizată. Astfel, trebuie dezvoltate: îngrijirea la domiciliu, serviciile de tip familial (un lucrător social se referă la un beneficiar). Ultimul serviciu nu este dezvoltat în țară la moment, dar este ceva de perspectivă”* (IIA_EE_8); *„Asume la diversificare, pentru că nu putem afirma că aceste persoane vulnerabile au nevoie numai de cantină socială, de ajutor social sau numai de îngrijire la domiciliu sau au nevoie de servicii specializate. Este nevoie și de un centru de zi, multifuncțional la care ei vin să-și petreacă timpul, poate un centru de reabilitare, unde ei pot să-și facă, de exemplu, un masaj, dacă au fracturi sau altceva și devin apoi independenți”* (IIA_EE_7).
- **Implicarea pasivă a autorităților publice locale, a societății civile și a comunității în soluționarea problemelor persoanelor în etate:** *„Insuficiența serviciilor sociale dezvoltate la nivel de APL”* (IIA_EE_7).

În concluzie, putem menționa că în Republica Moldova **nu există servicii sociale sau medicale strict destinate pentru persoanele în etate ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare**. Politicile sociale și medicale în prestarea serviciilor au o abordare complexă pentru toate categoriile. Cel mai des categoria vizată poate fi regăsită în compartimentul serviciilor pentru persoanele vârstnice. În același timp, în ultimii ani, s-a observat **o dezvoltare intensă a serviciilor sociale**. În unele localități implementarea acestora a fost efectuată în urma elaborării unor planuri strategice și hărții sociale.

La nivel comunitar există un număr limitat de servicii sociale. Serviciile sociale specializate, care sunt un filtru în prevenirea instituționalizării vârstnicilor și sunt reprezentate prin centrele specializate de zi, centrele de plasament temporar, sunt limitate la număr. Serviciile sociale de specializare înaltă – **serviciile de îngrijire rezidențială – continuă a fi cele mai solicitate, datorită accesului limitat la alte tipuri de servicii sociale.**

Rămâne a fi relevantă **ideea dezvoltării serviciilor contra plată pentru această categorie de persoane vârstnice**, în cazul în care se constată că copiii migranți sunt apti de a achita serviciile. De asemenea, menționăm **implicarea insuficientă a autorităților publice locale în soluționarea problemelor vârstnicilor prin dezvoltarea serviciilor comunitare.**

- **Apelarea membrilor familiei la instituțiile locale înainte de plecare**

NOTĂ

⁸ Cod 1316 din
26.10.2000.

Articolul 80 al Codului Familiei⁸ stipulează obligațiile copiilor majori de a-și întreține părinții: „Copiii majori apti de muncă sunt obligați să-și întrețină și să-și îngrijească părinții inapți de muncă care necesită sprijin material”. Astfel, copiii, înainte de a pleca la muncă peste hotare, ar trebui să determine unde se vor afla părinții și cine va fi responsabil de îngrijirea acestora. În realitate, însă, **numărul celor care apelează la stabilirea clară a situației vârstnicului pentru viitor este foarte limitat:** *„A fost un caz când copiii au propus o sumă de bani ca să îngrijească asistentul de bătrâni, dar la noi nu este contra plată. Nu-mai dacă singuri putem să-i găsim o persoană, pe care într-adevăr s-o plătească copiii și să îngrijească de bătrân, dar sunt foarte rare cazurile”* (FG_EE_urban_rural). Cel mai des în afirmațiile experților intervievați poate fi întâlnită expresia *„nu sunt așa cazuri”* sau *„copiii mai puțin contactează cu asistenții înainte de a pleca, ei deleghează rude, cunoscuți”* (FG_EE_urban_rural).

Reprezentanții Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei au menționat că **ar trebui majorate responsabilitățile și penalizările la acest capitol:** *„Ar trebui să se ceară ca înainte de a pleca peste hotare să fie delegată o persoană de către copii, care să poată interveni în caz de necesitate, să aibă grijă de persoana în etate. În Lege este stipulat că copiii trebuie să aibă grijă de părinți vârstnici, dar nu întotdeauna acest lucru este respectat. La acest capitol ar mai trebui operate modificări legislative de responsabilizare”* (IIA_EE_8).

Studiul a identificat situații de apelare a copiilor migranți, în special, la servicii sociale de specializare înaltă atunci când persoana vârstnică este într-o situație deosebit de dificilă (probleme de sănătate și mobilitate): *„Am fost bolnav de picioare vreo trei ani de zile și am rămas fără un picior. Mi l-au tăiat la spital și m-au adus încoace la azil, că să mă fi dus acasă, cine să caute de mine și eu nu am soție, nu am pe nimeni”* (FG_E_4_rural_azil), *„A fost aicea și m-a adus, și pe urmă n-a fost (fica). O dată a vorbit cu directorul. M-au adus în această odaie. Eu iaca, deși sunt în cărucior...”* (FG_E_3_urban_azil), decesul unui soț și posibilitatea de autoservire limitată: *„Au venit băieții când moșneagul a murit și eu am rămas aici”* (FG_E_4_rural_azil), imposibilitatea de a găsi o persoană de încredere pentru a îngriji de vârstnic: *„Nu are cine căuta de mine, n-are cine veni. Am hotărât cu Mariica mea, amândouă. Mamă, dacă n-are cine, n-are cine și o căutat cine să caute de mine, nu găsește nică, tăți beu, șad cu băutul, n-are cine te căuta”* (FG_E_4_rural_azil).

Cercetarea ne permite să concluzionăm că **un număr extrem de redus de copii se adresează înainte de a părăsi țara la serviciile sociale pentru a discuta posibilitățile de îngrijire a părintelui care rămâne singur. Cea mai frecventă situație de solicitare și interes se atestă în cazurile dificile**

(sănătate precară, mobilitate și autonomie limitată) ale persoanei vârstnice la serviciile sociale de specializare înaltă. Drept soluții ar putea fi modificările legislative la acest capitol.

• Evidența și monitorizarea la nivel local

Este cunoscut faptul că o evidență și o monitorizare riguroasă a stării de lucruri într-un domeniu permite o evaluare și planificare strategică adecvată a soluțiilor. **Evidența și monitorizarea persoanelor vârstnice ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare sunt responsabilitatea autorităților publice locale⁹ și, în special, a asistentului social comunitar¹⁰** care actualmente există în toate comunitățile. Astfel, asistenții sociali duc evidența persoanelor în etate, mai puțin a celor ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare, doar atunci când se identifică: „*Când aflăm că este un bătrân cu copiii plecați, vedem ce rude are în teritoriu, situația, care este sursa de venit...*” (FG_EE_urban_rural).

Asistentul social intervine în cazul în care se poate vorbi despre luarea la evidență:

- A survenit o solicitare: „*Noi luăm la evidență doar persoanele la care copiii nu sunt în Republica Moldova, când se adresează după ajutor material. Noi mergem acasă și investigăm situația lor familială, condițiile de trai și caracterul lor. Este greu să lucrezi cu ei, fiindcă sunt foarte neîncredători*” (FG_EE_urban).
- A apărut o situație de vulnerabilitate: „*În multe situații când vârstnicul cade în anumite pierderi, apar tentative de sinucid, pierderea copilului de lângă sine ar putea cauza anumite complicații. Sigur, am putea zice nu cu toți, dar un anumit număr ar putea și să consume alcool. Eu am sectorul pe care îl deserveșc, iar vecinii îmi spun, iată copiii au plecat, nu mai sunt și atunci noi intervenim*”; „*Dacă ei nu se adresează, se adresează vecinii, rudele, poliția. Noi mergem pe sector în fiecare zi și nouă ni se spune că la bătrâna asta au venit copiii, la altă bătrână au plecat, astfel noi știm în fiecare zi ce se întâmplă pe sector*” (FG_EE_urban).

Factorii care duc la o evidență și monitorizare insuficientă a persoanelor în etate ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare sunt determinați de:

- **Competența profesională limitată a asistenților sociali:** „*Asistenții sociali comunitari nu toți posedă studii inițiale în domeniu. Complexitatea problemelor cu care se confruntă astăzi beneficiarii necesită cunoștințe profunde din partea specialiștilor pentru a le face față. Nu întotdeauna cunoștințele asistenților sociali sunt suficiente*” (IIA_EE_8).

NOTĂ

⁹ Legea Asistenței Sociale (nr. 547 din 25.12.2003) prevede, în articolul 14, că autoritățile administrației publice locale analizează problemele sociale, inițiază studierea și analiza situației în sfera socială pe teritoriul subordonat.

NOTĂ

¹⁰ Asistentul social comunitar este un actor important în comunitate, care ia legătura cu persoanele în dificultate, evaluează nevoile lor și asigură accesul lor la prestații sociale și servicii sociale existente la nivel de comunitate sau de raion. În atribuțiile asistentului social intră, conform fișei de post-tip (aprobată prin ordinul MPSFC nr. 54 din 10 iunie 2009), identificarea și evaluarea situației beneficiarului și a familiei lui, deplasându-se în teren în cadrul vizitelor la domiciliu, identifică și evaluează necesitățile grupurilor de beneficiari din comunitate și propune soluții de depășire a problemelor sociale.

- **Plecarea nedeclarată la muncă în străinătate a copiilor vârstnicilor:**
„Copiii pleacă confidențial, fără a anunța administrația publică. Marea majoritate se duc clandestin peste hotare, adică e foarte greu pentru noi. Doar dacă îi depistăm întâmplător sau făcând niște anchete sau ceva de felul acesta” (FG_EE_urban_rural).
- **Bariere ce țin de particularitățile de vârstă ale persoanelor în etate:**
„Mulți care au frica asta, să știe cineva că a rămas singur. Ei se tem că bătrânii au altă mentalitate decât noi, ei se tem de riscul de a fi furați, că se gândesc că au bani și le trimite” (FG_EE_urban_rural) și cazurile atestate și mediatizate de vandalism și maltratare: „Datorită faptului că mai sunt cazuri în care au fost plecate peste hotare familii și au fost furați tineri, și el a auzit asta că da, s-a petrecut și se teme din televiziune. Ei învață din greșelile altora, bătrânii reiese din asta că au văzut asta o dată și dincolo ei de amu s-au programat” (FG_EE_urban_rural).

Pentru a asigura o prestare calitativă a serviciilor sociale și a spori competențele asistenților sociali, au fost organizate instruirii „inițială în 2009, continuă în 2010 de către MMPSF pe întreg complexul de aspecte cu care se confruntă asistentul social comunitar: managementul de caz, drepturile omului etc. De asemenea, capacitățile profesionale ale asistenților sociali pot fi sporite prin mecanismul de supervizare. Astfel, acțiunile în cazuri complicate pot fi coordonate cu un asistent social cu experiență – supervizorul. Prin același mecanism este eficientizat lucrul în grup al asistentului social și al lucrătorului social” (IIA_EE_8). Drept suport deosebit în acest sens servesc metodologiile elaborate de Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei: „**Managementul de caz: Ghidul asistentului social**” specifică etapele de lucru cu persoanele aflate în dificultate, respectiv, identificarea cazului, evaluarea inițială, deschiderea cazului, evaluarea complexă, monitorizarea, revederea planului în cazul în care intervin careva schimbări și închiderea cazului. „**Ghidul de aplicare practică: Mecanismul de referire a cazului în sistemul de servicii sociale**” evidențiază traseul pe care îl parcurge beneficiarul în sistemul de servicii sociale. Esența este că dacă persoana nu poate beneficia la nivel local de sprijin, ea va fi direcționată la nivel raional. Iar dacă persoana necesită îngrijire specializată de durată, ea este orientată spre servicii de specializare înaltă” (IIA_EE_8).

Astfel, se poate concluziona că evidența și monitorizarea vârstnicilor la nivel local este prerogativa administrației publice locale și, în special, a asistentului social comunitar. Abordarea integrată (nu prevede identificarea separată a grupului de beneficiari – vârstnici ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare) este una corectă. Persoanele din această categorie sunt identificate cel mai des la solicitare sau la apariția unei situații de vulnerabilitate. Există factori care contribuie la o evidență diminuată a persoanelor vârstnice vulnerabile. În același timp, Ministerul Muncii, Protecției Sociale

și Familiei intervine cu suport metodologic pentru asistenții sociali comunitari în acest domeniu.

• **Parteneriatul la nivel local**

Studiul relevă că parteneriatul la nivel local există, însă **trebuie dezvoltat mai mult**. Trebuie de recunoscut, scot în evidență experții, că, de fapt, „capacitatea APL nu este suficientă, sursele din bugetul local nu sunt întotdeauna îndeajuns pentru a dezvolta acele servicii la nivel de raion care să corespundă nevoilor persoanelor în dificultate” (IIA_EE_8). Soluția în acest sens este fortificarea și „**dezvoltarea colaborării dintre autoritățile locale cu agenții economici, ONG-uri pentru a atrage resurse financiare suplimentare și a dezvolta serviciile care ar corespunde nevoilor populației**” (IIA_EE_8).

Colaborarea cu ONG-urile este cea mai extinsă formă de parteneriat, referitor la care experții Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei menționează că răspândirea acestora este „în funcție de zona geografică în care activează. În unele zone sunt mai multe ONG-uri care activează la nivel local” (IIA_EE_7). În calitate de partener activ este identificată și biserica: „Biserica mai mult colaborează. Au fost unele proiecte și au mers cu pachete alimentare și au donat la familiile unde situația e gravă. Au fost și anul trecut și anul acesta. Chiar la sărbătorile mari, colaci” (FG_EE_urban_rural).

Trebuie de menționat că **voluntariatul ca formă de suport și parteneriat comunitar nu are tradiții în Moldova**, însă începe a fi dezvoltat: „Noi avem voluntari care se mai duc, mai ajută și material, dar aceștia sunt mai mulți de la biserică” (FG_EE_urban_rural).

Reprezentanții ministerelor menționează că cele mai eficiente parteneriate trebuie create și fortificate la nivel local. Acest lucru presupune: „Amplificarea activității autorităților publice locale cu implicarea structurilor responsabile (din sănătate, învățământ, serviciul gerontologic etc.), cooperarea cu societatea civilă, în special cu ONG-urile care se ocupă de problemele bătrânilor. Planificarea concretă a unor activități comune în parteneriate pe termen concret” (IIA_EE_9). Anumiți pași în acest sens se fac, au fost „inițiate niște modificări (la moment sunt la nivel de dezbateri publice), despre sporirea coordonării la nivel local a celor ce au atribuție nemijlocită la determinantele sănătății. **Rolul central, desigur, îl au Centrele de Sănătate Publică raionale, dar cu implicarea APL, instituțiilor de educație, ecologice, poliției, asistenței sociale, asociațiilor obștești etc.**, acestea apar ca niște modele pentru implicarea societății în luarea deciziilor” (IIA_EE_9). Abordarea complexă a problemelor comunității presupune „**crearea unor echipe multidisciplinare locale**. În cazul problemei bătrânilor rămași fără supraveghere în urma migrației, inițiativa

ar trebui să-i aparțină asistentului social, atunci când problema se referă nemijlocit la sănătate. De exemplu, în curățirea fântânilor, inițiativa ar trebui să vină de la medicul din localitate” (IIA_EC_4).

Conștientizând importanța parteneriatului și participării comunitare în soluționarea problemelor sociale ale grupurilor vulnerabile, Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei a pus în aplicare „*un alt mecanism pe care asistentul social comunitar îl consultă în vederea soluționării cazului beneficiarilor „Ghidul de aplicare practică: Mobilizarea comunității”*”. În cadrul acestuia sunt evidențiate diferite tehnici de mobilizare a comunității pentru a conștientiza problemele care există la nivel de comunitate, acțiuni care trebuie întreprinse pentru a ajunge la un rezultat dorit pozitiv” (IIA_EE_8).

Datele studiului indică faptul că **parteneriatul la nivel local în soluționarea problemelor vârstnicilor există**, însă fără a specifica separat grupul persoanelor în etate ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare. Destul de eficientă la acest capitol este colaborarea APL cu ONG-urile și biserica. În fază de dezvoltare se află voluntariatul. Aprecierea rolului parteneriatului se întrevade în eforturile depuse de ministerele de resort în identificarea soluțiilor.

• **Eficiența politicilor**

În situația existentă, evaluarea eficienței politicilor sociale axate pe protecția socială a persoanelor vârstnice neajutorate ai căror copii sunt plecați peste hotare este destul de complicată. Eficiența politicilor se estimează, de regulă, **prin compararea costurilor suportate în promovarea politicii sociale și a câștigurilor (rezultatelor) obținute din activitățile de politică efectuate, adică a gradului de realizare a obiectivelor politicii**. Or, în situația în care politica socială din țară nu prevede vreun set de măsuri sau activități axate exclusiv pe protecția socială a persoanelor vârstnice ai căror copii sunt plecați peste hotare, aprecierea eficienței politicii este practic imposibilă. Analiza eficienței politicii sociale axate pe acest grup vulnerabil trebuie precedată de determinarea nevoilor speciale ale persoanelor vulnerabile în cauză, a resurselor (financiare, umane și instituționale) necesare pentru promovarea acestei politici sociale, precum și de stabilirea gradului de satisfacție a persoanelor vârstnice neajutorate vis-a-vis de calitatea serviciilor sociale prestate.

De altfel, **rezerve în aprecierea politicilor sociale există practic la fiecare componentă**. Iar **nevoile specifice pentru acest grup vulnerabil, deseori, nu se înscriu în setul de servicii sociale prevăzut de legislația în vigoare**. În acest context, noua Lege privind serviciile sociale ar

rezolva această problemă prin posibilitatea de diversificare a serviciilor sociale prestate, precum și de adaptare a lor la nevoile identificate. Pe de altă parte, **sistemul de protecție socială se confruntă cu un deficit grav de resurse financiare și umane, care compromite uneori funcționalitatea lui.** În context, crearea de parteneriate locale ar rezolva, într-o măsură oarecare, și această problemă. Și la evaluarea gradului de satisfacție din partea beneficiarilor, de asemenea, pot apărea anumite dificultăți. Aceasta se întâmplă din cauza că potențialii beneficiari au avut anterior standarde de viață diferite și compară calitatea serviciilor sociale cu standardele de viață anterioare. *„Sunt persoane care sunt mulțumite, sunt care nu sunt mulțumite. Aprecierea rămâne la discreția fiecăruia și depinde de necesitățile și de modul de viață pe care l-a avut. Cineva a avut niște condiții mai bune și a ajuns în situație de dificultate și, respectiv, are anumite cerințe; cineva a fost mai modest și are cu totul altă atitudine față de ajutorul social acordat”* (IIA_EE_7).

Partea dominantă în sistemul de asistență socială pentru persoanele vârstnice ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare o constituie **prestațiile sociale, care nu întotdeauna contribuie la atenuarea situației dificile a acestei categorii de persoane.** În multe cazuri, suplinirea acestora cu servicii sociale ar spori eficiența asistenței prestate. Aici trebuie subliniată necesitatea dezvoltării serviciilor sociale: *„Dar oricum nu avem servicii de ajuns”* (FG_EE_urban_rural). **Dezvoltarea insuficientă a serviciilor sociale primare,** care trebuie să ajute vârstnicul să depășească o anumită criză în termeni scurți și la nivel de comunitate, determină **creșterea volumului de servicii sociale specializate sau de specializare înaltă care implică costuri mari** și efecte nefavorabile la nivel de personalitate și incluziune socială a persoanei vârstnice.

Studiul constată că **serviciile sociale existente nu întotdeauna sunt reglementate printr-un cadru normativ sau mecanisme de implementare,** fapt ce face dificilă funcționalitatea acestora. Lipsa unor parteneriate viabile conferă o instabilitate la nivel de durabilitate a serviciilor existente.

Prin urmare, aprecierea eficienței politicilor sociale necesită elaborarea unor criterii concrete, justificate din punct de vedere al standardelor de viață existente, precum și flexibile, care să se poată adapta la noile condiții existente, la prestarea serviciilor sociale conform unor criterii de evaluare preponderent la locul de trai al beneficiarului în baza unui cadru normativ care reglementează aceste activități.

2.3. Mecanisme de depășire a situațiilor de dificultate ale copiilor și vârstnicilor

Copiii

• Legislative

Complexitatea fenomenului migrației părinților și a consecințelor acestuia în planul bunăstării copiilor determină necesitatea unor **măsuri concrete în vederea atenuării impactului negativ al migrației asupra copiilor rămași acasă:**

- **Asigurarea preocupării constante a tuturor instituțiilor abilitate cu responsabilitatea de a interveni în cazul copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației, inclusiv în contextul realizării Planului Național de Acțiuni cu privire la protecția copiilor rămași fără îngrijirea părinților pentru anul 2010-2011** (aprobat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 450 din 2.06.2010). Deși Planul Național de Acțiuni este unul al cărui **liderism este asigurat de către Guvernul Republicii Moldova**, fiecare minister își are atribuțiile sale. Totuși, ministerele nu au posibilități și nici nu ar trebui să intervină în fiecare situație concretă. Doar **prin intermediul unui parteneriat viabil se poate asigura un rezultat eficient**, cu atât mai mult cu cât „...noi avem un lanț foarte clar de instituții pe verticală, care trebuie să efectueze acest lucru. Analiza situației, schimbarea cadrului normativ, adoptarea lui – acestea sunt principalele responsabilități ale ministerelor” (IIA_EC_1).
- **Perfecționarea cadrului legislativ cu privire la mecanismul de instituire obligatorie a tutelei pentru copiii care au rămas singuri în urma migrației:** „Trebuie de introdus obligatoriu sistemul de tutelă-curatelă pentru acești copii, pentru ca să existe o responsabilitate oficială a celor ce și-au asumat responsabilitatea să îngrijească și să educe copiii străini” (IIA_EC_2).
- **Perfecționarea mecanismului de legalizare a muncii peste hotare**, fapt care ar facilita relaționarea părinților cu copiii rămași acasă, iar părinții ar putea să-și viziteze copiii fără riscul de a pierde locul de muncă.
- **Dezvoltarea în continuare a formelor de protecție a familiei și copilului aflat în dificultate în urma migrației părinților:** „Astăzi Moldova alocă aproape 13 la sută din PIB pentru programe de asistență socială, deci nu putem spune că nu se alocă resurse. Însă unde mai avem încă de lucrat este direcționarea eficientă. Actualmente, noi suntem deja în al doilea an de implementare a Legii ajutorului social, prestație oferită în baza unei

proceduri de evaluare a nevoilor. Mai sunt probleme în ce privește administrarea acestei prestații, dar, totuși, deja putem spune că 68 la sută din fondurile alocate în cadrul acestei prestații sunt gestionate către cele mai sărace chintile ale populației. Pentru viitor vom consolida acest sistem. Numai așa vom putea vorbi despre programe de protecție a familiei, care au posibilitatea să prevină abandonul familial” (IIA_EC_1).

- **Completarea cadrului legislativ și normativ național cu prevederi privind responsabilizarea părinților plecați peste hotare.** În legislația Republicii Moldova sunt fixate deja obligații destul de tranșante și principiale ale părinților față de educația copiilor, dar nu sunt aplicate pe larg: „Noi examinăm acum, de fapt, niște modalități de a responsabiliza mai mult și aș menționa aici reforma autorității tutelare. Împuternicind autoritățile publice locale cu mai mare atribuție în acest domeniu, ele vor putea interveni și vor putea sancționa uneori familiile pentru practici negative față de copii” (IIA_EC_1).
 - **Instituirea legală a modalității de achitare de către părinții migranți a unei contribuții financiare în scopul constituirii unui fond pentru serviciile medicale:** „Părinții pleacă să muncească în afara țării, nu plătesc taxe la stat, dar serviciile de asistență medicală rămân pe seama sistemului nostru de sănătate, care și așa se confruntă cu multe probleme de ordin financiar. Ar trebui să existe o taxă, poliță, contribuție – poate fi numită diferit – care ar trebui plătită de părinți la momentul plecării, s-ar crea un fond de care ar putea beneficia acești copii, fiindu-le acoperite diferite servicii medicale” (IIA_EC_4).
 - **Promovarea legislației cu privire la evaluarea și acreditarea serviciilor sociale care funcționează în Republica Moldova,** ținând cont de faptul că doar serviciile de calitate pot asigura diverse forme de suport eficient pentru beneficiari.
- **Dezvoltarea formelor de suport și a serviciilor sociale (responsabili fiind Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei; Ministerul Educației; Ministerul Sănătății; instituțiile de învățământ de diferite trepte și niveluri; Administrația publică locală de nivelul II și nivelul I, asistenții sociali comunitari):**
- **Elaborarea mecanismelor de identificare a copiilor rămași fără îngrijirea părinților** (eventual, prin intermediul unei baze de date). Lipsa unei imagini generale privitor la copiii rămași fără îngrijire părintească reprezintă un obstacol în elaborarea și implementarea politicilor sociale, în acest sens „... avem nevoie de un recensământ al copiilor rămași fără îngrijire părintească și atunci deja putem implementa reforma în domeniul autorităților tutelare” (IIA_EC_1).

- **Desfășurarea campaniilor de sensibilizare a opiniei publice** față de problemele copiilor rămași fără îngrijirea părinților în urma migrației, axate pe serviciile sociale disponibile, precum și pe responsabilitățile părinților, comunităților și instituțiilor sociale. *„Aici marele rol îl au mass-media, publicațiile, radioul, televiziunea, tot ce e posibil...”* De asemenea, experții au remarcat că este deosebit de important *„ceea ce intenționați acum să realizați prin studiul respectiv. Datele acestea ulterior să fie publicate, pentru ca oamenii să cunoască în așa mod încât să fie accesibil pentru toți”* (IIA_EC_3).
- **Elaborarea și difuzarea materialelor informative** care să fie **adaptate pentru copiii de vârste diferite**, privind prevenirea comportamentelor deviante, a serviciilor unde se pot adresa; **adaptate pentru părinți** privind pregătirea copilului pentru plecarea părinților; și **adaptate pentru tutorii și îngrijitorii copiilor** migranților privind comunicarea cu copilul, menținerea relațiilor cu părinții și familia.
- **Studierea și adaptarea la nivel național a practicilor pozitive înregistrate de alte state în domeniul protecției copiilor rămași fără îngrijirea părinților în urma migrației.** Experții au remarcat experiența care poate fi utilă pentru noi a *„... țărilor Europei Centrale și de Est, care toate au trecut printr-un val al fluxului migrațional... România, Bulgaria, Ucraina...”* (IIA_EC_1). Un model considerat de experți posibil a fi preluat în Republica Moldova este cel din *„... Asia, parteneriatele comunitare se numesc Mahala, un cuvânt bine cunoscut și nouă. Mahalaua este un actor foarte puternic în realizarea programelor de promovare a sănătății și educației sanitare. Mahalaua cunoaște totul despre membrii comunității, problemele existente și decide cine și cum trebuie ajutat și susținut. Statul susține foarte mult Mahalale, existând fonduri pentru finanțarea directă a acestor structuri”* (IIA_EE_9).
- **Dezvoltarea abilităților de gestionare economică a remitențelor transmise de părinți, prin intermediul diverselor programe guvernamentale și non-guvernamentale, instruirilor și susținerii ideilor de afaceri.** *„Aceste remitențe să fie utilizate de către părinți pentru a-și crea o activitate economică aici în țară... Unele familii au deja interes de a investi în mici afaceri, în mici produceri la nivel local. Pentru asta venim cu careva proiecte ce implică finanțarea proporțională a investiției unei persoane care a fost migrantă din fonduri publice și europene. Asta este o inițiativă, dar mai apoi există deja relații bilaterale cu diferite țări, recepționare ale migranților noștri, care vin cu inițiative de sprijin pentru reintegrarea socială și economică a migranților”* (IIA_EC_1).
- **Realizarea în continuare a cercetărilor sociologice pentru identificarea necesităților specifice și problemelor copiilor lăsați fără în-**

grijirea părinților plecați peste hotare, în scopul stabilirii reperelor pentru politici sociale.

- **Sporirea capacităților echipelor multidisciplinare la nivel comunitar** pentru identificarea, referirea și asistența copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației.
- **Dezvoltarea rețelei serviciilor de asistență socială și serviciilor psihologice la nivel comunitar, precum și a serviciilor substitutive familiale** (*asistență parentală profesionistă, case de copii de tip familial*).
- **Sensibilizarea părinților și a membrilor familiilor migranților, prin activități de responsabilizare** a părinților care intenționează să migreze în scopul asigurării unei situații sigure pentru copiii lor.
- **Dezvoltarea sistemelor de comunicare și contact** dintre părinți și copiii lor rămași acasă.
- **Dezvoltarea activităților comunitare și de timp liber** (cercuri, cluburi pe interese etc.) privind **integrarea psihosocială** a copiilor rămași fără îngrijirea părinților în urma migrației.

Vârstnicii

• Legislative

Situația vârstnicilor ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare necesită clarificarea și determinarea unor soluții concrete. În acest context, intervievații în cadrul studiului au menționat:

- **Responsabilizarea prin lege a copiilor de a avea grijă de propriii părinți în dificultate:** *„E bine să fie niște pârgarii care să-i oblige pe copii, că o bună parte de copii nu-și asumă responsabilitatea față de părinte, să-i oblige într-o oarecare măsură să aibă grijă de părinte”* (FG_EE_urban_rural); *„Poate ar trebui să le pună niște bani în cont, iar bătrânii lunar să retragă aceste procente”*; *„Pensie alimentară”*; *„Transferuri, impozite”*; *„Încheierea unui contract între persoana plecată și stat”*; *„Să fie hotărâre la ieșirea din țară să fie responsabilitate, pe seama cui ai lăsat mama, pe tata”* (FG_EE_urban).
- **Implementarea unor strategii complexe de reîntoarcere în țară a persoanelor plecate la muncă în străinătate:** *„Să-i întoarcem pe copii înapoi. Cetățenilor tineri care sunt plecați peste hotare să le propunem locuri de muncă aici, ca să poată să fie alături de părinți”* (IIA_EE_7).
- **Privarea de moștenire a copiilor care nu îngrijesc de proprii părinți:** *„Chiar și cei care sunt la deservire, dacă ei au rămas în îngrijire de stat, automat să treacă și averea totalmente la stat”* (FG_EE_urban_rural).

- **Obligarea persoanelor care pleacă la muncă peste hotare să pună la evidență părinții vârstnici în cadrul instituțiilor competente** (asistentul social comunitar).
 - **Implementarea unor noi forme de asigurare socială care ar garanta o bătrânețe decentă:** „Dezvoltarea pe viitor a diferitor tipuri noi de asigurări” (FG_EE_urban).
 - **Dezvoltarea cadrului legal care ar conduce la activizarea organizațiilor non-guvernamentale sau a celor de voluntariat care se preocupă de prestarea serviciilor sociale persoanelor vulnerabile.**
 - **Excluderea efectuării lucrărilor agricole din responsabilitățile lucrătorului social:** „Este inclus să ajutăm la lucru în grădină, asta și chiar intră în funcția noastră de a prăși sau de a săpa în grădină, îi aduci pâine, ce mai este, chemi medicul”, „Aceasta nu intră în strictul necesar” (FG_EE_urban_rural).
- **Dezvoltarea formelor de suport și a serviciilor sociale (responsabili fiind Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei; Administrația publică locală de nivelul II și I):**

Studiul scoate în evidență necesitatea dezvoltării sau diversificării următoarelor forme de suport pentru persoanele în etate ai căror copii sunt plecați la muncă peste hotare:

- **Revizuirea criteriilor de selectare a beneficiarilor:** „Criteriile de selectare a beneficiarilor ar trebui revăzute într-o oarecare măsură, fiindcă sunt persoane la care ar trebui implicați și medicii în stabilirea criteriului de deservire, fiindcă sunt bătrâni care nu sunt la evidență cu dereglare psihică, dar când te duci la dânsul...” (FG_EE_urban_rural).
- **Selectarea persoanelor pentru îngrijire la domiciliu de către o echipă multidisciplinară:** „Atunci când este selectat bătrânul, pentru serviciu la domiciliu, să fie o echipă multidisciplinară, să fie testat bătrânul că într-adevăr intră în categoria sau nu intră în categoria pentru îngrijire la domiciliu, pentru că sunt persoane care abuzează de alcool, sunt persoane care au dereglări psihice” (FG_EE_urban_rural).
- **Sporirea numărului de servicii de plasament temporar cu plată:** „Să se deschidă centre, case de bătrâni în care să fie amplasați temporar contra plată. Statul nu poate acoperi asemenea cheltuieli, pentru aceasta ar trebui să plătească copiii. Este Constituția, alte legi unde se indică că copilul trebuie să aibă grijă de părintele său, dar la noi aceasta nu se prea realizează” (FG_EE_urban).

- **Dezvoltarea unor servicii de asistență profesionistă în familie pentru vârstnici:** „Ar fi bine ca și copiii care pleacă peste hotare să plaseze acești vârstnici într-o familie care este social aptă și dezvoltată și care ar putea asigura traiul vârstnicului. Sunt așa familii pentru copii pe o anumită perioadă. Să fie și pentru vârstnici” (FG_EE_urban).
- **Instituirea serviciilor psihologic și juridic pentru persoanele în etate la primărie:** „Pentru bătrâni ar fi bine să fie un psiholog sau un jurist în primărie”; „Un bătrân a fost mințit și a fost pus să iscălească, să lase casa cuiva. Bătrânul nu știe cui să se adreseze, dar nici noi nu putem face nimic, deoarece toți juriștii sunt contra plată. Unde putem noi să-l trimitem pe bătrânul care are doi lei și aceia îi țin pentru pâine? Poate să fie un jurist pe tot raionul, în ziua cutare are comuna cutare, în ziua cutare are comuna cutare, și putem să-l planificăm undeva sau putem să-l ajutăm. Atunci suntem neputincioși și noi, asistenții sociali, deoarece noi știm de ce are nevoie bătrânul, dar neavând serviciile rămânem cu aceeași problemă. Fiecare comună să aibă o oră de reabilitare, la necesitate să fie chemat în asistența socială un jurist și un psiholog” (FG_EE_urban_rural);
- **Dezvoltarea serviciilor de zi specializate pentru vârstnici:** „Ar fi bine să fie chiar niște munci în centrul de zi, niște cluburi de interese în care să fie voluntariat, ca să aibă ocupație. Ar fi bine să fie și o spălătorie cu plată și persoanele care au nevoie de îngrijire la domiciliu ar beneficia. Atunci ar fi mai ușor și pentru lucrătorul social. Nu trebuie să înmoaie rufe celea sau să caute de unde să mai ia ajutor” (FG_EE_urban_rural); „Poate ar fi bine ca să fie niște cluburi, cercuri de dans, de poezii, de cântece, de croșetat, socializarea și plus ocupația” (FG_EE_urban).
- **Dezvoltarea activităților socialmente utile, voluntariatului prestat de vârstnici:** „Noi oferim un serviciu bătrânilor și anume „voluntarii acasă”. Ei se duc, ajută persoanele care au o stare mai gravă”; „Vârstnicul are experiență de viață, și-a educat copiii, sunt foarte mulți tineri care lucrează și nu au cu cine lăsa copiii și atunci vârstnicii se pot implica în așa activități o oră-două, îi învață să croșeteze, să brodeze” (FG_EE_urban).
- **Implementarea serviciului de asistență socială prin intermediul telefonului:** „Asistența socială prin telefon, pentru că unii nu pot să se deplaseze, posibil lucrătorul social sau asistentul social nu poate veni sau ei nu au nevoie atât de ajutor material cât de comunicare” (FG_EE_urban).
- **Oferirea serviciilor sociale în funcție de diverse categorii de beneficiari:** „Să plătească serviciul pentru părinții singuri copiilor lor. Trebuie luați la îngrijire gratuită doar aceștia care nu au pe nimeni. Fiind copilul

peste hotare, el poate să-l ajute, dar neavând pe nimeni, nu are cine să-l ajute”; „Trebuie ca o parte din servicii să fie achitate de copii, că dacă tu nu îngrijești de tată, măcar să achiți o parte din serviciile de îngrijire pe care le primește el. Până la 50 la sută din totalul taxei ar fi destul ca să achite copiii, mai ales dacă sunt părinți care au câte 5-6 copii, ar fi destul de normal”; „Obligând să plătească pentru niște servicii, îl obligă pe copil sau pe persoana care îngrijește de bătrâni să monitorizeze. El este interesat pentru banii pe care îi plătește să primească serviciul calitativ, că atunci vrei-nu vrei se implică și copilul în problema dată. Asta ar fi un moment foarte bun ca să-i punem să plătească pentru servicii” (FG_EE_urban_rural); „Persoanele vârstnice care sunt de acord să-și dea apartamentul la stat și acesta, la rândul său, să asigure acestor persoane o îngrijire bună față de ele. Să le acorde niște servicii de calitate înaltă” (FG_EE_urban).

- **Consolidarea și dezvoltarea parteneriatelor sociale locale** (este binevenită și experiența internațională referitoare la această problemă).
- **Sensibilizarea populației și educarea în spiritul responsabilizării familiale:** *„Este vorba de mentalitatea omului. Trebuie să-ți mulțumești părintele pentru că ți-a dat viață, ești sănătos, te poți dezvolta. Numai pentru asta poți să-i mulțumești, să-l ajuți pe parcurs. Cred că este cel mai mare lucru. La rândul nostru, noi tot suntem părinți și cum o să ne comportăm cu părinții noștri, exact așa se vor comporta copiii când vom ajunge la acea vârstă” (FG_EE_urban_rural); „Implicarea mass-mediei în sensibilizarea opiniei publice” (FG_EE_urban).*

Remarcăm importanța preocupării constante a tuturor instituțiilor abilitate cu responsabilitatea de a interveni în protecția copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie în rezultatul migrației. Prezentarea structurată a mecanismelor de depășire a situațiilor de dificultate, care au fost elaborate în cadrul studiului, urmează a fi succedată de acțiuni concrete, cu implicarea instituțiilor și actorilor sociali abilitați cu responsabilitate în domeniul respectiv.

Unii copii manifestă atitudine de protest, din motivul lipsei unuia sau ambilor părinți. Un copil rămas de mult timp singur, în urma migrației părinților, a proiectat prin desen necesitatea și dorința de a oferi „lecții părinților”, de a fi în calitate de „învățător” care predă „lecții de viață” elevilor-părinți.

Concluzii și recomandări

Copiii se simt fericiți și împliniți atunci când cresc și se educă în familie, alături de părinți, frați și surori.

Studiul realizat elucidează aspectele impactului psihologic, social și economic al migrației asupra copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare, prezentând consecințele la nivel de familie, comunitate și societate în general.

Copiii și vârstnicii explică migrația membrilor de familie ca fiind determinată de mai mulți factori: intenția de a scăpa de sărăcie sau de a îmbunătăți condițiile de viață și de trai, lipsa oportunităților de angajare, imposibilitatea de a asigura continuarea studiilor pentru copii etc. Suplimentar, au fost identificate situații de violență, abuz care au influențat decisiv decizia de a migra. Gradul de acceptare sau neacceptare a migrației părinților de către copii depinde de vârsta acestora, modalitatea prin care părinții au solicitat opinia copiilor, persoana în grija căreia au rămas și, nu în ultimul rând, frecvența comunicării dintre copii și părinți. Discuțiile sincere cu copiii sunt mai benefice pentru starea psihologică ulterioară a acestora. În cazul persoanelor vârstnice, acceptarea sau neacceptarea migrației este dependentă de gradul de autonomie financiară și capacitatea de auto-deservire a persoanei în etate. Necesitatea de a îngriji nepoții, în majoritatea cazurilor, favorizează acceptarea procesului de migrație, întrucât în acest mod persoanele în etate își recapătă unele roluri sociale noi, simțindu-se utile la bătrânețe.

Situația persoanelor vârstnice cu copii plecați la muncă peste hotare este determinată de mai mulți factori: vârsta persoanei, starea de sănătate, cu cine locuiește actualmente (singură, cu soțul / soția, cu nepoții), unde locuiește (acasă sau în centru de plasament / azil etc.). Astfel, în situația cea mai precară se află bătrânii care locuiesc singuri sau cei care sunt bolnavi, aceștia fiind afectați de singurătate, abandon, insecuritate. Iar cea mai securizantă este situația bătrânilor instituționalizați, acestora fiindu-le satisfăcute necesitățile fundamentale, cele de protecție și relaționare. Situația bătrânilor care au în grijă nepoți, în majoritatea cazurilor, este una favorabilă, aceștia având responsabilități noi care îi fac să se simtă indispensabili.

Impactul psihologic se caracterizează prin sentimentul de singurătate, lipsa afectivității, deprivarea emoțională, acestea fiind însoțite de maturizarea precoce, anxietatea și frica de un eventual divorț al părinților. Lipsa afecțiunii și deprivarea emoțională nu pot asigura atașamentul, securitatea și protecția copiilor, iar aceasta influențează negativ dezvoltarea personalității copiilor. Ei devin frustrați nu doar din cauza imposibilității de a primi afecțiune, ci și de a o oferi. Defavorizarea emoțională își lasă amprenta asupra dezvoltării psihice a copilului, influențând auto-percepția și împiedicând procesul de integrare socială și de asimilare a rolurilor sociale. Suplimentar la cele menționate, persoanele vârstnice, mai sunt afectate și de diminuarea capacității de a face

față sarcinilor cotidiene, agravarea unor boli, probleme de securitate personală etc.

Totodată, studiul constată mai multe cazuri de abuz emoțional, fizic și sexual, exploatare prin muncă atât a copiilor, cât și a vârstnicilor (în cazul copiilor, asumarea în totalitate a grijilor pentru îngrijirea, creșterea și educarea fraților / surorilor mai mici, a responsabilităților materne și / sau paterne etc.), care determină nu doar o extenuare psihică și fizică, ci și apariția tentativelor de suicid.

Comunicarea copilului/lor cu părinții prin intermediul mijloacelor tehnice reduce efectele deprivării emoționale. Evidențiem că majoritatea copiilor au posibilitatea comunicării permanente cu părinții, există însă și copii care nu cunosc nimic despre soarta părinților plecați și care sunt privați de posibilitatea comunicării. Procesul de comunicare este mai frecvent în cazul copiilor decât al persoanelor vârstnice și mai des în cazul persoanelor vârstnice care au în îngrijire nepoți în comparație cu cele singure. Respectiv, nevoia de comunicare este mai acută la vârstele înaintate și la persoanele singure.

Un factor important în dezvoltarea personalității copilului îl reprezintă părintele rămas acasă / îngrijitorul. Frecvent, tatăl, fiind acasă, nu poate crea un climat favorabil și securizant pentru copii (în special, la vârstele mici). Cercetarea constată că unii copii au o relație tensionată cu tatăl, fiind privați de satisfacerea nevoilor de afecțiune, înțelegere, securitate.

Studiul demonstrează că, de fapt, copiii cu părinți plecați la muncă peste hotare nu stabilesc relații amicale cu semenii lor din mai multe motive: nu sunt înțeleși, nedorința de a divulga secretele familiei, lipsa timpului liber etc. Rețelele de sprijin ale acestor copii sunt slab dezvoltate, rezumându-se cel mai frecvent la discuții cu diriginți, profesori, psihologi. Migrația condiționează slăbirea interacțiunii copilului/lor cu părinți migranți cu instituția de învățământ datorită: (i) lipsei supravegherii și controlului din partea părinților; (ii) multiplelor responsabilități „noi” ale acestor copii; (iii) neînțelegerii din partea profesorilor, semenilor; (iv) lipsei parteneriatului dintre familie și școală etc. Cercetarea atestă necesitatea adoptării unor măsuri în cadrul instituției școlare pentru a micșora impactul negativ al migrației asupra copiilor: (i) instituirea obligatorie a serviciului psihologic care să acorde asistență copiilor cu părinți migranți, dar și cadrelor didactice, pentru a oferi suportul necesar acestora; (ii) elaborarea și difuzarea diverselor surse informative pentru profesori și alți profesioniști; (iii) organizarea activităților de socializare pentru a diminua singurătatea și a spori nivelul de comunicare; (iv) elaborarea și difuzarea informațiilor pentru părinți etc.

Starea psiho-emoțională tensionată prin care trec copiii și vârstnicii lăsați fără îngrijirea membrilor de familie generează stări de decompensare a organismului cu dezvoltarea unor dereglări organice și maladii, iar volumul crescut de responsabilități cauzează surmenajul psihic, fizic, iar în consecință apar diverse patologii etc. Migrația părintelui/lor întrerupe regimul alimentar și echilibrul nutrițional al copiilor. Copiii se alimentează insuficient și incorect, fapt care își lasă amprenta asupra apariției și dezvoltării unor maladii. De asemenea, crește riscul formării unor condiții antisaniare atât în cazul copiilor, cât și al bătrânilor. Acest fapt determină și pericolul unor infecții, boli parazitare, intoxicații. Și persoanele în etate rămase fără îngrijirea membrilor familiei nu respectă regimul alimentar din cauza singurătății, depresiilor, insuficienței de bani etc., ca rezultat fiind prezent riscul dezvoltării stărilor de denutriție și malnutriție etc.

Copiii nu posedă cunoștințe și nu are cine-i informa despre comportamentele cu risc pentru sănătate, despre deprinderile de viață și educația sexuală. În aceste condiții, ei suplinesc acest vacuum informațional prin discuțiile cu semenii, căutarea informației pe internet etc. care nu întotdeauna oferă informații corecte. Lipsa cunoștințelor în acest domeniu este cauza principală a maladiilor sexual transmisibile, a sarcinilor nedorite și a avorturilor care au un impact negativ asupra sănătății reproductive. În cadrul studiului au fost identificate situații în care copiii au recurs la avorturi chirurgicale fără a înștiința părinții și fără a se consulta cu aceștia.

Accesul la serviciile medicale, conform legislației în vigoare, este oferit gratis tuturor copiilor și persoanelor vârstnice. Datele cercetării evidențiază însă că, atunci când copiii sunt lăsați în grija unui minor, aceștia nu cunosc și nu pot acționa prompt la schimbările de sănătate ale celor mici, respectiv crește riscul dezvoltării unor complicații și evoluții grave ale maladiei acute. Tratarea surorilor / fraților mai mici sau auto-tratamentul administrat de copii favorizează reacții adverse, complicații din cauza utilizării incorecte a preparatelor, inclusiv intoxicații medicamentoase. Nu în ultimul rând, lipsa tutelei, în cazul copiilor, complică procedura de acordare a asistenței medicale în cazul intervențiilor invazive. Persoanele vârstnice, în special, din mediul rural, nu se adresează pentru consultații la specialiștii medicali, fapt care crește costurile ulterioare de tratament și reduce posibilitatea diagnosticării timpurii a unor maladii.

Bătrânii singuratici deseori nu pot solicita servicii medicale de urgență, fapt care determină necesitatea monitorizării lor permanente. În paralel cu aceste probleme, există cazuri în care persoanele în etate, datorită sușinerii financiare din partea copiilor aflați peste hotare, au urmat tratamente costisitoare, neacoperite de polița de asigurări medicale.

Procesele migraționiste afectează integritatea familiilor cu migranți, produc schimbări atât în sfera familiei (schimbări de statut și rol, deficit de îngrijire, redefinire a relațiilor de familie), cât și a generațiilor.

Veniturile câștigate de migranți peste hotare contribuie, în majoritatea cazurilor, la îmbunătățirea situației financiare a familiei, satisfacerea necesităților școlare cotidiene ale copiilor, la posibilitățile de continuare a studiilor la treptele liceală, profesională și chiar universitară. Remitențele permit o mai bună dotare a gospodăriilor, frecvent implică o îmbunătățire a condițiilor de viață prin creșterea consumului de mărfuri și servicii, instalarea rețelelor de apă, canalizare, gaz etc. Situația rămâne însă dificilă pentru persoanele vârstnice abandonate și cele ai căror copii plecați la muncă peste hotare au dispărut.

Problemele și dificultățile cu care se confruntă copiii și vârstnicii rămași fără îngrijirea membrilor de familie care au plecat la muncă peste hotare îi determină să mediteze asupra valorilor, dar și a viitorului. Astfel, familia și integritatea acesteia se află în ierarhia priorităților valorice ale acestora, dar alături de familie, tot mai frecvent sunt nominalizați banii, dorința de a pleca din Moldova. Această situație este destul de alarmantă în condițiile actualei crize demografice cu care se confruntă țara.

Numărul mare al migranților moldoveni aflați la muncă peste hotare a determinat autoritățile guvernamentale să adopte unele măsuri legislative pentru a minimaliza efectele negative ale migrației părinților asupra copiilor, mai puțin asupra persoanelor vârstnice. Respectiv, a fost introdusă prevederea de informare a administrației publice locale, de către lucrătorii migranți, despre copiii minori care rămân în țară și de instituire a tutelei. Aceste prevederi, însă, nu sunt cunoscute de o parte din migranți, în special, datorită migrației cetățenilor Republicii Moldova la muncă în lipsa unor contracte de muncă, iar cei care sunt informați nu cunosc avantajele acesteia și apreciază procedura de instituire a tutelei ca fiind una complicată, care durează prea mult. Pentru persoanele vârstnice, lăsate fără îngrijirea copiilor, nu este prevăzută o modalitate de asigurare a reprezentanței legale.

Adoptarea *Planului Național de Acțiuni cu privire la protecția copiilor rămași fără îngrijirea părinților pentru anii 2010-2011* a indicat direcțiile de acțiuni pentru autoritățile publice în scopul reducerii consecințelor negative ale migrației. Cu toate acestea, la nivel local nu au fost adoptate schimbări în acordarea unui suport psiho-social acestor copii.

O problemă ce trebuie să intre în atenția statului în cazul persoanelor în etate rămase fără îngrijire în rezultatul migrației este cea a relațiilor patrimoniale dintre persoanele vârstnice neajutorate și copii. Sunt frecvente

cazurile în care aceste persoane sunt depozitate de bunurile imobiliare în mod fraudulos, rămânând ulterior la întreținerea statului.

Evidența copiilor și bătrânilor rămași fără îngrijire în rezultatul migrației rămâne a fi dificilă. Procedura de informare a APL sau a altor actori locali (profesori, medici etc.) de către migranți nu funcționează. Prin urmare, nu se cunoaște numărul exact al copiilor și bătrânilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației. Ministerul Educației a numărat 108427 de copii în instituțiile de învățământ în anul 2010 (70028 copii cu un părinte migrant și 38399 copii cu ambii părinți peste hotare).

Formele de suport și serviciile sociale oferite copiilor și vârstnicilor cu membri plecați la muncă peste hotare sunt puțin dezvoltate, rezumându-se la unele inițiative ale organizațiilor non-guvernamentale (seminare cu profesori și alți profesioniști care lucrează cu copii rămași fără îngrijire părintească, deschiderea centrelor de plasament cu locuri contra plată, servicii în centre de zi etc.) sau ale autorităților guvernamentale (instituții rezidențiale).

Parteneriatul la nivel local este slab dezvoltat, forma cea mai răspândită de parteneriat fiind colaborarea cu organizațiile non-guvernamentale, mai rar cu instituțiile bisericești și lipsește aproape în totalitate cu agenții economice.

Studiul formulează următoarele recomandări pentru atenuarea impactului negativ al migrației și depășirea situațiilor de dificultate în care se află copiii și vârstnicii rămași fără îngrijirea membrilor de familie în rezultatul migrației¹¹:

NOTĂ

¹¹ Ținând cont de necesitățile specifice ale copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie, recomandările sunt oferite pentru fiecare categorie în parte.

Generale (atât pentru copii, cât și pentru vârstnici)

• Legislative

- **Încheierea acordurilor bilaterale privind migrația forței de muncă cu țările în care migrează preponderent cetățenii moldoveni** pentru a gestiona procesele migratorii și pentru a permite libera circulație a migranților, fapt ce ar facilita relaționarea membrilor plecați cu cei rămași acasă, prin vizite periodice, fără riscul pierderii locului de muncă.
- **Încheierea acordurilor bilaterale privind securitatea socială cu țările în care migrează preponderent cetățenii moldoveni**, care să garanteze protecție socială migranților aflați la muncă peste hotare.
- **Instituirea mecanismului privind procurarea serviciilor sociale**, care ar conduce la activizarea prestatorilor privați de servicii sociale și creșterea calității acestora.

- **Promovarea activităților de voluntariat** în vederea implicării mai multor cetățeni în asemenea activități și consolidării solidarității civice.

Copii

• Legislative

- **Perfecționarea cadrului normativ cu privire la mecanismul de instituire obligatorie a tutelei / curatelei** pentru copiii care au rămas singuri în urma migrației, inclusiv a tutelei temporare.
- **Modificarea cadrului normativ privind responsabilizarea părinților plecați peste hotare**, din perspectiva îndeplinirii de către aceștia a obligațiilor față de creșterea și îngrijirea copiilor.

• Dezvoltarea formelor de suport și a serviciilor sociale

pentru Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei

- **Elaborarea mecanismelor de identificare și evaluare a situației copiilor rămași fără îngrijirea părinților**, întrucât lipsa unor informații exacte despre numărul copiilor rămași fără îngrijire părintească reprezintă un obstacol în elaborarea și implementarea politicilor sociale.
- **Organizarea unei linii fierbinți cu acoperire națională**, la care copiii ar putea telefona anonim pentru a primi sfaturi, consultații referitoare la problemele de sănătate, psihologice etc. Pentru a asigura durabilitatea, linia fierbinte trebuie gestionată de o instituție publică ce va efectua și referirea cazurilor la alte instituții de protecție a copilului.
- **Dezvoltarea sistemului informațional automatizat de asistență socială.**
- **Desfășurarea în parteneriat cu organizațiile mass-media și ale societății civile a campaniilor de sensibilizare a opiniei publice** privind problemele copiilor rămași fără îngrijirea părinților în urma migrației, serviciile sociale disponibile, responsabilizarea părinților, comunităților și instituțiilor sociale.

pentru Ministerul Educației

- **Elaborarea unui Plan de Acțiuni pentru instituțiile de învățământ privind evidența, monitorizarea și dezvoltarea activităților de către profesori** în lucrul cu copiii rămași singuri în rezultatul migrației.
- **Evidența copiilor și elevilor rămași fără îngrijirea părintească în rezultatul migrației în cadrul instituțiilor de învățământ și a situației acestora la nivel național și raional.**

- **Instituirea funcției de psiholog în toate instituțiile de învățământ**, cu fixarea unor responsabilități clare referitor la monitorizarea stării afective a elevilor rămași fără îngrijire părintească și acordarea serviciilor de consiliere, terapie etc.

pentru Ministerul Sănătății

- **Dezvoltarea unor mecanisme în scopul identificării și monitorizării de către medicii de familie a copiilor mici rămași fără îngrijire părintească, lăsați în grija minorilor.** Elaborarea indicatorilor de performanță pentru activitatea medicului de familie în acest domeniu.
- **Organizarea activităților de promovare a cunoștințelor despre sănătate, igienă, alimentație și despre comportamentele cu risc pentru sănătate în rândul copiilor.** Deoarece mulți dintre acești copii sunt lipsiți de supravegherea permanentă a adulților, este necesară organizarea unor seminare în școli despre situațiile ce induc pericol pentru viață și sănătate, inclusiv ajutorul de urgență.

pentru administrația publică locală

- **Evidența și evaluarea nevoilor copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației, inclusiv a condițiilor de trai ale familiilor în care sunt lăsați acești copii și a capacității acestora de a asigura condiții de trai adecvate și sigure pentru dezvoltarea copiilor.** Cartografierea acestor necesități și dezvoltarea serviciilor bazate pe aceste nevoi.
- **Asigurarea alimentației copiilor de toate vârstele în instituțiile de învățământ**, inclusiv contra plată, pentru a reduce riscul subnutriției și alimentării incorecte. Stimularea / susținerea instituțiilor de învățământ în asigurarea cu produse sănătoase pentru copii și interzicerea produselor fast-food în incinta școlilor și imediata apropiere a acestora.
- **Eficientizarea activității autorității tutelare pentru identificarea, referirea și asistența copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației și dezvoltarea parteneriatelor la nivel local.**
- **Dezvoltarea rețelei serviciilor de asistență socială și serviciilor psihologice la nivel comunitar, precum și a serviciilor substitutive familiei** (asistență parentală profesionistă, case de copii de tip familial ș.a.).

- **Informarea părinților și a membrilor familiilor migranților privind responsabilitățile ce le au**, iar în cazul în care părinții intenționează să migreze, **informarea despre necesitatea instituirii tutelei / curatelei temporare asupra copilului.**

pentru asistentul social comunitar

- **Evidența și evaluarea copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației, inclusiv a condițiilor de trai ale familiilor în care sunt lăsați acești copii** și a capacității acestora de a asigura condiții de trai adecvate și sigure necesare pentru dezvoltarea copiilor.
- **Dezvoltarea unui parteneriat constructiv cu instituția de învățământ, instituția medicală și alți actori sociali comunitari**, în vederea prevenirii intrării în situații de dificultate a copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației.

pentru instituțiile educaționale pentru copii

- **Monitorizarea copiilor rămași fără îngrijire părintească în rezultatul migrației.**
- **Asigurarea oportunităților de comunicare** dintre părinți și copiii lor rămași acasă în instituțiile de învățământ la care ar putea să participe și profesorii, în acest mod mărindu-se gradul de responsabilizare al copiilor, dar și al părinților.
- **Dezvoltarea activităților extracurriculare în școli** (cercuri, cluburi pe interese etc.) pentru facilitarea **integrării sociale** a copiilor rămași fără îngrijirea părinților în urma migrației acestora.

pentru prestatorii privați de servicii

- **Elaborarea și difuzarea unor materiale informative adaptate pentru copii de vârste diferite** privind prevenirea comportamentelor deviante, serviciile pe care le pot accesa; **adaptate pentru părinți** privind pregătirea copilului pentru plecarea părinților; **adaptate pentru tutorii și îngrijitorii copiilor** migranților privind comunicarea cu copilul, menținerea relațiilor cu părinții și familia; **adaptate pentru profesori și alți specialiști** care vor lucra cu această categorie de copii, părinții și îngrijitorii acestora.
- **Organizarea formărilor în domeniul educației pentru viața de familie, funcționării familiei, menținerii valorilor familiale etc.** în baza unei curricule aprobate de Ministerul Educației.

- **Organizarea formărilor în domeniul dezvoltării abilităților de gestionare corectă a remitențelor transmise de părinți și formării unor deprinderi de antreprenoriat ale copiilor** în baza unei curricule aprobate de Ministerul Educației.

pentru părinții care migrează la muncă peste hotare sau au intenția de a migra

- **Instituirea tutelei / curatelei temporare pentru a reduce riscurile ce pot afecta copiii rămași fără un reprezentant legal.**
- **Menținerea comunicării permanente cu copiii.**
- **Comunicarea cu instituția de învățământ în care își face studiile copilul / copiii** pentru a fi la curent cu situația școlară a acestuia / acestora.

Vârstnici

• Legislative

- **Completarea cadrului normativ cu prevederi privind responsabilizarea copiilor de a avea grijă de propriii părinți aflați în dificultate** (pensii alimentare, încheierea unor contracte între persoana plecată și stat etc.).
- **Dezvoltarea Politicii Naționale pentru Îmbătrânire în contextul Strategiei Naționale pentru Securitate Demografică.**
- **Implementarea unor noi forme de asigurare socială care garantează o bătrânețe decentă** (dezvoltarea formelor private de pensii).

• Dezvoltarea formelor de suport și a serviciilor sociale

pentru Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei

- **Elaborarea mecanismelor de identificare a bătrânilor în situații de risc rămași fără îngrijirea copiilor** (colaborarea între asistentul social comunitar, medicul de familie etc.).
- **Promovarea Regulamentului și standardelor pentru serviciul de îngrijire la domiciliu.**
- **Dezvoltarea cadrului normativ privind diversificarea serviciilor prestate la domiciliu** care sunt axate în prezent pe menaj și alimentație prin introducerea terapiei ocupaționale, consilierii psihologice etc., pentru a preveni apariția depresiilor, tentativelor suicidare etc.

- **Revizuirea Fișei de post a lucrătorului social** ce prestează servicii sociale la domiciliu pentru persoanele vârstnice (excluderea efectuării muncilor de îngrijire a gospodăriei).
- **Dezvoltarea mecanismului de procurare a serviciilor sociale de către persoanele fizice.**

pentru Ministerul Sănătății

- **Dezvoltarea unor mecanisme pentru lucrătorii medicali din asistența medicală primară pentru oferirea serviciilor medicale la domiciliu și pentru monitorizarea persoanelor bolnave în etate.**
- **Realizarea unor campanii de evaluare a stării de sănătate a persoanelor vârstnice, cu organizarea consultării specialiștilor înalt calificați în regiunile rurale (oncolog, reumatolog, gastrolog, cardiolog etc.).**
- **Desfășurarea unor cursuri de instruire a persoanelor implicate în asistența oferită persoanelor vârstnice (medici geriatri, asistenți sociali, lucrători sociali etc.).**
- **Dezvoltarea în parteneriat cu prestatorii privați și mass-media a unor campanii de promovare la nivel național a alimentației și modului de viață sănătos pentru prevenirea dezvoltării unor maladii.**

pentru administrația publică locală

- **Dezvoltarea mecanismelor ce ar permite instituirea unor parteneriate publice-private pentru crearea și prestarea serviciilor adresate persoanelor în etate.**
- **Diversificarea serviciilor prestate la domiciliu care sunt axate actualmente pe menaj și alimentație prin introducerea terapiei ocupaționale, consilierii psihologice etc. pentru a preveni apariția depresiilor, tentativelor suicidare etc.**
- **Consolidarea și dezvoltarea parteneriatelor sociale locale care să inițieze și să presteze servicii sociale la nivel comunitar pentru persoanele vârstnice.**
- **Organizarea în parteneriat cu prestatorii de servicii privați a campaniilor de informare privind: (i) responsabilitatea copiilor de îngrijirea părinților, (ii) modalitatea de instituire a patronajului asupra persoanei fizice care, din cauza sănătății precare, nu este**

în stare să-și exercite și să-și apere drepturile, (iii) adresarea la instituțiile de asistență socială a bătrânilor inapți.

- Informarea cu privire la asistența juridică garantată de stat și acordarea consultațiilor juridice privind relațiile patrimoniale.

pentru asistentul social comunitar

- Evidența și monitorizarea bătrânilor rămași fără îngrijirea copiilor, inclusiv a condițiilor de trai și de sănătate.
- Informarea privind modalitatea de instituire a patronajului asupra persoanei fizice care, din cauza sănătății precare, nu este în stare să-și exercite și să-și apere drepturile.

pentru prestatorii privați de servicii

- Dezvoltarea serviciilor sociale în baza necesităților comunității și în parteneriat cu administrația publică locală (Centre de zi, centre de plasament, servicii de asistență profesionistă în familie pentru vârstnici, serviciu psihologic etc.).
- Informarea privind: (i) responsabilitatea copiilor de îngrijirea părinților, (ii) modalitatea de instituire a patronajului asupra persoanei fizice care, din cauza sănătății precare, nu este în stare să-și exercite și să-și apere drepturile, (iii) adresarea la instituțiile de asistență socială a bătrânilor inapți.
- Valorificarea experienței de viață a vârstnicilor prin activități utile, inclusiv a voluntariatului prestat de vârstnici (serviciilor de comunicare etc.).

pentru copiii care migrează la muncă peste hotare sau au intenția de a migra

- Obligarea instituirii patronajului asupra persoanei fizice care, din cauza sănătății precare, nu este în stare să-și exercite și să-și apere drepturile.

Anexe

Anexa 1. Date despre interviurile individuale aprofundate realizate cu copiii

Codul	Vârsta	Sexul	Mediul de reședință	Caracteristici de baza
IIA_C_1	15 ani	Feminin	Rural	Locuiește singură, ambii părinți migranți în Federația Rusă, actualmente divorțază
IIA_C_2	15 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu mama care este invalid, tata migrant în Federația Rusă
IIA_C_3	10 ani	Masculin	Urban	Locuiește cu bunica, părinții migranți în Germania
IIA_C_4	16 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu bunica și sora, mama migrant în Federația Rusă, tată nu are
IIA_C_5	13 ani	Masculin	Urban	Locuiește cu moșul, tata migrant în Federația Rusă, mama migrant în Italia
IIA_C_6	11 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu tata, mama migrant în Italia
IIA_C_7	9 ani	Masculin	Rural	Locuiește la nana, părinții migranți în Federația Rusă
IIA_C_8	10 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu buneii, mama migrant în Federația Rusă, tata în Moldova locuiește separat
IIA_C_9	16 ani	Masculin	Rural	Locuiește cu bunica, mama migrant în Ucraina, părinții divorțați
IIA_C_10	11 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu tata și bunica, mama migrant în Federația Rusă
IIA_C_11	13 ani	Masculin	Rural	Locuiește cu bunica, mama plecata în direcție necunoscută, tata migrant în Polonia
IIA_C_12	8 ani	Feminin	Urban	Locuiește cu mătușa (sora mamei), mama în penitenciar, tata migrant în România
IIA_C_13	16 ani	Masculin	Rural	Locuiește la vecină, mama migrant în Italia, tata decedat
IIA_C_14	11 ani	Feminin	Rural	Locuiește la mătușă, mama migrant în Italia, tata lucrează în Chișinău
IIA_C_15	13 ani	Feminin	Urban	Locuiește cu vecina, ambii părinți migranți în Italia
IIA_C_16	12 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu tata, mama migrant în Israel
IIA_C_17	17 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu mătușa, tata migrant în Portugalia, mama migrant în Italia
IIA_C_18	14 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu buneii, mama migrant în Italia, tata decedat
IIA_C_19	15 ani	Feminin	Rural	Mai mult singure, mama migrant în Italia, tata lucrează în Chișinău
IIA_C_20	15 ani	Masculin	Rural	Locuiește cu bunica, mama migrant în Federația Rusă, părinții divorțați
IIA_C_21	15 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu sora, părinții migranți în Federația Rusă
IIA_C_22	18 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu tata, mama migrant în Irlanda
IIA_C_23	18 ani	Masculin	Rural	Locuiește cu mama, tata migrant în Italia
IIA_C_24	12 ani	Feminin	Urban	Locuiește în Centru de plasament, mama migrant în Israel
IIA_C_25	13 ani	Feminin	Urban	Locuiește în Centru de plasament, mama migrant în Federația Rusă, tată nu are
IIA_C_26	11 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu mătușa, mama migrant în Italia, tata locuiește în Moldova separat
IIA_C_27	11 ani	Feminin	Rural	Locuiește cu fratele de 18 ani, părinții migranți în Italia
IIA_C_28	14 ani	Feminin	Urban	Locuiește cu bunica și sora mai mică, părinții migranți în Italia
IIA_C_29	15 ani	Masculin	Rural	Locuiește cu mătușa și sora mai mică, mama migrant în Federația Rusă, tată nu are

Anexa 2. Date despre interviurile individuale aprofundate realizate cu persoanele vârstnice

Codul	Vârsta	Sexul	Mediul de reședință	Caracteristici de baza
IIA_E_1	75 ani	Masculin	Rural	Persoană în etate, locuiește cu soția
IIA_E_2	61 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu tata și 2 nepoate
IIA_E_3	71 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu nepoata
IIA_E_4	63 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu nepotul
IIA_E_5	86 ani	Masculin	Rural	Persoană în etate, locuiește cu soția
IIA_E_6	79 ani	Feminin	Rural	Persoană în etate, singură
IIA_E_7	71 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, singură
IIA_E_8	58 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu nepotul
IIA_E_9	71 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu nepotul
IIA_E_10	61 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, singură
IIA_E_11	57 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu nepotul
IIA_E_12	62 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu 2 nepoți
IIA_E_13	76 ani	Feminin	Rural	Persoană în etate, singură
IIA_E_14	60 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu soțul și 2 nepoțele
IIA_E_15	68 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu concubinul
IIA_E_16	77 ani	Feminin	Rural	Persoană în etate, locuiește cu 2 nepoți
IIA_E_17	68 ani	Feminin	Rural	Persoană în etate, locuiește cu soțul și 4 nepoți
IIA_E_18	58 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu fiul întors cu picioarele amputate din Federația Rusă și cu nepoata
IIA_E_19	82 ani	Feminin	Rural	Persoană în etate, locuiește cu 3 nepoți
IIA_E_20	62 ani	Masculin	Rural	Persoană în etate, locuiește cu 2 nepoțele
IIA_E_21	80 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu fiul
IIA_E_22	83 ani	Feminin	Rural	Persoană în etate, singură
IIA_E_23	73 ani	Feminin	Urban	Persoană în etate, locuiește cu 3 nepoate
IIA_E_24	62 ani	Feminin	Rural	Persoană în etate, locuiește cu soțul și 2 nepoate
IIA_E_25	75 ani	Feminin	Rural	Persoană în etate, locuiește cu 3 nepoți
IIA_E_26	78 ani	Feminin	Rural	Persoană în etate, locuiește cu soțul

Anexa 3. Date despre interviurile individuale aprofundate realizate cu experții

Nr.	Codul	Instituția	Domeniul de activitate
1.	IIA_EC_1	Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei	Politici Sociale
2.	IIA_EC_2	Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei	Problemele copiilor
3.	IIA_EC_3	Ministerul Sănătății	Problemele grupurilor vulnerabile
4.	IIA_EC_4	Ministerul Sănătății	Problemele copiilor
5.	IIA_EC_5	Ministerul Educației	Analiza, Monitorizarea și Evaluarea Politicilor
6.	IIA_EC_6	Ministerul Educației	Învățământul Preșcolar, Primar și Secundar
7.	IIA_EE_7	Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei	Politici de Asistență Socială
8.	IIA_EE_8	Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei	Servicii Sociale pentru Persoanele Vârstnice
9.	IIA_EE_9	Ministerul Sănătății	Probleme grupurilor vulnerabile
10.	IIA_EE_10	Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă	Problemele migrației forței de muncă

Anexa 4. Date despre discuțiile focus-grup realizate cu copii

Nr.	Codul	Mediul de reședință	Nr. de participanți	Altele
1.	FG_C_1_urban	Urban	10	Copii, 11-15 ani, toți copiii cu părinți migranți
2.	FG_C_2_rural	Rural	10	Copii, 14-15 ani, cu părinți plecați peste hotare, dar și cu ambii părinți în Moldova
3.	FG_C_3_rural	Rural	12	Copii, 10-15 ani, cu părinți plecați peste hotare, dar și cu ambii părinți în Moldova
4.	FG_C_4_rural	Rural	10	Copii, 11-12 ani, cu părinți plecați peste hotare, dar și cu ambii părinți în Moldova

Anexa 5. Date despre discuțiile focus-grup realizate cu vârstnicii

Nr.	Codul	Mediul de reședință	Nr. de participanți
1.	FG_E_1_rural	Rural	9
2.	FG_E_2_rural	Rural	11
3.	FG_E_3_urban_azil	Urban, azil	6
4.	FG_E_4_rural_azil	Rural, azil	7

Anexa 6. Date despre discuțiile focus-grup realizate cu experții

Nr.	Codul	Mediul de reședință	Nr. de participanți
1.	FG_EC_urban	Urban	10
2.	FG_EC_rural	Rural	11
3.	FG_EE_urban	Urban	7
4.	FG_EE_urban_rural	Urban și rural	10

Anexa 7. Certificat de luare în evidență a copilului care rămâne în țară, al cărui părinte, cetățean al Republicii Moldova, se angajează provizoriu la muncă în străinătate

Antetul Secției/Direcției Asistență Socială și Protecție a Familiei / Direcției pentru Ocrotirea și Protecția Minorilor din municipiul Chișinău ECPAMS-1	
CERTIFICAT de luare în evidență a copilului care rămâne în țară, al cărui părinte, cetățean al Republicii Moldova, se angajează provizoriu la muncă în străinătate	
Eliberat cet. _____, (numele, prenumele)	
buletin de identitate _____, (seria, numărul)	
domiciliat în _____. (localitatea, adresa)	
Prin prezenta se confirmă că, în cazul angajării provizorii la muncă în străinătate a cet.	
(numele, prenumele)	
copilul _____, (numele, prenumele)	
născut la _____, (ziua, luna, anul)	
certificat de naștere _____, (seria, numărul)	
rămâne în îngrijirea soțului/soției _____, (numele, prenumele)	
buletin de identitate _____, (seria, numărul)	
domiciliat în _____. (localitatea, adresa)	
Solicitantul Semnătura _____	
Specialistul principal în Protecția Drepturilor Copilului Semnătura _____	
Șeful Secției / Direcției Asistență Socială și Protecție a Familiei / Direcției pentru Ocrotirea și Protecția Copiilor din municipiul Chișinău Semnătura _____ L.Ș.	
Data eliberării certificatului _____ 20 _____	
Termenul de valabilitate al certificatului este de 3 luni din data eliberării.	

Anexa 8. Certificat de luare în evidență a copilului care rămâne în țară, al cărui părinte/tutore (curator), cetățean al Republicii Moldova, se angajează provizoriu la muncă în străinătate

Antetul Secției/Direcției Asistență Socială și Protecție a Familiei / Direcției pentru Ocrotirea și Protecția Minorilor din municipiul Chișinău
ECPAMS-2

CERTIFICAT

de luare în evidență a copilului care rămâne în țară, al cărui părinte/tutore (curator), cetățean al Republicii Moldova, se angajează provizoriu la muncă în străinătate

Eliberat cet. _____
(numele, prenumele)
buletin de identitate _____
(seria, numărul)
domiciliat în _____
(localitatea, adresa)

Prin prezenta se confirmă că, în legătură cu angajarea provizorie la muncă în străinătate a cet.

(numele, prenumele)
copilului _____
(numele, prenumele)

născut la _____
(ziua, luna, anul)

certificat de naștere _____
(seria, numărul)

i s-a aplicat forma de protecție: _____
(formele de protecție: tutelă/curatelă, asistență parentală profesionistă, plasament în casa de

copii de tip familial, în instituția rezidențială de orice tip, alte forme de protecție, în condițiile legii)

pe termenul de _____

Tutore (curator) al copilului este desemnat

(numele, prenumele)

buletin de identitate _____
(seria, numărul)

domiciliat în _____
(localitatea, adresa)

Notă: În cazul plasării copilului într-o instituție de tip rezidențial, se va indica numele, prenumele directorului instituției, denumirea și adresa juridică a acesteia.

Solicitantul

Semnătura _____

**Specialistul principal
în Protecția Drepturilor Copilului**

Semnătura _____

**Șeful Secției / Direcției Asistență Socială și Protecție a Familiei / Direcției pentru
Ocrotirea și Protecția Copiilor din municipiul Chișinău**

Semnătura _____ L.Ș.

Data eliberării certificatului

_____ 20__

Termenul de valabilitate al certificatului este de 3 luni din data eliberării.

**Diana CHEIANU-ANDREI, Rodica GRAMMA,
Stela MILICENCO, Valentina PRIȚCAN,
Virginia RUSNAC, Dorin VACULOVSKI**

**NECESITĂȚILE SPECIFICE
ALE COPIILOR ȘI VÂRSTNICILOR
LĂSAȚI FĂRĂ ÎNGRIJIREA MEMBRILOR DE FAMILIE
PLECAȚI LA MUNCĂ PESTE HOTARE**

Redactori: *Igor GUZUN, Sandina DICIANU*
Tehnoredactare computerizată: *Dorin DIACONU*

Bun de tipar 27.06.2011. Formatul 70x100 ¹/₁₆.
Coli de tipar 15,8. Coli editoriale 13,0.
Comanda 190/10. Tirajul 300 ex.

Centrul Editorial-poligrafic al USM
str. Al. Mateevici, 60, Chișinău, MD 2009

Organizația Internațională pentru Migrație (OIM) este fidelă principiului, potrivit căruia migrația legală ce respectă demnitatea umană aduce beneficii migranților și societății. În calitate de organizație inter-guvernamentală, OIM colaborează cu partenerii săi pe plan mondial după cum urmează: acordă asistență pentru oferirea unui răspuns la provocările operaționale ale migrației; promovează înțelegerea integrală a problemelor ce țin de migrație; încurajează dezvoltarea economică și socială prin intermediul migrației; activează pentru respectarea reală a demnității umane și a bunăstării migranților.

Îmbătrânirea demografică creează presiuni enorme asupra sistemului de protecție socială. Indemnizațiile sociale, asigurarea cu pensii a persoanelor vârstnice, cheltuielile legate de serviciile de sănătate vor fi unele dintre cele mai dificile probleme socio-economice în Republica Moldova pe termen mediu și lung. În acest context, Fondul ONU pentru Populație (UNFPA) susține țările în elaborarea și implementarea politicilor sociale, inclusiv a celor demografice. UNFPA realizează Programul de Acțiune al Conferinței Internaționale pentru Populație (Cairo, 1995), conform căruia toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și drepturi. Ființele umane sunt în centrul preocupărilor pentru o dezvoltare durabilă. Oamenii sunt cea mai importantă și mai valoroasă resursă a oricărei națiuni. Obiectivele și politicile legate de populație fac parte din dezvoltarea socială, economică și culturală, iar scopul principal al acesteia este îmbunătățirea calității vieții. Dezvoltarea durabilă presupune ca relațiile dintre populație, resurse și dezvoltare să fie pe deplin recunoscute și echilibrate armonios.

Republica Moldova a fost aleasă de către Guvernul Republicii Cehe ca țară prioritară pentru colaborarea externă în procesul de dezvoltare. Programul colaborării în domeniul dezvoltării se bazează pe 4 sectoare: sectorul social, sectorul ecologic, sectorul agricol și sectorul ce vizează apa și canalizarea (Concepția Colaborării de Dezvoltare Externă pentru anii 2011–2017, nr. 366 a fost adoptată de Guvernul Republicii Cehe la 24 mai 2010). Cooperarea dintre Guvernul Republicii Cehe și Guvernul Republicii Moldova este realizată prin intermediul Agenției Cehe pentru Dezvoltare.